

**II. MEŞRUTİYET YILLARINDAN GÜNÜMÜZE TARİH DERS
KİTAPLARINDA SELÇUKLU TARİHİ VE MEDENİYETİ
KONULARININ ÖĞRETİMİ (1910-2020)**

Burak Kurt

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ BİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KASIM, 2021

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Burak

Soyadı: Kurt

Bölümü: Tarih Eğitimi

İmza:

Teslim Tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: II. Meşrutiyet Yıllarından Günümüze Tarih Ders Kitaplarında
Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Konularının Öğretimi (1910-2020)

İngilizce Adı: Teaching of Seljuk History and Civilization Subjects in History
Textbooks from the Second Constitutional Period to the Present (1910-2020)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Burak Kurt

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Burak Kurt tarafından hazırlanan “II. Meşrutiyet Yıllarından Günümüze Tarih Ders Kitaplarında Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Konularının Öğretimi (1910-2020)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Refik Turan

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Başkan: Prof. Dr. Necdet Hayta

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Üye: Prof. Dr. Selda Kaya Kılıç

Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: / /

Bu tezin Tarih Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Yücel Gelişli

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Başta tez danışmanım Prof. Dr. Refik Turan olmak üzere tarih alanında üzerimde büyük emekleri olan lisans ve yüksek lisans hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim.

II. MEŞRUTİYET YILLARINDAN GÜNÜMÜZE TARİH DERS KİTAPLARINDA SELÇUKLU TARİHİ VE MEDENİYETİ KONULARININ ÖĞRETİMİ (1910-2020)

(Yüksek Lisans Tezi)

Burak Kurt

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Kasım 2021

Öz

Büyük Selçuklu Devleti ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları hem Türk tarihi hem de dünya tarihi açısından ehemmiyet göstermektedir. Bu çalışmada, II. Meşrutiyet yıllarından günümüze değin lise düzeyi okullarda okutulan tarih ders kitaplarındaki Büyük Selçuklu Devleti ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları üzerine çeşitli başlıklar altında karşılaştırmalı olarak inceleme yürütülmüştür. Araştırmada nitel araştırma usullerinden tarihi araştırma ve betimsel tarama yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda siyasi ve medeniyet tarihi konularının öğretiminde artan oranlı bir gelişmenin yaşandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Tarih Eğitimi, Orta öğretim, Ders Kitapları, Selçuklular

Sayfa Adedi : 325

Danışman : Prof. Dr. Refik Turan

**TEACHING OF SELJUK HISTORY AND CIVILIZATION SUBJECT
IN HISTORY TEXTBOOKS FROM THE SECOND
CONSTITUTIONAL PERIOD TO THE PRESENT (1910-2020)**

(Master's Thesis)

Burak Kurt

GAZİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF EDUCATION SCIENCES

November 2021

ABSTRACT

The history and civilization of the Great Seljuk State and it's remnant states are important in terms of both Turkish history and world history. In this study, the history and civilization of the Great Seljuk State and it's remnant states in the history textbooks taught in high school level schools from the Secondary Constitutional Period until to the present have been studied comparatively under various titles. In the research, historical research and descriptive survey methods, which are among the qualitative research methods, were used together. At the end of the study it was determined that there was an increasing progress in the teaching of political and civilization history issues.

Key Words : History education, High school, Textbooks, Seljuks

Page Number : 325

Advisor : Prof. Dr. Refik Turan

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	vii
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	xii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
BÖLÜM 1	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.	3
1.1.1. Alt Problemler	3
1.2. Çalışmanın Amacı.....	4
1.3. Çalışmanın önemi.....	4
1.4. Varsayımlar	5
1.5. Sınırlılıklar.....	5

BÖLÜM II	6
KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
2.1. Tarih Eğitimi.....	7
2.1.1. Tarih Eğitiminin Uzak Geçmişi.....	7
2.1.2. Tarih Eğitiminin Yakın Geçmişi	8
2.2. Tarih Öğretiminde Ders Kitaplarının Önemi	12
2.3. Selçuklu Tarihi Öğretimi	13
BÖLÜM III	15
YÖNTEM.....	15
3.1. Araştırma Modeli.....	15
3.2. Evren ve Örneklem	15
3.3. Veri Toplama Araçları	16
3.4. Verilerin Analizi.....	16
BÖLÜM IV	17
BULGULAR VE YORUM	17
4.1. Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti	19
4.1.1. Kuruluş Dönemi.....	20
4.1.2. Tuğrul Bey Dönemi.....	39
4.1.3. Alp Arslan Dönemi	50
4.1.4. Melikşah Dönemi	64
4.1.5. Fetret Dönemi.....	73
4.1.6. Sencer Dönemi.....	79
4.2. Ders Kitaplarında Büyük Selçukluların Bakiyesi Devletler	89

4.2.1. Ders Kitaplarında Anadolu Selçuklu Devleti	90
4.2.1.1. <i>Kuruluş Dönemi</i>	91
4.2.1.2. <i>Yükselme Dönemi</i>	116
4.2.1.3. <i>Gerileme Dönemi</i>	131
4.2.2. Ders Kitaplarında Harzemşahlar	148
4.2.3. Ders Kitaplarında Eyyûbiler	160
4.2.4. Ders Kitaplarında Memlûkler	178
4.3. Ders Kitaplarında Kültür ve Medeniyet Konuları	185
4.3.1. Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Medeniyeti	186
4.3.1.1. <i>Büyük Selçuklu Devleti İdare Teşkilatı</i>	187
4.3.1.2. <i>Büyük Selçuklu Devleti Askeri Teşkilatı</i>	195
4.3.1.3. <i>Büyük Selçuklu Devleti Ekonomisi</i>	200
4.3.1.4. <i>Büyük Selçuklu Dönemi Eğitim ve Bilim</i>	203
4.3.1.5. <i>Büyük Selçuklu Dönemi Dil ve Edebiyat</i>	210
4.3.1.6. <i>Büyük Selçuklu Dönemi Sanat ve Mimari</i>	216
4.3.1.7. <i>Büyük Selçuklu Dönemi Dini Konular</i>	222
4.3.2. Ders Kitaplarında Anadolu Selçuklu Medeniyeti	225
4.3.2.1. <i>Anadolu Selçuklu Devleti İdare Teşkilatı</i>	226
4.3.2.2. <i>Anadolu Selçuklu Devleti Askeri Teşkilatı</i>	234
4.3.2.3. <i>Anadolu Selçuklu Devleti Ekonomisi</i>	239
4.3.2.4. <i>Anadolu Selçukluları Dönemi Eğitim ve Bilim</i>	244
4.3.2.5. <i>Anadolu Selçukluları Dönemi Dil ve Edebiyat</i>	252
4.3.2.6. <i>Anadolu Selçukluları Dönemi Sanat ve Mimari</i>	257

4.3.2.7. Anadolu Selçukluları Dönemi Dini Konular	262
4.4. Ders Kitaplarında Görseller ve Önemi	269
4.4.1. Konu İçerisindeki Görseller	269
4.4.2. Konu İçerisindeki Görsellerin Durumu	284
4.5. Ders Kitaplarında Anlatım	286
4.5.1. Anlatım Biçimleri	286
4.5.2. Metinler Arası İlişkiler	290
4.5.3. Tutarlılık, Bağdaşıklık ve Anlaşılabilirlik	292
4.6. Yabancı Ders Kitaplarında Selçuklular	295
4.6.1. Azerbaycan Ders Kitaplarında Selçuklular	296
4.6.2. Irak Ders Kitaplarında Selçuklular	298
4.6.3. İran Ders Kitaplarında Selçuklular	299
4.6.4. Türkmenistan Ders Kitaplarında Selçuklular	304
4.6.5. Özbekistan Ders Kitaplarında Selçuklular	308
SONUÇ VE ÖNERİLER	311
KAYNAKLAR	315
EKLER	323
EK 1. Türk Tarihinin Ana Hatları Ders Kitabının Mukaddimesi	324

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. <i>İncelenen Ders Kitapları</i>	17
Tablo 1. <i>Ders Kitaplarının Öğretimsel Düzeni</i>	18
Tablo 3. <i>Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Tarihi Konularının Nicel Analizi</i>	19
Tablo 4. <i>Ders Kitaplarında Kuruluş Dönemi</i>	38
Tablo 5. <i>Ders Kitaplarında Tuğrul Bey ve Alp Arslan Dönemi</i>	63
Tablo 6. <i>Ders Kitaplarında Melikşah, Fetret ve Sencer Dönemi</i>	88
Tablo 7. <i>Ders Kitaplarında Büyük Selçukluların Bakiyesi Devletler</i>	89
Tablo 8. <i>Ders Kitaplarında Anadolu Selçuklu Devleti</i>	90
Tablo 9. <i>Ders Kitaplarında Kuruluş Dönemi</i>	115
Tablo 10. <i>Ders Kitaplarında Yükselme Dönemi</i>	130
Tablo 11. <i>Ders Kitaplarında Gerileme Dönemi</i>	146
Tablo 12. <i>Ders Kitaplarında Harzemşahlar, Eyyûbiler ve Memlûkler Siyasi Tarih ve Medeniyet Konularının Nicel Analizi</i>	147
Tablo 13. <i>Ders Kitaplarında Harzemşahlar Tarihi Konuları</i>	159
Tablo 14. <i>Ders Kitaplarında Eyyûbiler Tarihi Konuları</i>	171
Tablo 15. <i>Ders Kitaplarında Memlûkler Tarihi Konuları</i>	184
Tablo 16. <i>Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Bakiyesi Devletlerin Medeniyet Konuları</i> ..	185
Tablo 17. <i>Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Medeniyeti Konularının Nicel Analizi</i>	186

Tablo 18. <i>Ders Kitaplarında Büyük Selçuklular Medeniyeti Konuları</i>	224
Tablo 19. <i>Ders Kitaplarında Anadolu Selçuklu Medeniyeti Konularının Nicel Analizi</i>	225
Tablo 20. <i>XI. ve XIV. Yüzyıl Bilim İnsanları, Şairleri ve Mutasavvıfları</i>	250
Tablo 21. <i>Ders Kitaplarında Anadolu Selçuklu Devleti Medeniyeti Konuları</i>	268
Tablo 22. <i>Konu İçerisinde Yer Alan Görsellerin Nicel Analizi</i>	285
Tablo 23. <i>İncelenen Yabancı Ders Kitapları</i>	295
Tablo 24. <i>Yabancı Ders Kitaplarında Selçuklu Tarihi Konularının Nicel Analizi</i>	295
Tablo 25. <i>Yabancı Ders Kitaplarında Selçuklu Tarihi Konuları</i>	310

ŞEKİLLER LİSTESİ

<i>Şekil 1.</i> Selahattin Eyyûbi'nin dinarı	270
<i>Şekil 2.</i> Büveyhîler, Fatimiler, Gazneliler ve Abbasiler haritası.....	270
<i>Şekil 3.</i> Haçlı Seferleri tablosu.....	271
<i>Şekil 4.</i> Sultan Berkuk Cami	272
<i>Şekil 5.</i> Sultan Hanı.....	273
<i>Şekil 6.</i> Eyyûbiler ve Memlûkler ortak harita	273
<i>Şekil 7.</i> II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in altın dinarı	274
<i>Şekil 8.</i> Bir Memlûk askeri.....	276
<i>Şekil 9.</i> Kayseri Gıyasiye Darüşşifası	277
<i>Şekil 10.</i> X. yy. Oğuzlar haritası	278
<i>Şekil 11.</i> I. İzzedin Keykavus Darüşşifası.....	278
<i>Şekil 12.</i> Anadolu Selçuklu Devleti haritası	279
<i>Şekil 13.</i> Anadolu ticaret yolları haritası.....	279
<i>Şekil 14.</i> Kanatlı insan figürleri	281
<i>Şekil 15.</i> Harzemşahlar haritası.....	281
<i>Şekil 16.</i> Tuğrul Bey minyatürü	282
<i>Şekil 17.</i> Divriği Ulu Cami.....	283
<i>Şekil 18.</i> Ahiliğe kabul töreni.....	284

<i>Şekil 19.</i> Malazgirt Savaşı.....	285
<i>Şekil 20.</i> Büyük Selçuklu Devleti haritası.....	298
<i>Şekil 21.</i> Büyük Selçuklu Devleti haritası.....	302
<i>Şekil 22.</i> Sultan Sencer ve Şair Mûizzî	303
<i>Şekil 23.</i> Büyük Selçuklu Devleti haritası.....	306

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

%	: yüzde
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
bkz.	: bakınız
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yy.	: yüzyıl
D.	: dönem
H.	: harita
R.	: resim
Ş.	: şema
P.	: portre
M.	: minyatür
G.	: gravür
T.	: tablo
S.	: sözlük

BÖLÜM I

GİRİŞ

Selçuklu coğrafyası, tarihin erken dönemlerinden günümüze değin çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve olgunlaşmalarına katkıda bulunmuştur. Bu medeniyetler arasında, Büyük Selçuklu Devleti ve onun içerisinde çıkmış bakiyesi devletler de yer almıştır. Selçuklular, Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak önce Maverâünnehir Bölgesi'ne ardından da Horasan'a yerleşmişlerdir. Bölgenin iki güçlü devleti olan Karahanlılar ve Gaznelilere karşı, dönemin siyasi ortamını iyi değerlendirerek mücadele etmişler ve akabinde Serahs, Dandanakan gibi büyük savaşlara dahil olarak devletleşmesini tamamlamıştır. Kısa süre içerisinde de İran coğrafyasına egemen olmuştur. Büyük Selçuklular, Malazgirt Savaşı'nın akabinde hemen her alandan halkı Anadolu'ya kaydirmiştir (Ortaylı, 2016, s. 97). Bu dönemden itibaren de Anadolu'da, Selçukluların uzantısı Anadolu Selçuklu Devleti'nin devletleşme süreci başlamış ve bu devlet XIII. yüzyıl başlarında muntazam bir güç olarak başta Anadolu olmak üzere yakın bölgeleri nüfuzu altında bırakmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin bakiyesi atabeylikler bulundukları bölgelere egemen olmuşlardır. Bu atabeyliklerden birisi olan Zengilerin içerisinde çıkan Eyyûbiler ve Eyyûbilerin devamı Memlûkler, Suriye ve Mısır dahil büyük bir coğrafyaya egemen olmuşlardır. Bir diğer Selçuklu bakiyesi devlet olan Harzemşahlar, Gurgench merkezli büyük bir devlet haline gelerek Maverâünnehir, Horasan ve İran coğrafyasına hâkim olmuştur. Bu devletlerin üstünlükleri ve yükselmeleri yalnızca siyasi olmamıştır; aynı zamanda bilim, teknoloji, ekonomi ve sosyal olarak gelişmişlikleri de yükselmelerinin ana sebeplerini

oluşturmaktadır’’ (Turan, 2016, s. 11). Kuruluşundan itibaren zorlu mücadelelerden başarıları ile çıkan Büyük Selçuklu Devleti’nin sınırları “doğuda Orta Asya’dan, batıda Adalar Denizi ve Akdeniz sahillerine kadar, kuzeyde Aral Gölü ve Hazar Denizi, Kafkasya ve Karadeniz’e, güneyde Arabistan yarımadası dahil Umman Denizine kadar uzanmıştır” (Köymen, 2004, s. 1). Günümüzde bu sınırlar dahilinde onlarca devlet ve özerk bölge yer almaktadır. Dolayısıyla bu devletlerden bazıları tarih ders kitaplarının bir bölümünü Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi konularına ayırmaktadır.

Bu çalışmada, Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları; II. Meşrutiyet yıllarından günümüze değin lise düzeyi okullarda okutulan tarih ders kitaplarında incelenmiştir. Ders kitaplarında, bu tarihi konuların karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve gelişim yıllarına göre değişimleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları; siyasi tarih ve medeniyet tarihi (eğitim, bilim, mimari, sanat, dini yaşam, ekonomi, ticari, idari, askeri, dil ve edebiyat) olmak üzere iki kısımda inceleme yürütülmüştür. Anlatım ve görsel öğeler bakımından farklılıkların neler olduğu, hangi anlatım biçimi ile aktarıldığı, pedagojik düzeylerinin ne olduğu, dönemsel olarak farklılıkların neler olduğu da ayrıca yine incelemenin konuları arasındadır.

Çalışmanın bir diğer konusunu, Büyük Selçuklu Devleti’nin egemen olduğu coğrafyada günümüzde yer alan bazı devletlerin tarih ders kitaplarında; Selçukluların nasıl anlatıldığı ve nasıl bir imaj ile aktarıldıkları oluşturmaktadır. Çalışmanın belirtilen konular ve amaçlar doğrultusunda tarih eğitimi alanına Selçuklu tarihi ve medeniyeti eğitimi konularında fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Literatür taramasında bu konunun üzerinde yeterince durulmadığı ve tam olarak ele alınmadığı görülmüştür. Bundan kaynaklı olarak; bu çalışma Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularını bir bütün olarak birçok alanda incelemesinden ve oldukça uzun bir dönemdeki ders kitaplarını içermesinden dolayı Selçuklu tarihi ve medeniyeti eğitimi üzerine olan çalışmalara ışık tutacaktır. Çalışmada tarih ve tarih eğitimi araştırmalarında yaygın olarak kullanılan nitel araştırma

usullerinden tarihi araştırma ve betimsel tarama yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Ders kitaplarındaki verilerin incelenmesin de doküman analizi metodu kullanılmıştır.

1.1.Problem Durumu

II. Meşrutiyet yıllarından günümüze (1910-2020) kadar okutulan tarih ders kitaplarında ve yakın tarihlerde okutulan (2013 ve sonrası) yabancı ders kitaplarında, Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerinin tarihi ve medeniyeti konularının öğretimidir. Bu problemin çözümü için şu sorulara cevap aranmıştır.

1.1.1. Alt Problemler

1. Ders kitaplarında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin siyasi tarih konularının içeriği nasıldır ve gelişim yıllarına göre farklılıklar nelerdir?
2. Ders kitaplarında, Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin kültür ve medeniyet konularının: idari ve askeri teşkilatlanma, ekonomik ve ticari faaliyetler, eğitim ve bilim, dil ve edebiyat, mimari ve sanat ile dini konuların içeriği nasıldır ve kitaplar arasında gelişim yıllarına göre ne gibi farklılıklar vardır?
3. Ders kitaplarında Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularının aktarımında kullanılan görsel öğelerin (Resim, Harita, Gravür, Portre, Minyatür, Şema, Tablo) içerikleri, metinlerle olan ilişkisi nedir ve ne türden görsel öğelere yer verilmiştir?
4. Ders kitaplarındaki Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularının aktarımında kullanılan; anlatım biçimleri, anlaşılabilirlik, tutarlılık, bağdaşıklık ve metinler arası ilişkiler nasıldır?
5. Selçuklu coğrafyasında günümüzde yer alan Azerbaycan, İran, Özbekistan, Türkmenistan ve Irak tarih ders kitaplarında, Büyük Selçuklu tarihi konularının içeriği nasıldır ve nasıl bir imaj ile öğretilmektedir?

1.2. Çalışmanın Amacı

Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularını II. Meşrutiyet yıllarından günümüze değin lise tarih ders kitaplarında çeşitli kategoriler bakımından yıllar içerisinde görülen farklılıkları karşılaştırmalı olarak incelemek; işlenişinin, aktarımının ve görsellerinin neler olduğunu belirlemek ve tarih alanının etiğine ve hedeflerine uygunluğu bakımından analiz etmektir.

1.3. Çalışmanın Önemi

Bir ağaç köklerinden güç bularak göğe yükselme gayreti içerisinde olduğu gibi devletler de aynı şekilde tarihlerinden güç bularak ilerleme gayreti içerisinde. Bundan kaynaklı olarak da devletler; millî benliğini, dinî değerlerini, örf ve âdetlerini yaşatmak için çabalamaktadır. Bu doğrultuda bir devletin bünyesinde barındırdığı insanlara tarihi ve millî kültürünü öğretmesi önemlidir. Bu değerler öğretilirken doğru olanın seçilmesi büyük önem arz eder. Çünkü doğru olan bilgiler ile gelecek de doğru anlaşılır ve yorumlanır. Bundan kaynaklı olarak, her devlette olduğu gibi Türkiye’de de eğitim kurumlarında tarih öğretimine önem verilmektedir. Türkiye’de tarihin bir profesyonel bilim olarak ortaya çıkması II. Meşrutiyet yıllarından itibaren gerçekleşmiştir (Sönmez, 2010, s. 119). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ulusal tarih anlayışına geçilerek; Türk kültürünü, dilini, tarihini ve medeniyetini araştırıp, anlatacak kurumlar meydana getirilmiştir. Bu kurumların gerek Selçuklu tarihi ve medeniyeti gerekse Orta Asya Türk tarihi çalışmaları açısından oldukça önemli çalışmaları oldu ve olmaya da devam etmektedir.

Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları hem Türk tarihi hem de dünya tarihi açısından büyük ehemmiyet göstermektedir. Selçuklular, yerleştikleri coğrafyanın tarihinde, hayatın her açısından bakıldığında büyük roller oynamış ve kendine has bir medeniyet yaratarak kendinden sonraki uygarlıklara yol açmıştır. Tarihte önemli bir yere sahip olan Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin doğru bilgi, uygun görsel ve anlatım ile bütünlük içerisinde ders kitaplarında yer alması gerekmektedir. Bu çalışmada belirtilen

konular üzerinde olabildiğince titiz bir şekilde durulmuş ve incelenen ders kitaplarındaki durum betimlenmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan çalışmanın sonunda birey, Selçuklu coğrafyasında günümüzde yer alan devletlerin ders kitaplarında Selçuklu tarihi konularının nasıl olduğunu ve ülkelerin bu konulara nasıl bir yaklaşım sergilediğini öğrenecektir. Ayrıca 1910’lardan günümüze değin ders kitaplarındaki farklılıkları kavrayacak, dönemsel olarak konuya olan yaklaşımların nasıl olduğunu anlayacak ve ideal olanın zihninde oluşmasına yardımcı olacaktır.

1.4.Varsayımlar

1. Araştırma için seçilen tarihi araştırma ve betimsel tarama yönteminin bu çalışma için uygun olduğu düşünülmektedir.
2. Belirlenen tarih ders kitaplarının inceleme için yeterli olduğu düşünülmektedir.

1.5. Sınırlılıklar

1. Araştırma, 1910-2020 arasında Türkiye’de lise düzeyi okullarda okutulan bazı tarih ders kitapları ile sınırlıdır.
2. Araştırma, Selçukluların egemen olduğu coğrafyada günümüzde yer alan bazı devletlerin ders kitaplarına erişilemediğinden Azerbaycan, Irak, İran, Özbekistan ve Türkmenistan tarih ders kitapları ile sınırlıdır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tarih Eğitimi

Tarih geçmişteki olayları, belgelere dayanarak sebep sonuç ilişkisi içerisinde kronolojik olarak inceleyen bilimdir (Gökkaya & Yeşilbursa, 2018, s. 2). Tarih, toplumların hal ve durumlarının nasıl değişmiş olduğunu, devlet sınırlarının nasıl genişlemiş ve güçlerinin nasıl artmış olduğunu yıkılışlarına gelinceye değin yeryüzünü nasıl imar ettiklerini bize bildirir (İbn-i Haldun, 1997, s. 5). Tarihin eğitime yansımaları olarak tarih öğretimi en az tarih kadar önem arz etmektedir. Geçmişin tanınmak istendiği ölçüde devletler; kültürde, medeniyette, millî ve dinî değerlerde elde edilen kazanımları geliştirmek ve ilerletmek ister. Bu değerler başta tarih olmak üzere insanı konu alan bilimler de öğrencilerin karşısına çıkmaktadır. Bu eğitimin amacı ise öğrencilere tarihini, toplumunu ve değerlerini tanıyan ve benimseyen iyi vatandaşların yetiştirilmesini sağlamaktadır (Demircioğlu, 2008, s. 75).

2.1.1. Tarih Eğitiminin Uzak Geçmişi

Türk tarihinin erken dönemlerinde eğitim, göçebe hayata uygun olarak, pratik günlük hayat bilgisi edindirme önceliğine göre şekillenmiştir (Hali ve Rencüzoğulları, 2017, s. 435). Bundan dolayı tarihi olaylar kurumsal olarak değil sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarıla gelmiştir. Kurumsal anlamda tarih eğitimi, Türk tarihinde ilk olarak medreselerde

gerçekleşmiştir. Bu anlamda Nizamiye Medreseleri ve Anadolu Selçuklu medreselerinde tarih derslerinin verildiği bilinmektedir (Kırpık, 2016, s. 669-676). Klasik Dönem Osmanlı eğitim kurumları arasındaki medreselerde doğrudan umumî tarih öğretilmemiştir. Fakat darü'l hadislerde Hz. Peygamber ve sahabelerin faaliyetleri ve sözlerinin anlatılması, İslam tarihinin konularını oluşturmaktadır (Türk, 2017, s. 1-2). Diğer bir eğitim kurumu olan Enderun'da ise tarih dersi verilmiştir (Akyüz, 2000, s. 39).

2.1.2. Tarih Eğitiminin Yakın Geçmişi

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda yenileşme konusunda önemli adımlar atmıştır. Askerî okullarda başlayan yenileşme ve modern okulların açılması, sivil eğitime de yansımıştır. Bu açılan yeni okullarda tarih dersleri okutulmaya başlanmıştır. Tarih derslerinin verildiği okullardan bazıları Tercüme Odası, Mekteb-i Maaarif-i Adliye, Mekteb-i Mülkiye ve Mahreç-i Aklam'dır (Türk, 2017, s. 9). Yüksek öğrenim olarak Darülfünun da (1861-1865 döneminde) 1865'e kadar tarih dersleri okutulmuştur (Ayni, 2007, s.13). Yine teolojik düzeyde de olsa gayrimüslim tebaanın (Rumlar, Ermeniler, Sırlar vs) cemaat kiliselerinin yanındaki kendi cemaat okullarında ve patrikhaneye bağlı büyük okullarda (Patrikhane Mektebi) tarih dersleri okutulmuştur.¹ Bunların yanı sıra Yunan bağımsızlığına etkisi olan Rum tebaanın eğitim gördüğü Phlanginiano Phrontistirion Yüksek Okulu'nda² tarih derslerinin de verildiği bilinmektedir (Ahmet, 2014, s. 241).

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumîye Nizamnamesi ile ilk defa batı sistemine uygun bir eğitim modeli ortaya konulmaya çalışılmıştır (İhsanoğlu, 1993, s. 522). Bu nizamnameye tarih eğitimi açısından bakıldığında; Sıbyan Mektepleri'nde muhtazar tarih-i Osmani dersi,

¹ Bkz, Süleyman Büyükkarcı (2003). *Türkiye'de Rum Okulları*. Konya: Yelken.

² Bu okul IV. Haçlı Seferi sonrasında Venedik'e göç eden Rumların ilerleyen zamanda kurduğu bir okuldur. Okul, Yunan Aydınlanma Dönemi'nde etkinliğini arttırmış ve zengin Osmanlı Rumlarının çocuklarını gönderdiği bir okul haline gelmiştir (Bkz, Ahmet, İ.K. (2014). *Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketinin Coğrafyası, Ortaya Çıkış Süreci ve Eğitim Alanındaki Etkileri*).

Rüştiye Mektepleri’nde tarih-i umumî ve tarih-i Osmanî dersi, Kız Mekteb-i Rüştiyesi’nde muhtasar tarih ve coğrafya dersi, İdadiler de tarih-i umumî dersi, Sultaniler de tarih dersi, Darülmuallim’in edebiyat sınıflarında tarih-i umumî dersi, Darülmuallimat’ın sıbyan şubesinde tarih-i Osmanî dersi ve Darülmuallimat’ın rüştiye şubesinde tarih ve coğrafya dersinin verileceği görülmektedir. Yüksek öğrenim seviyesinde eğitim için nizamnameye bakıldığında; tesis edilecek olan Darülfünun-u Osmanî’nin (Darülfünun’un ikinci dönemi) Hikmet ve Edebiyat şubesinde tarih-i umumî dersinin yer alacağı görülmektedir (Devlet Arşivleri Başkanlığı [DAB], 2014, s. 100-125). Ayrıca Mekteb-i Hukuk’un 2. sınıflarında tarih-i umumî ve tarih-i islam dersleri okutulmuştur (Mehmed Nazım, 2012, s.28).

Yüksek öğrenim hakkında yazılan bir diğer nizamname Darülfünunun dördüncü ve son açılışı için hazırlanan 1900 yılı “Açılacak Darülfünun için Hazırlanan Nizamname”dir. Bu nizamnamede Darülfünunun Edebiyat şubesinde; tarih-i Osmanî ve tarih-i düvel dersinin, Ulûm-ı Âliye-i Diniye şubesinde; tarih-i din-i İslâm dersinin verileceği geçmektedir (DAB., s.218-228). Medreseleri ilgilendiren 1917 yılı İstanbul ve Taşra Medreseleri için Hazırlanan Nizamname’nin 27. maddesinde medreselerin çeşitli şubelerinde tarih-i edyân ve din-i İslâm ile tarih-i fıkıh derslerinin verileceği yer almaktadır (DAB., s. 328). Öğretmen okullarını ilgilendiren 1915 yılı “Darülmuallimin ve Darülmuallimat Nizamnamesi”nde Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât-ı İbtidâiye’de tarih-i Osmanî ve umumî tarih dersinin, Dârülmuallimîn-i Âlî de muhtasar tarih dersinin, Dârülmuallimât-ı Âliye’de tarih dersinin ve son olarak İnâs Dârülfünûnun da tarih-i Osmanî dersinin okutulacağı yer almaktadır (DAB., s. 316-318). Bu okulların giriş sınavlarında tarih bilgisinin ölçüleceği gibi dönem sonu veya yıl sonu da tarih sınavları yapılmaktadır. Örneğin Mekteb-i Hukuk’un tarih-i umumî dersinin sınavında Babil Devleti’nin kuruluşu, Keyhüsrev’in fetihleri, Büyük İskender’in seferi, Şarلمان, Roma’nın kuruluşu ve Sezar Dönemi Roma İmparatorluğu üzerine sorular sorulmuştur (Mehmed Nazım, s. 113-122).

II. Meşrutiyet yıllarında tarih öğretiminde yeni bir döneme girilmiş ve bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler ilk ve orta öğretim müfredatlarında tarih ders kitaplarına yer

verilerek aktif bir şekilde kullanılması ve öğretmen adaylarının tarih bilen, tarih öğretebilir anlayışından ziyade tarihin nasıl öğretileceği ve tarih öğretim becerilerinin nasıl kazanılacağı üzerinde durulmasıdır (Oruç, 2017, s. 37). Bu dönemin tarih yazımında ve öğretiminde; milliyetçi anlayış gelişmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesiyle millî görüşlerin aktarımının en önemli vasıtalarından birisi olan tarih ve onun öğretimi önem kazanmıştır. Bu dönemde gelişen millî anlayış, Cumhuriyet Dönemi tarih yazım ve öğretim anlayışını doğrudan etkilemiştir (Demircioğlu, 2012, s. 119-120).

Cumhuriyetin erken yılları yenileşmenin ve eğitimde ilklerin dönemi olmuştur. Bu yenileşmeyi Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ile birlikte dönemin eğitim idarecileri ve bilim insanları gerçekleştirmiştir. Bu dönemde eğitim alanında gerçekleştirilen üç önemli gelişme göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki saltanatın kaldırılmasıyla İstanbul'daki bakanlıkların tüm yetkilerinin Ankara'daki bakanlıklara geçmesidir. Böylece çeşitli düzeylerdeki eğitim kurumları Ankara'daki Maârif Nazırlığı'na bağlanmış ve bu misyonda faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. İkincisi, 1923 yılında dönemin Eğitim Bakanı İsmail Sefa Bey'in başkanlığında bir İlmiye Heyeti'nin toplanmasıdır. İsmail Sefa Bey bu toplantının açılış konuşmasında, ülke bağımsızlığını kazandığından beri halkın dikkatinin eğitim üzerinde yoğunlaştığı, hakiki kurtuluşun maâriften beklendiği ve bundan dolayı da heyette bulunanlar ile bu meselenin üstesinden gelineceğini belirtmiştir (Arslan ve Tanır, 2018, s. 253). 1923-1926 yılları arasında üç defa toplanan İlmiye Heyeti toplantılarında eğitim teşkilatı, ders programları ve ders kitapları üzerine önemli kararlar alınmıştır (Çapa, 2017, s. 64). Eğitim alanındaki gelişmelerin üçüncüsü eğitim sisteminde laikliği ve öğretim birliğini esas alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 1924 yılında çıkarılmasıdır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2005, s. 44). Bütün bu gelişmeler doğrultusunda, eğitimde girilen bu yeni dönemin ilkeleri şunlar olacaktır: “Birlik ilkesi, cehaletin ortadan kaldırılması ilkesi, lâiklik ilkesi, millîlik ilkesi, bilime dayanma ilkesi, eğitimin işe (pratiğe) dayanması ilkesi, disiplin ilkesi ve karma eğitim ilkesidir” (Turan, 2019, s. 107).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda eğitim alanında yaşanan bu gelişmeler tarih eğitimine de yansımıştır. 1924 yılında yeni bir Maârif-i Umumîye Kanunu çıkarılmış ve tarih dersleri bu kanunla düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerde; Roma, Yunan, Mısır, İran, Anadolu ve İbrânî medeniyetlerine arkeolojik bulguların ışığında yer verilmesi ve Türk medeniyeti tarihinin ayrıca ele alınması öngörülmüştür (Şimşek ve Yazıcı, 2013, s. 14-15). 1926 yılında düzenlenen eğitim müfredatında ilk okullarda okutulan tarih dersinin amacı; öğrencilere Türk milletinin mazisi hakkında bilgi verip onlarda millî şuur uyandırmak, bugünkü medeniyetin uzun bir mazinin mahsulü olduğunu anlatmak ve büyük şahsiyetlerin hayat ve hareketleri tasvir edilerek öğrencilerin örnek alacağı numuneler oluşturmak olarak yer almıştır (Çapa, 2017, s. 66). Bu amaçlar ile Türk tarih tezinin oluşturulmaya başlandığı tespitini yapmak mümkündür. Cumhuriyet dönemini Türk tarih tezinin alt yapısının oluşturulması ve uygulanması olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında başta Atatürk olmak üzere birçok devlet ve bilim insanında Türk tarihini ele alma ve detaylı, ilmi verilere dayalı, Batılı anlayışta bir tarih tarih tezi oluşturma düşüncesi hâkimdir (Turan, 2019, s. 189). Bu düşünce doğrultusunda Atatürk'ün teşvikleri ile kısa bir sürede umumî bir tarih kitabı hazırlanmıştır (Uluskan, 2017, s. 246). Yazılan bu tarih kitabı Türk Tarih Kurumu tarafından hazırlanmış olup *Türk Tarihinin Ana Hatları* olarak bilinmektedir. Bu ders kitabı, Türk tarih tezini yansıtmakta ve amacı “medeniyetin Türkler tarafından Orta Asya’da yaratıldığı ve buradan dünyaya yayıldığını ispat etmektir” (Uluskan, s. 246). Bu dönem tarih eğitimine yansıyan Türk tarih tezi fikri, yanına hümanist anlayışı da alarak 1950’lere değin sürmüştür.

Eğitimde 1940’lara gelindiğinde genel anlamda olmasa da birçok yazarın belirttiği gibi hümanist bir eğitim anlayışına geçilmiş ve bu düşünce eğitim politikalarına yön vermiştir (Demircioğlu, 2008, s. 436; Özçelebi, 2009, s. 1240; Yıldırım, 2017, s. 133). Bu dönemin eğitim anlayışında hümanist anlayış fikirleri yer aldığı kadar Türk tarih tezi doğrultusundaki fikirler de yer almaktadır. Dolayısıyla bu dönemin hem hümanist anlayışın hem de Türk tarih tezinin etkili olduğu dönem olarak görülmesi mümkündür. Eğitimde hümanist anlayışa

geçişin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; Türkiye'nin dış politikasını savaş dışında kalmak şeklinde yürütmesidir (Yılmaz, 2013, s. 325). Bu durum içte barışın ve barış söylevinin yaratılmasıyla mümkün olacağı için hümanist anlayış ön plana çıkacaktır. İkinci önemli neden, eğitimden sorumlu idarecilerin hümanist anlayışı benimsemiş ve uygulamak istemiş olmalarıdır.

Türk-İslam düşüncesinin tarih eğitimindeki ve tarih ders kitaplarındaki yeri Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemden günümüze değin artmıştır. Yansıyan bu düşüncenin temel özelliği, Türk ve İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen Türk millî kültürüne dönüşün öne çıkmasıdır (Copeaux, 2020, s. 56). Bu düşüncenin öne çıkmasında önemli iki unsur bulunmaktadır. İlki 1950'lerin ılımlı-İslamcı siyasi düşüncesinden sonra millî kimlik ve millî kültür sorunlarının tartışma konusu haline gelmesi ve Aydınlar Ocağı'nın bu düşüncüyü formüllemesidir. İkinci önemli neden ise 1960'larda artmaya başlayan solcu ideolojiye karşı bir tepki olmasıdır (İnalçık, 2019, s. 375-376). 1950'leri Türk-İslam düşüncesinin alt yapısının oluşturulmaya başlandığı dönem olarak görmek mümkündür. 2000'li yıllardan itibaren ise eğitimde bilginin öğrenci tarafından oluşturulmasına, geliştirilmesine dayanan yapılandırmacı anlayış belirli ölçüde gelişmiştir. Bu durum tarih eğitimine de yansımıştır.

2.2. Tarih Öğretiminde Ders Kitapları ve Önemi

Romalı Şair Publius Odivius: gençlerini kitapla beslemeyen milletlerin sonu acıdır, sözünü söylediğinde muhtemelen dönemini olduğu kadar geleceği de öngörmüştür. Bu anlamda devletlerin bugünü ve geleceği için kitaplar, özellikle de ders kitapları önemli bir yer tutmaktadır. Ders kitapları, öğrencilere öğretim programları ile ilgili konularda bilgi sağlayan, onlara toplumun istediği davranışları kazandıran, inceleme ve araştırma yapmaya yönlendiren ve belirli ipuçları veren en uygun öğrenme ve öğretme vasıtasıdır (Kılıç, 2020, s. 39). Tarih ders kitapları; okutuldukları ülkenin politik tercih ve değerlerini yansıtmak bakımından bir politik hafıza unsuru ve bellek bankasıdır. Bu kitaplar, bir yandan farklı

toplumlara ait önemli ve seçilmiş tarihi bilgiyi sunarken diğer yandan da öğrencilere hâkim kimlik anlayışını aktarmayı ve onları sosyalleştirmeyi hedeflemektedir (Demircioğlu, 2013, s. 120). Tarih ders kitapları bir toplumun millî, dinî, ahlakî ve kültürel başta olmak üzere temel değerlerini gelecek kuşaklara aktarmada önemli bir araçtır. Bu değerlerin eğitimi; bireylerin mutluluğuna, güvenliğine, toplumsal huzura, toplumlar arası olumlu ilişkilere, barışa ve genel olarak insanlık için daha iyi bir geleceğin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu noktada tarih eğitiminde değerler hem amaç hem de araç olması bakımından büyük önem taşımaktadır (Gültekin, 2011, s. 131).

2.3. Selçuklu Tarihi Öğretimi

Osmanlı Devleti'nin eğitimde yenileşmeye başladığı dönemlerde birçok rüştiye, askeri okul, sultanîler, idadîler, meslek ve teknik eğitim üzerine birçok okul açılmış ve bu okullarda okutulmak üzere ders kitapları basılmıştır (Baştürk, 2020, s. 25). 1870'lerden itibaren çeşitli okullarda okutulmak üzere yazılan tarih kitaplarının³ bazılarında İslam tarihi konularının yer aldığı bölümlerde Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerden bir kısmı yer almaktadır. Bu ders kitaplarının birçoğunda medeniyet konuları yer almamıştır. Medeniyet konularının yer aldığı kitaplarda sadece İslam medeniyeti konuları ayrı bir bölümde anlatılmıştır.

1902 yılı müfredatında rüştiyelerin ve idadîlerin İslam tarihi derslerinde Eyyûbiler, Haçlı Seferleri, Büveyhîler, Sâmânîler, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Kirman Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Moğol istilas ve Atabegler tarihi konularının okutulacağı yer almaktadır (Yıldız, 2019, s. 125). Literatür taramasında bu konuların büyük bir bölümünün yer aldığı tarih ders kitaplarına II. Meşrutiyet yıllarında rastlanılmıştır. Bu anlamda Ali Reşad tarafından yazılan *Tarih-i Umumî* ve Ahmet Refik Altınay tarafından yazılan *Büyük Tarih-i Umumî* adlı umumî tarih kitaplarının İslam tarihi konuları arasında, Selçuklu tarihi

³ (Bkz, Süleyman Hüsnü Paşa, *Tarih-i Âlem*; Mizancı Murat Bey, *Tarih-i Umûmi*; Hüseyin Hıfzî, *Hülâsa-i Tarih-i Umûmi*; Ahmet Rasim, *Küçük Tarih-i İslam*; Ali Cevad, *Muhtasar Tarih-i İslam*; Mehmet Azmi, *Muhtasar İslam Tarihi*).

konularının bazı dönemleri yer almıştır. Nitekim bu kitaplar, Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularını aktaracak olgunlukta değildir. Dolayısıyla bu dönemin eğitim kurumlarında ve ders kitaplarında Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları önemi ölçüsünde yer bulmamıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında ilk ve ortaokullardaki tarih ders kitapları değişim göstermiştir. Ancak lise ders kitaplarında II. Meşrutiyet döneminin çoğunluğu Fransızcadan tercüme edilen tarih ders kitapları bazı değişikliklerle okutulmaya devam etmiştir (Şimşek ve Yazıcı, 2013, s. 15). Liselere yönelik cumhuriyetin ilkelerini ve hedeflerini yansıtacak ayrıca millî tarih özelliğini barındıracak tarih ders kitapları Türk Tarih Kurumu⁴ tarafından hazırlanan Türk Tarihinin Ana Hatları kitabıdır. Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları üzerine ilk defa kapsamlı bilgiler, bu kitabın ikinci cildi olan Orta Zamanlar kitabında yer bulmuştur. Lise düzeyi okullarda okutulan bu ders kitabı dört ciltten oluşmakta ve her bir cildin mukaddime kısmında kitabın yazılış amaçları, gerekçeleri ile birlikte sıralanmıştır (Ek 1'de bu mukaddime yer almaktadır).

İsmet İnönü döneminde lise ve orta okul düzeyi ders kitapları, Türk tarih tezi doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarına benzer bilgiler içermektedir. Bu durum, Türk tarih tezinin bu dönemde de etkili olduğunu göstermektedir. 1950'lerden itibaren tarih eğitiminde ve tarih ders kitaplarında, konuların kapsamının genişlediği ve yeni bulguların eklendiği bir döneme girilmiştir. Bu durum Türk tarihindeki tüm konularda olduğu gibi Selçuklu tarihi konularında da görülmektedir. Siyasi tarih konuları kadar olmamakla birlikte kültür ve medeniyet konularının da artırılması, geliştirilmesi ve Türk-İslam düşüncesi doğrultusunda şekillendirilmesi söz konusudur.

⁴ Kuruluşundan 1935 yılına değin adı Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'dir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada tarih ve tarih eğitimi araştırılmalarında yaygın olarak kullanılan nitel araştırma usullerinden olan tarihi araştırma ve betimsel tarama yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Nitel araştırma, algı ve durumların doğal ortamda oldukları gibi gözlenmesine odaklanan araştırma olmakla beraber sosyal gerçeğe ve probleme yorumlayıcı ve doğal olarak yaklaşır ve birden fazla teknik kullanır (Balcı, 2018, s. 304). Bu tekniklerden bazıları; doküman analizi, gözlem ve görüşmedir. Tarihi araştırma yöntemi; araştırılmak istenilen dönemin dokümanları etrafıca incelenerek ya da o zamanlarda yaşamış kişilerle görüşmeler yapılarak geçmişte ne oldu sorusunu cevaplandırmaya çalışır (Büyüköztürk vd., 2019, s. 21). Betimsel tarama yöntemi eldeki verileri dikkatli ve eksiksiz bir şekilde tanımlamamızı sağlar. Olgunun çeşitli yönlerini ve aradaki ilişkileri detaylı bir şekilde analiz ederek oldukları şekliyle göstermemizi sağlar (Büyüköztürk vd., s. 24).

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, Büyük Selçuklu coğrafyasında yer alan İran, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan ve Irak devletlerinin yakın tarihlerimizde (2013 ve sonrası) okutulan tarih ders kitapları ile II. Meşrutiyet yıllarından günümüze değin lise düzeyi okullarda okutulan tarih ders kitapları oluşturmaktadır. Örneklem grubu, Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarih

ve medeniyet konularını içeren ders kitaplarıdır. Örnekleme dahil olan ders kitapları Tablo 1 ve Tablo 23’de yer almaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, doküman analizi metodu kullanılmıştır. Doküman, araştırılmak istenen konu üzerine bilgi sağlayan her türlü kaynağa ya da meteryale denilmektedir (Balcı, s. 221). Doküman analizi; basılı, elektronik vs kaynakları, belgeleri incelemek ve yorumlamak için kullanılan sistemli bir yöntemdir. Nitel araştırmalarda kullanılan diğer yöntemlerde olduğu gibi doküman analizinde de ilgili konu hakkında anlam çıkarmak ve anlayış oluşturmak; verilerin titiz bir şekilde incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Kıral, s. 174).

3.4. Verilerin Analizi

Çalışmanın konusu ile ilgili kaynaklara, ders kitaplarına ve müfredat programlarına ulaşarak bilgiler konu ile bağlantılı bir şekilde ele alınmış ve yorumlanmıştır. Ders kitaplarındaki yanlışlıklar ve eksiklikler yeni bulguların ışığında Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularını içeren kaynaklar üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca konuların ele alınışı dönemlerinin politik ortamı ve düşüncesi çerçevesinde yorumlanmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

Tablo 1

İncelenen Ders Kitapları

Kitabın Adı	Basım Yılı	Yayın Yeri	Yazarı	Yayınevi
Büyük Tarih-i Umumî	1910	İstanbul	A. Refik Altınay	Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî
Tarih-i Umumî	1912	İstanbul	Ali Reşad	Kanaat Kitaphânesi
Orta Zamanlar	1931	İstanbul	TTTC.	Devlet Matbaası
Orta Çağ Tarihi	1942	İstanbul	A.M. Mansel vd.	Maârif Matbaası
Orta Çağ Tarihi	1952	İstanbul	Ekrem İnal - Nureddin Ormancı	Güven Basımevi
Tarih Lise II	1974	İstanbul	Emin Oktay	Atlas Yayınevi
Tarih Lise II	1977	İstanbul	İbrahim Kafesoğlu - Altan Deliorman	Millî Eğitim Basımevi
Tarih Lise II	1981	İstanbul	Niyazi Akşit	Remzi Kitabevi
Tarih Lise II	1985	İstanbul	Yüksel Turhal	Devlet Kitapları Yayıncılık
Tarih Lise II	1989	Ankara	M.A.Köymen-Ünal	M.A. Ülke Yayın
Tarih Lise I	1992	İstanbul	Altan Deliorman	Bayrak Yayım
Genel Türk Tarihi 2-3	1995-1997	Ankara	Refik Turan -Nevin Ergezer	Ocak Yayınları
Lise Tarih 1	2000	Ankara	Yaşar Koprıman vd.	Devlet Kitapları
Lise Tarih 1	2005	Ankara	Akın Sever vd.	Devlet Kitapları
Ortaöğretim Tarih 9	2012	İstanbul	Yasemin Okur vd.	Devlet Kitapları
Ortaöğretim Tarih 9-10	2018-2019	Ankara	Erol Yüksel vd.	Devlet Kitapları

Tablo 2

Ders Kitaplarının Öğretimsel Düzeni

Basım Y.	Konu Planı	Okuma Parçası	Görsel	Hazırlık Soruları	Ünite Sonu Soruları	Terimler S.
1910	-	-	✓	-	-	-
1912	-	-	✓	-	-	-
1931	-	-	✓	-	-	-
1942	-	-	✓	-	-	✓
1952	✓	✓	✓	-	-	✓
1974	✓	-	✓	✓	✓	✓
1977	✓	-	✓	-	✓	✓
1981	✓	-	✓	✓	✓	✓
1985	-	✓	✓	✓	✓	✓
1989	-	✓	✓	✓	✓	✓
1992	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1995-1997	-	✓	✓	✓	✓	✓
2000	-	✓	✓	✓	✓	✓
2005	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2012	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2018-2019	✓	✓	✓	✓	✓	✓

4.1. Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti

Bu bölümde incelemeye konu olan ders kitaplarında Büyük Selçuklu tarihi konularının uzun olması sebebiyle kuruluş, Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Fetret ve Sencer Dönemi konuları ayrı ayrı olarak ders kitaplarının kronolojik sırasına göre incelenmiştir.

Tablo 3

Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Tarihi Konularının Nicel Analizi

Basım Y.	Sayfa Aralığı	Konunun Sayfa Sayısı	Kitabın Sayfa Sayısı	Konunun Kitaba Oranı
1910	219-220	2	443	%0,45
1912	359-365	6	568	%1,05
1931	214-220	7	391	%1,79
1942	61-65	5	146	%3,42
1952	115-126	11	240	%4,58
1974	129-139	11	296	%3,71
1977	50-81	31	256	%12,10
1981	91-103	13	229	%5,67
1985	19-34	16	116	%13,79
1989	20-39	20	240	%8,33
1992	173-183	11	232	%4,74
1997	46-69	24	224	%10,71
2000	98-102	5	193	%2,59
2005	108-115	8	212	%3,77
2012	146-155	9	202	%4,45
2018	192-197	6	222	%2,70

4.1.1. Kuruluş Dönemi

Bu bölümde Büyük Selçuklu Devleti'nin kökenleri, Oğuz Yabgu Devleti, Selçuk Bey, Arslan Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Bey Dönemi gelişmeleri ile Dandanakan Savaşı konuları üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. Bu konulara nasıl değinildiği, kitaplarda belirtilen noktaların neler olduğu, kullanılan başlıklar ve kitapların yıllara göre gelişim sürecindeki farklılıkların neler olduğu bulunmaya çalışılmıştır.

Büyük Tarih-i Umumi (1910) kitabında, Selçuklular ayrı bir başlık altında değil *Abbasiler* tarihi içerisinde Halife Kaim bin Emrillah Dönemi'nde kısaca anlatılmıştır. Selçukluların *Türk neslinden* olduğu belirtilmiş ve “Tatarlar⁵ ve Çinlilerin tazyiki ile” Orta Asya'dan geldikleri açıklanmıştır. Selçuklular, Tatarlar ve Çinlilerin tazyiki ile gelmemişlerdir; Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılmışlardır (Kafesoğlu, 1972; s. 4; Köymen, 2016, s.13; Merçil & Sevim 2020, s. 19; Özgüdenli, 2016, s. 29; Turan, 2009, s. 65). Selçukluların menşei, ders kitaplarında farklı şekillerde aktarılmıştır. Fakat 1960'lardan itibaren Selçukluların menşei üzerine hemfikir olunan nokta: Selçukluların Oğuz Yabgu Devleti'nin içerisinde çıkmış olmalarıdır. Ders kitabında Selçukluların Türk neslinden olduğunun belirtilmesi, konuya uzak kalındığının somut bir örneğidir.

Selçuk Bey'in maiyetiyle birlikte Seyhun yakınlarına yerleştiği ve buradaki diğer Türk beylerinin yardımıyla Samanîleri mağlup ettiği açıklanmıştır. Kaynaklarda Selçukluların Samanîlere karşı mücadele etmedikleri, bunun aksine bölgenin diğer devletlerine karşı Samanîlerin yanında yer aldıkları açıklanmıştır (Köymen, s. 37; Merçil & Sevim, s. 22; Özgüdenli, s.33; Turan, s.79;). Selçuk Bey'den sonraki süreç üzerine bilgi verilmeyerek doğrudan Tuğrul Bey Dönemi'ne geçilmiştir. Dolayısıyla devletin kuruluşunda önemli bir dönüm noktası olan Dandanakan Savaşı dahil birçok gelişme yer almamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci konusunda ders kitabı incelendiğinde, aktarılan bilgilerin devletin kuruluşunu anlatmaya elverişsiz ve yetersiz olduğu görülmektedir.

⁵ Bu dönem ders kitaplarında Karahanlılar, Tatarlar olarak adlandırılmıştır.

Tarih-i Umumî (1912) kitabında, Büyük Selçuklu tarihi konuları *Abbasiler* tarihi içerisinde *Selçukiler* alt başlığı altında yer almıştır. Selçukluların *Türk kabilelerinden birisi* olduğu, Dukak Bey'in oğlu Selçuk'un İslam topraklarına gelerek Müslüman olduğu belirtilmiştir. 1910 yılı ders kitabında olduğu gibi bu ders kitabında da Oğuz Yabgu Devleti ve Oğuzlar yer almamıştır. Selçukluların, Karahanlılar ile Samanîler arasında meydana gelen savaşta Samanîlerin yanında yer aldıkları belirtilmiştir. Bu bilgi, 1910 yılı kitabında yer alan yanlış bilgiyi düzeltmesi bakımından önemlidir. Kitapta bu dönem gelişmeleri üzerinde durulmadan, Selçukluların Nişabur taraflarına geldikleri ve muntazam bir hükümet kurdukları açıklanmıştır. Gazneliler ile olan mücadeleler konusunda Tuğrul Bey'in bağımsızlığını ilan ettiği ve bunun üzerine Sultan Mesut'un Selçukluları tedip kılmaya karar verdiği belirtilmiştir. Dandanakan Savaşı şöyle açıklanmıştır: “Gazneliler Damgan'da meydana gelen savaşta mağlup olduğundan Selçukluların hükümetini tasdiğe mecbur olmuştur” (Ali Reşad, 1912, s.461). Ders kitabında, Kuruluş dönemindeki gelişmeler neden-sonuç bağlamından uzak aktarılmıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Selçukluların Kuruluş Dönemi konuları çeşitli başlıklar altında yer almıştır. Kitap bu yönü ile kendisinden sonraki kitapları etkilemiştir. *Cihan Tarihinde Selçuk İmparatorluğu'nun Ehemmiyeti* başlığı altında Selçukluların bölgesel ve dünya tarihi açısından önemi belirtilmektedir. Selçuklu Devleti'nin kuruluşu “Orta çağın büyük tarihi hadisesi” olarak nitelendirilmiştir. Kitapta Oğuzlara değinilerek Selçuklu tarihi anlatılmıştır. Ders kitabı bu yönü ile örnek teşkil etmiştir. Oğuzlar konusunda Oğuz Yabgu Devleti'nden söz edilmeyerek genel bilgilere yer verilmiş ve Müslüman olma süreçleri aktarılmıştır. Selçukluların erken dönemleri *Selçuk Ailesi* başlığı altında anlatılmıştır. Selçuk Bey'in subaşı olduğu ve daha sonra Cent'e maiyeti ile gelerek Müslüman olduğu açıklanmıştır. Selçuk Bey'in hangi devlette subaşı olduğu ve neden Cent'e gelip Müslüman olduğu bilgilerine yer verilmemesi bir eksiklik olarak kendisini göstermektedir.

Selçukluların devletleşme sürecinde yakın devletlerle olan münasebetleri *Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçukluların Bunlara Karşı Vaziyetleri* başlığı altında

anlatılmıştır. Selçukluların yurt tutmak amacıyla mücadeleleri ve Arslan Yabgu'nun Gazneliler tarafından hapsedilmesi olayı kısaca aktarılmıştır. Dandanakan Savaşı *Selçuk Devleti'nin Kuruluşu* başlığı altında şöyle belirtilmiştir: “Oğuzların tecrübeli ve fedakâr süvari kuvveti, Sultan Mesut'un adetçe daha çok fakat tecanüsten, fedakârlıktan, manevra kabiliyetinden mahrum ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratmıştır (1040)” (Türk Tarih Kurumu [TTK], 1931, s. 216). Ders kitaplarının birçoğu, Selçuklu-Gazneli savaşlarının anlatımında Gaznelilerin de bir Türk devleti olduğunu göz ardı etmiştir. Başta Arslan Yabgu'nun hapsedilme olayı olmak üzere Gaznelilerin gerilemeye giden sürecindeki savaşları olumsuz imgeler ile açıklanmıştır. Örneğin 1985 yılı ders kitabında 10 Selçuklu askerinin 500 Gazneli askerine saldırarak kaçırttıkları belirtilmiştir. Bu durum; Nesa, Serahs ve Dandanakan savaşlarının yer aldığı ders kitaplarında daha fazladır. Dandanakan Savaşı'nın sonuçları hususunda Tuğrul Bey'in en kuvvetli düşmanından kurtularak bütün Horasan'ı zapt ettiği ve Selçuklu saltanatını kurduğu açıklanmıştır. Ders kitabında belirtilen bu gelişmeler, günümüze değin tarih ders kitaplarında Selçukluların kuruluş süreci konularının ana hatlarını ve temelini oluşturmuştur.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Selçukluların kuruluş dönemi konuları, Oğuzlar ile başlatılmıştır. Göktürklerden başlayarak kısaca Oğuzlara ve onların Müslüman olma süreçlerine değinilmiştir. Fakat bu bilgiler, Oğuzların tarihini anlatmak için yeterli değildir. Selçukluların ilk dönemleri *Selçuk Sülalesinin İlk Devirleri* başlığı altında yer almıştır. Selçuk Bey'in Oğuzların Üçok koluna bağlı Kınıklardan Dukak Bey'in oğlu olduğu belirtilmiştir. Selçuk Bey'in *Uygurlarda subaşı olduğu* açıklanmıştır. Selçuk Bey Uygurlarda değil Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşılık görevinde bulunmuştur (Köymen, s. 36; Merçil & Sevim, s.22; Özgüdenli, s.32; Turan, s.78;). Uygurların kuruluş ve yıkılış yıllarını kaynaklar yaklaşık 744-840 olarak göstermektedir (Roux, 2006, s.195; Tektaş, 2007, s. 376). Dolayısıyla Selçuk Bey'in doğumundan önce Uygurlar son bulmuştur. Selçuk Bey'in Müslüman olduğu, Cent şehrine geldiği ve *putatapar Türk kabileleri* ile mücadele ettiği vurgulanmıştır. Ders kitabında, *putatapar Türk kabileleri* sözünün açıklanmış olmasının konuyu daha anlaşılır kılacağı görülmektedir. Bu söz ile henüz bu dönemde Müslüman

olmayan Türkler ötekileştirilmiştir. Ayrıca İslamiyet öncesi Türklerin dini olan Gök-Tengri inancında puta tapıldığı izlemi verilmiştir. Bu ifade sadece bu ders kitabında değil, 1980'lere değin ders kitaplarında yer almıştır.

Gazneliler ile mücadeleler, *Tuğrul Bey* başlığı altında yer almıştır. Gazneli Sultan Mahmud'un Aslan Yabgu'yu yakalatıp hapsettiği belirtilmiştir. Kitapta, Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi ve Selçukluların Horasan'a gelme nedenleri açıklanmamıştır. Dolayısıyla sebep-sonuç ilişkisi kurulmamıştır. Dandanakan Savaşı şöyle geçmektedir: "Selçukluların devlet kurmaya kalkışmaları üzerine Sultan Mesut, büyük bir ordu ile Tuğrul ve Çağrı beylerin üzerine yürümüştür. Dandanakan'da yapılan büyük bir muharebe, Selçukluların üstün gelmesiyle bitmiştir" (Mansel vd., s. 62). Ders kitabında, birbirini takip eden cümlelerin farklı konuları içermesinden kaynaklı olarak bağdaşıklık sorunu yaşanmıştır. Bu durum konular arası geçişte kopukluğa neden olmuştur. Bağdaşıklık sorunu, ders kitaplarının genelinde bulunmaktadır. Konuların, daha az ve yüzeysel aktarılmaya çalışılmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan bu durum hem içeriğin akışını bozmakta hem de anlaşılabilirliğini azaltmaktadır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında, *Oğuzlar* başlığı altında Oğuzlar tarihi konuları etraflıca anlatılmıştır. Önceki kitapların aksine oldukça geniş ve açıklayıcı biçimde Oğuzların sosyo-iktisadi durumları, dilleri, bulundukları bölgeler ve dini konuları yer bulmuştur. Oğuzlar üzerine yer alan bu bilgiler sonraki kitapları etkilemekle beraber, Oğuzların daha kapsamlı öğrenilmesine vesile olmuştur. Selçukluların erken dönemleri *Selçuk Sülalesinin İlk Zamanları* başlığı altında aktarılmıştır. Selçuk Bey'in babası Dukak'ın Hazarlarda subaşı olduğu ve Müslüman olmasından dolayı Yabgu ile arasının açıldığı belirtilmiştir. Dukak Bey Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşılık görevini ifa etmiştir. Selçuklular ise Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrıldıktan sonra Müslüman olmuştur (Kafesoğlu, s. 9; Köymen, s.13; Özgüdenli, s. 27; Merçil & Sevim, s. 19; Turan, s. 54). Dolayısıyla Dukak Bey'in Müslüman olmadığı ve Hazarlarda subaşılık vazifesini yerine getirmediğini belirtmek mümkündür. Selçuk Bey'in subaşılığı döneminde Yabgu ile arasının açılarak mahiyeti ve sürüleri ile

birlikte Cent'e geldiği aktarılmıştır. Burada Yabgu ifadesinden kastedilen Hazarların hükümdarıdır. Öncesinde belirtildiği üzere bu konuda yanlış bilgi verilmiştir. Selçuk Bey'in putperest Türklere karşı faaliyetleri açıklanmış ve Samanîlere yardımda bulunduğu belirtilmiştir. Kendi vefat edince de Yabgu'lugin oğlu Arslan Bey'e geçtiği vurgulanmıştır. 1942 yılı kitabında da geçtiği üzere konunun açıklığı bakımından, putperest Türk tabiri yerici bir ifadedir. Ayrıca “yabgu” unvanı ve önemi konusunda anlaşılabilirlik açısından bilgi verilmiş olmasının yerinde olacağı görülmektedir.

Arslan Yabgu Dönemi'nin, önceki kitaplara kıyasla üzerinde daha fazla durulmuştur. Selçukluların; Samanîler, Karahanlılar ve Gazneliler ile olan münasebetleri etraflıca anlatılmıştır. Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi şöyle geçmektedir: “Sultan Mahmud, bu korkunç Oğuz topluluğunu dağıtmak, parçalamak istedi. Hint seferine katılması için Arslan Yabgu'yu yanına çağırdı. Sultanın düşünce ve kararını bilmeyen Arslan Bey, bu daveti kabul etti. Sultan Mahmut onu yakalayarak Hint sınırında bir kaleye hapsetti” (İnal & Ormancı, 1952, s.118). *Tuğrul ve Çağrı Beylerin Savaşları* başlığı altında Dandanakan Savaşı'ndan önceki Selçuklu-Gazneli mücadeleleri kısaca anlatılmıştır. Kitapta, Nişabur'un ele geçmesiyle Tuğrul Bey'in kendi adına hutbe okuttuğu belirtilerek Selçukluların bağımsızlık yolundaki bu önemli adımı vurgulanmıştır. Dandanakan Savaşı, *Dandanakan Savaşı ve Selçuk Devletinin Kuruluşu* başlığı altında anlatılmıştır. “Sultan Mesut olgun bir asker olmakla beraber, kötü bir siyaset adamı idi. Savaş esnasında maiyetindeki komutanların birçoğu Selçuklu tarafına geçti. Gazne ordusu bu savaşta kesin bir yenilgiye uğradı” (İnal & Ormancı, s. 119). Kitapta Selçukluların artık bağımsız bir devlet oldukları vurgulanmış ve Tuğrul Bey Dönemi'ne geçilmiştir.

Tarih Lise 2 (1974) kitabında Selçuklu tarihi konularına Oğuzlar ile başlanmıştır. Oğuzların tarihi konuları; *Oğuzların Asılları ve Oğuz Örgütü*, *Oğuzların Tarihte Aldıkları İsimler ve Oğuzların Göçleri* başlıklarına ayrılarak anlatılmıştır. Selçukluların ilk dönemleri *Selçuk Bey* başlığı altında yer bulmuştur. Bu başlık altında önceki kitaplarda yer almayan veya yanlış aktarılan Selçuk Bey ve Dukak Bey'in subaşı olduğu Oğuz Yabgu Devleti üzerine

bilgi verilmiştir. Yeni bulgulara dayanıldığı belirtilerek *Oğuzlar Devleti* adında bir devletin olduğu, Dukak Bey'in bu devlette subaşı olduğu açıklanmıştır. Kitabın bu bilgiyi aktarması önceki kitaplardaki yanlışlıkları ve boşluğu kapatması bakımından önemlidir. Bu ders kitabından itibaren, Oğuz Yabgu Devleti kitaplarda yer almaya başlamıştır. Dukak Bey öldüğünde oğlu Selçuk Bey'in bu devlette subaşı olduğu bilgisi verilmiş ve sonrasında diğer kitaplarda olduğu gibi Selçuk Bey'in Cent'e gelişi, Müslüman oluşu, Samanîler ve Karahanlılar ile olan münasebetlerine değinilmiştir.

Selçuk Bey'den sonraki süreç *Arslan Bey ve Gazneli Mahmut* başlığı altında anlatılmıştır. Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi açıklanmış ve akabinde "Bu olaydan sonra Oğuzları, Mikail Bey'in oğullarından Tuğrul Bey ve ağabeyi Çağrı Bey yönettiler. İşte asıl Selçuklu Devleti'nin kurucuları bu iki kardeşler." denilerek Tuğrul ve Çağrı Beylerin devletin asıl kurucuları oldukları vurgulanmıştır. Tuğrul ve Çağrı beylerin Karahanlı ve Gazneliler ile olan münasebetleri *Tuğrul ve Çağrı Beyler Karahanlılar ve Gazneli Savaşları* başlığı altında aktarılmıştır. Diğer kitapların üzerinde durmadığı Horasan halkının Gaznelilere yönelik tutumu şöyle açıklanmıştır: "Gaznelilerin kötü yönetiminden memnun olmayan Horasan halkı da Selçuklulara yardım etti. Bundan faydalanan Selçuklular Horasan şehirlerini birer birer ellerine geçirerek Nişabur'a girmiştir" (Oktay, 1974, s. 133). Dandanakan Savaşı'nın nedenleri olarak Selçukluların Horasan'a yerleşmeleri ve Tuğrul Bey'in Nişabur'da kendi adına hutbe okutması gösterilmiştir. Önceki kitaplarda ordu mevcudiyetleri konusunda bilgiler verilse de bu kitapta Gazneli ordusunda fillerin de yer aldığı ayrıca açıklanan noktalar arasındadır. Dandanakan savaşı, gayet açık bir öyküleyici anlatım ile aktarılmıştır. "Tuğrul ve Çağrı Beyler Gaznelilere göre zayıf olmalarına rağmen cesaretle dövüştüler. Ustalıkla manevralarla Gazne ordusunu sardılar. Attıkları oklarla filleri ürküttüler. Bunun üzerine Gazne ordusunda büyük bir panik başladı. Sultan Mesut zorlukla ve dağınık halde geri çekilmiştir" (Oktay, s. 133).

Tarih Lise 2 (1977) kitabında ilk olarak konuların ana hatlarının maddeleştirerek planlaması yapılmıştır. Konunun ana hatlarına yer verilmesi, öğretmenin ders kitabında neyi, niçin ve

nasıl okutacağını düşünmesini sağlayarak verimi arttıracakı düşünölmektedir. Oğuzlar tarihi hususunda, Oğuz adının anlamı açıklanmış ve devamında kısaca Oğuzlar tarihi anlatılmıştır. Oğuz adının açıklanmasına sonraki ders kitaplarında da yer verilmiştir. *Oğuz Yabgu Devleti* başlığı altında bu devlet ilk defa bir ders kitabında yer bulmuştur. Önceki kitaplarda yer almayan *Oğuzların Tarihi Rolü* başlığı ile Oğuzların kurduğı devletler ve bölgeleri sıralanmıştır. Türkiye tarihi açısından önemli olan şu sözler vurgulanmıştır: “Kökü Asya Hunlarına dayanmakla beraber sosyal, siyasi, kültürel hayatlarında daha çok Göktürk Dönemi kültürünün gelenek ve değerlerini yansıtan bu Oğuzların kurduğı son devlet, Türkiye Cumhuriyeti’dir” (Deliorman & Kafesoğlu, 1977, s. 49).

Selçukluların kuruluş süreci, önceki kitaplara nazaran daha geniş tutulmuştur. Selçuk Bey’in faaliyetleri *Selçuk Subaşı ve Maveraiünnehir’e Göçüş* başlığı altında anlatılmıştır. Oğuz Yabgu Devleti’nde önce Dukak Bey’in subaşı olduğı ve daha sonra Selçuk Bey’in subaşı olduğı bilgisine yer verilmiştir. Türkmenistan ders kitabında olduğı gibi Dukak Bey’in lakabının *Demir Yaylı* olduğı ayrıca belirtilen noktalar arasındadır. Selçuk Bey’in Oğuz Yabgu Devleti’nden ayrılışı konusunda önceki kitaplardaki farklılıklar burada da göze çarpmaktadır. Ders kitabında bu göçün nedeni olarak yer darlığı ve otlak azlığı gösterilmiştir. Selçuk Bey’den sonraki süreç *Selçuk’un Oğulları* başlığı altında yer almıştır. Önceki kitaplarda geçmeyen Selçuk Bey’in torunları Tuğrul ve Çağrı’yı kendisinin yetiştirdiğı bilgisine yer verilmiştir. Çağrı Bey’in Anadolu’ya keşif seferi ayrı bir başlık altında açıklanmıştır. Çağrı Bey’in Doğı Anadolu’ya geldiğı, Van’da ve Ani’de Ermenileri bozguna uğrattığı, Gürcülerin üzerine de yürüdüğü ve tekrar Maveraiünnehir’e döndüğü açıklanmıştır. Bu keşif seferi üzerine şu tespit yapılmıştır: “Bu büyük keşif seferinin sonunda Selçukluların iklimi ve hayat şartları uygun olan Anadolu’ya gidebilecekleri anlaşılmıştır. Böylece Türkmen kitlelerine gelecekte bir hareket yönü tespit edilmiştir” (Deliorman & Kafesoğlu, s. 53).

Çağrı Bey’in bu keşif seferine yer verilmesi, döneminin anlaşılması ve Anadolu’ya yönelik Türk akınlarının belirtilmesi bakımından önemli olup sonraki ders kitaplarını da etkilemiştir.

Selçukluların yurt tutma mücadeleleri ve Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi olayı *Selçuklu, Karahanlı, Gazneli İlişkileri* başlığı altında yer almıştır. Selçukluların genel durumu açıklanmış ve önceki kitaplarda yer almayan *Maveraünnehir görüşmesi* ilk kez burada yer bulmuştur. Tuğrul ve Çağrı Beylerin, Gaznelilere ve Karahanlılara karşı mücadelelerine yer verilmiş olup akabinde *Selçukluların Horasan'a Geçişleri* başlığı altında Dandanakan Savaşı'na giden süreç anlatılmıştır. Tuğrul Bey'in Türk hâkimiyet alâmeti olan “yayı kolunda taşıyarak” Nişabur'a girdiği ayrıca vurgulanan noktalar arasındadır.

Dandanakan Savaşı tam tarih verilerek *Dandanakan Savaşı (23 Mayıs 1040)* başlığı altında anlatılmıştır. Önceki kitaplarda olduğu gibi savaşın nedeni olarak Selçukluların Horasan'daki faaliyetleri gösterilmiştir. “Selçuklular Merv yakınlarındaki Dandanakan Hisarı önünde savaşmayı kabul ettiler. Selçuklu ordusunun Çağrı Bey tarafından idare edildiği bu savaş üç gün sürmüş ve şiddetli olmuştur. Sonunda Gazneli ordusunu korkunç bir hezimete uğratan Selçuklular hazineleri, pek çok silahı ve malzemeyi ele geçirdiler” (Deliorman & Kafesoğlu, s. 56). Savaşın sonucu olarak Selçukluların Cent'e geldiğinden beri sürdürdükleri bağımsızlık mücadelesini kazandıkları ve bu savaş sonunda Horasan'da bağımsız bir devlet kurdukları vurgulanmıştır. Savaşın önemi ve sonuçlarına değinilmesi, Selçukluların tam anlamıyla devletleşmesini ve bu savaşın dönüm noktası olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu konu, sonraki ders kitaplarının da üzerinde durduğu bir gelişme olmuş ve hatta ayrı bir başlık altında anlatılmaya başlanmıştır.

Tarih Lise II (1981) kitabında 1931 yılı kitabında olduğu gibi önce Selçukluların önemi belirtilmiş ve akabinde Oğuzlar tarihi konuları aktarılmıştır. 1974 yılı kitabında olduğu gibi *hazırlık sorularına* yer verilmiştir. Bu sorular ile öğrencilerde, temel oluşturulmaya çalışılması, konuların anlaşılabilirliği için önemlidir. Oğuzlar, Göktürklerden itibaren anlatılmaya başlanmış ve Oğuz boyları *Üçoklar ve Bozoklar* olarak şema halinde verilmiştir. Oğuz boyları şeması, 2005 yılı ders kitabına değin Oğuz tarihi konuları arasında yer almıştır. Oğuz Yabgu Devleti ve Oğuzların Müslüman olmalarına da ayrı birer başlık açılarak kısaca değinilmiştir. Selçukluların ilk dönemleri *Selçuklu Sülalesinin İlk Devirleri* başlığı altında

anlatılmıştır. Selçuk Bey'in subaşılığı döneminde Yabgu ile arasının açılarak maiyetiyle Cent şehrine geldiği belirtilmiştir. Selçuk Bey'in Cent'e gelmesi 1977 yılı kitabında olduğu gibi "önemli bir çağın başlangıcı" olarak yorumlanmıştır. Selçuk Bey'in Müslüman olup Oğuz Yabgu Devleti'ne karşı savaştığı, Karahanlılara karşı Samanîlerin yanında yer aldığı ve 1009 yılına doğru vefat ettiği belirtilmiştir. Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi diğer kitaplardaki ifadelerle benzer açıklanmıştır. Aynı bir cümle ile Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın "Anadolu Fatihi Süleyman Şah'ın babası" olduğu belirtmiştir. Çağrı Bey'in Anadolu seferine yer verilmemiştir.

Dandanakan Savaşı'na kadar olan süreç *Tuğrul ve Çağrı Beyler* başlığı altında yer bulmuştur. Bu savaşın nedeni olarak Horasan'ın önemli şehirlerinin Selçuklu hâkimiyetine girmesi gösterilmiştir. "Sultan Mesut suyu az olan bir yerde ordusunu dinlendirirken su yüzünden askerler arasında kavga çıkmıştır. Fırsatı kaçırmayan Tuğrul Bey, ani bir baskınla Gazneli ordusunu mağlup etmiştir. Sultan Mesut yanında kalan 100 kişi ile canını zor kurtarmıştır" (Akşit, 1981, s.97). Savaşın sonucu konusunda sadece savaştan sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun "temellerinin atıldığı" belirtilmiştir.

Tarih Lise 2 (1985) kitabında konuya Oğuzlar tarihi ile başlanılmıştır. Oğuz adının anlamı açıklanmış ve akabinde Metehan ile Oğuzhan'ın karşılaştırılması yapılmıştır. Önceki kitaplarda yer almayan Oğuzların teşkilat yapısı ayrı bir başlık altında açıklanmıştır. 1981 yılı kitabında olduğu gibi Oğuz boyları *Bozoklar ve Üçoklar* şeklinde şemalandırılmıştır. Selçuk Bey'in babasının Dukak Bey olduğu ve ondan öncesinde "Etrek ve daha öncesinde de Katağan'ın subaşı olduğu" belirtilerek iki nesil daha eskiye götürülebileceği belirtilmiştir. Fakat bu konunun üzerinde durulmamıştır. Selçuk Bey'in Cent'e gelme nedeni olarak Yabgu ile arasının açık olması gösterilmiştir. Onun Cent'te Müslüman olduğu, Samanîlerin yanında yer alarak Karahanlılara karşı mücadele ettiği ve Selçukluların Maverâünnehir'e girmeye başladığı aktarılmıştır. Arslan Yabgu Dönemi *Arslan Yabgu* başlığı altında yer almıştır. Arslan Yabgu'nun Karahanlı *prenslerinden* Ali Tegin ile iş birliği yaptığı bunun da Maverâünnehir görüşmelerine neden olduğu belirtilmiştir. Son dönem kitaplarına değin

sıklıkla *prens* kelimesi kullanılmıştır. Türk melik ve tiginleri için Batı menşeli unvanların kullanılması millî değerlere ters düşmektedir. Dandanakan Savaşı'na kadarki süreç *Maveraünnehir'deki Faaliyetler* ve *Horasan'daki Mücadeleler* başlıkları altında açıklanmıştır. Ayrıca bu başlık altında *Büyük Selçuklu Soy Kütüğü* şeması oluşturulmuştur.

Dandanakan Savaşı'na neden olarak Sultan Mesut'un iki büyük yenilgiden sonra kesin bir sonuç elde etme düşüncesiyle bizzat kendisinin yola çıkması gösterilmiştir. "Selçuklular yıpranan Gazne ordusuna kesin bir darbe vurmak için, Merv'in güneyindeki Dandanakan Kalesi önünde genel saldırıya geçtiler. Gazneliler o kadar acınacak durumda idiler ki Selçuklulardan 10 kişinin 500 Gazneli askere saldırarak kaçtıttıkları görülüyordu. Oğuzlardan iyice yılmış olan Gazne ordusu perişan olarak dağılmıştır" (Turhal, 1985, s.25). Bir başka Türk devleti olan Gaznelilerin ordusu üzerine sarf edilen bu sözler, millî tarihi oluşturan devletler arasında ayrıma sebebiyet vermiştir. Savaşın sonucu ve önemi hususlarında; Selçukluların komşu devletlere fetihnâmeler gönderdiği, bu savaşın her bakımdan bir dönüm noktası olduğu ve Tuğrul Bey'in hükümdar ilan edilerek Selçuklu Devleti'nin kurulduğu açıklanmıştır.

Tarih Lise 2 (1989) kitabında ilk olarak Oğuzlar tarihi konuları açıklanmıştır. Oğuz adının anlamı belirtilmiş ve Oğuzların ilk tarihi bilgilerine yer verilmiştir. *Göktürkler ve Uygurlar Zamanında Oğuzlar* başlığı altında Oğuzlar tarihi aktarılmıştır. Ayrıca *X. Yüzyılda Oğuzlar Devleti Teşkilatı* başlığı altında Oğuz Yabgu Devleti konularına yer verilmiştir. Kitapta Oğuz boyları şema halinde yer almıştır. Dukak Bey'in Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı olduğu, o vefat ettiğinde Selçuk Bey'in bu görevi üstlendiği belirtilmiştir. Selçuk Bey'in Cent'e gelişi şöyle açıklanmıştır: "Selçuk Subaşı, Yabgu ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu kendisine bağlı kalabalık bir Oğuz kitlesiyle Cent şehrine göç etmiştir (969)" (Köymen & Ünal, 1989, s.25).

Samanîlerin, Karahanlılara karşı Selçuk Bey'den yardım istediği ve bu sayede de Karahanlıların yenildiği aktarılmıştır. 1985 yılı kitabında olduğu gibi Selçuklu hanedanının soy şeceresi şemalandırılarak verilmiştir. Arslan Yabgu Dönemi ayrı bir başlık altında yer

almıştır. Önceki kitaplarda yer almayan Yabgu unvanı hakkında bilgi verilmiştir: “Arslan Bey, Yabgu unvanını taşıyordu. Bunun sebebi bu sıralarda Oğuzlar Devleti’nin yıkılmasıyla Yabguluğun Selçuklulara geçmiş olmasıdır” (Köymen & Ünal, s. 26). Yabguluk üzerine yer alan bu ifadeler, önceki kitaplardaki boşluğu kapatmıştır. Arslan Yabgu’nun, Sultan Mahmud tarafından hapsedilmesinin nedeni olarak Selçukluların bölgede güçlenmesi gösterilmiştir. Dandanakan Savaşı’na kadar olan süreç üç başlık altında etraflıca açıklanmıştır. Kitapta, Çağrı Bey’in Anadolu seferine kısaca değinilmiştir. Gaznelilere karşı kazanılan zaferlerin, Selçukluların nüfuzunu arttırdığı çıkarımında bulunulmuştur.

Sultan Mesut’un Selçukluların üzerine gönderilen orduların yenilmesi üzerine bizzat sefere çıkmaya karar verdiği ayrıca belirtilmiştir. Gazneli ordusunun dönemin en güçlü ordusu olduğu tespitinde bulunulmuştur. Dandanakan Savaşı şu şekilde aktarılmıştır: “Uzun süre Gazneli ordusunu oyalayan ve yıpratın Selçuklular, nihayet Merv şehri yakınlarında Dandanakan Hisarı önünde savaşı kabul ettiler. Üç gün süren savaş sonunda Gazneli ordusu müthiş bir bozguna uğramıştır (Mayıs 1040)” (Köymen & Ünal, s.28). Savaşın önemi hususunda, bu savaşın Selçukluların tam manasıyla bağımsız olmalarını sağladığı ve kısa zamanda Selçukluların dünyanın en güçlü devleti haline geldikleri belirtilmiştir.

Tarih Lise I (1992) kitabında, 1977 yılı ve sonrasındaki kitaplarda olduğu gibi önce Oğuz adı tanımlanmış ve akabinde II. Göktürklerden başlayarak kısaca Oğuzların tarihi aktarılmıştır. *Oğuz Yabgu Devleti* başlığı altında, kısaca bu devletin tarihi ve devlet teşkilatlanması açıklanmıştır. *Oğuzların Tarihi Roller*i başlığı altında Oğuzların gittikleri bölgeler ve kurdukları devletler sıralanmıştır. Selçuklu devletinin erken dönemleri *Selçuk Sübaşı* başlığı altında anlatılmıştır. Dukak Bey’in, Oğuz Yabgu Devleti’nde subaşı olduğu, ondan sonra Selçuk Bey’in bu göreve geçtiği belirtilmiştir. Cent’e gelme nedeni olarak “yer ve otlak darlığının yaşanması” gösterilmiştir. Selçuk Bey’in Cent’te Müslüman olduğu, Oğuz Yabgu Devleti’ne vergi vermediği ve İslamiyet yolunda mücadeleye giriştiği belirtilmiştir. Selçuk Bey’in Karahanlılara karşı Samanilerin yanında yer aldığı ve bunun karşılığında da toprak aldığı vurgulanmıştır. Fakat hangi bölgede bu toprağın alındığı

belirtilmemiştir. Selçuk Bey'in devletin temellerini atıp teşkilatlandığı, başarıları ile de bunu sağlamlaştırdığı tespitinde bulunulmuştur. Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi hakkında yeterli bilgi verilmediği için anlaşılabilirlik azalmıştır. *Selçukluların Horasan'a geçişleri* başlığı altında Selçuklu-Gazneli mücadelelerine yer verilmiştir.

Dandanakan Savaşı'nın nedenlerine yer verilmemiştir. Bu konuyla ilgili olarak yalnızca Gazneli ordusunun iki defa yenilmesinden sonra bu defa Sultan Mesut'un ordunun başına geçmesi ifadesi yer almıştır. 1981, 1985 ve 1989 yılı ders kitaplarında da aynı bilgi yer almıştır. Belirtilen bu neden yalnız başına, Dandanakan Savaşı'nın sebeplerini karşılamamaktadır. Dolayısıyla Horasan üzerine bilgiler verilmesi konunun anlaşılabilirliği için önemli bir çözümdür. Savaş şu şekilde geçmektedir: "İki ordu Dandanakan Hisarı önünde karşı karşıya geldiler. Sultan Mesut'un ordusu 100 bin kişiye ulaşmıştı. Savaş çok şiddetli oldu ve üç gün sürmüştü. Çağrı Bey'in yönetimindeki Selçuklu ordusu, burada kesin bir zafer kazandı. Sultan Mesut güçlükle kaçtı fakat Hindistan yolunda kendi adamları tarafından öldürüldü" (Deliorman, 1992, s.177). Savaşın sonucu olarak Selçukluların bağımsızlık savaşını tartışmasız bir şekilde kazandığı, uzun ve zorlu mücadelelerin ardından devlet kurma amaçlarına ulaşıldığı belirtilmiştir. Ders kitabında gözle görünür oranda metin içi kopukluklara sebebiyet verilmiştir. Bu durum her biri farklı olan konuların bir araya getirilmeye çalışılmasından kaynaklı olarak yaşanmıştır. Ayrıca sadece bu konuda değil kitabın tamamında bu durum görülmektedir.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında *Büyük Selçuklu Devleti* başlığı altında önce hazırlık çalışmalarına yer verilmiş, sonrasında *Selçukluların Kökeni* alt başlığı altında, Oğuz kelimesi tanımlanmış ve Oğuzlar tarihi açıklanmıştır. Oğuz Boyları bir şema üzerinde verilmiştir. Kitaplarda genel anlamda Oğuz boylarını içeren tablo ya da şemanın olması görsellerin çeşitlendirilmesi açısından önemlidir. Bununla beraber daha da geliştirilmeli ve ek olarak Kıpçak boyları başta olmak üzere diğer Türk boylarının da dahil edilmesinin daha uygun olacağı görülmektedir. *Oğuzlar Devleti* başlığı altında Oğuz Yabgu Devleti'nin XI. yüzyıla değin tarihi aktarılmıştır. Oğuz Yabgu Devleti tarihi daha anlaşılır ve daha geniş

bilgiler ile açıklanmıştır. Ders kitabı genel Türk tarihi konuları ile sınırlı olmasından kaynaklı olarak, birbirine bağlı bir şekilde daha derin bilgiler anlatım gerçekleştirmiştir. Selçukluların Cent'e gelme nedeni olarak Yabgu ile anlaşmazlık ve ekonomik sebepler gösterilmiştir. Samanîlerin Selçuk Bey'den, Karahanlılara karşı yardım istediği ve bunun karşılığında Buhara yakınlarındaki Nur Kasabası'na Selçukluların yerleştiği belirtilmiştir. Gaznelilerin ve Karahanlıların genel durumları açıklanmıştır. Dönemin siyasi ortamına yer verilmesi ders kitabını diğer kitaplardan ayırmaktadır. *Arslan Yabgu İdaresinde Selçuklular* başlığı altında Karahanlıların Tuğrul Bey'i yakalaması ve Çağrı Bey'in kardeşini kurtarması olayı etraflıca açıklanmıştır.

Çağrı Bey'in Anadolu seferi ayrı bir başlık altında etraflıca anlatılmıştır. Dandanakan Savaşı'na kadarki süreç *Tuğrul ve Çağrı Beylerin Maverâünnehir'deki Faaliyetleri ve Horasan'a Geçişleri* başlığı altında anlatılmıştır. Bu konuda; Tuğrul ve Çağrı beylerin Maverâünnehir'deki durumlarının ardından Horasan'a geçişleri üzerinde durulmuştur. Kitapta Nesa ve Serahs savaşları diğer kitaplara oranla daha geniş biçimde yer almıştır. Dandanakan Savaşı'nın nedeni, Selçukluların köklü bir şekilde Horasan'a yerleşmeleri gösterilmiştir. Ordu mevcudiyeti ile ilgili olarak Gaznelilerin 300 kadar fili ve 50 bin kişilik askeri olduğu, Selçukluların ise 2 bini öncü olmak üzere 18 bin kişiden oluştuğu belirtilmiştir. Kitaplarda ordu mevcudiyetleri üzerine değişik sayılar geçmekle beraber genel anlamda belirtilen bu sayılar yer almıştır. "23 Mayıs 1040 tarihinde gerçekleşen meydan muharebesi çok şiddetli geçti. Savaş sırasında Sultan Mesut'un askerlerinden Selçuklu saflarına geçenler oldu. Selçuklu ordusu hareket kabiliyeti bakımından da üstündü. Sonuçta Gazneli ordusu müthiş bir bozguna uğradı. Gazne Sultanı Mesut, hayatını zor kurtardı" (Turan & Ergezer, s.53). Savaşın önemi ve sonuçlarına bakıldığında, bu savaşın yeni bir devletin doğuşunun temeli olduğu ve kuruluş mücadelesinde kazanılan en büyük başarı olduğu vurgulanmıştır. Diğer kitaplarda yer almayan savaşın kazanılmasının sebepleri maddeler halinde açıklanmıştır.

Tarih Lise 1 (2000) kitabında, Selçuklular ve bakiyesi devletler *Büyük Selçuklular ve Onlara Bağlı Devletler* başlığı altında oldukça az ve yüzeysel bilgiler verilerek anlatılmıştır. Bu durum konuların anlaşılabilirliğine gölge düşürmüştür. Önceki bazı kitaplarda olduğu gibi Selçuklular konusuna Oğuzlar tarihi ile başlanmıştır. Oğuzlar konusunda çok yüzeysel bilgiler verildiği, ayrı bir başlık altında anlatılmadığı görülmektedir. Önceki kitaplardan farklı olarak Oğuz Yabgu Devleti'nin X. yüzyılda yıkıldığı ve bu devletin subaşı olan Selçuk Bey'in de Cent bölgesine gelip yerleştiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Selçuk Bey'in Cent'e gelme nedeni olarak Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılması gösterilmiştir. Selçuk Bey'in maiyetinin Müslüman olduğu ve İslam kaynaklarında Müslüman olan Oğuzlara *Türkmen* denildiği belirtilmiştir.

Selçuk Bey'in, Samaniler ile olan iş birliğine ve gâzâ faaliyetlerine yer verilmemiştir. Arslan Yabgu'nun, Oğuz Yabgu Devleti'nin varisi olmasından dolayı yabgu unvanını kullandığı belirtilmiştir. Ayrıca Selçukluların kendilerini Oğuz Yabgu Devleti'nin varisi olarak gördükleri vurgulanmıştır. Konular, neden-sonuç bağlamından uzak olduğundan yeterince anlaşılır değildir. Arslan Yabgu'nun hapsedilmesinden sonra Oğuzların başına Tuğrul ve Çağrı beylerin geçtiği açıklanmıştır. Ders kitabında Selçuklular yerine Oğuzlar gibi kapsayıcı bir ifadenin kullanılması önemlidir. Ancak Oğuzlar yalnızca Selçuklulardan ibaret olmadığı için genel bir ifade yerine Selçuklular gibi daha özelde bir ifadenin yer alması yerinde olacaktır.

Tuğrul ve Çağrı Bey önderliğindeki Selçukluların Harezm'e gelişi ve buradaki faaliyetlerine yer verilmeden 1035'te Horasan'a geldikleri belirtilmiştir. Gazneliler ile mücadele edildiği ve Horasan şehirlerini tek tek alarak Nişabur'a girdikleri aktarılmıştır. Önceki bazı kitaplarda Selçuklu-Gazneli mücadeleleri etraflıca anlatılırken, bu kitapta oldukça az yer bulmuştur. Bu konu üzerine verilen bilgiler yeterli değildir. Dandanakan Savaşı kısaca şu şekilde aktarılmıştır: "Tuğrul Bey Nişabur'da bağımsızlığını ilan etti. Sonunda 1040 yılında Gaznelilere karşı Dandanakan zaferi ile Selçuklu Devleti'ni kurdular" (Koprman vd., s.99). Selçukluların devlet olma sürecinde bir dönüm noktası olan Dandanakan Savaşı üzerine,

önceki kitaplara nazaran neredeyse hiç bilgi verilmediği ve savaşın nedeni ve sonuçları üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bu sebeplerden dolayı, ders kitabı Selçukluların kuruluş sürecini aktarmaya elverişsizdir.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında, önceki bazı kitaplarda olduğu gibi Selçuklu tarihi konularına *Oğuzlar* ile başlanılmıştır. Oğuz adının tanımı yapılmış ve çok kısa bir şekilde Oğuzların tarihi anlatılmıştır. Oğuzlar ve Oğuz Yabgu Devleti üzerine önceki kitaplardaki konuların geliştirilmesi gerekirken son derece yüzeysel açıklanması sonraki kitapları da etkilemiştir. *Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu* başlığı altında Dukak Bey ve ondan sonra Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı olduğu belirtilmiştir. Selçuk Bey'in Cent'e gelme nedeni olarak, 1997 yılı kitabındaki gibi Yabgu ile arasının açılması, otlak yetersizliği gösterilmiştir. Selçuk Bey'in Cent'te boyu ile beraber Müslüman olduğu, Oğuz Yabgu Devleti'ne vergi vermeyerek mücadele ettiği belirtilmiştir. Önceki kitaplarda olduğu gibi Oğuz boyları tablo halinde yer almış ve buna ilaveten boyların adlarının anlamı ve sembolleri de verilmiştir. Kitap bu yönüyle tablonun yer aldığı diğer kitaplardan ayrılmaktadır.

Arslan Yabgu'nun Selçuk Bey'den sonra başa geçtiği belirtilerek Ali Tekin ile olan iş birliği ve hapsedilme olayı aktarılmıştır. Önceki bazı kitaplarda geçtiği gibi Arslan Yabgu'nun Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın atası olduğu açıklanmıştır. Çağrı Bey'in Anadolu seferi kitapta kısaca anlatılmıştır. 2000 yılı kitabında olduğu gibi Selçukluların Harezm'e gelişi, bu dönemdeki faaliyetleri ve Horasan'a gelişleri belirtilmeden Selçuklu-Gazneli savaşlarına geçilmiştir. Dolayısıyla devletin kuruluş sürecindeki mücadeleler ve göçler yer almamıştır. Bu durum büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Dandanakan Savaşı'na neden olarak, Horasan'ın Selçuklulara geçmesi ve Tuğrul Bey'in Nişabur'da kendi adına hutbe okutması gösterilmiştir. "Gazneli ordusunun iyice yıpratıldığına inanan Çağrı Bey'in ısrarı ile Tuğrul Bey savaş yapmayı kabul etti. Selçuklu ve Gazneli ordusu Dandanakan denen yerde karşı karşıya geldiler. Üç gün süren savaş sonunda Gazneliler yenildi" (Sever vd., s.110). Savaşın sonucu ve önemi 1997 yılı kitabında olduğu gibi maddeleştirilerek aktarılmıştır. Maddelerde

Selçukluların bağımsızlığını kazanarak kuruluş sürecini tamamlamış olduğu, batıya doğru ilerleyişin hız kazandığı ve “İslamiyet’in batıya doğru yayıldığı” yer almıştır. Horasan’ın batı bölgelerinin Müslüman olduğu düşünüldüğünde, batı yerine Anadolu tabirinin kullanılmış olmasının doğru olacağı görülmektedir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Büyük Selçuklu tarihi konuları *Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157)* başlığı altında anlatılmıştır. Selçukluların önemine kısaca değinilerek *Oğuz Türkleri ve Oğuz Adının Anlamı* başlığı altında Oğuz kelimesi tanımlanmıştır ve çok kısa bir şekilde tarihi aktarılmıştır. Oğuzların tarihi daha da genişletilmek yerine 2000 ve 2005 yılı kitaplarında olduğu gibi azaltılmıştır. Selçuklu tarihi konularına Dukak Bey’den başlanmış ve Selçuk Bey’in Oğuz Yabgu Devleti’nde subaşı olduğu belirtilmiştir. Selçuk Bey’in, Yabgu ile arasının açılmasından kaynaklı olarak maiyetiyle Cent’e geldiği ve Müslüman olduğu açıklanmıştır. Ders kitabının bu bölümünde bir etkinliğe yer verilmiştir. *Uygulayalım* başlığı altındaki bu etkinlikte öğrencilerden 24 Oğuz boyunu araştırarak şema çizimleri ve çevrelerindeki Oğuz boylarının hangilerinin olduğunun araştırılması istenmiştir. Bu uygulama, öğrencilerin tarihe meraklarını arttıracak ve yerel tarihi araştırma becerilerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Arslan Yabgu’nun, Yabgu unvanı alarak başa geçtiği belirtilmiştir. Fakat bu unvan üzerinde durulmamıştır. 1989 yılı kitabında olduğu gibi bu konuda bilgi verilmesinin anlaşılabilirlik açısından gerekli olduğu düşünülmektedir. Samanîler ile Karahanlıların mücadelesi hususunda sadece Samanîlerin sınırlarını koruma görevini Selçukluların üstlendiği belirtilmiştir. Selçukluların Maveraünnehir’de güç kazandıkları ve bunun da Gazneli-Karahanlı ittifakının doğmasına yol açtığı vurgulanmıştır. Arslan Yabgu’nun hapsedilmesi diğer kitaplara oranla oldukça kısa açıklanmıştır. Selçukluların Harezm bölgesine gelmeleri ve bu dönemdeki faaliyetleri yer almamıştır. Bu durum metinler arası bağlantıyı ortadan kaldırmıştır. Selçukluların Horasan’a geçişleri önceki kitaplarda anlatıldığından farklı olarak ani bir taarruzla Merv, Nişabur ve Serahs havalisini ele geçirdikleri belirtilerek anlatılmıştır. Bu anlatım sebebiyle Selçukluların Horasan’a gelmeleri bir istila hareketi olarak

görülmektedir. Nesâ Savaşı'na yer verilmeden doğrudan Serahs yakınlarında Selçukluların Gaznelileri yendiği belirtilmiştir. Olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri kurulmamıştır.

Dandanakan Savaşı konusunda sadece şu husus belirtilmiştir. “Selçuklu-Gazneli mücadelesi, Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçukluların üstünlüğü ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır” (Okur vd., 2012, s. 149). Kitapta, *Kararlılık ve Zafer* başlığı altında *öğrenelim* kısmı oluşturulmuş ve burada Çağrı Bey'in savaş sırasında pes eden beyleri ikna ettiği, bundan sonra Oğuz beylerinin düşmana saldırdığı ve savaşın zaferle sonuçlandığı belirtilmiştir. Dandanakan Savaşı'na giden süreç ve savaş tam olarak anlatılamamıştır. Çağrı Bey'in Anadolu seferi kronolojiye ters olarak Dandanakan Savaşı'nın ardından, *Selçuklu Kuvvetleri* başlığı altındaki *yorumlayalım* kısmında açıklanmıştır. Çağrı Bey'in Anadolu seferinin Dandanakan Savaşı öncesinde verilmesi kronolojik olarak daha uygun olacaktır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında, *Oğuzların İslamiyet'i Kabulü* ana başlığı altında önce *Oğuzlar* sonra Selçuklu tarihi konuları aktarılmıştır. *Oğuzlar Kimdir* başlığı altında Oğuzların genel tanımı ve günümüzdeki devletleri sıralanmıştır. Geniş bir şekilde Oğuzların bölgelerine, dünyaya ve İslam'ın gelişimine olan etkileri açıklanmıştır. Fakat Oğuzların tarihi ve Oğuz Yabgu Devleti üzerinde durulmaması, konuların açıklığını engellemiştir. Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı olduğu belirtilmiştir. Cent'e gelişin nedeni olarak Yabgu ile anlaşmazlığa düşülmesi gösterilmiştir. Selçuk Bey'in Cent'e geldikten sonra maiyetiyle beraber Müslüman olduğu açıklanmıştır. Kitapta şu husus belirtilmiştir: “Selçuk Bey, Horasan bölgesinde sayıları günden güne artan Türkmenlere yurt bulamaması ve mevcut devletlerin onun güçlenmesinden endişe duyması nedeniyle bölgede oldukça zorlanmıştır” (Yüksel vd., 2018, s.192). Selçuk Bey ile ilgisi bulunmayan bu gelişme Selçuk Bey dönemine aitmiş gibi gösterilmiştir. Kaynaklarda Selçuk Bey'in Horasan'a geçtiği yer almamaktadır. Dolayısıyla Horasan'da yer alan Türkmenlerin durumu dönem düşünüldüğünde Samanîleri ve Gaznelileri ilgilendiren bir gelişmedir.

Arslan Yabgu Dönemi'ne yer verilmediği gibi adının dahi geçmediği görülmektedir. Selçuk Bey'den sonra Çağrı Bey'in Anadolu seferi kısaca aktarılmış ve Selçuklu-Gazneli

savaşlarına geçilmiştir. Selçukluların neden Nesa’da, Serahs’ta savaştığı bilgisi verilmeden Gaznelilerin yenildiği ve bölgede askeri ve siyasi durumunun sarsıldığı belirtilmiştir. Dandanakan Savaşı’nın nedeni ‘‘Sultan Mesut’un bu sarsılan durumunu tekrar kuvvetlendirmek istemesi’’ gösterilmiştir. Ordu mevcudiyetlerine değinilmeyerek sonunda iki ordunun Dandanakan’da savaştığı belirtilmiştir. Savaşın sonucu, *Dandanakan Zaferi* başlığı altında ayrı bir metin olarak aktarılmış ve metinde Tuğrul Bey’in tahta oturtularak sultan ilan edilmesi süreci anlatılmıştır. Savaşın sonuçlarının ayrı bir metinde yer bulması, metinler arası ilişkinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Sebep-sonuç bağlamında konuların anlatılmaması gerek tarih bilimine gerekse de konuların anlaşılabilirliğine uygun bir anlatım olmamıştır.

Ders kitaplarında Selçukluların Kuruluş Dönemi gelişmeleri, artan oranda gelişme göstermiştir. Başlangıçtan itibaren yanlış sebebiyet verilen noktalar, yeni bulguların ışığında ders kitaplarında yerini almıştır.

Tablo 4

Ders Kitaplarında Kuruluş Dönemi

Basım Y.	Oğuzlar	Oğuz Yabgu D.	Selçuk Bey	Arslan Yabgu	Tuğrul ve Çağrı Bey D.	Dandanakan S.
1910	-	-	✓	-	-	-
1912	-	-	✓	-	✓	✓
1931	✓	-	✓	✓	✓	✓
1942	✓	-	✓	✓	✓	✓
1952	✓	-	✓	✓	✓	✓
1974	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1977	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1981	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1985	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1989	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1992	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1997	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2005	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2012	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2018	✓	✓	✓	-	✓	✓

4.1.2. Tuğrul Bey Dönemi

Bu bölümde; Tuğrul Bey Dönemi fetihleri, Pasinler Savaşı, Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişi gibi temel konular üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür.

Büyük Tarihi Umumî (1910) kitabında, fetihler ve Pasinler Savaşı gibi temel gelişmeler yer almamıştır. Sadece Selçuklu-Abbasi münasebetlerine değinilmiştir. Bu konuda, Abbasi Halifesi Kaim Bin Emrillah'ın istirhamı üzerine Tuğrul Bey'in Bağdat'a geldiği ve onun şikâyet ettiği Büveyhîleri ortadan kaldırdığı açıklanmıştır. Vesayet vazifesinin artık Selçuklulara geçtiği belirtilmiştir. Tuğrul Bey döneminin Abbasiler üzerinden anlatıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla öğrencilerin Tuğrul Bey dönemi gelişmelerini öğrenme imkanları yeterince yoktur. Birçok önemli gelişmeye yer verilmemesi Tuğrul Bey dönemi gelişmeleri hususunda ders kitabını elverişsiz kılmaktadır.

Tarih-i Umumî (1912) kitabında Tuğrul Bey'in "istiklal ve saltanatını" temin ettikten sonra Kafkasya'yı ve Anadolu'nun bir kısmını ele geçirdiği açıklanmıştır. Kronolojik olarak hatalı bir şekilde önce Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişi (1055) ve ardından Pasinler Savaşı (1048) anlatılmıştır. Pasinler Savaşı hususunda, Bizans ile savaşıldığı ve Selçukluların galip geldiği belirtilmiştir. Bizans komutanlarının esir düştüğü vurgulanmıştır. Ayrıca bir anlaşma yapıldığı ve İstanbul'daki Emeviler zamanından kalma caminin tadilatına ve Tuğrul Bey adına hutbe okunmasına karar verildiği açıklanmıştır. Pasinler Savaşı üzerine belirtilen bu hususlar, sonraki ders kitaplarının birçoğunda da yer almıştır. Tuğrul Bey'in Kaim Bin Emrillah zamanında Bağdat'a geldiği ve Büveyhîlere son vererek "emir'ül-ümerâlığı" aldığı belirtilmiştir. 1910 yılı kitabında, Tuğrul Bey Dönemi'ndeki açıklanmayan birçok noktanın bu ders kitabında yer alması, bu dönemin konularının öğrenilmesine yardımcı olmakla beraber konuların öneminin kavrandığını da göstermektedir.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Tuğrul Bey Dönemi *Tuğrul'un İran, Harzem, Azerbaycan ve Irak Fütuhâtı* başlığı altında aktarılmıştır. Önce feth edilen yerler sıralanmış ve sonrasında Tuğrul Bey'in "merkezi Rey olan bir devlet kurduğu" açıklanmıştır. Kitapta, Selçukluların Abbasiler ile olan ilişkilerinin, Selçukluların amaçları doğrultusunda kurulduğu izlenimini

veren şu cümleler yer almıştır: “Bu Türk saltanatını büyük bir İslam imparatorluğu haline getirmek için Abbasi Hilafetine de hâkim olmak lazımdı. Tuğrul Bey bu maksatla Bağdat’a gelmiştir” (TTK, s. 217). Selçukluların, “Abbasi Halifesini korumak adına” Büveyhîleri ortadan kaldırdığı aktarılmıştır. Türk ve İslam tarihi açısından önemli olan İslam dininin bayraktarlığını Türklerin üstlendiği imajı şu sözler ile açıklanmıştır: “Fatımilerin nüfuzu altındaki memleketler hariç Doğu İslâm dünyası tamamen Türk nüfuzu altına girmiştir” (TTK, s. 217). Pasinler Savaşı kitapta yer almamıştır. Selçukluların Anadolu’daki ilk faaliyetleri arasında yer alan bu gelişmeye yer verilmemesi büyük bir eksiklikler.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Tuğrul Bey Dönemi gelişmeleri *Dandanakan Muharebesi 1040* başlığı altında aktarılmıştır. Bu başlık belirtilen dönemi karşılamamaktadır. Selçuklu Devleti’nin temellerinin atıldığı ve kısa zamanda fetihler gerçekleştirilerek başkenti Rey şehri olan büyük bir devlet kurulduğu açıklanmıştır. Kitabın bu bölümünde, 1931 yılı kitabına içerik olarak benzer bilgilerin yer aldığını söylemek mümkündür. Selçuklu-Abbasi ilişkileri kısa bir şekilde şöyle aktarılmıştır: “Abbasiler, Büveyhîlerin hükmü altındaydılar. Tuğrul Bey, Abbasileri de kendi nüfuzuna sokmayı faydalı bulmuştur. Abbasilerin daveti ile gelip Büveyhîleri üstünlüğünü kaldırmıştır. Çok saygı gösterdiği *Abbasi hükümdarı* tarafından kendisine sultan unvanı verilmiştir” (Mansel vd., s. 63). Sadece dini yetkileri elinde bulunduran halifenin Abbasilerin başında olduğu düşünüldüğünde, Abbasi hükümdarı ifadesinin temelsiz olduğu görülmektedir. Ayrıca Irak Bölgesi Selçukluların sınırları içerisinde yer aldığı için merkeze bağlılık söz konusudur. Bu dönem üzerine şöyle bir tespitte bulunulmuştur. “Bundan sonra Selçuklular Müslüman dünyasının en kuvvetli devleti haline gelmiş ve Türk akınları Anadolu’nun içlerine kadar ilerlemiştir” (Mansel vd., s. 63). 1931 yılı kitabında olduğu gibi Pasinler Savaşı yer almamıştır. Bu dönemin konuları, değerlendirme ve genel tespitler üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Tuğrul Bey Dönemi iki başlık altında aktarılmıştır. İlk olarak Selçuklu beylerinin kısa zamanda İran topraklarını ele geçirdikleri belirtilmiştir. Selçuklu-Abbasi münasebetleri *Tuğrul Bey ve Abbasiler* başlığı altında yer almıştır. Bu

konunun Pasinler Savaşı'ndan önce anlatılması, kronolojik olarak hatalıdır. Büveyhîlerin Abbasi halifesini bir kukla haline koyarak onun yetkilerini aldıkları ve Halifenin de bu durum üzerine Tuğrul Bey'e başvurduğu aktarılmıştır. Selçukluların, Bağdat'ı Büveyhîlerden kurtardığı belirtilmiştir. 1931 ve 1942 yılı kitaplarında Büveyhîlerin, Abbasi Halifeliği'ne yönelik tutumu üzerinde durulmazken, 1952 yılı kitabından itibaren bu konu üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bu dönemden itibaren Büveyhîler bir öteki olarak yer almaya başlamıştır. İbrahim Yınal'ın Tuğrul Bey'e karşı isyan girişimine ilk kez değinilmiştir. Tuğrul Bey'in ikinci defa Bağdat'a gelişi üzerinde durulmuştur. Halifenin Tuğrul Bey'e, Rüküddin ve Sultan-ı Âzam unvanlarını verdiği belirtilmiştir.

Selçuklu sultanının artık İslam dünyasının imparator olduğu ayrıca vurgulanan noktalar arasındadır. Abbasiler ile ilişkiler konusunun üzerinde fazla durulduğu için diğer konular eksik kalmıştır. Dolayısıyla kitapta konulara eşit yaklaşılmamıştır. Anadolu üzerine olan akınlar ayrı bir alt başlık altında anlatılmıştır. Anadolu'nun fethi için yapılan akınların Tuğrul Bey'den itibaren başladığı vurgulanmıştır. Pasinler Savaşı şöyle açıklanmıştır: “Türk ordusu Pasin Ovası'nda bir Bizans ordusu ile karşılaşmıştır. Bu savaşta Bizans ordusu yenilmiş ve bu başarı üzerine de Oğuz Türkmenleri Anadolu'ya girmeye başlamıştır” (İnal & Ormancı, s.120). Ders kitabında Pasinler Savaşı'na yer verilmesi önemli bir gelişmedir. Ancak bu savaşın sonuçlarının belirtilmemesi bir eksikliktir.

Tarih Lise II (1974) kitabında İran coğrafyasının Selçuklulara geçmesi, *Dandanakan Savaşı* başlığı altında yer almıştır. Bu başlık Selçuklu fetihlerini karşılamamaktadır. Selçuklu fetihleri önceki kitaplara benzer ifadeler ile sıralanmış ve bu fetihlerin Selçukluların “adaletli yönetiminden de kaynaklandığı” vurgulanmıştır. Bu dönemdeki Selçuklu-Abbasi münasebetleri *Tuğrul Bey ve Abbasiler* başlığı altında anlatılmıştır. Halifenin Tuğrul Bey'e kendisini Büveyhîlerden kurtarması için mektup yazdığı, Tuğrul Bey'in de 1055'te Bağdat'a geldiği ve Büveyhîlerin kaçarak Basra taraflarına çekildikleri açıklanmıştır. Önceki kitaplarda Tuğrul Bey'in Bağdat'a ikinci gelişindeki verilen unvanların bu kitapta ilk

gelişinde verildiği görülmektedir. Nitekim bu konuda, Halifenin ona Rüküddin (Devletin Direği) ve Emir-ül- müminin sanlarını verdiğı belirtilmiştir.

İbrahim Yınal'ın isyanı bir cümle ile Selçuklu *prenslerinden* birinin isyan ettiğı ve Tuğrul Bey tarafından bastırıldığı şeklinde yer almıştır. Daha öncesinde de belirtildiğı gibi prens kelimesi Türkler için uygun değildir. Tuğrul Bey'in ikinci kez Bağdat'a gelişi şöyle aktarılmıştır. "Büveyhiler Tuğrul Bey'in yokluğunda tekrar Halifeyi sıkıştırdılar. Bunun üzerine Tuğrul Bey ikinci defa Bağdat'a geldi. Bu sefer Büveyhilerin tümü ortadan kaldırıldı" (Oktay, s.135). Tuğrul Bey dönemi gelişmelerinde, Abbasiler ile ilişkilere yoğunlaşıldığı için Pasinler Savaşı ve Anadolu'ya yönelik akınlara yer verilmemiştir. Bu durum Tuğrul Bey dönemi gelişmelerinin tam olarak anlaşılmasına neden olmuştur.

Tarih Lise II (1977) kitabında *Sultan Tuğrul Bey (1040-1063)* başlığı altında, Tuğrul Bey'in sultan ilan edilmesi ve aile üyeleri arasında şehirlerin ve bölgelerin taksimi konusu geniş biçimde anlatılmıştır. Önceki kitaplarda yer almayan, *Doğudaki Fetihler ve Çağrı Bey'in Vefatı* başlığı altında başta Çağrı Bey olmak üzere Alp Arslan'ın, Musa Yabgu'nun, Kavurt'un Gazneliler ve Karahanlılara yönelik mücadeleleri ve bölgenin Harezm gibi önemli şehirlerinin Selçuklu sınırlarına dahil edilmesi üzerinde durulmuştur. Yine önceki kitaplarda yer almayan Çağrı Bey hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: "Selçukluların başlangıcından beri hayret verici cesareti, kumandanlık kabiliyeti ile devletin kuruluşunda birinci derecede rol oynayan Çağrı Bey, siyasi zekasının üstünlüğünü takdir ettiğı küçük kardeşi Tuğrul Bey'in hükümdar olmasına rıza gösterecek kadar feragat ve fedakârlık sahibiydi" (Kafesoğlu & Deliorman, s.57). Çağrı Bey üzerine olan bu bilgiler sonraki bazı kitaplarda daha detaylı yer almıştır.

Anadolu akınlarının Azerbaycan üzerinden Gürcülere ve Ermenilere yönelik olduğu belirtilerek önceki kitaplarda olmayan şu bilgilere yer verilmiştir: "Türk akınlarını durdurmak için harekete geçen Bizans ordusu ile Selçuklu kuvvetleri Gence önlerinde karşılaştı ve Bizanslılar bozguna uğramıştır (1046)" (Kafesoğlu & Deliorman, s. 58). Bizans ile ciddi anlamda ilk kez karşılaşmanın Gence önünde olduğu bilgisi, Azerbaycan ders

kitabında da geniş ölçüde yer almıştır. Pasinler Savaşı etraflıca anlatılmıştır. Savaşın sonuçları olarak Bizans'ın İstanbul'da yer alan bir camiye tamir ettirdiği, 5 vakit namaz kılınmasına izin verdiği ve Tuğrul Bey adına hutbe okuttuğu açıklanmıştır. 1912 yılı kitabında değinilen bu bilgilerin 1977 yılı ders kitabına değin yer almamış olması son derece şaşırtıcıdır. Ayrıca bu konuda belirtilenler Tuğrul Bey'in nüfuz alanını göstermesi bakımından önemlidir.

Selçuklu-Abbasi münasebetleri *Sultan Tuğrul Bey'in Bağdat'a Girişi-Büveyhilerin Sonu* başlığı altında açıklanmıştır. Tuğrul Bey'in törenle Bağdat'a gelişi üzerinde durulmuş ve onun 120 yıldan fazla devam eden Büveyhîleri “ortadan kaldırdığı” belirtilmiştir. Önceki kitaplarda yer almayan bir konu üzerinde durulmuştur. Tuğrul Bey'in kendisi için Bağdat'ta bir saray yaptırdığı ve altın bir taht üzerinde oturduğu belirtilerek, Irak-ı Arap memleketlerini kendi devletine bağladığı vurgulanmıştır. *Selçuklu Sultanının Dünya Hükümdarı ilan edilmesi* başlığı altında Büveyhîlerin ikinci teşebbüsü üzerinde durulmuştur. Tuğrul Bey'in adaleti ve dindarlığı ile tanındığı, zekâsı ve siyasi görüşlerindeki doğruluğu ile Selçukluların ilk sultanı olduğu ve 25 yıl hüküm sürdüğü belirtilmiştir. Türk İslam tarihinde Tuğrul Bey'in özel bir yeri olduğu vurgulanmıştır. Ders kitabında Tuğrul Bey dönemi konularının önceki kitaplara oranla üzerinde daha fazla durulmuştur.

Tarih Lise II (1981) kitabında Tuğrul Bey Dönemi *Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devri* başlığı altında yer almıştır. İlk olarak Harezm, Hemedan, İsfahan, Kazvin, Azerbaycan ve Kirman'ın alındığı belirtilmiştir. Selçuklu-Abbasi münasebetleri *Tuğrul Bey ve Abbasiler* başlığı altında açıklanmıştır. Abbasi Halifesinin Büveyhîlerin nüfuzunda olduğu belirtilmiş ve 1931 yılı kitabındaki gibi Tuğrul Bey'in imparatorluğunu Abbasi Halifesinin manevi nüfuzu ile güçlendirmek istediği vurgulanmıştır. 1981 yılı kitabında ifade edilen hususlar ve konulara yaklaşımlar 1931 ve 1942 yılı kitaplarına benzerlikler göstermektedir. Bunu 12 Eylül 1980 darbesinin ders kitaplarına yansısı olarak görmek mümkündür. Bu yansıma Türk-İslam düşüncesinin ağırlık kazandığı 1960 yılı sonrasına ait ders kitaplarında görülmediği gibi 1989 yılı sonrasında ortadan kalkmıştır.

Tuğrul Bey'in Mısır'daki Şii Fatimi halifelerine karşı, "Sünni Müslümanlığı korumayı ve Abbasi halifelerini tutmayı kendi siyasetine uygun bulduğu" belirtilmiştir. Halife'nin Tuğrul Bey'e Rükneddin unvanını verdiği ayrıca belirtilen noktalar arasındadır. Kitapta Tuğrul Bey döneminde yer alan Pasinler Savaşı'na 1931 ve 1942 yılı kitaplarında olduğu gibi değinilmemiştir. Anadolu'ya yönelik akınlar "Tuğrul Bey zamanında Anadolu fethine önem verilmiş ve birçok başarı da sağlanmıştır." denilerek aktarılmıştır. Konuların ağırlığının 1952 ve 1974 yılı kitaplarında olduğu gibi Abbasiler ile ilişkiler olması diğer konuların yeterli yer bulamamasına neden olmuştur.

Tarih Lise II (1985) kitabında Tuğrul Bey Dönemi 4 başlık altında anlatılmıştır. Bu dönem fetihleri melikler ve faaliyetleri üzerinden açıklanmıştır. Tuğrul Bey'in başkenti Rey'e taşıdığı belirtilerek, tüm İran'ı sınırlarına kattığı vurgulanmıştır. Pasinler Savaşı 1977 yılı kitabında olduğu gibi önem verilerek ayrı bir başlık altında anlatılmıştır. Bu savaşın sonuçları hususunda, 1912 ve 1977 yılı kitaplarında değinildiği üzere Liparit'e istenen fidye yerine İstanbul'daki caminin tamir edilmesi ve Tuğrul Bey adına hutbe okunmasının istendiği yer almıştır. Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Abbasi münasebetlerine *Selçuklu-Abbasi İlişkileri* başlığı altında değinilmiştir. Önceki kitaplardan farklı olarak önce Abbasilerin içinde bulunduğu durum aktarılmış ve Büveyhîlere karşı Tuğrul Bey'den yardım istendiği belirtilmiştir. Abbasilerin içerisinde bulunduğu durumun açıklanması, Selçuklu-Abbasi ilişkilerini daha da anlaşılır kılmıştır. Tuğrul Bey'in ikinci defa Bağdat'a gelişi üzerinde durulmuştur. Halife'nin Tuğrul Bey'e verdiği unvan şöyle açıklanmıştır: "Halife Tuğrul Bey'e doğunun ve batının hükümdarı unvanıyla hitap etmiştir. Ayrıca hutbenin her tarafta onun adına okunmasını duyurmuş ve artık bütün İslam dünyası Selçukluların koruyuculuğu altına girmiştir" (Turhal, s.27). Fatimiler ve Kuzey Afrika dahil birçok yerin Selçukluların nüfuzu altında olmadığı düşünülürse "bütün İslam dünyası" ifadesi temelsiz bir yaklaşımdır.

Tarih Lise II (1989) kitabında Tuğrul Bey Dönemi konuları *Tuğrul Bey ve Zamanı (1040-1063)* başlığı altında yer almıştır. 1977 ve 1985 kitaplarında olduğu gibi komutanlar ve feth

ettikleri bölgeler üzerinden bu dönem fetihleri açıklanmıştır. *Çağrı Bey'in Ölümü* başlığı altında bu deneyimli devlet adamının önemi üzerine bilgi verilmiştir. Selçukluların Anadolu'ya akınları ayrı bir başlık altında anlatılmıştır. Bu konuya, 1977 yılı kitabında olduğu gibi Bizans ordusu ile ilk savaşın Gence önlerinde olduğu ve Selçukluların bu kuvvetleri yendiği bilgisiyle başlanmıştır. Pasinler Savaşı üzerine şu husus belirtilmiştir: “Erzurum’a kadar ilerleyen Selçuklu kuvvetleri 50 bin kişinin üzerindeki bir Bizans ordusunu müthiş bir bozguna uğrattılar (1048). Binlerce esir ve hesapsız ganimet alınmıştır” (Köymen & Ünal, s. 29). Savaşın neticeleri konusunda, bazı kitaplarda geçtiği gibi İstanbul’daki caminin tamir edilmesi ve Tuğrul Bey adına hutbe okunması üzerine anlaşıldığı belirtilmiştir.

Abbasiler ile münasebetler, *Selçuklu Abbasi İlişkileri* başlığı altında anlatılmıştır. 1985 yılı kitabında olduğu gibi önce Abbasilerin içinde bulunduğu durum ve Halifenin Tuğrul Bey’den yardım istemesi açıklanmıştır. Tuğrul Bey’in de bunun üzerine Bağdat’a gelerek Halifeyi Büveyhîlerin nüfuzundan kurtardığı belirtilmiştir. “Büveyhîlerden kurtarma” ifadesi 1974 yılı kitabından itibaren ders kitaplarında yerini almıştır. Önceki kitaplardan farklı olarak şöyle bir tespitte bulunulmuştur: “Halifenin siyasi ve askeri gücü kalmamakla beraber Peygamber soyundan olmaları ve Halife sıfatını taşımaları sebebiyle İslam dünyasında büyük bir manevi nüfuz ve otoriteye sahip bulunuyorlardı. Halifeler hükümdarlara unvan tevcih ediyor, yeni istiklaline kavuşmuş bir devleti tanıyorlardı ki, bu Türk ve İslam dünyası için büyük önem taşıyordu” (Köymen & Ünal, s. 30). Selçukluların artık bir İmparatorluk olduğu belirtilmiş ve Selçuklu sınırlarının içinde yer alan bugünkü devletler sıralanmıştır. Devletlerin sıralanması konuyu daha açık hale getirmiştir. Tuğrul Bey “Türk tarihinin en büyük hükümdarlarından birisi adaletli, dindar ve siyasi deha” olarak tasvir edilmiştir. Belirtilen tespitlerin haricindeki bilgiler 1977 ve 1985 yılı kitabındaki bilgilere benzer ifadeler ile aktarılmıştır.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında Tuğrul Bey Dönemi *Selçuklu Sınırlarının Genişlemesi* başlığı altında yer almıştır. Bu başlık, dönemin gelişmelerini yansıtmakla beraber bu dönemdeki

gelişmeler sadece fetihlerle sınırlı olmadığı için daha genel bir başlık kullanılmasının daha uygun olacağı görülmektedir. 1977, 1985 ve 1989 yılı kitaplarında olduğu gibi fetih hareketleri komutanlar ve feth edilen yerler üzerinden açıklanmıştır. Önceki kitaplarda yer almayan bir bilgi olarak Çağrı Bey'in hastalandığı ve "ülkesinin korunmasını Alp Arslan'a bıraktığı" belirtilmiştir. Alp Arslan'ın ise Karahanlı ve Gazneli ordularını püskürttüğü ve İran'dan Büveyhîleri uzaklaştırdığı aktarılmıştır. Kitapta, Çağrı Bey'in ölümüne değinilerek özellikleri sıralanmış ve "Türk nesillerine örnek olduğu" belirtilmiştir.

Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Abbasi münasebetleri ve batı yönünde devletin sınırlarının gelişmesi aynı başlık altında yer almıştır. Tuğrul Bey'in, İbrahim Yınal'ın ve Kutalmış komutasındaki orduların tüm İran'ı ele geçirdiği ve başkentin Rey'e taşındığı belirtilmiştir. Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişi kitapta şu şekilde geçmektedir: "Bağdat'a hâkim olan Büveyhîlerin huzursuzluk çıkarması nedeniyle Abbasi Halifesi Tuğrul Bey'i davet etmiştir. 120 yıldan beri devam eden Büveyhîler ortadan kaldırılmıştır" (Deliorman, s.178). Selçukluların artık İslam dünyasının koruyucusu olduğu belirtilmiştir. Kitapta, Anadolu'ya yönelik akınlara ve Pasinler Savaşı'na yer verilmemiştir. 1931 yılı kitabında Büveyhîler ayrı bir devlet olarak (Türk-İslam devletleri bölümünde) aktarılırken 1942 yılı dahil sonrasındaki kitaplarda yer almamıştır. Dolayısıyla, Büveyhîler kim, nerede, yapısı ve amaçları hakkında bilgi verilmeden doğrudan Tuğrul Bey'in ve Abbasilerin düşmanı olduğu imajı verilmesi konunun anlaşılması için yeterli değildir.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında *Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)* başlığı altında önce komutanlar ve fetihleri açıklanmıştır. Ders kitabının kapsamını Genel Türk Tarihi konuları oluşturduğu için bu dönem konuları kitapta etraflıca yer bulmuştur. Selçukluların batı siyasetin de iki büyük rakip olarak Fatımiler ve Bizans'ın olduğu ve Tuğrul Bey'in de Bizans'a öncelik verdiği açıklanmıştır. 1046'dan itibaren Anadolu akınlarının hız kazandığı vurgulanmıştır. Pasinler Savaşı diğer kitaplara oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat'a gelerek Büveyhîlerden Abbasi Halifesini kurtardığı belirtilmiştir. Bu konu üzerine önceki kitaplarda yer almayan Halife Kaim bin Emrillah'ın

dünyevi yetkilerini Tuğrul Bey'e devrettiği ve dini yetkilerin Halifede kaldığı açıklanmıştır. Bu bilgiler konunun açıklığı için önemlidir. Akabinde İbrahim Yinal'ın isyanı ve Arslan Besasirî faaliyetleri etraflıca anlatılmıştır.

Tuğrul Bey'e Halife tarafından *Doğunun ve Batının büyük sultanı* unvanının verildiği belirtilmiştir. Çağrı Bey'in, hayatının sonuna kadar doğuda tüm yetkiyi üzerinde bulundurduğu ve 1061 yılında vefat ettiği açıklanmıştır. Tuğrul Bey üzerine şu tespitte yer verilmiştir: "Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı ile beraber, aşireti devlet haline getirmiş bir hükümdardı. Sultanlığında devlet sınırları üç kat büyümüştür. Bilgili, adil, idari deha sahibi, otoriter ama alçak gönüllü bir şahsiyetti. Tuğrul Bey kardeşi Çağrı ile örneği çok az görülen bir iş birliği gerçekleştirmiştir" (Turan & Ergezer, s.55). Önceki kitaplarda anlatımın bazı konulara yoğunlaştırıldığı görülmüştür. Bu ders kitabında ise konular orantılı biçimde yer bulmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Tuğrul Bey Dönemi üç kısa cümle ile yer bulmuştur. Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat'a gelerek Halife'yi Büveyhîlerden kurtardığı ve Halife'nin ona doğunun ve batının hükümdarı unvanını verdiği belirtilmiştir. Halifenin siyasi gücünün Türkler tarafından temsil edildiği vurgulanmış ve Alp Arslan dönemine geçilmiştir. Önceki kitaplara oranla Tuğrul Bey dönemi konuları tam olarak anlatılmamıştır. Sınırların genişlemesi ve Pasinler Savaşı gibi Türkiye tarihi açısından önemli gelişmelere dahi yer verilmemesi büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu bilgiler dönemin anlaşılması konusunda yetersiz kalmaktadır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında *Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)* başlığı altında önce Merv Kurultayı ve ülkenin taksimi üzerinde durulmuştur. Selçuklu hanedan üyelerinin ele geçirdiği topraklar sıralanmıştır. Tuğrul Bey'in, Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ın şehit düşmesi üzerine intikam amacıyla Kutalmış'ı ve İbrahim Yinal'ı Anadolu'ya gönderdiği belirtilmiştir: Selçuklu ordusu Pasinler Ovası'nda Gürcü kuvvetleriyle desteklenmiş Bizans ordusu ile karşılaşmıştır. Yapılan savaşta Bizans ordusu mağlup edilerek, Gürcü Kralı Liparit esir alınmıştır (1048)" (Sever vd., s.110). Önceki kitaplarda yer almayan savaşın

sonunda Bizans'ın "belirlenen yıllık vergiyi vermemesi üzerine Tuğrul Bey'in Yakutî komutasında bir ordu gönderdiği fakat Kars ve Ani kuşatıldıysa da alınamadığı" belirtilmiştir. Abbasiler ile ilişkiler, önceki kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmış ve Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelerek Halife'yi Büveyhîlerden kurtardığı belirtilmiştir. Halife'nin Tuğrul Bey'e "doğunun ve batının sultanı" unvanını verdiği ve dünyevi yetkilerini Tuğrul Bey'e devrettiği belirtilmiştir. Ders kitabında Tuğrul Bey; cömert, adil ve cesur bir hükümdar olarak betimlenmiştir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Tuğrul Bey Dönemi ayrı bir başlık altında anlatılmamıştır. 2005 yılı kitabında olduğu gibi Merv Kurultayı, ülkenin taksimi ve fethedilecek olan yerler üzerinde durulmuştur. Bu paylaşımın ardından kısa bir zaman içerisinde devletin sınırlarının genişlediği ve Anadolu'ya akınlar yapıldığı açıklanmıştır. Tuğrul Bey'in halkına yeni bir yurt için Anadolu'yu hedef gösterdiği ve bu doğrultuda Bizans İmparatorluğu'nun Pasinler Savaşı'nda yenildiği açıklanmıştır. 1977 ve 1989 yılı kitabında Bizans ile yapılan ilk önemli savaşın Gence önlerinde olduğu belirtilirken, bu ders kitabında Pasinler Savaşı'nın ilk önemli savaş olduğu belirtilmiştir. Pasinler Savaşı'nın sonuçları konusunda, önceki kitaplarda sadece Tuğrul Bey'in adının İstanbul'daki camide hutbede okutulması yer alırken bu ders kitabında Abbasi Halife'sinin de hutbede okunması hususunda Bizans ile anlaşıldığı aktarılmıştır.

Büveyhîlerin halifelik merkezini işgal ettiği ve bunun üzerine Halife'nin Tuğrul Bey'i davet ettiği açıklanmıştır. Sünni Müslümanların, âlimlerin ve Halife'nin, Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesini memnuniyetle karşıladığı ve Tuğrul Bey'in Büveyhîleri yıkarak Halifeliği güçlendirdiği belirtilmiştir. Halife'nin Tuğrul Bey'e unvan vermesi diğer kitaplardan farklı olarak şöyle açıklanmıştır: "Halifelik makamına ve Bağdat şehrine hizmetinden dolayı 1058'de Tuğrul Bey'e iki altın kılıç kuşatan Halife onu "Doğunun ve Batının sultanı" unvanı ile ödüllendirmiştir" (Okur vd., s.150). Oldukça geniş konuların bir araya sıkıştırılmaya çalışılmasından kaynaklı olarak, anlaşılabilirlik azalmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında Tuğrul Bey Dönemi ayrı bir başlık altında anlatılmamıştır. Bu konuda ilk olarak Tuğrul Bey'in sultan ilan edildiği ve başkenti Rey'e taşıdığı belirtilmiştir. Fetihler konusu, doğrudan Bizans'a yönelik izlenimi verilerek anlatılmıştır. 2012 yılı kitabında olduğu gibi Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ın şehit olduğu, bunu üzerine Tuğrul Bey'in İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı Anadolu'nun fethi için gönderdiği açıklanmıştır. Pasinler Savaşı şu şekilde geçmektedir: “Selçuklular, Liparit komutasındaki Bizans-Gürcü kuvvetlerini 1048 yılında Pasinler Ovası'nda bozguna uğratmıştır. Bu mağlubiyet üzerine Bizans barış istemiştir” (Yüksel vd., s. 193). Pasinler Savaşı'nın sonuçları konusunda İstanbul'daki cami ve medresenin tamir edilmesi ile caminin mihrabına Tuğrul Bey'e ait ok ve yay işaretlerinin işlenmesi hususlarında anlaşıldığı belirtilmiştir. Diğer kitaplarda rastlanılmayan şu bilgiye yer verilmiştir: “Bizans, Abbasi Halifesine ödenen verginin Selçuklulara ödenmesini kabul etmeyince iki devlet arasında anlaşma yapılamamıştır” (Yüksel vd., s. 193). Ders kitabında vergi konusu açıklanmamıştır.

Abbasiler ile ilişkiler konusunda, önce Fatımiler ve Büveyhîlerin, Abbasilere karşı yıkıcı faaliyetleri olduğu belirtilmiş ve Halife'nin Tuğrul Bey'den yardım istediği aktarılmıştır. Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat'a gelerek Büveyhîlerden Halife'yi kurtardığı belirtilmiştir. 1912 ve 1952 yılı ve sonrasındaki kitaplarda Tuğrul Bey, bir kurtarıcı olarak yer almıştır. Abbasi Halifesinin sarayında, Selçuklu yöneticilerinin de bulunduğu büyük bir tören düzenlendiği Halifenin Tuğrul Bey'e zulmü yıktığı adaleti koruduğu ve İslam'a yaptığı hizmetler karşılığında memnuniyetini dile getirdiği ve ona altın kılıç, hilat ve sancak verdiği belirtilmiştir. Ayrıca Halifenin Tuğrul Bey'e iki taç giydirdiği ve bunun “doğunun ve batının sultanı” anlamına geldiği değinilen noktalar arasındadır. Tuğrul Bey'in “Halifenin resmi onayı” ile İslam dünyasının hükümdarı olduğu vurgulanmıştır.

Tuğrul Bey Dönemi gelişmeleri arasında yer alan Abbasiler ile ilişkiler konusu, ders kitaplarında değişik tutumlar içerisinde açıklanmıştır. Pasinler Savaşı konusunda 1912 yılı kitabındaki belirtilen hususlar ancak 1977 yılı kitabında tekrar yer almaya başlamıştır.

Tuğrul Bey Dönemi fetihleri 1977 yılı kitabından itibaren komutanlar üzerinden etraflıca açıklanmaya başlamıştır.

4.1.3. Sultan Alp Arslan Dönemi

Bu bölümde; Sultan Alp Arslan'ın ilk fetihleri, Ani'nin fethi, Fatımiler üzerine sefer, Malazgirt Savaşı ve Doğu seferleri konuları üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür.

Büyük Tarih-i Umumî (1910) kitabında sadece, Tuğrul Bey vefat edince yerine Alp Arslan'ın geçtiği ve hilafet makamının Alp Arslan'ın nüfuzu altında olduğu belirtilmiştir. Alp Arslan Dönemi üzerine başta Malazgirt Savaşı olmak üzere birçok konuya değinilmemiştir. Kitapta; Alp Arslan Dönemi sonrası konular ile Selçuklu bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularına yer verilmemiştir. Dolayısıyla millî tarihimizin önemli bir parçasını oluşturan bu devletler ve dönemlerinin öğrenilmemesine neden olunmuştur.

Tarih-i Umumî (1912) kitabında Tuğrul Bey'den sonra Sultan Alp Arslan'ın tahta çıktığı belirtilerek konuya başlanmıştır. Devletin sınırları şöyle açıklanmıştır: “Çin'den Akdeniz'e, Kafkaslardan Arabistan çöllerine kadar her tarafa hükmeden, namına hutbe okunan Alp Arslan ülkeyi muntazam bir devlet haline getirmiştir” (Ali Reşad, s. 461). Belirtilen bu sınırlar Melikşah Dönemi ulaşılan sınırlardır. Dolayısıyla Alp Arslan Dönemi'nde değil Melikşah Dönemi'nde açıklanmasın daha doğrudur. Ülkenin her tarafında meliklerin yer aldığı ve bunların hepsinin Alp Arslan'a itaat ettikleri belirtilmiştir. Malazgirt Savaşı üzerine sadece Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt havalisinde Bizans ordusu ile savaştığı ve Romen Diyojen'i esir ettiği belirtilmiştir. Savaşın sonuçları üzerinde durulmayarak yalnızca anlaşma yapıldığı ve “Bizans'ın Alp Arslan'a vergi vermeyi kabul ettiği” açıklanmıştır. Ders kitabında gelişmeler neden-sonuç ilişkisi kurulmadan açıklanmıştır. Başta fetihler ve doğu-batı yönlü seferler olmak üzere birçok gelişme yer almamıştır. Bu bilgiler dönemin anlaşılması için yeterli değildir.

Orta Zamanlar (1931) kitabının *Alp Arslan* başlığı altında ilk olarak Alp Arslan'ın tahta geçince derhal fütuhata başladığı vurgulanmıştır. Alp Arslan Dönemi'nde feth edilen yerler şöyle açıklanmıştır: “Şirvan, Gürcistan ve Bizans’a tabii Ermenistan süratle zapt edilmiştir. Diyarbakir ve Halep emirleri de Selçukluları metbu olarak tanımıştır” (TTK, s. 217). Kitapta, Malazgirt Savaşı'na yeterince yer verilmemiştir. Bu konuda şu husus belirtilmiştir: “Alp Arslan'ın en büyük zaferi, Bizans İmparatoru Romen Riyojen'e karşı kazandığı Malazgirt Savaşı'dır. Oğuzların daha Tuğrul Bey zamanından beri başlayan Anadolu taarruzu, bu zaferle kesin netice elde etmiştir” (TTK, s. 217). Malazgirt'in önemi açısından bu cümleler yeterlidir. Fakat savaşın nedenleri, sonuçları ve Anadolu Türkler açısından ne ifade ediyordu, sorularını yanıtlamaya elverişsizdir. Alp Arslan Dönemi'nde yaşanan doğu seferleri dahil diğer gelişmelere yer ayrılmadığı göze çarpmaktadır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında, *Alp Arslan* başlığı altında önce Sultan Alp Arslan'ın kişiliği üzerinde durulmuştur. Alp Arslan, “cesaretli, iyi huylu ve büyük bir hükümdar olarak” nitelendirilmiştir. Ayrıca bu dönemin baştan başa parlak bir devir olduğu vurgulanan noktalar arasındadır. Bu dönemde feth edilen yerler; Gürcistan, Şirvan ve Bizans'a tabii Ermenistan olarak sıralanmıştır. 1931 yılı kitabında olduğu gibi Diyarbakır ve Halep emirlerinin de bağlı kılındığı belirtilmiştir. Malazgirt Savaşı üzerine şu husus geçmektedir: “Türklerin önünde durulmaz ilerleyişi ve Anadolu'nun Türk akınlarına uğrayışı, Bizans İmparatorluğunu korkuya düşürmüştür. İmparator Romen Diyojen büyük bir ordu ile Anadolu'nun doğusuna gelmiştir. Malazgirt yakınında Alp Arslan kumandasındaki Türklerle yaptığı savaşta yenilmiştir” (Mansel vd., s. 64). Ders kitabında, Malazgirt Savaşı'nın tarihi yer almamıştır. Türkiye tarihi açısından önemli olan Malazgirt sonrası üzerine “Türklerin karşısında dayanacak bir kuvvet kalmadığından kısa bir zamanda Anadolu'nun fethi tamamlanmıştır.” denilerek öneminin aktarıldığı görülmektedir. Ders kitaplarında Malazgirt Savaşı'nın önemi, artan oranlı olarak 1997 yılı ders kitabına değin gelişme göstermiştir. Bu dönemdeki doğu seferi dahil diğer gelişmelere kitapta yer verilmemiştir. Dolayısıyla 1910, 1912, ve 1931 kitaplarında olduğu gibi Alp Arslan Dönemi tam anlamıyla aktarılmamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Sultan Alp Arslan Dönemi, *Sultan Alp Arslan ve Malazgirt Savaşı* başlığı altında anlatılmıştır. Feth edilen yerler; “Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcülerin egemenlik alanındaki yerler” olarak sıralanmıştır. “Gürcülerin egemenlik alanındaki yerler” ifadesi muamma olarak kalmıştır. Ayrıca bu dönemde Bizans’a bağlı olan Ermenistan’ın bağımsız bir devlet gibi ifade edilmesi son derece yanlıştır. 1931 ve 1942 yılı kitaplarında *Bizans’a tabii Ermenistan* olarak ifade edilmiştir. Fatımilerin üzerine yapılan sefer etraflıca açıklanmıştır. Malazgirt ve Güneydoğu Anadolu’nun bazı kısımlarının Selçuklulara dahil edildiği belirtilmiştir. Malazgirt Savaşı öncesi, Bizans’ın içinde bulunduğu durum ve Romen Diyojen’in tahta çıkışı aktarılmıştır. Bu savaşın nedeni olarak Bizans’ın Selçuklu istilalarına son vermek istemesi gösterilmiştir. Ayrıca Selçukluların savaşı kazanırlarsa yeni bir yurt elde edecekleri fikrinde oldukları vurgulanmıştır.

Savaşın bir cuma günü olduğu belirtilerek, dualar edildiği açıklanmıştır. Alp Arslan’ın ordularına ateşli bir nutuk verdiği Uzlar ve Peçeneklerin Selçuklu saflarına katıldığı, belirtilmiştir. Bizans kuvvetlerinin geri çekildiği sırada Selçukluların onları çevreleyerek savaşı kazandığı açıklanmıştır. Malazgirt Savaşı önceki kitaplara oranla üzerinde daha fazla durulan bir konu olmuştur. Türklerin Anadolu’da istila ettikleri yerlerin Türklere bırakıldığı ve İmparatorun her yıl vergi vermesi konusunda Bizans ile anlaşıldığı ayrıca değinilen noktalar arasındadır. Malazgirt Savaşı üzerine açıklanan bu hususlar, sonraki ders kitaplarında da yer almıştır. Önceki kitaplarda yer almayan Alp Arslan’ın ikinci doğu seferi ve vefatı, bu ders kitabında kısaca açıklanmıştır. Alp Arslan’ın Ceyhun Nehri kıyısında esir aldığı bir kale beyi tarafından yaralandığı ve birkaç gün sonra da öldüğü belirtilmiştir. Alp Arslan’ın İslam ve Türk tarihine şan ve şeref kazandırdığı, şecaati ve yüksek karakteri sayesinde tarihin büyük şahsiyetleri arasında yer aldığı vurgulanmıştır. Malazgirt Savaşı ve Alp Arslan Dönemi gelişmeleri önceki kitaplara oranla daha etraflı ve daha anlamlı bir şekilde yer almıştır.

Tarih Lise 2 (1974) kitabında Alp Arslan Dönemi konuları 4 başlık altında anlatılmıştır. Malazgirt Savaşı’na kadar olan gelişmeler *Alparslan’ın hükümdar olması ve fetihleri* başlığı

altında anlatılmıştır. Bu dönem fetihleri önceki kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Malazgirt Savaşı'nın nedeni olarak Bizans'ın, Türk akınlarını durdurmak ve ellerine geçirilen şehirleri tekrar almak istemesi gösterilmiştir. Fatimiler üzerine yapılan seferine değinilmemiştir. 26 Ağustos 1071 günü Cuma namazından sonra Alp Arslan'ın bir söylev verdiği ve ordunun bunun ardından taarruza geçtiği aktarılmıştır. Savaş sırasında sahte ricatın uygulandığı ve Uzlar ile Peçeneklerin Selçuklu saflarına geçtiği belirtilmiştir. Savaşın sonunda Bizans ordusunun yenildiği, Romen Diyojen'in esir edildiği açıklanmıştır. Bu savaşta uygulanan sahte ricat tekniği sonraki ders kitaplarında da yer almıştır. Ayrıca 1997 yılı kitabında bu savaş usulünün uygulanışı etraflıca açıklanmıştır. 1985 yılı kitabından itibaren de şema üzerinde gösterilmeye başlanmıştır.

Savaş sonundaki anlaşma şöyle açıklanmıştır. “Alp Arslan, Malazgirt savaşından sonra Romen Diyojen'le, Doğu Anadolu'nun ve Urfa'nın Türkler de kalması ve Bizans'ın her yıl vergi vermesi konusunda anlaşma yapmıştır” (Oktay, s.137). Malazgirt Savaşı'nın önemi ayrı bir başlık altında anlatılmıştır. Bu yönüyle kendisinden sonraki kitapları etkilemiştir. Malazgirt Savaşı'nın yalnız millî tarihimizin değil dünya tarihinde de önemli bir olay olduğu, Türkler için yeni ufuklar ve yeni bir devrin açıldığı belirtilmiştir. 1952 yılı kitabında kısaca değinilen Alp Arslan'ın doğu seferi yine oldukça kısa bir şekilde aktarılarak bu dönem sonlandırılmıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında Alp Arslan Dönemi konuları sekiz alt başlıkta anlatılmıştır. Bu konunun ayrıntılı olarak yer alması, lise düzeyi öğrencilerin pedagojik düzeyinin üzerindedir. Konuya Alp Arslan'ın isyanları önleyerek 36 yaşında tahta çıktığı bilgisi ile başlanmış ve devamında *Azerbaycan ve Kafkasya Harekâtı* başlığı altında Ermenileri yendiği ve Ani'nin fethedildiği belirtilmiştir. Ani'nin fethedilmesinin önemine değinilerek İslam dünyasında memnurluk yarattığı çıkarımı yapılmıştır. Önceki kitaplarda yer almayan Alp Arslan'ın ilk doğu seferi bu ders kitabında yer bulmuştur. Malazgirt Savaşı'ndan önceki süreç etraflıca anlatılmıştır. Doğudan gelen Türkmen kitlelerin planlı olarak Doğu Anadolu'ya kaydırıldığı ve onların Anadolu'nun fethinde asıl askerî harekâtı kolaylaştırıcı

bir rol üstlendikleri belirtilmiştir. 1952 yılı kitabında olduğu gibi Bizans'ın içinde bulunduğu durum geniş bir şekilde aktarılmıştır. Fatımiler üzerine yapılan sefer *Alp Arslan Suriye'de* başlığı altında yer almıştır.

Romen Diyojen'in Türk meselesini kökünden halletmek, Türkleri Anadolu'dan sürmek ve İran'a kadar yürümenin yanı sıra başkenti ele geçirmek fikrinde olduğu belirtilmiştir. Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'nı mübarek cuma gününe denk getirdiği, o gün okunan tüm camilerdeki hutbelerde Türk ordusunun zaferi için dualar edildiği belirtilmiştir. Önceki kitaplarda yer almayan Alp Arslan'ın beyaz bir elbise giydiği bilgisine yer verilmiştir. Selçukluların uyguladığı sahte ricat sayesinde Bizans'ın yenildiği belirtilmiştir. Önceki kitaplardan farklı olarak Uzlar ve Peçeneklerin savaş sırasında değil, öncesinde Selçuklu saflarında yer aldığı açıklanmıştır. Ders kitaplarında bu konuda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır.

Malazgirt Savaşı'nın sonuçları ayrı bir başlık altında anlatılmıştır. Bu konuda, Bizans'ın, 1 buçuk milyon fide ve her yıl 360 bin altın ödeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca Bizans'ın lüzumlu olduğunda askeri kuvvet göndereceği, elindeki bütün Müslüman esirleri ve Malazgirt, Urfa, Münbiç ve Antakya'nın Selçuklulara bırakılacağı açıklanmıştır. Sultan Alp Arslan'ın vefatı şöyle geçmektedir: “Sultan Alp Arslan Malazgirt Savaşı'ndan sonra çıktığı Maverünnehir seferinde esir edilen bir kale kumandanı tarafından hançerlenmiştir. Kahramanlığı ile meşhur, Türk ve İslam tarihinin en seçkin simalarından birisi olan bu büyük hükümdar 1073 yılında vefat etmiştir” (Kafesoğlu & Deliorman, s. 66).

Tarih Lise II (1981) kitabında *Alp Arslan (1063-1072)* başlığı altında önce Alp Arslan'ın tahta çıkışı ve kendisine bağlanmak istemeyen beyleri itaat altına alışı açıklanmıştır. Fetihlere bakıldığında; Gürcistan'ın istila edildiği, Kars ve Ani'nin fethedildiği belirtilmiştir. Ayrıca Alp Arslan'ın, Gümüş Tekin ve Afşin gibi beyleri “Anadolu'ya akın yapmaya memur ettiği” açıklanmıştır. Fatımiler üzerine sefer, *Malazgirt Meydan Savaşı* başlığı altında açıklanmıştır. Malazgirt Savaşı'nın nedeni olarak Bizans'ın Türklerin akınlarına karşı koymak istemesi gösterilmiştir. Alp Arslan'ın barış teklifinde bulunduğu ancak Romen

Diyojen'in "Barış ancak Rey'de olabilir." sözünü söylediği vurgulanmıştır. Malazgirt Savaşı diğer kitaplara benzer ifadeler ile yer bulmuştur. Selçukluların saldırıya geçtiği akşam yakında Uzlar ve Peçeneklerin Selçuklu saflarına katıldığı ve Bizans'ın yenildiği belirtilmiştir.

Bizans ile yapılan antlaşma önceki kitaplara benzer ifadeler ile maddeler halinde sıralanmıştır. Maddelerde, her yıl Bizans'ın Selçuklulara vergi vereceği, gerekli olduğunda asker yardımıyla bulunacağı ve Doğu Anadolu'yu Türklere bırakacağı belirtilmiştir. Diğer kitaplarda yer almayan, Romen Diyojen'in gözlerine mil çekildikten sonraki Alp Arslan'ın tutumu kendi anlatımıyla şöyle açıklanmıştır: "Alp Arslan; Romalıların Allah'ı yoktur. Onlara aktedilmiş olan dostluk ve ittifak yemini bugün çözülmüş oldu. Bundan sonra haça tapan bütün milletler kılıçtan geçirilecek, esaret altına alınacaktır" (Akşit, s. 100). Bu sözlerin yerici ifadeler içermesinden kaynaklı olarak ders kitabında yer almaması gerekmektedir. Malazgirt Savaşı'nın dünya tarihi açısından bir dönüm noktası olduğu, Türkiye tarihinin de 1071 yılı ile başladığı vurgulanmıştır. Alp Arslan'ın Anadolu'daki faaliyetlerinin ardından Maveraünnehir'e döndüğü, burada esir aldığı bir kale kumandanı tarafından hançerlendiği açıklanmıştır. Alp Arslan'ın ikinci doğu seferi, kitapların birçoğunun üzerinde durduğu bir gelişme olmamıştır. Ders kitabında sebep-sonuç bağlamından uzaklaşmıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında *Alparslan* başlığı altında ilk olarak Nizamülmülk'ün vezir yapıldığı belirtilmiştir. Doğudan gelen Türkmenlerin batıya kaydırıldığı ve Ani'nin feth edildiği açıklanmıştır. Ani üzerine "Kafkasların Kapısı" nitelemesinde bulunulmuştur. İlk doğu seferi üzerine; Alp Arslan'ın, Selçuk Bey'in mezarının bulunduğu Cent şehrine kadar toprakları hâkimiyet altına aldığı belirtilmiştir. Akabinde, Gürcüleri devlete bağladığı ve Şii Fatimilere karşı sefere çıktığı aktarılmıştır. Ders kitabında Malazgirt Savaşı konusunun, *Türkiye Tarihi* başlıklı üniteye yer aldığı belirtilmiş ve öğrenci o üniteye yönlendirilmiştir. Bu durum konuların doğal akışının bozulmasına ve metinler arası ilişkinin kaybolmasına neden olmuştur. Malazgirt Savaşı'na, yönlendirilen ünite içerisinde bakıldığında detaylıca

ele alındığı görülmektedir. Malazgirt öncesi Türk akınlarından başlanmış ve Bizans'ın içinde bulunduğu durum anlatılmıştır. Savaşın nedenleri, “Romen Diyojen'in Türk akınlarını askeri harekâtlar ile bitiremeyeceğinden Selçukluların başkenti Rey'e kadar gidip meseleyi kökünden halletmek istemesi” olarak gösterilmiştir.

Önceki kitaplardan farklı olarak *İki Ordunun Morali ve Kuvveti* başlığı altında Selçuklu ve Bizans ordusunun maddi ve manevi öğelerinin karşılaştırıldığı görülmektedir. Malazgirt Savaşı'nın 26 Ağustos 1071 Cuma günü öğleden sonra meydana geldiği, sahte ricatın uygulanarak Bizans kuvvetlerinin yenildiği açıklanmıştır. Uzlar ve Peçeneklerin savaştan bir gece önce Selçuklu saflarına katıldığı belirtilmiştir. Savaşın sonucu konusunda, yazarın “yapılan anlaşmayı tam olarak bilmedikleri” ifadesi yer almıştır. Akabinde, Kızılırmak-Tarsus çizgisi doğusunun Selçuklulara geçtiği, Bizans'ın vergiye bağlandığı ve gerekli olduğunda asker göndereceği üzerine anlaşıldığı açıklanmıştır. Anlaşmanın bilinmediği ifadesinden sonra anlaşma maddelerinin sıralanması, tutarsızlığa neden olmuştur. Önceki kitaplarda yer almayan orduların savaş durumlarını gösteren bir şemaya yer verilmiştir. Alp Arslan'ın karışıklıkları bastırmak için doğuya sefere çıktığı ve burada esir alınan bir kale kumandanı tarafından hançerlenerek vefat ettiği aktarılmıştır. 1977 yılı ders kitabında olduğu gibi Alp Arslan Dönemi gelişmeleri etraflıca anlatılmıştır.

Tarih Lise II (1989) kitabında *Alp Arslan Dönemi (1064-1072)* başlığı altında ilk olarak Alp Arslan'ın tahta çıkış süreci aktarılmıştır. Tuğrul Bey'in başlattığı fetihleri Alp Arslan'ın devam ettirdiği, Türkmenlerin Ahlat'ı üs edindikleri ve Anadolu'ya akınların bu merkezden yürütüldüğü belirtilmiştir. Alp Arslan'ın Azerbaycan'a yürüdüğü ve Ani'yi feth ettiği aktarılmıştır. İlk doğu seferine kısaca değinilerek Alp Arslan'ın Cent ve Harzem taraflarını topraklarına kattığı belirtilmiştir. Fatımiler üzerine seferin nedeni İslam dünyasını tehdit eden Şii Fatımilerin ortadan kaldırmak istenmesi gösterilmiştir. Fatımilerin de Müslüman bir devlet olduğu düşünülürse doğrudan İslam'a yönelik bir tehdit değil farklı mezhebe yönelik bir çatışma olduğu açıktır. Dolayısıyla genellemeden kaynaklı olarak yanlış anlaşılmaya sebebiyet verilmiştir. Malazgirt Savaşı 1985 yılı kitabında da olduğu gibi

öğrenciler bu konunun yer aldığı üniteye yönlendirilmiştir. Dolayısıyla konuların doğal akışında kopukluk yaşanmıştır.

Malazgirt Savaşı'nın nedeni, Romen Diyojen'in meseleyi kökünden halledip Türk ordusunu yenerek İran'daki Türk merkezlerini almak istemesi gösterilmiştir. 1985 yılı kitabında olduğu gibi iki ordunun karşılaştırması yapılmıştır. Malazgirt Savaşı, 1977 ve 1985 yılı kitaplarındaki bilgilere benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Akabinde Bizans kuvvetlerinin yenildiği belirtilerek Romen Diyojen'in hazine ve savaş malzemeleriyle birlikte esir düştüğü aktarılmıştır. Savaşın sonuçları konusunda, Romen Diyojen'in başkente geri döneceği, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Selçuklulara bırakacağı ve Bizans'ın yıllık vergi vereceği belirtilmiştir. Sultan Alp Arslan'ın, Malazgirt Savaşı'ndan sonra doğuya sefere çıktığı ve Maverünnehir'de esir alınan bir kale kumandanı tarafından hançerlenerek öldürüldüğü belirtilmiştir. Önceki ders kitaplarında olduğu gibi ikinci doğu seferi üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Alp Arslan dünya tarihinin büyük hükümdarlarından birisi olarak tasvir edilmiştir. 1977 yılı ders kitabından itibaren Alp Arslan Dönemi gelişmeleri üzerinde durulmuştur. Bu durum 1992 yılı ders kitabı müstesna, 1997 yılı kitabına değin sürmüştür.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında *Sultan Alp Arslan (1064-1072)* başlığı altında ilk olarak Alp Arslan'ın tahta çıkmasına değinilmiş ve akabinde fetihlere geçilmiştir. Fetihlere bakıldığında; ilk olarak Azerbaycan'ın alındığı daha sonra güçlü surları ile çevrili Ani Kalesi'nin feth edildiği belirtilmiştir. İlk doğu seferi bir cümle ile aktarılmıştır. Bu konuda neden belirtilmeden, Alp Arslan'ın Kıpçakları itaat altına aldıktan sonra yönünü batıya çevirdiği vurgulanmıştır. 1985 ve 1989 yılı kitaplarında olduğu gibi Malazgirt Savaşı konusu, sonraki üniteye yer aldığı belirtilerek öğrenciler yönlendirilmiştir. Öğrencilerin farklı üniteye yönlendirilmesi konuların doğal akışını bozmaktadır. Nitekim bu durumun bir hata olduğu kavranmış ve 1997 yılı ders kitabından itibaren Alp Arslan Dönemi içerisinde anlatılmıştır. Kitapta, Anadolu'ya akınlar ve Bizans'ın içerisinde bulunduğu durum ana hatları ile açıklanmıştır. Malazgirt Savaşı'nın nedeni, Romen Diyojen'in "Selçuklular meselesini kökünden halletmek istemesi" olarak gösterilmiştir. Selçuklular meselesi ifadesi

bir neden değildir. Dolayısıyla bu meselenin altında yatan sebeplerin sıralanmamış olması konuyu anlaşılabilir kılmıştır. Selçuklu askerleri “inançlı ve dinç” olarak tasvir edilmiştir.

Malazgirt Savaşı’nın 26 Ağustos 1071 günü öğleden sonra başladığı ve savaştan önce Uz ve Peçenek gruplarının Selçuklu saflarında yer aldığı aktarılmıştır. Sahte ricatın başarıyla uygulandığı ve Bizans ordusunun yenilerek imparatorun esir alındığı açıklanmıştır. Önceki kitaplardan farklı olarak kitapta savaş sonunda yapılan anlaşmaya değinilmemiştir. Ancak Romen Diyojen’in gözlerine mil çekilmesinden dolayı “anlaşmasının yürürlüğe girmediği” belirtilmiştir. Anlaşma üzerine bilgi verilmeden anlaşmanın yürürlüğe girmediğinin açıklanması tutarsızlık yaratmıştır. Sultan Alp Arslan’ın bu zaferden sonra Maverâünnehir üzerine sefere çıktığı, burada tutsak alınan bir kale kumandanı tarafından hançerlendiği ve 1072’de vefat ettiği aktarılmıştır. “Bize bin yıldan bu yana vatan olmuş toprakların kapısını açan Alp Arslan, bugünkü Türk nesilleri tarafından saygı ile anılmaktadır.” sözleriyle bu dönem konuları sonlandırılmıştır. Ders kitabında konular arası geçişte bağlayıcılık oldukça azdır.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında *Alp Arslan Dönemi (1063-1072)* başlığı altında bu dönemin konuları; 1977, 1985 ve 1989 yılı ders kitaplarında olduğu gibi oldukça geniş bir şekilde aktarılmıştır. Alp Arslan’ın Nizamülmülk ve oğlu Melikşah ile birlikte Doğu Anadolu Bölgesi’ne büyük bir sefer düzenlediği ve bu seferde Ani’nin feth edildiği belirtilmiştir. Önceki kitaplarda yer almayan Ani’nin fethinden dolayı Halife’nin Sultan Alp Arslan’a “Ebu’l Feth” (Fethin Babası) unvanını verdiği vurgulanmıştır. Alp Arslan’ın ilk doğu seferi etraflıca aktarılmıştır. Kitapta, önceki kitaplara oranla Anadolu’ya yönelik akınların üzerinde daha fazla durulmuştur. Bu konuda komutanlar sıralanarak onların Doğu ve Orta Anadolu’ya akınlar yaptıkları hatta Marmara kıyılarına kadar gittikleri belirtilmiştir. Malazgirt Savaşı’ndan önce Bizans’ın içerisinde bulunduğu durum ana hatları ile açıklanmıştır. Alp Arslan’ın Malazgirt’i aldığı, Fatımilerin üzerine sefere çıktığı ve Suriye’deki mahalli idareleri kontrolüne aldığı belirtilmiştir. Bizans imparatorunun benzeri az görülen büyüklükte bir ordu kurduğu açıklanmıştır. Ayrıca Bizans’ın Türkleri kesin

olarak Anadolu'dan atmak ve daha da ileri gidilerek Selçuklu Devleti'ni yıkmayı planladığı vurgulanmıştır. Ordu mevcudiyetleri; Bizans'ın 200 bin Selçukluların ise 50 bin kişilik düzenli ordudan oluştuğu belirtilmiştir. Ders kitaplarında genel olarak ordu mevcudiyetleri bu belirtilen sayılar ile açıklanmıştır. Savaş esnasındaki orduların durumlarını gösteren bir şemaya yer verilmiştir.

Malazgirt Savaşı'ndan önce Sultan Alp Arslan'ın cümlelerine yer verilerek onun etkili bir konuşma yaptığı belirtilmiştir. Selçukluların turan taktiği uyguladığı açıklanmış ve bu askerî harekâtın incelikleri üzerinde durulmuştur. Savaş esnasında Peçenekler ve Uzların soydaşları Selçukluların saflarında yer aldığı açıklanmıştır. Savaşın akşam saatlerine doğru bittiği, Bizans ordularının büyük bir kısmının bozguna uğradığı, ağırlıklarının ele geçirildiği ve imparatorun esir edildiği belirtilmiştir. Yapılan antlaşma 1981 yılı kitabında olduğu gibi maddeler halinde sıralanmıştır. Maddelerde Bizans'ın tazminat ödeyeceği, her yıl vergi vereceği, Malazgirt ve Urfa gibi yerleri Selçuklulara bırakılacağı ve gerekli olduğunda asker göndereceği yer almıştır.

Malazgirt zaferinin Türk ve Dünya tarihi bakımından önemi başlığı altında Malazgirt Savaşı'nın önemi geniş ölçüde açıklanmıştır. Bu konuda, hem Türklerin dünya tarihinde oynadığı rollere değinilmiş hem de Bizans'ın çöküşe geçmesi üzerine tespitlerde bulunulmuştur. Sultan Alp Arslan'ın vefatı ayrı bir başlık altında açıklanmıştır. Alp Arslan'ın, Maverâünnehir üzerine sefere giderken Yusuf Harezmî adından bir kale komutanının suikastıyla öldürüldüğü belirtilmiştir. Kitapta, Alp Arslan'ın kişiliğine üzerine şu tespit yapılmıştır: “Alp Arslan'ın, özellikle Malazgirt zaferiyle Türk milletine kazandırdığı istikbal, bütün Türk nesillerinin hatırından çıkarmaması gereken bir husustur” (Turan & Ergezer, s. 59).

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Alp Arslan Dönemi ayrı bir başlık altında anlatılmamış ve bu dönemdeki tüm gelişmeler kısa bir paragrafa sığdırılmıştır. Alp Arslan'ın, Tuğrul Bey'den sonra tahta çıktığı ve Azerbaycan, Kuzey Irak ve Suriye'yi “Türk vatanı haline getirdiği” belirtilmiştir. Alp Arslan Dönemi'ndeki isyanlara ve doğu seferine değinilmemiştir.

Malazgirt Savaşı konusunda sadece şu husus belirtilmiştir. “Alp Arslan 1071’de Malazgirt Ovası’nda Bizans’ı yenilgiye uğratarak Anadolu’nun kapılarını Türklere açmıştır” (Kopruman vd., s. 100). Nitekim bu bilgiler gerek neden-sonuç ilişkisinin kurulması gerekse dönemin anlaşılması bakımından yetersizdir.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında *Alp Arslan Dönemi (1063-1072)* başlığı altında bu dönem yüzeysel olarak anlatılmıştır. Alp Arslan’ın, Azerbaycan ve Anadolu üzerine sefer düzenlediği, Revan ve Ani’yi feth ettiği belirtilmiştir. Bazı kitaplarda değinildiği gibi Alp Arslan’ın, Harezm ve Cent bölgesini topraklarına kattığı açıklanmıştır. Fakat bu sefer üzerinde durulmamıştır. Fatımiler üzerine olan seferin amacı “Fatımilere son vermek istenmesi” gösterilmiştir. Malazgirt Savaşı’nın nedenleri belirtilmemiştir. Dolayısıyla ders kitabında neden-sonuç ilişkisinden uzaklaşmıştır. Malazgirt Savaşı şu şekilde geçmektedir: “Sultan Alp Arslan Romen Diyojen’i Malazgirt Ovası’nda karşılamıştır (1071). Anadolu tarihinin en büyük savaşlarından birisi olan Malazgirt Savaşı, Türklerin zaferi ile sonuçlanmış ve Anadolu’nun kapıları Türklere açılmıştır” (Sever vd., s.112). Ders kitabında bu savaşın önemi üzerinde yeterince durulmamıştır. Savaş sonunda yapılan anlaşma maddelerine yer verilmemiştir. Sultan Alp Arslan’ın bu savaştan sonra Karahanlılar üzerine sefere çıktığı, Maverâünnehir’de tutsak alınan bir kale komutanı tarafından hançerlenerek öldürüldüğü belirtilmiştir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Alp Arslan Dönemi konuları ayrı bir başlık altında aktarılmamıştır. Alp Arslan’ın tahta çıkışına değinilmiş ve 1977 ve 1997 yılı kitabında olduğu gibi “vezir olarak Amidülmülk’ün yerine Nizamülmülk’ün getirildiği” belirtilmiştir. Alp Arslan’ın batıya yöneldiği ve Ani’yi feth ettiği vurgulanmıştır. 1997 yılı kitabında olduğu gibi Halife’nin bu fetih üzerine Alp Arslan’a “Ebu’l Feth” unvanını verdiği açıklanmıştır. Alp Arslan’ın ilk doğu seferine, Gürcüler ve Ermeniler üzerine olan seferlerine değinilmemiştir. Ayrıca Fatımiler üzerine olan sefere de değinilmeyerek doğrudan Malazgirt Savaşı’na geçilmiştir. Bu durum konuların doğal akışını bozmuştur. Malazgirt Savaşı’nın nedeni olarak “Bizans’ın, Anadolu’ya yönelik olan Türk akınları

durdurmak istemesi” gösterilmiştir. Ders kitabında, Alp Arslan’ın elçisi ile Romen Diyojen’in konuşmasına yer verilen bir *canlandırılma* etkinliği oluşturulmuştur. Malazgirt Savaşı’nın cuma günü öğleden sonra başladığı, Bizans ordusunun yenildiği ve imparatorun esir düştüğü belirtilmiştir. Peçeneklerin ve Uzların Selçuklu saflarına katılması ders kitabında yer almamıştır. Savaş sonunda yapılan anlaşmaya yer verilmemiştir. Malazgirt Savaşı’nın önemi 2000 yılı ders kitabından itibaren yeterli oranda ders kitaplarında yer almamıştır.

Ders kitabında, *Sultan Alp Arslan* başlığı altında bir dönem Osmanlı Mebusan Meclisi’nde millet vekilliği yapmış olan Rum tarihçi Pavlos Karolidis’in *İstanbul’a Yollar Açılırken* adlı eserinden Alp Arslan’ın kişiliği üzerine bir alıntılama yapılarak öğrencilerden yorumlamaları istenmiştir. Bu metinde en büyük yenilgiyi Alp Arslan’dan görülmesine rağmen Bizanslı ve Avrupalı tarihçilerin Alp Arslan’ın yüksek özelliklerini övdükleri ve ona adil unvanını verdikleri belirtilmiştir. Sultan Alp Arslan’ın Malazgirt Savaşı’ndan sonraki faaliyetleri yer almamış ve doğrudan Melikşah Dönemi’ne geçilmiştir. Ders kitabında konular arası geçişte bağlayıcılık yoktur.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında Alp Arslan Dönemi ayrı bir başlık altında anlatılmamıştır. İlk olarak fetihlere değinilmiştir. Gürcüler üzerine seferlere çıkıldığı ve 1064 yılında Ani’nin fethedildiği açıklanmıştır. 2012 yılı ve öncesindeki bazı kitaplarda olduğu üzere Alp Arslan’ın doğu seferine ve Fatımiler üzerine yapılan sefere değinilmemiştir. Bu açıkça bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Malazgirt Savaşı’nın nedeni olarak Bizans’ın doğudaki Selçuklu sorununu tamamen ortadan kaldırmak istemesi gösterilmiştir. Malazgirt Savaşı önceki kitaplara benzer ifadeler ile yer bulmuştur. Savaşın sonuçları üzerinde durulmamıştır. Ayrıca 1992 yılı kitabında olduğu gibi anlaşmanın Bizans tahtına yeni birinin çıkması nedeniyle uygulanmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla anlaşma belirtilmeden, anlaşmanın akıbetine geçilmesi tutarsızlık yaratmıştır. Ders kitabında, önceki kitaplarda yer almayan Abbasi halifesinin Sultan Alp Arslan’a hediyeler gönderdiği ve ona İslam ülkelerinin sultanı unvanını verdiği belirtilmiştir. Alp Arslan’ın Karahanlılar üzerine

sefere çıktığı sırada Barzem Kalesi'nde direnişle karşılaştığı açıklanmıştır. Karahanlılar üzerine yapılan seferin nedeni açıklanmamıştır. Akabinde de Alp Arslan'ın vefatına değinilerek Alp Arslan Dönemi konuları sonlandırılmıştır.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde Dandanakan Savaşı sonrasındaki fetihler konusunda sadece batı yönlü fetihler üzerinde durulmuştur. Bu durum doğu yönlü seferlerin ve sınırların genişlemesinin daha az yer bulmasına neden olmuştur. 1997 yılı kitabına değin gelişme gösteren Malazgirt Savaşı'nın önemli sonuçları 2000 yılı kitabından itibaren kitaplarda yeterli oranda yer almamıştır. Ders kitaplarının büyük bir bölümünde Fatımiler üzerine yapılan sefer önemi ölçüsünde yer bulmamıştır.

Tablo 5

Ders Kitaplarında Tuğrul Bey ve Alp Arslan Dönemi

Basım Y.	İran'ın Fethi	Pasinler S.	Abbasi İ.	Ani'nin Fethi	Fatimî Seferi	Malazgirt S.	Doğu Seferleri
1910	-	-	✓	-	-	-	-
1912	-	✓	✓	-	-	✓	-
1931	✓	-	✓	-	-	✓	-
1942	✓	-	✓	-	-	✓	-
1952	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓
1974	✓	-	✓	-	-	✓	-
1977	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1981	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓
1985	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1989	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1992	✓	-	✓	✓	-	✓	✓
1997	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	-	-	✓	-	-	✓	-
2005	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2012	✓	✓	✓	✓	-	✓	-
2018	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓

4.1.4. Sultan Melikşah Dönemi

Bu bölümde; Melikşah Dönemi seferleri, ulaşılan sınırlar ve Bâtıniler meselesi gibi temel konular üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. *Büyük Tarih-i Umumi* (1910) kitabında bu dönem yer almamıştır.

Tarih-i Umumi (1912) kitabında Melikşah Dönemi yer almamıştır. Fakat bu dönem üzerine incelemenin konuları arasında yer alan Bâtıniler konusu *Bâtıniyyen İsmail* 'iye başlığı altında kitabın farklı bir bölümünde yer bulmuştur. Hasan Sabbah'ın “bu devleti tesis ettiği” belirtilmiştir. Bâtınilerin devlet olarak görüldüğü diğer ders kitapları 1977, 1989 ve 1992 yılı kitaplarıdır. Devlet, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan teşkilatlanmış bir milletin oluşturduğu tüzel varlıktır (TDK, 2021) ve devleti oluşturan unsurlar; ülke, insan topluluğu ve bağımsız siyasi otoritedir (Öğüt, 2013 s.165). Dolayısıyla Bâtınıliğin, Selçuklu sınırları içerisinde yer almasından kaynaklı olarak bir devlet olmadığını söylemek mümkündür. Kitapta Hasan Sabbah ve bu yapının çalışma şekli ile faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bâtınilerin, Kur'an-ı Kerim'in “mana-yı bätıniyesini” kendilerince yorumladıkları belirtilmiştir. Selçukluların ve Eyyûbilerin, Bâtınilerden binlercesini katlettikleri açıklanmıştır. *Bâtınilerin memleketlerin*, Hülagü Han zamanında ellerinden alındığı belirtilmiş ve bu konu sonlandırılmıştır. Bâtınilerin elindeki yerlerin neresi olduğu açıklanmadığı için bu konu muamma olarak kalmıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Melikşah Dönemi, *Melikşah ve Selçuk İmparatorluğunun Yükselme Devri* başlığı altında yer almıştır. Bu dönem oldukça kısa tutulmuştur. Alp Arslan'dan sonra Melikşah'ın tahta geçtiği ve Nizamülmülk'ün mahirane siyaseti sayesinde Melikşah'ın amcası Kavurt'un isyanını bastırdığı belirtilmiştir. Bu dönem fetihleri şöyle aktarılmıştır. “Melikşah Dönemi'nde Marmara kıyılarına kadar Anadolu'nun dörtte üçü zaptedildiği gibi Suriye'de de önemli zaferler de kazanılmıştır. Kudüs Fatımilerden, Antakya ve Urfa Bizanslılardan alınmıştır. Halep ve Şam Selçuklu idaresine geçmiştir” (TTK, s.218). Ulaşılan sınırlar şu şekilde belirtilmiştir: “Tanrı dağlarından Marmara ve Akdeniz'e, Kafkas dağlarından Yemen ve Basra'ya, Mısır sınırlarına kadar ulaşılmıştır” (TTK, s.218). Melikşah

Dönemi yaşanan diğer gelişmelere yer verilmeden Melikşah'ın 38 yaşında vefat ettiği açıklanmıştır. Bâtıniler ve doğu seferleri başta olmak üzere temel konular yer almamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemi olarak görülen bu dönemin konuları arasında sadece fetihlere yer verilmesi, diğer konuların aktarılmamasına neden olmuştur. Dolayısıyla ders kitabı bu dönemi anlatmaya yetersizdir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında, *Melikşah* başlığı altında bu dönem oldukça kısa bir şekilde anlatılmıştır. Ders kitabının önceki bölümlerinde olduğu gibi bu dönem konuları anlatılırken de 1931 yılı kitabındaki bilgiler ile benzerlik göstermektedir. Devletin ulaştığı sınırların fetihlerden önce aktarılması hem kronolojiye ters hem de anlatımda tutarsızlık yaratmıştır. Bu dönemdeki Selçuklu sınırları şöyle belirtilmiştir. “Sınırlar, Tanrı dağlarından ve Seyhun bölgelerinden Marmara’ya Akdeniz kıyılarına, Kafkas dağlarına, Mısır sınırına, Yemen ve Basraya kadar uzanmıştır” (Mansel vd., 64). Devletin birçok yerinde meliklerin hüküm sürdüğü, Alp Arslan, Melikşah ve Nizamülmülk’ün kurduğu sistemin sayesinde “merkezin düzenli olarak çalıştığı” belirtilmiştir. Melikşah Dönemi fetihleri sadece “Anadolu’nun büyük bir kısmı, Suriye ve Kudüs alınmıştır” denilerek açıklanmıştır. Paragraftan ayrı bir cümle ile Nizamülmülk’ün bir Bâtını tarafından öldürüldüğü ve Melikşah’ın da 38 yaşında iken vefat ettiği belirtilmiştir. Bâtıniler konusuna değinilmemiştir. Ders kitabında, doğu seferleri başta olmak üzere, devletin güney ve batı yönlü seferlerine tam olarak yer verilmemiştir. Dolayısıyla ulaşılan sınırlar üzerinden aktarılmaya çalışılan bu fetihler, yeterince açık ve anlaşılır değildir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Melikşah Dönemi, *Melikşah Devri (1072-1092)* başlığı altında anlatılmıştır. “Siyaset, istila ve kültür” alanlarında Selçukluların en parlak dönemi olduğu belirtilmiştir. Nizamülmülk’ün çıkardığı kanunlar sayesinde hükümet işlerinin düzene koyulduğu vurgulanmıştır. Fetihler konusunda; Suriye ve Filistin alınarak Mısır sınırlarına dayanıldığı ve bir Selçuklu kuvvetinin de Yemen’i istila ettiği aktarılmıştır. Doğru seferleri konusunda ise sadece “Batı Karahanlılar, Melikşah’ın egemenliğini tanıdı.” ifadesine yer verilmiştir. Doğru seferlerini anlatmak için verilen bu bilgi yeterli değildir.

Melikşah'ın; Mansur ve Süleyman Şah ile diğer Türk beylerini Anadolu'nun istilası için görevlendirdiği ve bu komutanların tüm Anadolu'yu ele geçirdiği belirtilmiştir. Burada “tüm Anadolu” yerine “Anadolu'nun Büyük bir bölümü” ifadesini kullanmak daha doğru olacaktır. Ders kitabında, Bâtıniler meselesi yer almamıştır. Bu dönem devletin ulaştığı sınırlar şöyle açıklanmıştır: “Doğuda Tanrı dağlarından batıda Akdeniz'e ve Adalar Denizi'ne, kuzeyde Seyhun, Kafkaslar ve Karadeniz'den Basra Körfezi'ne ve Mısır sınırına kadar ulaşılmıştır” (İnal & Ormancı, s. 124). 1912, 1931 ve 1942 kitaplarında olduğu gibi bu ders kitabında da Melikşah Dönemi gelişmeleri tam olarak aktarılmamıştır. Güney yönlü fetihlerde sadece Kudüs ve Suriye yer verilmiştir ancak Hicaz ve Doğu Arabistan seferlerine değinilmemiştir. Ayrıca bizzat Melikşah'ın çıktığı, Suriye ve Kafkas seferi gibi gelişmelerin yer almayışı bir eksikliktir.

Tarih Lise II (1974) kitabında Melikşah Dönemi konuları *Melikşah ve Selçuklu Devletinin Parlak Devri (1072-1092)* başlığı altında yer almıştır. Bu dönemde yaşanan Kavurt İsyanı ve Doğu, Batı ve Güney yönlü seferlere değinilmemiştir. Konuya Alp Arslan'ın vefatından sonra Melikşah'ın tahta geçtiği bilgisi ile başlanmıştır. Ulaşılan sınırlar şu şekilde geçmektedir: “Tanrı dağlarından Marmara ve Akdeniz kıyılarına, Kafkas dağlarından Mısır ve Yemen'e kadar sınırlar uzanmıştır” (Oktay, s. 138) Bu dönemde yaşanan sosyal gelişmeler medeniyet konuları arasında değil bu bölümde aktarılmıştır. Dolayısıyla metin içinde bütünlüğe dikkat edilmemiştir. Bâtıniler meselesi, 1912 yılı ders kitabında olduğu gibi etraflıca anlatılmıştır. İslam dünyasında Bâtınilik adında yeni bir mezhebin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bâtınilerin; İranlılık ruhuyla hareket ederek Türk büyüklerini hedef aldığı vurgulanmıştır. İranlılık ruhu ulusallığı ifade etmekle beraber, modern bir tanımdır ve yer almaması gerekmektedir. Bâtıniler, genellikle Cuma namazı vakitlerinde, halkın önünde Müslüman devlet adamlarına ve Hristiyanların kutsal günü olan pazar günleri, Hristiyan kontlarına suikast düzenlemeyi tercih etmiştir (Kaya, 2008, s. 24). Bâtınilerin gerçekleştirdiği bu suikastlar da Türk devlet büyüklerinin yanı sıra Müslümanlar ve farklı dinden olanlar da hedef alınmıştır. Bu bakımdan ders kitabındaki belirtilen sadece Türk büyüklerini hedef aldıkları ifadesi konunun anlaşılabilirliği açısından yeterli değildir.

Tarih Lise II (1977) kitabında Melikşah Dönemi konuları, diğer kitaplara oranla oldukça geniş anlatılmıştır. 15 alt başlık altında aktarılan Melikşah Dönemi konuları öğrencilerin pedagojik düzeylerinin üzerindedir. Bu dönem *Büyük Sultan Celalleddin Melikşah (1072-1092)* başlığı altında yer almıştır. Konuya ilk olarak Melikşah'ın 1072'de tahta çıktığı ve Nizamülmülk'ün görevini devam ettirdiği bilgisi ile başlanmıştır. Melikşah'ın doğu seferi konusunda Karahanlıları mağlup ettiği ve Tirmiz şehrini aldığı belirtilmiştir. Önceki kitaplardan farklı olarak yer almayan Gazneliler ile anlaşma yapılarak akrabalık bağı kurulduğu vurgulanmıştır. Ders kitabında fetihler; Suriye'nin, Doğu Arabistan'ın, Orta ve Kuzeybatı Anadolu'nun fethi; Batı Anadolu harekâtı, Antakya'nın zaptı ve Melikşah'ın Akdeniz kıyılarına kadar olan seferi ayrı ayrı başlıklar altında etraflıca aktarılmıştır. Akdeniz'in Süveydiye kıyılarına gelen Melikşah'ın "Yüce Tanrı bana okyanusa kadar hüküm sürmemi nasip etti" dediği aktarılarak "iki rekât namaz kıldığı" belirtilmiştir. Melikşah'ın bu seferi üzerine, "fetihlerle süslenmiş bir yurt gezisini andırdığı" tespitinde bulunulmuştur.

Kafkas seferi ayrı başlık altında aktarılmış ve Melikşah'ın Trabzon'a kadar olan yerleri aldığı ve burada sahilden kum alarak babası Alp Arslan'ın kabrine gönderdiği belirtilmiştir. Karahanlılar üzerine sefer ve Yemen'e kadar olan yerlerin alınması ayrıca değinilen noktalar arasındadır. Bâtıniler kitapta *İsmail'iye Devleti* başlığı altında anlatılmıştır. Bâtıniler ve Hasan Sabbah'ın faaliyetleri açıklanmış ve ardından Bâtınilerin XIII. yüzyıl ortalarına kadar olan faaliyetlerine ana hatları ile değinilmiştir. Melikşah'ın vefatının 1092'de olduğu belirtilmiş ve onun kişiliği üzerine tespitlerde bulunularak bu dönem sonlandırılmıştır. Ders kitabı, içerdiği bilgiler bakımından kendisinden sonraki ders kitaplarını etkilemiştir. Ancak her başlık altında konuların etraflıca anlatılması bu dönemin konularının diğer konulara oranla uzun olmasına neden olmuştur. Bu durum konuların orantılı aktarılmadığını göstermektedir.

Tarih Lise II (1981) kitabında, *Melikşah (1072-1092)* başlığı altında bu dönemin konuları oldukça yüzeysel anlatılmıştır. Konuya bütün komutanların ittifakı ile Melikşah'ın tahta

getirildiği bilgisiyle başlanmıştır. “Melikşah’ın Malazgirt zaferinden hakkıyla faydalandığı” belirtilmiş ve Kutalmışoğulları’ndan Mansur ve Süleyman Şah ile Türkmen beylerin önderliğinde Anadolu istilasının başladığı, kısa süre içinde de Boğazlara ve Adalar Denizi kıyılarına ulaşıldığı belirtilmiştir. Suriye’nin fethi konusunda, Atsız’a yer verilmeden “Suriye’nin Selçuklulara katıldığı” açıklanmıştır. Ulaşılan sınırlar şu şekilde geçmiştir.: “Melikşah zamanında Selçuklu Devleti’nin sınırları doğuda Seyhun Nehri ve Tanrı dağlarından, batıda Akdeniz kıyılarına, kuzeyde Kafkas dağlarından güneyde İran körfezi ve Mısır’a kadar uzanmıştır” (Akşit, s.100). Nizamülmülk’ün koyduğu kanun ve usuller ile hükümet işlerinin düzenli hale geldiği, kurulan güçlü bir ordu ile fetihler yapıldığı ve başkentin Rey’den İsfahan’a getirildiği belirtilmiştir. Bâtıniler meselesine ve doğu seferlerine yer verilmemiştir. Melikşah’ın vefatı *Selçuklu İmparatorluğunun Parçalanması* başlığı altında aktarılmıştır. Kitapta 1977 yılı kitabının geliştirilmesi beklenirken içerik olarak daraltılmıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında *Melikşah* başlığı altında ilk olarak doğu seferi üzerinde durulmuştur. Karahanlılar ve Gaznelilerin saldırılarıyla karşılaşıldığı ve daha sonra bu devletlerin üzerine gidildiği belirtilmiştir. Malazgirt Savaşı’ndan itibaren Selçuklu beylerinin dört bir koldan Anadolu’yu ele geçirmeye devam ettikleri vurgulanmıştır. Süleyman Şah’ın 1076’da İstanbul kapılarına dayandığı, bu fetihlerin Melikşah adına yapıldığı ve feth edilen yerlerde onun adına hutbe okutulduğu belirtilmiştir. Güney yönlü fetihlere bakıldığında ilk olarak Atsız’ın Suriye ve Filistin’i Fatımilerden aldığı aktarılmıştır. 1977 yılı kitabında olduğu gibi Artuk Bey’in Doğu Arabistan bölgeleriyle Yemen ve Aden’i aldığı açıklanmıştır. Melikşah’ın doğu seferi konusunda, önceki kitaplarda yer almayan Doğu Karahanlıların da Selçuklulara bağlandığı vurgulanmıştır. Ulaşılan sınırlar şöyle geçmektedir: “Sınırlar doğuda Orta Asya’ya, Kuzey’de Kıpçak Bozkırlarına, güneyde Umman Denizi ve Yemen’e, batıda ise İstanbul kapılarına dayanmıştır” (Turhal, s.29). Ders kitabında, bazı tespitlere yer verilmiş ve devletin “en parlak dönemini yaşadığı” vurgulanmıştır. Bâtıniler üzerine bilgi verilmemiştir. 1981 yılı kitabında olduğu gibi 1977 yılı kitabında belirtilen hususların birçoğu yer almamıştır.

Tarih Lise II (1989) kitabında *Melikşah Dönemi (1072-1092)* başlığı altında ilk olarak Alp Arslan'ın vasiyeti üzerine Melikşah'ın 18 yaşında sultan olduğu belirtilmiştir. 1977 ve 1985 yılı kitaplarında olduğu gibi Gazneliler ve Karahanlılar üzerine gidildiği, onların işgal ettikleri yerlerden çıkarıldığı belirtilmiştir. Tuğrul Bey Dönemi fetihlerinde olduğu gibi bu dönem fetihleri komutanlar ve seferleri üzerinden aktarılmıştır. Atsız'ın Suriye ve Filistin'i Fatımilerden aldığı ancak "Mısır üzerine çıktığı seferde başarısız olunca Tutuş'un tayin edildiği" açıklanmıştır. Artuk Bey'in girdiği savaşlarda yenilmeyişinden ötürü ün yaptığı tespiti yapılmış ve Bahreyn bölgesini Selçuklu topraklarına kattığı belirtilmiştir. Akabinde, Melikşah'ın Abbasilerin merkezi olan Bağdat'a geldiği ve törenle karşılandığı bilgisine yer verilmiştir.

Melikşah'ın Kafkas Seferi, Anadolu'ya yönelik seferler, Melikşah'ın doğu seferi aktarılan konular arasındadır. Bâtıniler konusu kitapta etraflıca anlatılmıştır. Hasan Sabbah "usta bir propagandacı" olarak tasvir edilmiştir. Cahil halk kitlelerini inandırarak, Hazar Denizi güneyindeki Alamut'u ele geçirdiği ve bu sayede de "İsmailiye Devleti'ni" kurduğu belirtilmiştir. "İsmailiye Devleti" tanımı öncesinde de belirtildiği üzere bu oluşumun devlet olmanın unsurlarını barındırmadığı için bariz bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulaşılan sınırlar kitapta şöyle geçmektedir: "Sınırlar Orta Asya içlerinden Boğaziçi'ne, Kafkasya'dan Hint Denizi'ne ve Yemen'e uzanmıştır" (Köymen & Ünal, s. 33). Bütün Selçuklu sultanları gibi Melikşah'ın hedefinin Mısır ve Kuzey Afrika'yı fethetmek olduğu tespiti yapılmıştır. Bu düşünce sonraki bazı ders kitaplarında da yer almıştır.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında *Melikşah dönemi (1072-1092)* başlığı altında önce Melikşah'ın 18 yaşında sultan olduğu, isyanları bastırdığı ve Gazneliler ve Karahanlıların saldırılarını durdurduğu belirtilmiştir. Fetihler kısa kısa cümleler ile açıklanmıştır. Bu durum konular arasında bağlantıyı ortadan kaldırmıştır. Sultan Melikşah'ın Akdeniz'e kadar olan seferinin nedeni olarak Tutuş ile Süleyman Şah'ın kavgasının "Melikşah'ın canını sıkması" gösterilmiştir. Neden olarak belirtilen bu husus, bu seferin sadece bir sebebidir. Gerek siyasi gerekse askeri olarak bu seferin nedenlerinin belirtilmesi konunun açıklığa kavuşturulması

bakımından önemlidir. Ayrıca bu ifade bilimsel üsluptan uzaktır. Melikşah'ın Halep ve Antakya'yı alarak Akdeniz'e ulaştığı ve denizin içine atını sürerek üç defa kılıcını suya daldırıp Tanrı'ya şükrettiği belirtilmiştir. Melikşah'ın doğu seferi, çok kısa bir şekilde anlatılmıştır.

Melikşah Dönemi'nde devletin sınırları şöyle geçmektedir: “Batıda Akdeniz ve Boğaziçi'ne uzanan imparatorluk sınırları, doğuda Çin Seddi'ne kadar yaklaşmıştır” (Deliorman, s.180). Kuzey ve güney yönlü ulaşılan sınırlar açıklanmamıştır. Bâtıniler 1989 yılı kitabındaki bilgilere benzer ifadeler ile anlatılmış ve “İsmailiye Devleti” olarak adlandırılmıştır. Melikşah'ın kişiliği üzerine değerlendirme yapıldıktan sonra 1989 yılı kitabında olduğu gibi hedefinin Mısır ve Kuzey Afrika'yı fethetmek olduğu tespiti yapılmıştır. Metinler arası geçişte yeterince bağlantı sağlanamadığı için, kopukluklar yaşanmıştır.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında *Melikşah Dönemi (1072-1092)* başlığı altında ilk olarak Melikşah'ın tahta çıkış süreci açıklanmıştır. Diğer kitaplardan farklı olarak, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı devletlerin kuruluşu açıklanmıştır. Bu durum sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Süleyman Şah'ın İznik'e kadar olan yerleri feth ettiği ve İznik'i başkent yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurduğu bilgisi bu ders kitabında yer almıştır. Suriye'nin fethine ve Fatımiler üzerine olan sefere etraflıca değinilmiştir. Tutuş'un Suriye'de, 1078 yılında Suriye Selçuklu Devleti'ni kurduğu açıklanmıştır. Melikşah'ın Suriye seferi ve Karahanlılar üzerine olan doğu seferi ayrıca aktarılan konular arasındadır.

Önceki kitaplarda yer almayan Bâtınilerin eğitimleri, bu ders kitabında açıklanmıştır. Mısır'da “Darül Himme” adı verilen okullarda yetişen kişilerin Şii propagandası yapmak amacıyla ülkelere dağıldığı belirtilmiştir. Hasan Sabbah'ın biyografisine ve faaliyetlerine kısaca değinilmiştir. Selçukluların bu dini-siyasi hareketi yok etmek için ordular yolladığı ancak Bâtınilerin Nizamülmülk'ü öldürmesi ve ardından Melikşah'ın vefatı üzerine istenilen başarının yakalanamadığı belirtilmiştir. Bu dönemin her bakımdan bir “ihtişam dönemi” olduğu, devletin en geniş sınırlara ulaştığı vurgulanmıştır. Ayrıca bu dönemde ülkenin ekonomik ve sosyal yönden zirveye ulaştığı değinilen konular arasındadır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Melikşah Dönemi konuları ayrı bir başlık altında yer almamıştır. Önceki kitaplarda ayrıntılarıyla yer alan konuların neredeyse tamamı bu ders kitabında yer almamıştır. Nitekim bu dönem üzerine, devletin sınırlarının Adalar Denizi'nden Ceyhun'a kadar ulaştığı belirtilmiştir. Kutalmışoğulları'nın ve bazı beylerin Anadolu'ya fetih için gönderildikleri, Boğaziçi'ne kadar olan yerleri fethettikleri, Anadolu'daki yaylaların, vadilerin ve ovaların Türkmenlerle dolup taşıdığı belirtilmiştir. Melikşah Dönemi konuları üzerine sadece bu hususların yer alması öğrencilerin bu dönemi neredeyse hiç anlamamasına neden olmaktadır. Bazı kitaplarda 10, bazılarında 15 başlık altında aktarılan bu konuların 5 kısa cümle ile anlatılmaya çalışılması bilgi eksiliğine yol açmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında, *Melikşah Dönemi (1072-1092)* başlığı altında bu dönem 2000 yılı kitabında olduğu gibi son derece yüzeysel olarak anlatılmıştır. Fetihler, önceki bazı ders kitaplarında olduğu üzere komutanlar ve fetihleri üzerinde durularak açıklanmıştır. Atsız'ın Kudüs ve Şam'ı ele geçirdiği belirtilmiştir. Artuk Bey, Kutalmışoğulları ve diğer Türkmen beylerinin İzmit'e kadar uzanan bölgeyi fethettiği açıklanmıştır. Ders kitabında, Melikşah tarafından görevlendirilen Artuk Bey'in Hicaz, Yemen ve Aden'i fethettiği bilgisi verilmiştir. Bu bilgi yanlıştır. Çünkü kaynaklar incelendiğinde, Artuk Bey yaptığı sefer ile Arap Yarımadası'nın doğu tarafında yer alan Bahreyn Bölgesi'ndeki Kermatilerin isyanını bastırması ve bölge Selçuklulara dahil edildiği görülmektedir (Sevim, 1990, s.58). Bu gelişmenin ardından Güneydoğu'da faaliyetlerini yürüten Artuk Bey, sonrasında Suriye Selçukluları hizmetine girmiştir. Ömrünün son günlerini valilik yaptığı Kudüs'te geçirmiştir (Sevim, s. 70; Özmen, 2007, s.10).

Melikşah'ın İslam dünyasının hükümdarı olmak istediği bu nedenle de doğuda fetihlere başladığı ve Karahanlıları kendisine bağladığı aktarılmıştır. Ulaşılan sınırlar şöyle geçmektedir: “Sınırlar Orta Asya'dan İstanbul Boğazı'na; Umman Denizi'nden, Aral Gölü'nün kuzeyine kadar genişlemiştir” (Sever, s.113). Fatımilerin, Selçukluların gücünden çekindiği için Bâtınlılığı desteklediği belirtilmiştir. Nizamülmülk başta olmak üzere birçok

devlet adamını öldüren Bâtınilere karşı tedbir alındığı açıklanmıştır. Bu tedbirler belirtilmemiştir. Ders kitabında birçok konunun bir arada sıkıştırılarak aktarılmaya çalışılmasından dolayı neden-sonuç bağlamından uzaklaşmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Melikşah Dönemi ayrı bir başlık altında yer almamıştır. Genel olarak 2012 yılı ve sonrasındaki ders kitaplarında alt başlıklara fazla yer verilmemiştir. Bu dönem son derece yüzeysel bir şekilde anlatılmıştır. Sultan Alp Arslan'ın oğlu Melikşah'a büyük bir imparatorluk ve deneyimli bir devlet adamı olan Nizamülmülk'ü miras bıraktığı tespiti yapılmıştır. Akabinde Kavurt'un isyanına değinilmeden onun ölümüyle asayişin sağlandığı açıklanmıştır. Kavurt'un bu girişiminin açıklanmadan sonucuna geçilmesi tutarsızlığa yol açmıştır. Melikşah'ın ilk seferinin Gazneliler ve Karahanlılar üzerine olduğu ve onları anlaşılmaya mecbur ettiği belirtilmiştir. Suriye'nin fethi konusunda, Atsız'ın Kudüs ve Şam'ı ele geçirdiği vurgulanmıştır. Melikşah'ın Kafkas seferine de değinilerek Trabzon'a kadar olan yerlerin fethedildiği açıklanmıştır.

Anadolu'nun fethi, 1997 ve 2005 yılı kitaplarındaki bilgilere benzer ifadeler ile anlatılmıştır. Süleyman Şah'ın İznik ve çevresini ele geçirdiği ve Melikşah'a bağlı olarak burada Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurduğu açıklanmıştır. Ulaşılan sınırlar şu şekilde geçmektedir: “Selçuklu Devleti'nin sınırları, Orta Asya'dan İstanbul Boğazı'na, Umman Denizi'nden Aral Gölü'ne uzanmıştır” (Okur vd., s.153). Bâtınlık konusu *yorumlayalım* bölümünde anlatılmıştır. Hasan Sabbah'ın biyografisine ve Bâtınlık üzerine bilgilere yer verilmiştir. Önceki kitaplarda yer almayan Hasan Sabbah'ın “Ömer Hayyam ve Nizamülmülk” ile beraber eğitim aldığı bilgisine yer verilmiştir. Bu bilginin doğruluğu kesin olmadığı için ders kitabında yer alması doğru değildir. Bâtınlığın Hülagu Han zamanında sona erdiği belirtilmiş ve Melikşah Dönemi gelişmeleri sonlandırılmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında Melikşah Dönemi konuları ayrı bir başlık altında anlatılmamıştır. Melikşah'ın ilk doğu seferi 2005 ve 2012 yılı kitaplarına benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Bu dönemdeki fetihler, önceki bazı kitaplarda olduğu gibi bir bütün olarak aktarılmıştır. İlk olarak devletin doğu ve batıda genişlediği ve Gürcistan, Kudüs, Suriye,

Yemen ve Aden'in fethedildiği açıklanmıştır. Malazgirt ile başlayan Anadolu'nun fethinin Melikşah döneminde de devam ettiği, Türk komutanlarının İzmit'e kadar ulaştığı belirtilmiştir. Kitapta Anadolu'nun fethinin başlangıcı olarak Malazgirt Savaşı gösterildiği için Tuğrul Bey'in savaştan önce feth ettiği Ani ve Diyarbakır kitapta yer almamıştır. Dolayısıyla genel ifadeler ile konunun aktarılmaya çalışılmasından kaynaklı olarak belirtilen tespitlerde hatalara sebebiyet verilmiştir. Ders kitabında Bâtınlık meselesi oldukça kısa bir şekilde açıklanmıştır.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde Bâtıniler meselesi yer almamıştır. Tuğrul Bey ve Alp Arslan Dönemi doğu fetihlerin de olduğu gibi Melikşah Dönemi doğu seferlerinin de üzerinde durulmamıştır. Bu durum fetih hareketlerinin doğrudan batıya yönelik olduğu izlenimi vermektedir.

4.1.5. Fetret Dönemi

Bu bölümde, Fetret Dönemi'ne nasıl girildiği, bu dönemin sultanları ve gelişmelerin nasıl aktarıldığı gibi temel konular üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. *Büyük Tarih-i Umumi* (1910) ve *Tarih-i Umumi* (1912) kitaplarında Fetret Dönemi yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında, Fetret Dönemi konuları *Sancar Devri* başlığı altında yer almıştır. Belirtilen başlık, Fetret Dönemi'ni karşılamamaktadır. Melikşah'tan sonra hanedan içinde taht mücadelesi olduğu belirtilmiştir. Bu mücadeleler yeterince yer almamıştır. Bu dönemde Bâtıniler üzerine gidildiği açıklanmıştır. Muhammed Tapar'ın Haçlılara karşı bazı hareketlerde bulunmak istendiği belirtilerek sonlandırılmıştır. Bu konuda, belirtilenler Fetret Dönemi'ni anlatmaya yetersizdir. Sultan Berkyaruk Dönemi gelişmeleri yer almamıştır. Ayrıca Berkyaruk ve Muhammed Tapar dönemlerinin ayrı ayrı olarak anlatılmaması bir eksiklik olarak kendisini göstermektedir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Fetret Dönemi konuları genel ifadelerle kısaca yer bulmuştur. Bir sultan ya da melik ismi belirtilmemiştir. Bu konuda ifade edilenler sadece

şunlardır: “Melikşah’ın yerine geçenler zamanında Haçlı Seferleri başlamış Bâtını karışıklıkları saltanat kavgalarına eklenmiştir. Devletin birliği kaybolmuştur. Haçlıların Kudüs, Antakya ve Urfa’da hükümet kurabilmelerinin sebebi Büyük Selçuklu Devleti’nin zayıflamış olmasıdır” (Mansel vd., s.64). 1931 yılı kitabında olduğu üzere yaklaşık 26 yıl süren dönemin gelişmeleri tam olarak aktarılamamıştır. Sultan Berkyaruk, Sultan Muhammed Tapar gibi hükümdarların adının dahi geçmemesi büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Fetret Dönemi konuları *Melikşah’ın yerine geçenler* başlığı altında yer almıştır. Bu başlıkta “yerine geçenler” ifadesinin bilimsel olmaması sebebiyle bu hükümdarlar önemsiz gibi gösterilmiştir. Dolayısıyla bu dönemi doğru ifade edebilmek için Fetret Dönemi vb. başlık kullanılmasının daha doğru olacağı görülmektedir. Bu dönem konuları, önceki kitaplara nazaran daha etraflı anlatılmıştır. Berkyaruk ile kardeşi Mahmud’un taht için mücadelesi aktarılmıştır. Berkyaruk’u Nizamülmülk taraftarlarının desteklediği belirtilmiştir. Bu mücadeleden sonra Berkyaruk’un Tutuş’u yendiği ve kardeşi Muhammed Tapar’ın da ayaklanmasını önlediği yer almıştır. Berkyaruk Dönemi gelişmeleri açıklanmamıştır. Muhammed Tapar ile Berkyaruk’un ülkeyi taksimleri anlatılmamıştır. Muhammed Tapar dönemi konusunda; Bâtıniler ve Haçlılar ile mücadele edildiği, Antakya’yı kurtarmak için gönderilen orduların Haçlılar tarafından bozguna uğratıldığı belirtilmiştir. 1118 yılında Muhammed Tapar’ın vefat ettiği belirtilerek Sultan Sencer Dönemi’ne geçilmiştir.

Tarih Lise II (1974) kitabında Fetret Dönemi *Selçuklu İmparatorluğu’nun Parçalanması* başlığı altında aktarılmıştır. Melikşah’tan sonra; Suriye, Kirman ve Anadolu Selçuklularının merkezden ayrılıp bağımsız oldukları belirtilmiştir. Melikşah’ın oğulları; Berkyaruk, Muhammed, Mahmut ve Sencer olmak üzere sıralanarak taht mücadeleleri kısaca aktarılmıştır. Berkyaruk’un vefatı üzerine de Muhammed Tapar’ın sultan olduğu açıklanmıştır. Kitapta Berkyaruk Dönemi yer almamıştır. Ayrıca Muhammed Tapar ve

Berkyaruk arasında ülkenin taksimi ve bu dönemdeki diğer gelişmelere yer verilmeden bu dönem sonlandırılmıştır. Yer alan bilgiler ile bu dönemin yeterince anlaşılma imkânı yoktur.

Tarih Lise II (1977) kitabında Fetret Dönemi konuları *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Parçalanması* başlığı altında aktarılmıştır. Ders kitabında bu dönem, diğer konulara oranla daha kısa tutulmuştur. 10 başlık altında Alp Arslan Dönemi ve 15 başlık altında da Melikşah Dönemi aktarılırken Fetret Dönemi konularının kısa tutulması konuların orantılı anlatılmadığını göstermektedir. Bu konuda ilk olarak Berkyaruk Dönemi'ni 1092-1105 olarak tarihlendirilerek Berkyaruk'un, Tutuş ile mücadelesi anlatılmıştır. Taht mücadelesinde önce kardeşi Mahmut'a ve daha sonra diğer kardeşi Muhammed Tapar'a yönelik mücadelesine yer verilmiştir. Bu dönemde Haçlıların bazı yerleri istila ettikleri ve Berkyaruk'un Bâtıniler ile mücadele ettiği belirtilmiştir. Devletin taksim edilmesi konusu yer almamıştır. Muhammed Tapar'ın Bâtınilere karşı etkili mücadele verdiği ancak Haçlılara karşı mücadele edilemediği belirtilmiştir. Bunun nedeni devlet adamları ve komutanlar arasındaki münakaşalar olarak gösterilmiş ve bu dönem sonlandırılmıştır.

Tarih Lise II (1981) kitabında Fetret Dönemi konuları *Selçuklu İmparatorluğunun Parçalanması* başlığı altında aktarılmıştır. Bu konuda, ilk olarak taht mücadelesinin başladığı belirtilmiştir. Bu dönem üzerine şöyle bir tespitte bulunulmuştur: “Melikşah'ın ölmesiyle Müslüman Türk birliğinin bozulduğu sırada Avrupa, kuvvetli bir manevi birlik meydana getirmiştir” (Akşit, s. 101). Sultan Berkyaruk ve Muhammed Tapar dönemleri ayrı başlık altında anlatılmıştır. Bu dönemlerin ayrı başlıklar altında aktarılması, sonraki bazı kitapları da etkilemiştir. Berkyaruk'un uzun mücadelelerin sonunda “devleti yeniden toplamayı başardığı” vurgulanmıştır. Devletin Bâtıniler ve iç mücadeleler yüzünden zayıfladığı, bundan dolayı da Haçlılara karşı etkin bir mücadele verilemediği belirtilmiştir. Muhammed Tapar'ın Bâtıniler ile etkili mücadele ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu konu içerisinde önceki kitaplarda yer almayan I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu topraklarına girmesi üzerine Muhammed Tapar'ın onunla savaşıp yendiği açıklanmıştır. Haçlılar ile mücadelede başarılı olunamadığı belirtilerek bu dönem sonlandırılmıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında Fetret Dönemi *Büyük Selçuklu Devleti'nin Dağılışı* başlığı altında anlatılmıştır. Ders kitabında, devletin dağılma nedenleri maddeleştirilerek açıklanmıştır. Maddelerde; Bâtıniler, Abbasi halifelerinin tutumu, Haçlılar, taht mücadeleleri ve Türkmenlerin küstürülmesi olarak sıralanmıştır. Berkayaruk ve Muhammed Tapar konuları 1981 yılı kitabında olduğu gibi ayrı birer başlık altında anlatılmıştır. Berkayaruk'un, Tutuş ile mücadele ettiği ve Bâtınilere karşı uğraşmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. Haçlılar ile mücadelede ise Antakya'ya gönderdiği orduların başarılı olamadığı açıklanmıştır. Muhammed Tapar'ın Gürcülerin saldırılarını durdurduğu belirtilmiştir. Fakat bu Gürcü saldırılarının nedeni ve gelişimi üzerinde durulmamıştır. Önceki bazı kitaplardan farklı olarak Bâtıniler karşısında başarı sağlanamadığı belirtilmiştir.

Tarih Lise II (1989) kitabında Fetret Dönemi *Melikşah'ın Ölümünden Sonraki Gelişmeler* başlığı altında anlatılmıştır. Bu dönem konuları, kitabın diğer konularına oranla oldukça kısa tutulmuştur. Ders kitabında, Melikşah ve Nizamülmülk'ten sonra veliahtlar arasındaki taht mücadelelerinin “devletin birliğini bozduğu” ve bu birlik sağlanamadığından dolayı da “Haçlılara karşı mücadele edilemediği” vurgulanmıştır. Berkayaruk'un kardeşlerine karşı yürüttüğü taht kavgasından sonra devletin birliğini bir süre sağladığı açıklanmıştır. Muhammed Tapar'ın, Bâtıniler ve Haçlılar ile mücadele ettiği ancak ölümü nedeniyle mücadelenin yarım kaldığı belirtilmiştir. Ders kitaplarında Muhammed Tapar'ın vefat tarihi konusunda tutarsızlık vardır. Genelde 1118 geçmekle birlikte 1117, 1119 ve 1120 olarak da yer aldığı görülmektedir.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında Fetret Dönemi *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun dağılışı* başlığı altında son derece kısa bir şekilde anlatılmıştır. Melikşah'tan sonra Berkayaruk'un devletin başına geçtiği ve kötüye gidişi durduramadığı belirtilmiştir. Bâtınilerin uzun süredir var olduğu ve Haçlıların Türk topraklarına saldırdıkları belirtilerek Fetret Dönemi sonlandırılmıştır. Ders kitabında, Muhammed Tapar Dönemi gelişmelerine yer verilmemiştir. Diğer kitaplarda olduğu gibi bu ders kitabında da yaklaşık 26 yıl süren dönemin oldukça kısa anlatılması sebebiyle öğrencilerin bilgi eksikliği yaşaması olasıdır.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında Fetret Dönemi konuları üzerinde önemle durulmuş ve olabildiğince etraflı olarak bu dönem anlatılmıştır. Melikşah'tan sonraki yılların taht mücadeleleri ile geçtiği ve bu dönemin Selçukluların hayatında Fetret Dönemi olarak adlandırıldığı belirtilmiştir. Taht mücadeleleri konusunda, Berkjaruk'un; Terken Hatun'un oğlu Mahmud'a ve amcası Tutuş'a yönelik mücadelelerinde başarılı olduğu belirtilmiştir. Muhammed Tapar ve Berkjaruk arasındaki mücadelenin daha açıklayıcı olarak anlatıldığını söylemek mümkündür. Önceki kitaplarda yer almayan ülkenin taksimi bu kitapta anlatılmıştır. Taht mücadeleleri nedeniyle devletin Haçlılara karşı tedbir alamadığı; bu yüzden de Kudüs, Urfa, Antakya ve Trablusşam gibi önemli merkezlerin Haçlıların eline geçtiği belirtilmiştir. Bâtınliliğin tedbir alınamamasından dolayı büyüdüğü açıklanmıştır. Ders kitabı Sultan Sencer'in Merv'de melik sıfatı ile Horasan ve çevresini yönettiği ve doğuda devletin çökmesine neden olacak hiçbir gelişmeye meydan vermediğini aktarmıştır. Fetret Dönemi konuları gayet açık bir şekilde anlatılmıştır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Fetret Dönemi sadece iki kısa cümle ile anlatılmıştır. Bu konuda Melikşah'ın vefatından sonra oğulları arasında taht kavgası çıktığı ve bu dönemin Fetret Dönemi olarak bilindiği açıklanmıştır. Ders kitabı bu dönemdeki siyasi ve sosyal gelişmelere yer vermemesi bakımından Fetret Dönemi konularını aktarmaya elverişsizdir. Ayrıca 1942 yılı kitabında da olduğu üzere tek bir sultan ya da melik adının geçmemesi büyük bir eksikliktir.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Fetret Dönemi *Büyük Selçuklu Devleti'nin Dağılışı* başlığı altında anlatılmıştır. Vezir Nizamülmülk ve Melikşah'ın vefatıyla devletin deneyimli yöneticilerinden yoksun kaldığı tespiti yapılmıştır. Kısaca taht mücadelesine değinilmiş ve sonrasında Haçlıların Yakındoğu'ya geldikleri açıklanmıştır. Muhammed Tapar konusunda sadece Haçlılar ile mücadele edildiği ancak başarılı olunamadığı aktarılmıştır. Bu dönemde yer alan birçok gelişmeye yer verilmemiştir. Konular yüzeysel olarak aktarılmıştır. Farklı konulara ait bilgiler bir arada verildiği için metin bütünlüğü kaybolmuştur.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında, Fetret Dönemi ayrı bir başlık altında yer almamıştır. Ders kitabında, Türklerin erken dönemlerden itibaren kurdukları devletlerin yönetim anlayışından dolayı parçalandığı tespiti yapılmış ve bu durumu Selçuklular da görmenin mümkün olduğu belirtilmiştir. Konuya diğer kitaplardan farklı olarak Terken Hatun'un, oğlu Mahmud'u veliaht yaptırmak istemesinden dolayı Nizamülmülk ile Melikşah'ın arasının açıldığı belirtilerek başlanmıştır. Terken Hatun'un Melikşah'ın vefatından sonra komutanlara hazineden para vererek Mahmud'u sultan ilan ettirdiği ve bunun da rakiplerini harekete geçirdiği belirtilmiştir. Akabinde devletin Berkyaruk ile başlayan Fetret Dönemi'nin Sultan Sencer ile son bulduğu belirtilmiş ve bu dönem sonlandırılmıştır. Bu dönem konularının taht mücadelesi üzerine yoğunlaştırılmasından kaynaklı olarak diğer gelişmeler yer bulmamıştır. Ayrıca taht mücadelesi dahi tam olarak açıklanmamıştır. Dolayısıyla aktarılan bilgiler ile Fetret Dönemi konularının anlaşılması için yetersidir. Bâtıniler ve Haçlılar ile mücadeleler dahil birçok önemli gelişme yer almamıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında Fetret Dönemi konuları *Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı* başlığı altında yer almıştır. Fetret Dönemi'ne giren devletler aynı zamanda yıkılma sürecine girmediği için bu başlık Fetret Dönemi konularını karşılamamaktadır. Osmanlı Devleti'nin Fetret Dönemi'nden itibaren gelişmesine devam ettiği düşünülürse, burada yer alan "devletin yıkılışı" ifadesi temelsizdir. Melikşah vefat ettikten sonra ülkede taht kavgaları olduğu belirtilmiştir. Bu dönem 2012 yılı kitabına benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Berkyaruk'un, Haçlıların Antakya'yı kuşattıkları sırada Musul emirini Haçlılara karşı gönderdiği ancak Haçlıların önünde duramadığı ve Haçlıların Kudüs'e kadar ilerledikleri belirtilmiştir. 1997 yılı kitabında olduğu gibi Berkyaruk ile Muhammed Tapar'ın mücadelesine ayrıca değinilmiştir. Bu konuda iki kardeş arasında Azerbaycan'ın sınır olarak kabul edildiği bir anlaşma yaptıkları açıklanmıştır. Muhammed Tapar'ın, Berkyaruk'un vefatının ardından ülkenin başına geçtiği, ardından Bâtınilere ve Haçlılara karşı mücadele ettiği belirtilerek Fetret Dönemi konuları sonlandırılmıştır.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde Büyük Selçuklu Devleti'nin Fetret Dönemi, devletin yıkılışa doğru gittiği izlenimi verilerek açıklanmıştır. 1997 yılı kitabı hariç diğer ders kitapları bu dönem konuları üzerinde yeterince durmamıştır. Berkayaruk ve Muhammed Tapar dönemlerinin birçok kitapta ayrı ayrı yer almaması ve bu dönemin sadece taht mücadelesinden ibaret olduğunun gösterilmesi bu dönemi anlamayı zorlaştırmıştır.

4.1.6. Sultan Sencer Dönemi

Bu bölümde Sultan Sencer'in tahta çıkışı, Katvan Savaşı ve Oğuz İsyanı gibi temel konular üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. *Büyük Tarih-i Umumî* (1910) ve *Tarih-i Umumî* (1912) kitaplarında Sultan Sencer Dönemi yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Sultan Sencer Dönemi konuları *Sancar Devri* başlığı altında anlatılmıştır. Selçukluların son büyük sultanının Sultan Sencer olduğu ve onun zamanında Asya Müslümanlarının tabiiyet altına alındığı belirtilmiştir. Sultan Sencer'in Gurlulara, Gaznelilere, Doğu ve Batı Karahanlılara karşı büyük zaferler kazandığı açıklanmıştır. Katvan Savaşı ve Oğuz İsyanı son derece kısa bir şekilde şöyle geçmektedir: “Sultan Sencer Karahıtaylara karşı Katvan Çölü'nde mağlup olarak Maverâünnehir'deki hâkimiyetini kaybetmiştir. Akabinde senede 24 bin koyun vermekle mükellef olan Horasan'daki göçebe Oğuzların isyanını da bastıramayarak ellerine esir düşmüştür (1153)” (TTK, s. 219). Sencer'in ölümüyle beraber Selçukluların parçalandığı belirtilmiş ve Büyük Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır. Katvan Savaşı ve Oğuz İsyanı bu dönemin temel konuları arasında olduğu için yüzeysel ifadeler ile konunun açıklanması, bu gelişmelerin tam olarak öğrenilmemesine neden olmaktadır. Ders kitabında Sultan Sencer Dönemi gelişmeleri sebep-sonuç bağlamından uzak anlatılmıştır. Doğudaki seferler ve feth edilen yerler oldukça kısa açıklandığından anlaşılması zorlaşmıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Sultan Sencer Dönemi *Sencer* başlığı altında anlatılmıştır. Ders kitabında, bu dönemin anlamaya yetmeyecek kadar az bir bilgiyle aktarıldığını söylemek mümkündür. Sultan Sencer'in, devletin birliğini tekrar kurmakla birlikte

Karahıtaylara yenildiği belirtilmiştir. Bu savaşın nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmamıştır. Oğuz İsyanı konusunda ve devletin yıkılışı hakkında şu bilgiler yer almıştır: “Sencer ayaklanan göçebe Oğuzlara yenilip esir düşmüştü. Üç sene süren esirlikten sonra çok yaşamadı. 1157’de ölmesi üzerine Selçuklu Devleti büsbütün parçalanmıştır” (Mansel vd., s.64). 1931 yılı kitabında olduğu gibi bu dönemde yaşanan gelişmeler neden-sonuç bağlamında anlatılmamıştır. Konuların çok kısa bir şekilde geçmesinden dolayı öğrencilerin bu dönemi tam anlamıyla kavrayamadığı düşünülebilir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Sultan Sencer Dönemi ayrı bir başlık altında değil, *Melikşah’ın yerine geçenler* başlığı altında yer almıştır. Öncesinde de belirtildiği üzere bu başlık bilimsellikten uzak olduğundan ve Melikşah Dönemi sonrası sultanlarını önemsizleştirdiğinden kullanılması uygun değildir. İlk olarak taht mücadelesi açıklanmıştır. Sultan Sencer’in Karahanlılar ve Gaznelilere yüksek egemenliğini tanıttığı belirtilmiştir. Fakat bu seferler üzerine yeterince bilgi verilmemiştir. Katvan Savaşı konusunda *Karahanlılara* karşı Selçukluların yenildiği gibi yanlış bir ifade yer almıştır. Katvan Savaşı tarafları Selçuklular ve Karahıtaylar’dır (Köymen, s. 383; Turan, s. 240; Yakupoğlu, 2016, s.158; Kafesoğlu, s.142; Sevim & Merçil, s. 274). Oğuz İsyanı konusunda yine kısa bir şekilde isyanın çıktığı ve Sencer’in esir düştüğü belirtilmiştir. Akabinde Sencer’in esaretten kurtulduğu ancak bir süre sonra ölümüyle beraber devletin parçalandığı belirtilmiştir. Ders kitaplarının birçoğunda Fetret Dönemi’nde olduğu gibi Sultan Sencer Dönemi konuları da kısa tutulmuştur.

Tarih Lise 2 (1974) kitabında Sultan Sencer Dönemi *Sultan Sencer ve Selçuklu Devletinin Yıkılması* başlığı altında anlatılmıştır. Sultan Sencer’in Selçukluların son büyük hükümdarı olduğu ve bu dönemin son parlak devir olduğu tespitinde bulunulmuştur. Diğer Selçuklu devletlerinin Sultan Sencer’i büyük olarak tanıyıp saygı gösterdikleri belirtilmiştir. Ders kitabında, iki büyük düşman olarak Haçlılar ve Karahıtaylar gösterilmiş ve Sultan Sencer’in Karahıtaylara yöneldiği aktarılmıştır. Akabinde diğer kitaplara benzer ifadeler ile Katvan

Savaşı açıklanmıştır. Önceki kitaplarda belirtilmeyen bu savaşın sonucu kısaca yer almıştır. Savaşın sonunda, Seyhun'a kadar olan yerlerin Karahıtaylar'a geçtiği belirtilmiştir.

Oğuz İsyanı oldukça kısa tutulmuştur. Türkmenlerin isyan ettikleri, Sencer'in Türkmenlerin üzerine yürüdüğü ancak esir düştüğü belirtilmiştir. Önceki ders kitaplarında olduğu gibi Oğuzların isyanının sebebine ve yapılan savaşa yer verilmemiştir. Sultan Sencer'in esir edildikten 3 yıl sonra bir yolunu bularak kaçtığı ancak çok geçmeden 72 yaşında Merv'de vefat ettiği geçmektedir. Ders kitabında Sultan Sencer'in vefatından sonra, Selçukluların parçalandığı belirtilerek Büyük Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında Sencer Dönemi konuları ayrı bir başlık altında yer almamıştır. Diğer konulara oranla Sencer Dönemi üzerinde yeterince durulmamıştır. 29 sayfa süren Büyük Selçuklu siyasi tarih konularının yaklaşık 40 yıl iktidarda kalan Sultan Sencer Dönemi'ne 1 sayfasının ayrılması, konulara orantılı yaklaşmadığını göstermektedir. Bu konuda ilk olarak Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud'un tahta çıktığı, Sencer'in bunu kabul etmeyerek iktidarı ele aldığı belirtilmiştir. Önceki kitaplarda yer almayan Sultan Sencer'in yeğeni Mahmud'u Irak Sultanı olarak tanıdığı veya atadığı bu kitapta yer almıştır. Bu konu 1997 yılı kitabında açıklığa kavuşturulmuştur. Sencer'in "Büyük Sultan" olarak Merv'de yer aldığı belirtilmiştir. Sultan Sencer'in Horasan, Maveräünnehir ve Harezm'e hükmettiği ve Anadolu, Irak, Azerbaycan, Kirman, Kaşgar, Kuzey Hindistan ve Hicaz'ın da onun üstünlüğünü tanıdığı aktarılmıştır.

Katvan Savaşı, *Katavan* olarak isimlendirilerek 1141'de putperest Karahıtaylar'a Selçukluların yenildiği şeklinde açıklanmıştır. Savaşın nedeni belirtilmemiş olup sonucu olarak da sadece Maveräünnehir'in elden çıktığı aktarılmıştır. Önceki kitaplarda yer almayan Oğuz İsyanı'nın nedeni "Oğuzlara ayrı yer verilmemesi" gösterilmiştir. Oğuzlar ile yapılan savaşa önceki kitaplarda olduğu gibi değinilmeyerek Sencer'in Oğuzlara esir düştüğü ve bunun sonucunda da Harezm'in imparatorluktan ayrıldığı belirtilmiştir. Sencer'in vefatının ardından devletin fiilen son bulduğu belirtilerek Büyük Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır.

Tarih Lise II (1981) kitabında Sencer Dönemi konuları *İkinci İmparatorluk Devri* başlığı altında yer almıştır. Muhammed Tapar’dan sonra başa Sencer’in geçtiği belirtilmiştir. Ders kitabında, Sencer’e bağlı “İrak’ta Isfahan Selçuklu Devleti’nin” kurulmuş olduğu açıklanmıştır. Isfahan, İran’ın bir şehri olduğu için bu konuda anlam karmaşasına sebebiyet verilmiştir. Sencer’in, Gazne bölgesini Gaznelilerden ve Maverâünnehir’i Karahanlılardan aldığı vurgulanmıştır. Sultan Sencer’in Karahıtaylara karşı tedbir aldığı ancak onların istilalarının önlenemediği aktarılmıştır. Savaşın Semerkant yakınlarındaki Katvan Çölü’nde yapıldığı ve Selçukluların yenildiği belirtilmiştir. Katvan Savaşı’nın neticeleri konusunda 1977 yılı kitabında olduğu gibi sadece Maverâünnehir’in elden çıktığı açıklanmıştır. Oğuz İsyanı’nın nedeni olarak “her yıl 24 bin koyun vermesi gereken göçebe Oğuzların, İranlı memurların zulümlerine dayanamaması” gösterilmiştir. Sencer’in bu ayaklanmayı bastıramadığı ve Oğuzların ellerine esir düştüğü belirtilmiştir. Önceki kitaplarda olduğu gibi Oğuzlar ile yapılan savaşa değinilmemiştir. Sencer’den sonra “kesin olarak devletin parçalandığı” belirtilmiş ve akabinde Selçuklu soy şeceresi şemalandırılarak bu bölüme eklenmiştir.

Tarih Lise II (1985) kitabında Sencer Dönemi konuları *Sancar ve Büyük Selçukluların Sonu (1118-1157)* başlığı altında aktarılmıştır. Sultan Sencer; “cesur, iyi bir komutan, şiir ve sanat aşığı” olarak tasvir edilmiştir. Bu dönemdeki gelişmeler kitabın diğer konularına oranla son derece yüzeysel geçilmiştir. Sultan Sencer’in Karahanlılar ve Gaznelilerin ardından Afganistan’daki Gurluları hâkimiyet altına aldığı belirtilmiştir. Neden gösterilmeden Selçukluların Karahıtaylara yenildiği ve Maverâünnehir’in elden çıktığı açıklanmıştır. Bu durum sebep sonuç bağlamından uzaklaşıldığını göstermektedir. Oğuz İsyanı’nın nedeni “İranlı memurların Türkmenlere baskısı” olarak gösterilmiştir. İranlı memurların hangi konuda Türkmenlere baskı uyguladığı yer almamıştır. Önceki kitaplarda geçmeyen Oğuzlar ile yapılan savaş kısaca açıklanmıştır. Akabinde Sencer’in ölümüyle beraber Büyük Selçuklu Devleti’nin son bulduğu belirtilerek Büyük Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır.

Tarih Lise II (1989) kitabında *Sultan Sancar Dönemi (1117-1157)* başlığı altında ilk olarak, Sultan Sencer'in, Muhammed Tapar'ın oğullarını sultan olarak tanımayarak kendini sultan ilan ettiği belirtilmiştir. Sencer'in Maverâünnehir'i Karahanlılar'dan aldığı ve Gazne'yi topraklarına kattığı açıklanmıştır. Katvan Savaşı konusunda neden belirtilmeden putperest Karahıtaylar'a karşı Sencer'in tedbir aldığı ancak yaptığı savaşta yenildiği belirtilmiştir. Savaşın nedeninin belirtilmemesi bir eksikliktir. Akabinde önceki kitaplarda olduğu gibi Maverâünnehir'in elden çıktığı açıklanmıştır. Oğuz İsyanı'na neden olarak "vergi anlaşmazlığı" gösterilmiştir. Sencer'in isyanı bastırmak için hareket ettiği ancak Oğuzların eline esir düştüğü açıklanmıştır. Kitapta, Oğuzlar ile yapılan savaşa yer verilmemiştir. Sultan Sencer'in Oğuzların elinde 3 yıl esir kaldığı, kurtulduktan sonra da devleti tekrar derleyip toplamak istediği ayrıca belirtilmiştir. Sultan Sencer'in vefatı ile Büyük Selçukluların, "fiilen ortadan kalktığı" belirtilerek Büyük Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır. Ders kitabı incelendiğinde, diğer konulara oranla bu konunun üzerinde yeterince durulmadığı görülmektedir.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında Sencer Dönemi konuları ayrı bir başlık altında anlatılmamıştır. Çok kısa ve yüzeysel bir bilgi ile dönemin anlatılmaya çalışıldığı görülmektedir. İlk olarak "Melikşah'ın oğlu ve Mahmud'un amcası Sencer, kendisini sultan ilan etti" cümlesi ile konuya giriş yapılmıştır. Muhammed Tapar hakkında bilgi verilmediği için adı geçen Mahmud'un kim olduğu anlaşılmamaktadır. Kitapta, 1977 yılı kitabındaki bilgilere benzer olarak Sencer'in hükmettiği ve üstünlüğünü tanıyan yerler sıralanmıştır. Katvan Savaşı'nın nedeni belirtilmeden Sencer'in Karahıtaylar'a yenildiği ve Maverâünnehir'in elden çıktığı açıklanmıştır. Katvan Savaşı'na neden belirtilmemesi, konuların sebep-sonuç bağlamında aktarılmadığını göstermektedir. Diğer kitaplarda Oğuzların isyan etme nedenindeki farklılıklar burada da görülmektedir. Oğuz İsyanı'na neden olarak "Oğuzların toprak istemesi" gösterilmiştir. Yine önceki bazı kitaplarda olduğu gibi Oğuzlar ile yapılan savaşa değinilmeyerek, Sencer'in onlara esir düştüğü ve Oğuz boylarının Horasan'ı işgal ettiği belirtilmiştir. Sencer'in vefatı üzerine Selçukluların 1157 yılında dağıldığı aktararak Büyük

Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır. Ders kitabı diğer konularda olduğu gibi bu dönem konuları da oldukça kısa biçimde yer bulmuştur.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında, Sencer Dönemi konuları *Sultan Sancar Dönemi (1118-1157)* başlığı altında yer almıştır. Bu dönem diğer kitaplara oranla etraflıca açıklanmıştır. Muhammed Tapar’dan sonra Sencer’in tahta çıktığı belirtilmiş ve onun ilk iş olarak Irak’ta Selçuklu Devleti’ni kurduğu vurgulanmıştır. Başkenti Merv’e taşıdığı, melikliğinden itibaren Gaznelilerin kendisine bağlı olduğu ve Karahanlıların da bu dönemde tâbi devlet statüsünü sürdürdüğü belirtilmiştir. Katvan Savaşı sebep-sonuç bağlamında etraflıca aktarılmıştır. 1138’den itibaren Karahıtaylar’ın saldırılarının başladığı belirtilmiştir. Sencer’in buna karşılık verse de 1141’de yenildiği aktarılmıştır. Savaşın sonuçları konusunda, Selçuklulara bağlı Karahanlı topraklarının elden çıktığı ve bu durumun ülkeyi manen sarstığı belirtilmiştir. Ders kitabında bu yenilgiye, Hristiyan dünyasının sevindiği tespiti yapılmıştır. Önceki kitaplarda yer almayan Katvan Savaşı ile Oğuz İsyanı arasındaki yaklaşık 12 yıllık bir sürecin üzerinde durulmuştur. Katvan Savaşı’ndan sonra Sencer’in, durumu toparlayarak seferler yaptığı ve sınırları eski haline getirdiği vurgulanmıştır. Bu gelişmenin üzerinde durulması, konunun açıklığı bakımından önemlidir. Fakat bu bilgi sonraki ders kitaplarına yansımamıştır.

Oğuz İsyanı ayrı bir başlık altında anlatılmıştır. Önceki kitaplarda değinilmeyen Oğuzların genel durumu açıklanmıştır. İsyen eden Oğuzların Belh civarında Huttelan otlaklarında bulunduğu, vergi olarak 24 bin koyun vermekle yükümlü oldukları ve 40 bin çadır oldukları belirtilmiştir. İsyanın nedeni “vergi tahsildarının rüşvet istemesi” olarak gösterilmiştir. Sultan Sencer’in onları cezalandırma seferine çıktığı, Oğuzların gayretleriyle savaşı kazandıkları ve Sencer’i esir ettikleri yer almıştır. Oğuzların Sultan Sencer’i esir tuttukları yıllar üzerine etraflıca bilgi verilmiştir. 3 yıl sonra Sencer’in kurtulduğu, devleti yeniden düzeni sağlamaya çalıştığı ancak vefat etmesinden dolayı devletin dağıldığı belirtilmiştir. Kitapta, Selçukluların yıkılma nedenleri maddeleştirilerek sıralanmıştır. Sultan Sencer Dönemi, diğer konular ile eşit şekilde yer bulmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Sencer Dönemi konuları ayrı başlık altında anlatılmamıştır. Son derece yüzeysel ve birbirinden kopuk bilgiler ile Sencer Dönemi anlatılmaya çalışılmıştır. Sencer'in Fetret Dönemi'nden sonra tahta çıktığı ve devleti eski gücüne biraz olsun getirdiği belirtilmiştir. Katvan Savaşı şöyle geçmektedir: "Sencer 1141'de Katvan Savaşı'nda Karahıtalara yenilmiş ve topraklarının büyük kısmı Karahıtalara eline geçmiştir" (Koprman vd., s. 100). Bu savaşın nedeninin gösterilmemesi bir eksikliktir. Ayrıca kaybedilen toprakların neresi olduğu açıklanmamıştır. Oğuz boylarının isyan ettiği ve Sencer'in bu isyanı bastıramayarak ellerine esir düştüğü belirtilmiştir. Bu isyanın nedeni üzerinde durulmamıştır. Sencer'in esirlikten kurtulduktan sonra fazla sürmeden vefat ettiği ve Büyük Selçuklu Devleti'nin sona erdiği aktarılmıştır. 40 yıl süren bu tarihi sürecin çok kısa bir paragraf ile aktarılmaya çalışılması, konunun anlaşılabilirliğini gölgelemiştir. Ayrıca birbirinden bağımsız olayların bir sıra halinde yer bulması, metin içinde bağdaşıklığı ortadan kaldırmıştır. Ders kitabında 1997 yılı kitabındaki bilgilere elde edilen kazanımlar geliştirilmek yerine azalmaya gitmiştir.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Sencer Dönemi konuları ayrı başlık altında anlatılmamıştır. Bu konuda ilk olarak Muhammed Tapar'dan sonra oğlu Mahmud'un tahta çıktığı ancak Sencer'in onun sultanlığını tanımayarak tahta geçtiği belirtilmiştir. Sultan Sencer'in Karahanlılar ve Gaznelilere egemenliğini kabul ettirdiği ve ülke içinde birliği sağladığı aktarılmıştır. Önceki bazı kitaplarda olduğu gibi Katvan Savaşı'nın nedenleri üzerinde durulmamıştır. Katvan Savaşı diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Savaşın sonunda Maveraünnehir'in elden çıktığı belirtilmiştir. Karahıtalara baskısıyla batıya göç eden Oğuzları denetim altında tutmak amacıyla Sencer'in sefere çıktığı yer almıştır. Sencer'in esir düştüğü ve bir süre sonra kurtulduğu açıklanmıştır. Sencer'in ölümüyle birlikte devletin sona erdiği belirtilerek Büyük Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır. Oğuz İsyanı'na neden belirtilmemesi bir eksiklik olarak görülmektedir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Sencer Dönemi konuları ayrı bir başlık altında anlatılmamıştır. Sencer'in, Karahanlılar ile Gaznelileri kendisine bağladığı ve "devletin son

parlak devri’’ olduğu belirtilmiştir. Katvan Savaşı konusunda, Selçukluların Haçlılar yerine bu tehlikeye öncelik verdiği vurgulanmıştır. Karahıtaylar ile 1141’de yapılan Katvan Savaşı’nda Selçukluların mağlup olduğu aktarılmıştır. Seyhun’a kadar olan toprakların Karahıtayların eline geçtiği ve “Müslüman olmayan Türk-Moğol istilalarına uğranılan bir döneme girildiği” belirtilmiştir. 1997 yılı kitabında olduğu gibi savaş sonrası Gurluların ayrılıkçı tutumu üzerine Sencer’in sefer düzenlediği ve Katvan’daki kaybettiği itibarını yeniden sağladığı vurgulanmıştır. Oğuz İsyanı konusu *Yorulayalım* bölümünde açıklanmıştır. Bu isyanın nedeni olarak “vergi anlaşmazlığı” gösterilmiştir. Sencer’in bazı Emirlerin ısrarı ile sefere çıktığı 1153 yılı Mart ayında Oğuzlar ile yaptığı savaşı kaybettiği açıklanmıştır. 1997 yılı kitabında olduğu gibi “Sencer’in gündüzleri Oğuzlar tarafından tahta oturtulsa da geceleri kafese konduğu” belirtilmiştir. Esirlikten sonra ise devleti toparlamaya çalışsa da vefatı nedeniyle devletin dağıldığı açıklanarak Büyük Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır. Oğuz İsyanı konusuna ağırlık verilmesinden dolayı, Katvan Savaşı gibi gelişmeler yüzeysel geçilmiştir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında, Sencer Dönemi konuları ayrı bir başlık altında yer almamıştır. Muhammed Tapar’dan sonra Sencer’in “sultan’ül-azam” olarak iktidara geldiği belirtilmiştir. Sencer’in Karahanlılar ve Gaznelilere karşı yeniden hâkimiyet sağladığı vurgulanmıştır. Katvan Savaşı’na neden gösterilmemiştir. Bu konuda, Karahıtaylar ile Selçukluların 1141 yılında savaştığı ve Selçukluların yenildiği belirtilmiştir. Savaşın sonuçları konusunda Maverâünnehir’in elden çıktığı ve Selçukluların yıkılma sürecine girdiği vurgulanmıştır. Oğuz İsyanı’nın nedeni, 2012 yılı kitabında olduğu gibi “vergi anlaşmazlığı” gösterilmiştir. Bu anlaşmazlık nedeniyle iki tarafın Belh’de 1153 yılında savaştığı ve Selçukluların yenildiği yer almıştır. Sencer’in esir düştüğü ve 3 yıl sonra kurtulabildiği açıklanmıştır. Sultan Sencer’in 1157’de vefatı nedeniyle devletin tarih sahnesinden çekildiği belirtilerek siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır.

Ders kitapların incelendiğinde Oğuzların isyan etmelerinin sebepleri arasında fikir birliğinin olmadığı görülmüştür. Ders kitaplarında genel olarak aşağıda belirtilen sebeplerden birisini

göstermiştir. Otlak darlığı, İranlı memurların baskısı ya da zulümleri, memurların rüşvet istemesi, vergi anlaşmazlığı ya da usulsüzlüğü, Oğuzların toprak istemesi ve Karahıtayların baskısıyla batıya göç eden Oğuzları denetim altında tutulmak istenmesi olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla bu konuda ders kitaplarında fikir birliği bulunmamaktadır. Katvan Savaşı bazı ders kitaplarında neden belirtilmeden açıklanmıştır. Tarih biliminin temeli olan neden-sonuç ilişkisi göz ardı edilmiştir. Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde doğu fetihlerinin üzerinde yeterince durulmaması, Sencer Dönemi'nde de kendisini göstermektedir. Berkjaruk, Muhammed Tapar ve Sencer Dönemi devletin sınırları düşünüldüğünde yaklaşık olarak Tuğrul Bey Dönemi kadardır. Hâkimiyet alanı düşünüldüğünde ise Sencer'in diğer Selçuklu sultanlarının büyük olarak tanınmasından dolayı bu dönemde daha geniştir. Dolayısıyla, Tuğrul Bey Dönemi dahil diğer dönemler nasıl önem arz etmekteyse bu dönem de aynı şekilde önem arz etmektedir.

Tablo 6

Ders Kitaplarında Melikşah, Fetret ve Sencer Dönemi

Basım Y. Suriye F. Anadolu F. Doğu S. Bâtıniler Ulaşılan S. Berkyaruk D. M. Tapar D. Katvan S. Oğuz İ.

1910	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	-	✓	✓	-	-	-	-
1931	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓
1942	✓	✓	-	-	✓	-	-	✓	✓
1952	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓
1974	-	-	-	✓	✓	-	-	✓	✓
1977	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1981	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓
1985	✓	✓	-	-	✓	✓	✓	✓	✓
1989	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1992	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓	✓
1997	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	-	✓	-	✓	✓	-	-	✓	✓
2005	✓	✓	-	✓	✓	-	✓	✓	✓
2012	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2018	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓

4.2. Ders Kitaplarında Büyük Selçukluların Bakiyesi Devletler

Bu bölümde Büyük Selçuklu Devleti bakiyelerinden olan Anadolu Selçuklu Devleti, Eyyûbiler, Memlûkler ve Harzemşahlar tarihi konuları incelenmiştir. Diğer bakiye devletler arasında yer alan; Atabeylikler, Irak, Suriye ve Kirman Selçukluları tarihi konuları, incelenen ders kitaplarının büyük bir bölümünde yer almamaktadır. Konuların yer aldığı kitaplarda ise çok kısa bir şekilde değinilmiştir. Dolayısıyla bu konular “yer aldığı ve almadığı kitaplar” olarak tablolastırılmıştır (Tablo 7).

Tablo 7

Ders Kitaplarında Büyük Selçukluların Bakiyesi Devletler

Basım Yılı	Irak S.D.	Suriye S.D.	Kirman S.D.	Zengiler	İldenizliler	Diğer Atabeylikler
1910	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	✓	✓	✓	✓
1931	-	-	-	-	-	-
1942	-	-	-	✓	-	-
1952	✓	✓	✓	✓	-	-
1974	-	-	-	-	-	-
1977	-	-	-	-	-	-
1981	-	-	-	✓	-	-
1985	✓	✓	✓	-	-	-
1989	-	-	-	-	-	-
1992	-	-	-	-	-	-
1997	✓	-	-	✓	✓	-
2000	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2005	✓	✓	✓	✓	✓	-
2012	-	-	-	-	-	-
2018 -2019	-	-	-	-	-	-

4.2.1. Ders Kitaplarında Anadolu Selçuklu Devleti

Bu bölümde Anadolu Selçuklu Devleti Kuruluş, Yükselme ve Yıkılış dönemleri konuları üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. *Büyük Tarih-i Umumi* (1910) kitabında Anadolu Selçuklu tarihi konuları yer almamıştır.

Tablo 8

Ders Kitaplarında Anadolu Selçukluları Tarihi Konularının Nicel Analizi

Basım Yılı	Sayfa Aralığı	Konunun Sayfa Sayısı	Kitabın Sayfa Sayısı	Konunun Kitaba Oranı
1910	0	0	443	%0,00
1912	366	1	568	%0,17
1931	258-271	14	391	%3,58
1942	91-101	11	146	%7,53
1952	147-154	8	240	%3,33
1974	175-186	12	296	%4,05
1977	83-99	17	256	%6,64
1981	91-103	19	229	%8,29
1985	76-102	26	116	%22,41
1989	94-108	15	240	%6,04
1992	213-226	14	232	%6,03
1995	9-80	71	224	%31,64
2000	145-160	16	193	%8,29
2005	161-179	19	212	%8,96
2012	116-130	15	202	%7,42
2019	13-23	11	222	%4,95

4.2.1.1. Kuruluş Dönemi (1075-1192)

Bu bölümde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Dönemi konuları arasında yer alan; Süleyman Şah, Ebul Kasım, Ebul Gazi, I. Kılıç Arslan, Şahinşah, I. Mesut ve II. Kılıç Arslan dönemleri üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. *Büyük Tarih-i Umumî* (1910) kitabında Anadolu Selçuklu tarihi konuları yer almamıştır.

Tarih-i Umumî (1912) kitabında Anadolu Selçuklu tarihi; Abbasiler konusunun içerisinde son derece yüzeysel olarak *Rum Devleti Selçukiyesi* alt başlığı altında yer bulmuştur. Kutalmış'ın Alp Arslan'a yönelik isyanı anlatılmış ve devamında Kutalmışoğullarına Alp Arslan'ın "hudud-u garbiye komutanlığını" verdiği belirtilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin, Süleyman Şah dahil oğlu ve torunu tarafından Anadolu'da feth edilen yerlerde tesis ettiği açıklanmıştır. Feth edilen yerlerin belirtilmemesi bir eksikliktir. Süleyman Şah'a "Sultan-ı Rum" unvanının verildiği vurgulanmış ve onun bazen Konya'da bazen de İznik'te ikâmet ettiği belirtilmiştir. Unvanın kim tarafından verildiği açıklanmamıştır. Selçukluların batıya değil Büyük Selçukluların hâkimiyetinde yer alan doğuya doğru yönelmesinin devlet içinde anlaşmazlığa ve Haçlılar ile mücadelede Büyük Selçuklulardan destek görülmemesine neden olduğu vurgulanmıştır. Hükümdarların Haçlılar ile pek çok mücadele ettiği ve bu mücadeledeki en meşhur hükümdarın "Kılıç Arslan" olduğu açıklanmıştır. Haçlılar ile mücadelede tarih belirtilmemesinden kaynaklı olarak, Anadolu Selçuklu sultanlarından hangi Kılıç Arslan'ın olduğu muamma olarak kalmıştır. Ders kitabında, Anadolu Selçuklularının kuruluş süreci konusunda yeterli derecede bilgi verilmediği görülmektedir. Konular birbiriyle bağlantılı değildir. Başta Sultan I. Mesut ve II. Kılıç Arslan olmak üzere yer bazı hükümdar yer almamıştır. Miryokefalon Savaşı dahil temel gelişmelerin yer almayışı ders kitabını bu konuda elverişsiz kılmaktadır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Anadolu Selçuklu tarihi konuları *Orta Zamanda Anadolu Türk Devletleri* başlığı altında yer almıştır. Abbasiler Dönemi Türklerin Anadolu'daki durumları, Bizans'ın Balkanlardan Anadolu'ya getirdiği Türkler ve Malazgirt öncesi Anadolu'ya yönelik Türk akınları geniş ölçüde açıklanmıştır. Ders kitabı bu yönüyle

kendinden sonraki kitapları etkilemiştir. Anadolu’da kurulan ilk beyliklerden sadece Saltuklular, Mengücekliler ve Danişmentliler yer almıştır. Artuklular ve Çaka Beyliği dahil birçok beyliğin yer almayışı bir eksikliktir. Selçuklular, *Anadolu Selçuk İmparatorluğu (1077-1308)* başlığı altında anlatılmıştır. Süleyman Şah’ın Anadolu’daki faaliyetlerine yer verilmiş ve İznik’i alarak başkent yaptığı belirtilmiştir. Tutuş ile yapılan mücadelede hayatını kaybettiği aktarılmıştır. Feth edilen yerler ve Süleyman Şah Dönemi gelişmeleri üzerinde durulmaması bir eksikliktir. Süleyman Şah’tan sonra tahtı vekaleten idare eden Ebul Kasım’a ve Ebul Gazi’ye yer açılmamıştır. I. Kılıç Arslan’ın, Çaka Beyliği ile ilişkiler kurduğu vurgulanmıştır. Haçlılar konusunda İznik’in kaybedildiği, Haçlılara karşı mücadele edildiği ve “Haçlı sürülerinin” müthiş mağlubiyetlere ve zayıflara uğratıldığı belirtilmiştir. I. Kılıç Arslan’ın vefatı konusunda, Musul’da kendi adına hutbe okutmasından dolayı İran ve Irak Selçuklularına yenildiği ve Habur Çayı’nda vefat ettiği aktarılmıştır. Büyük Selçuklular ile yapılan savaşın içeriğine girilmemiştir. Irak Selçukluları tarihinin 1118 ile başladığı düşünülürse “İran ve Irak Selçukluları” ifadesinin temelsiz olduğu görülmektedir. Ders kitaplarının birçoğunda olduğu gibi bu ders kitabında da Şahinşah Dönemi yer almamıştır. Sultan I. Mesut Dönemi son derece kısa bir şekilde açıklanmıştır. II. Haçlı Seferinden bahisle “Alman İmparatoru III. Konrad’ın ordusunun Tarsus geçitlerinde mağlup edildiği ve Fransa Kralı VII. Louis kumandasındaki ordunun da İçel dağlarında perişan edildiği” belirtilmiştir. Alman İmparatoru III. Konrad, Eskişehir yenilgisinden sonra hastalanması sebebiyle deniz yolu ile İstanbul’dan Filistin’e gitmiştir. VII. Louis ise orduları ağır kayıplar vererek Antalya’ya zor ulaşmış ve ardından deniz yolu ile Antakya’ya geçmiştir (Demirkent, 1997, 106-109; Burçak & Kanat, 2013, 120-123). Bu bakımdan bu iki Haçlı kralının, Tarsus ya da İçel dağlarında yenilme imkanı yoktur. Bu konuda yanlış bilgi verilmiştir. Devletin gelişimi, sınırların genişlemesi üzerinden anlatılmaması büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Miryokefalon Savaşı’na neden olarak Bizans İmparatoru Manuel Komnenos’un Anadolu’da Türk birliğinin sağlanmasından endişe duyması gösterilmiştir. Bizans’ın, Çardak civarındaki Miryokefalon’da büyük bir bozguna uğradığı belirtilmiştir. II. Kılıç Arslan’ın yaşlılığından dolayı ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştırdığı

ancak bunun bir hata olduğu belirtilerek Yükselme Dönemi konularına geçilmiştir. Ders kitabında, bu konu içerisinde II. Kılıç Arslan'a karşı kurulan ittifak ve III. Haçlı Seferi yer almamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Anadolu Selçukluları tarihi konularından önce Abbasiler Dönemi Türklerin Anadolu'ya gelişleri ve Büyük Selçuklu Devleti'nden itibaren Anadolu'ya yönelik Oğuz göçleri açıklanmıştır. Bizans'ın Anadolu'ya kaydırđı Türklerle değinilmemiştir. 1931 yılı kitabında olduğu gibi beyliklerden sadece Danişmentliler, Mengücekliler ve Saltuklular yer almıştır. Artuklular dahil birçok önemli beyliğin kitapta yer almaması bir eksikliktir. Anadolu Selçukluları tarihi *Anadoluda Selçuklu Sultanlığı* başlığı altında yüzeysel olarak yer almıştır. Süleyman Şah'ın devletin ilk sultanı olduğu, Anadolu'nun büyük bölümünü Bizans'ın elinden aldığı ve İznik'i başkent yaptığı belirtilmiştir. Bu dönemdeki sınırlar ile Ebul Kasım ve Ebul Gazi dönemleri yer almamıştır. Haçlıların sefere çıktığı, İznik'i aldıkları ve bundan dolayı da başkentin Konya'ya taşındığı belirtilmiştir. I. Kılıç Arslan'ın Dorion'da Haçlılar ile savaştığı ancak Anadolu içlerine çekilerek Danişmentliler ile ittifak kurduğu vurgulanmıştır. Haçlıların ufak bir kısmının "Türk kılıcından kurtularak" Kudüs'e gidebildiğı belirtilmiştir. Haçlılar konusunda yer alan bilgiler, I. Haçlı Seferi'ni anlamak için yeterli değildir.

I. Kılıç Arslan'ın, kendi adına hutbe okutarak devleti tamamen müstakil hale getirdiğı vurgulanmıştır. Neden gösterilmeden I. Kılıç Arslan'ın "İran ve Irak Selçuklu ordularına" yenilerek vefat ettiğı açıklanmıştır. Irak Selçukluları 1118 yılında kurulduğu için kullanılan "İran ve Irak Selçukluları" ifadesi temelsizdir. Şahinşah'a değinilmeden Sultan I. Mesut Dönemi konularına geçilmiştir. I. Mesut'un önce Alman İmparatoru III. Konrad'n ordusunu ardından da Fransa Kralı VII. Louis'in kuvvetlerini yendiğı belirtilmiştir. Savaşın yerlerine ve seyrine değinilmemiştir. Ders kitabında, sınırların genişlemesi üzerinde durulmamış ve bu dönem sonlandırılmıştır. II. Kılıç Arslan Dönemi oldukça kısa biçimde yer bulmuştur. Bizans'ın, Selçuklularının Anadolu'daki üstünlüğünden hoşlanmadığı ve sefere çıktığı belirtilmiştir. Miryokefalon Savaşı'nda Bizans'ın yenildiğı vurgulanmıştır. Bu savaşın

Türkiye tarihi açısından önemli olduğu, Türkiye'nin mukadderatını çizdiğini ve Bizans'ın bundan sonra Anadolu'yu ele geçirme ihtimalinin kalmadığı tespitinde bulunulmuştur. Miryokefalon Savaşı'nın önemi hususu, artan oranda sonraki ders kitaplarında da yer almıştır. III. Haçlı Seferi, II. Kılıç Arslan Dönemi'nde değil I. Mesut Dönemi'nde yer almıştır. Kronolojik sıralamaya uyulmadığı için konuların anlaşılması güçleşmiştir. Ders kitabında II. Kılıç Arslan'a karşı kurulan ittifak yer almamıştır. Konular arasında bağlantı oluşturulmadığından konu bütünlüğü sağlanamamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında *Türkiye Tarihi* başlığı altında önce Malazgirt Savaşı'nın sonuçları akabinde de Anadolu'da kurulan Türk beyliklerine kısaca değinilmiştir. Malazgirt Savaşı öncesi Anadolu'daki Türk varlığı ve Oğuz akınları yer almamıştır. Bu bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. 1931 ve 1942 yılı kitaplarında olduğu gibi beyliklerden sadece Mengücekliler, Saltuklular ve Danişmentliler yer almıştır. Anadolu Selçukluları tarihi, *Anadolu Selçuk Sultanlığı (1074-1308)* başlığı altında yer almıştır. Süleyman Şah Dönemi önceki kitaplara oranla etreflica açıklanmıştır. Melikşah'ın, Anadolu'ya memur ettiği Süleyman Şah'a kendisine bağlı kalmak suretiyle sultan unvanı verdiği belirtilmiştir. Süleyman Şah'ın *120 bin kişilik* bir ordu ile Anadolu'da Kayseri, Konya ve Sivas yörelerini zaptettiği, İznik'i alarak burayı başkent yaptığı vurgulanmıştır. Ordu mevcudiyetinin abartılı olduğunu söylemek mümkündür. Aynı ders kitabı Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı'nda 50 bin kişilik orduyu ancak topladığını belirtirken Süleyman Şah'ın 120 bin kişilik ordu ile Anadolu'ya geldiğini belirtmesi tutarsızlığa neden olmuştur.

Batı Anadolu'da bazı yerlerin ve ardından Halep, Antakya ve Urfa'nın alındığı belirtilmiştir. Bu bilgi sonraki bazı ders kitaplarına da yansımıştır. Kaynaklarda, Urfa'nın alınmadığı, Halep'in ise sadece kuşatıldığı yer almaktadır (Turan, 2016, s. 287; Sevim & Merçil, s. 538; Kafesoğlu, s. 66; Turan, s. 284). Dolayısıyla kaynaklar incelendiğinde ders kitabında yer alan ifadenin yanlış olduğunu söylemek mümkündür. Önceki kitaplarda yer almayan Süleyman Şah'ın Güneydoğu yönündeki fetihlerinin açıklanması sonraki ders kitaplarını da etkilemiştir. İlk defa Ebul Kasım'a değinilerek onun sınırları genişlettiği ve Sakız Adası'na

akınlar yaptığı belirtilmiştir. I. Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelerek Ebul Kasım'ın oğlu Ebul Gazi'den yönetimi devraldığı ve babası zamanındaki güveni ve düzeni sağladığı açıklanmıştır. Bazı ders kitaplarında Ebul Gazi'nin, Ebul Kasım'ın kardeşi olduğu bazılarında ise oğlu olduğu yer almaktadır. Dolayısıyla bu konu üzerinde fikir birliği bulunmamaktadır. I. Kılıç Arslan İznik'e gelerek, Ebul Kasım'ın kardeşi, Ebul Gazi'den yönetimi devralmıştır (Turan, s. 289). I. Haçlı Seferi konusunda İznik'in kaybedildiği ve Eskişehir'de Haçlılar ile savaşıldığı açıklanmıştır. Haçlılara engel olunamayarak onların Kudüs'e kadar gittikleri belirtilmiştir.

1942 yılı kitabında geçtiği gibi I. Kılıç Arslan'ın, Berkıaruk'tan sonra tahta geçen Muhammed Tapar Dönemi'nde tam bağımsız olduğu belirtilmiştir. Kitapta Şahinşah Dönemi yer almamıştır. Sultan I. Mesut'un Konya'yı başkent yapmak üzere ülkeyi topladığı, Bizanslıları geri çekilmek zorunda bıraktığı ve Danişmentlilerden birçok yeri aldığı aktarılmıştır. II. Haçlı Seferi konusunda, 1931 yılı kitabındaki yanlışa tekrardan düşülmüştür: "Alman İmparatoru III. Konrad idaresinde Anadolu'dan geçen Haçlı ordusu Tarsus civarında mağlup edildi. Arkasından gelen Fransa Kralı VII. Louis'nin ordusunda aynı akıbeta uğradı" (İnal & Ormancı, s. 150). Bu durum, ders kitaplarındaki doğru bilgilerde olduğu gibi yanlışlarda da sorgulanmadan sonraki kitaplara yansıdığını göstermektedir. II. Kılıç Arslan Dönemi son derece yüzeysel olarak açıklanmıştır. Bizans ile mücadele edildiği, Danişmentlilerin devlete katıldığı ve III. Haçlı ordusuna zarar verildiği belirtilmiştir. Danişmentliler kendi rızasıyla Anadolu Selçuklulara katılmadıkları için bu belirtilenler sınırların genişlemesi konusunu açıklamaya yetersizdir. Ayrıca III. Haçlı Seferi oldukça kısa tutulmuştur. 1942 yılı kitabında olduğu gibi III. Haçlı Seferi'nin Miryokefalon Savaşı'ndan önce yer alması kronolojik bir hatadır. Bir cümle ile Bizans İmparatoru Manuel'in Miryokefalon'da yenilgiye uğratıldığı belirtilmiştir. Savaşın nedeni ve sonuçları üzerinde durulmaması bir eksikliklerdir.

Tarih Lise II (1974) kitabının *Türkiye Tarihi* ünitesinde ilk olarak Tuğrul Bey'den itibaren Anadolu'ya Oğuz göçleri ve Malazgirt Savaşı'nın sonuçları yer almıştır. Önceki kitaplarda

Abbasilerden itibaren Anadolu'ya yönelik Türk göçleri ve akınlarının açıklanması, bu ders kitabında yer almamıştır. İlk Anadolu beyliklerinden, önceki kitaplarda olduğu gibi sadece Mengücekliler, Saltuklular ve Danişmenlilere kısaca değinilmesi yetersizdir. Anadolu Selçuklu tarihi *Anadolu Selçuklu Sultanlığı (1077-1308)* başlığı altında yer almıştır. Melikşah'ın Süleyman Şah'ı Kızılırmak'ın batısında yer alan topraklara memur ettiği belirtilmiştir. Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan faydalanan Süleyman Şah'ın Marmara Bölgesi'ne kadar geldiği ve İznik'i alarak başkent yaptığı aktarılmıştır. Süleyman Şah'ın, Antakya'dan sonra Halep'i alması üzerine Tutuş ile yaptığı savaş neticesinde öldüğü belirtilmiştir. Süleyman Şah'ın Halep'i kuşatması sırasında, Tutuş'un kuvvetlerinin Halep'e yönelmesi üzerine bu kuşatma sonlandırılmıştır. (Turan, s.287; Merçil & Sevim, s. 527; Kafesoğlu, s. 66). Dolayısıyla 1952 yılı kitabında olduğu gibi aynı bilgi yeniden kitapta yer almıştır.

Süleyman Şah'ın vefatı üzerine, Ebul Kasım'ın yönetimi devraldığı açıklanmıştır. Bazı kitaplar Berkıaruk'un, I. Kılıç Arslan'ı Anadolu'ya gönderdiğini belirtirken bazı kitaplarda Melikşah'ın vefatının ardından onun Anadolu'ya geldiğini belirtmiştir. I. Kılıç Arslan'ın yönetimi Ebul Gazi'den alarak, Anadolu'da birliği sağlamada önemli adımlar attığı belirtilmiştir. I. Haçlı Seferi'ne neden olarak Bizans'ın batıdan yardım istemesi gösterilmiştir. Haçlılar konusunda önceki kitaplardaki gibi ilk mücadelede başarılı olursa da asıl büyük grupların gelmesiyle İznik'in kaybedildiği ve Haçlılara engel olunamadığı belirtilmiştir. Berkıaruk'un vefatı üzerine I. Kılıç Arslan'ın tam anlamıyla bağımsızlığını ilan ettiği vurgulanmıştır. 1931 yılı kitabındaki ifadelerle benzer olarak, I. Kılıç Arslan'ın Doğu Anadolu'ya bir sefer yaparak burada Büyük Selçuklu emirleriyle çarpıştığı ve Habur Suyu'nda boğularak öldüğü belirtilmiştir. Ders kitabında Şahinşah Dönemi yer almamıştır. Sultan I. Mesut'un tahta geçince karışıklıkları önlediği vurgulanmıştır. Ancak bu karışıklığın sebebi belirtilmemiştir. II. Haçlı Seferi hakkında şu husus geçmektedir: "Sultan I. Mesut, Anadolu'ya giren Alman İmparatoru III. Konrad'ı yendi. Bunun arkasından gelen Fransa VII. Louis ile de çarpıştı" (Oktay, s.180). Bu dönemde yaşanan sınırların genişlemesi ve Danişmentliler ile ilişkiler ders kitabında yer almamıştır.

II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a kadar giderek büyük bir tören ile karşılandığı aktarılmıştır. Fakat bu ziyaretin sebebi üzerinde durulmamıştır. Miryokefalon Savaşı ayrı bir başlık altında geniş ölçüde anlatılmıştır. Bu yönü ile ders kitabı sonraki kitapları etkilemiştir. Bizans'ın Batı Anadolu topraklarını geri almak için dostluğu bozarak sefere çıktığı ancak Miryokefalon'da, Selçuklular tarafından bozguna uğratıldığı vurgulanmıştır. 1942 yılı kitabında olduğu gibi Miryokefalon Savaşı'nın önemi üzerinde durulmuş ve Anadolu'ya Türklerin kesin olarak yerleştiği açıklanmıştır. III. Haçlı Seferi konusunda, Haçlıların Anadolu'ya gelip Konya'yı aldığı belirtilmiştir. Fakat verilen mücadelelere değinilmemiştir. Bu tehlike atlatıldıktan sonra II. Kılıç Arslan'ın "eski Türk geleneğine" uyararak oğulları arasında devleti paylaştırdığı açıklanmıştır. Kaynaklarda, II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi melikler arasında taksiminin, III. Haçlı Seferi'nden önce gerçekleştirdiği yer almaktadır (Sevim & Merçil, s. 552; Turan, 2016, s. 337) Kronolojiye dikkat edilmemesi, önemli gelişmelerin yanlış sırayla aktarılmasına neden olmuştur.

Tarih Lise II (1977) kitabında diğer kitaplardan farklı olarak Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklu tarihi konularından sonra bakiyesi devletlerin yer aldığı bölümde anlatılmıştır. Anadolu Selçuklu tarihine, Süleyman Şah'tan sonrası konular ile başlanmıştır. Süleyman Şah Dönemi konuları, Melikşah Dönemi içerisinde, *Anadolu'nun fethi* başlığı altında yer almıştır. Dolayısıyla metinler arası ilişkilerde kopukluk yaşanmış olup konu bütünlüğü bozulmuştur. Ebul Kasım Dönemi etrafıca anlatılmıştır. I. Kılıç Arslan'ın, Melikşah'ın vefatından sonra İznik'e gelerek Ebul Gazi'den yönetimi devraldığı belirtilmiştir. Haçlılar ile mücadele konusu iki başlık altında aktarılmış ve önce Haçlı Seferinin nedenleri üzerinde durulmuş sonrasında I. Kılıç Arslan'ın Haçlılar ile mücadelesi açıklanmıştır. Bu mücadelelerde I. Kılıç Arslan'ın, Danişmentliler ve Kayseri Başbuğu Hasan Bey'den yardım alarak Eskişehir taraflarında Haçlılara kayıplar verdirdiği, yollarını tahrip ettiği ve yıpratma savaşları yaptığı açıklanmıştır. Haçlıların bir kısmı imha edilse de ana kuvvetin Kudüs'e kadar vardığı açıklanmıştır. I. Kılıç Arslan'ın Malatya, Harran, Diyarbakır ve Musul'a hâkim olduğu belirtilmiştir. Bu fetihlerin doğrudan sonuç üzerinden açıklanması, neden-sonuç bağlamından uzaklaşıldığını göstermektedir.

Önceki kitaplarda yer almayan Şahinşah Dönemi bu ders kitabında kısaca anlatılmıştır. Şahinşah'ın Malatya'da tahta çıktığı ancak abisi I. Mesut ile taht kavgası yaşadığı belirtilmiştir. I. Mesut Dönemi konuları 2 başlık altında yer almıştır. Sultan I. Mesut'un, Ankara, Çankırı ve Kastamonu bölgelerini aldığı, Elbistan'ı zapt ederek oğlu Kılıç Arslan'ı buraya tayin ettiği açıklanmıştır. Önceki kitaplarda yer almayan Bizans'ın Konya'ya yönelik hücumunu geri püskürttüğü kitapta açıklanmıştır. Konya önlerinde olan bu savaş sonraki ders kitaplarında da yer almıştır. II. Haçlı Seferi konusunda, Alman İmparatoru III. Konrad'ın Ceyhan yakınlarında, Fransa Kralı VII. Louis'nin ise Yalvaç'ta bozguna uğratıldığı açıklanmıştır. III. Konrad, Eskişehir Savaşı'nda I. Mesut'a yenilmesinden sonra hastalanmış ve İstanbul'a dönmüştür. Burada bizzat Bizans İmparatoru Manuel Komnenos tarafından tedavi edilmiştir. İyileşmesinin ardından deniz yolu ile Filistin'e gitmiştir (Demirkent, s. 108; Burçak & Kanat, s. 122). Dolayısıyla, III. Konrad'ın Ceyhan yakınlarında yenilmesinin temelsiz olduğu görülmektedir.

Sultan I. Mesut'un Maraş ve civarını Ermenilerden aldığı, Danışmentli Bey'i Yağıbasan'ı da kendisine bağladığı belirtilmiştir. Önceki kitaplara oranla I. Mesut Dönemi geniş ölçüde açıklanmıştır. II. Kılıç Arslan Dönemi 3 başlık altında anlatılmıştır. Bizans ile anlaşmak üzere II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'a gittiği ve batı sınırının güvence altına aldığı belirtilmiştir. Danışmentli topraklarının tamamının ülkeye dahil edildiği açıklanmıştır. Malazgirt öncesi olduğu gibi Türkmen kuvvetlerinin Batı Anadolu'da akınlar yaptığı vurgulanmıştır. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Selçukluları yıkmak için Frank, Macar ve Peçeneklerden oluşan 100 bin kişilik bir ordu ile yola çıktığı aktarılmıştır. Miryokefalon Savaşı şöyle geçmektedir: "Türkmen kuvvetlerinin maharetle uyguladığı sahte ricat sayesinde, dar ve sarp Miryokefalon Vadisi'ne sokulan Bizans kuvvetleri yok edilmiştir" (Kafesoğlu & Deliorman, s. 89). Savaşın neticeleri ve önemi etreflıca yer bulmuştur. Bizans'ın, savaş tazminatı ve Batı Anadolu'daki istihkamları kaldırmayı kabul ettiği belirtilmiştir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans'ın yüz yıl beslediği "Anadolu'yu geri alma fikrinin" artık yok olduğu tespitinde bulunulmuştur. Miryokefalon Savaşı, "Malazgirt zaferi değeri taşıyan bir savaş" olarak belirtilmektedir. III. Haçlı Seferi konusunda, Selahattin Eyyûbi'nin Kudüs'ü fethine

değinilmiştir. Önceki kitaplarda yer almayan II. Kılıç Arslan'ın olabildiğince zararsız bir şekilde Haçlıların ülkeden geçip Suriye'ye gitmesini istediği açıklanmıştır. Önceki kitaplara oranla Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecindeki gelişmeler geniş ölçüde yer bulmuştur. Ders kitabı bu yönü ile sonraki bazı ders kitaplarını etkilemiştir.

Tarih Lise II (1981) kitabında önce 1931 yılı kitabına benzer olarak Emevilerden başlayarak Türklerin Bizans'a karşı Anadolu'daki durumları ve Bizans'ın Balkanlardan getirdiği Türkler kısaca açıklanmıştır. *Oğuz ve Selçuklu Akınları* başlığı altında Çağrı Bey'den başlayarak Malazgirt Savaşı ve Anadolu'ya yönelik Oğuz göçlerine değinilmiştir. Anadolu beylikleri, Süleyman Şah Dönemi'nden sonra yer almıştır. Dolayısıyla Anadolu Selçukluları konusu içerisinde kopukluk yaşanmıştır. Önceki kitaplarda olduğu gibi beyliklerden sadece Mengücekliler, Saltuklular ve Danişmentliler yer almıştır. Anadolu Selçuklu tarihi *Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kurulması ve Büyük Beylikler* başlığı altında anlatılmıştır. Bizans'ın iktidar mücadelesinden faydalanan Mansur ve Süleyman Şah'ın İstanbul önlerine kadar gittikleri belirtilmiştir. Bu iki kardeşin iktidar kavgası yaşadığı ve bu çekişmeden sonra Melikşah'ın, Süleyman Şah'a Anadolu hükümdarlık menşurunu yolladığı açıklanmıştır.

Süleyman Şah'ın, Bizans iç işlerine karışarak *yeni ülkeler* ele geçirdiği belirtilmiştir. Burada kullanılan ülke tabiri devletleri ifade ettiği için bölge kelimesinin kullanılmasının daha uygundur. Sınırların Akdeniz'e, Adalar Denizi'ne ve Karadeniz kıyılarına kadar ulaştığı aktarılmıştır. Süleyman Şah'ın İznik'i ele geçirmesi üzerine hükümet merkezini Konya'dan buraya taşıdığı belirtilmiştir. Tarsus, Antakya ve Halep dahil sınırların Fırat'a kadar genişlediği açıklanmıştır. Halep'in sadece kuşatıldığı kaynaklarda geçmektedir. Dolayısıyla ulaşılan sınırlar, önceki kitaplarda olduğu üzere feth edilmeyen yerler de dahil edilmiştir. Süleyman Şah'ın, Tutuş ile yaptığı savaşı kaybettiği ve savaş alanında vefat ettiği açıklanmıştır. 1952 yılı kitabında olduğu gibi Süleyman Şah Dönemi'nden sonra, Anadolu'nun genel durumu ve ilk beylikler konusu anlatılmıştır. Anadolu Selçukluları tarihi konularında kopukluk yaşanmıştır.

Süleyman Şah'tan sonra Ebul Kasım'ın yönetimde kaldığı belirtilmiştir. I. Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya gelerek karışıklıkları bastırdığı ve bir donanma vücuda getirerek bazı adaları “işgal ettiği” belirtilmiştir. I. Kılıç Arslan'ın Haçlılar ile mücadelesi geniş bir şekilde aktarılmıştır. 500 bin kişilik bir Haçlı ordu karşısında, Türk-İslam dünyasının ilk savunmasını I. Kılıç Arslan'ın yaptığı vurgulanmıştır. Haçlılar ile mücadeleler açıklanmış ve Haçlıların Kudüs'e kadar gittikleri belirtilmiştir. Önceki kitaplarda yer almayan *1101 Yılı Haçlı Seferi* olarak da bilinen Haçlı Seferi'nin yer aldığı görülmektedir. I. Kılıç Arslan ve Danişmentlilerin Anadolu'da üç bölgede Haçlıları yok ettiği belirtilmiştir. I. Kılıç Arslan “Türk millî istiklâlinin en büyük kahramanların birisi” olarak tasvir edilmiştir. Şehinşah Dönemi yer almamıştır. Dolayısıyla bu konu üzerine 1977 yılı ders kitabındaki kazanım geliştirilmek yerine, azalmaya gitmiştir.

I. Mesut Dönemi konuları arasında sadece II. Haçlı Seferi yer almıştır. Yalnızca II. Haçlı Seferinin anlatılması bu dönemi açıklamaya yetersizdir. İlk olarak Haçlıların Anadolu'ya geldiği belirtilmiş ve akabinde bu seferin nedeni açıklanmıştır. Bu durum metin içi tutarsızlığı beraberinde getirmiştir. Ceyhan yakınlarında III. Konrad'ın, Yalvaç yakınlarında ise Fransa Kralı VII. Louis'in ordusunun yenildiği açıklanmıştır. III. Konrad'ın Ceyhan yakınlarında yenildiği bilgisi temelsizdir. Aynı durum, ders kitabının yaklaşım olarak benzerlik içerdiği 1931 yılı kitabında da görülmüştür. Bu ders kitabında olduğu gibi diğer bazı ders kitaplarında da, benzer bilgilerin ve yaklaşımların içerdiği kitaplardaki hatalar tekrar ederek gelmiştir. Bu olgu bilginin sorgulanmadan doğru olduğu varsayılarak aktarılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu durum sadece ders kitaplarındaki yanlışlarda değil bazı olaylara karşı yorumlarda da kendisini göstermektedir.

II. Kılıç Arslan “kuvvetli bir hükümdar olarak tasvir” edilmiştir. Miryokefalon Savaşı ayrı bir başlık altında anlatılmıştır. Savaşın nedeni, Bizans İmparatoru II. Manunel Komnenos'un “Selçukluların gücünden çekinmesi” gösterilmiştir. Savaş şu şekilde aktarılmıştır: “Sandıklı'nın doğusunda ve Hoyran Gölü yakınında dar ve sarp Miryokefalon Vadisi'nde Bizans ordusu ani bir baskınla bir anda perişan edildi (1176). Manuel Komnenos zorla

kaçabildi” (Akşit, s.147). Ders kitaplarında bu savaşın yeri farklı gösterilmiştir. Genel olarak “Miryokefalon denilen vadide” yapıldığı kabul edilmektedir. Bu durum akademik kaynaklarda da yer aldığı için, savaşın yapıldığı yer konusunda belirtilen hususlar doğru varsayılmıştır.

Kronolojik bir hataya düşülerek önce III. Haçlı Seferi anlatılmış ve sonrasında II. Kılıç Arslan’ın 1185 yılında oğulları arasında ülkeyi paylaştırdığı belirtilmiştir. Ayrıca bunun bir Haçlı Seferi olduğuna değinilmeden Alman İmparatoru Frederik Barbaros’un ordusuyla Anadolu’ya yürüdüğü, kayıplar verdiği ve sonunda Kilikya’dan geçerken bir nehirde boğularak öldüğü aktarılmıştır. Haçlı Seferi olduğunun belirtilmemesi bir eksiklikler. II. Kılıç Arslan’ının vefatı “onun oğulları arasındaki saltanat kavgalarını göre göre öldüğü” şeklinde açıklanmıştır. Bu cümle bilgisel açıdan doğru olabilir fakat yerici bir ifade olduğunu söylemek mümkündür.

Tarih Lise II (1985) kitabında önceki bazı kitaplarda olduğu gibi Abbasiler Dönemi’nde Anadolu’ya yönelik Türk akınları ve genel olarak Türk göçleri üzerinde durulmuştur. Anadolu’ya Oğuz göçleri, bu ders kitabında bölüm bölüm ayrılarak XVI. yüzyıla değin uzatılmıştır. İlk Anadolu Beylikleri yer almamıştır. Bu bariz bir eksiklik olarak kendisini göstermektedir. Anadolu Selçukluları tarihi *Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluş ve Gelişme Devri* başlığı altında anlatılmıştır. Süleyman Şah’ın Anadolu’da bazı fetihler yaptığı ve İznik’i alarak 1075 yılında burayı başkent yaptığı belirtilmiştir. Süleyman Şah’ın Bizans taht mücadelelerinde yer aldığı ve İstanbul Boğazı’na kadar ulaşarak buradan geçen gemilerden gümrük vergisi aldığı açıklanmıştır. Dedesi Arslan Yabgu’dan dolayı Süleyman Şah’ın, Büyük Selçuklu topraklarında hak iddia ettiği belirtilmiştir. Süleyman Şah’ın güneydoğu yönlü fetihleri yer almamıştır.

Ebul Kasım ve Ebul Gazi dönemleri yüzeysel açıklanmıştır. I. Kılıç Arslan Dönemi üç başlık altında anlatılmıştır. I. Kılıç Arslan’ın İznik’e gelerek babasının tahtına geçtiği ve Çaka Bey ile anlaşarak Bizans’a karşı birlikte mücadele ettiği aktarılmıştır. I. Haçlı Seferi üzerine “ölüm kalım savaşının” başlatıldığı belirtilmiş ve Haçlı Seferlerinin anlatıldığı bölüme

öğrenciler yönlendirilmiştir. Bu durum tarihi konuların doğal akışını ve konu bütünlüğünü bozmaktadır. I. Kılıç Arslan'ın, Malatya'yı ve Doğu Anadolu beyliklerini yönetimi altına aldığı belirtilmiştir. Fakat bu beylikler açıklanmamıştır. I. Kılıç Arslan adına, “Ölümü Hristiyanlar için bir yas oldu. Zira çok âlicenâp ve hayırsever bir kükümdardı.” sözleri Urfalı Mateos'un kitabından alıntılanarak kitapta yer bulmuştur. Döneminden bir tarihçinin düşüncelerine yer verilmesi, öğrencilere dönemin bir kaynağını tanıma fırsatı vermiştir. Ayrıca bunun hem farklı dinden hem de farklı milletten bir tarihçinin sözleri olması bu dönemdeki dinsel hoşgörüyü açıklaması bakımından önemlidir.

Anadolu Selçuklu Devleti sultanlarının soy şecerisini gösteren bir şema yer almıştır. Bu şema sonraki ders kitaplarında yansımıştır. I. Mesut Dönemi'ne değin konular *Karışıklık Devri* başlığı altında anlatılmıştır. Bu başlık altında, I. Kılıç Arslan'ın vefatının ardından Şahinşah ile I. Mesut'un taht mücadelesi açıklanmıştır. 1977 yılı kitabında da geçtiği üzere Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Konya önlerine kadar geldiği ancak yenilerek çekildiği belirtilmiştir. I. Haçlı Seferi'nde olduğu gibi II. Haçlı Seferi'nde de öğrenciler Haçlılar konusunun anlatıldığı bölüme yönlendirilmiştir. Bu durum konuların doğal akışını bozmuştur. Sultan I. Mesut'un doğuda ve batıda bazı yerleri ülkeye dahil ettiği ve Danişmentlileri kendisine bağladığı açıklanmıştır. Doğuda ve batıda feth edilen yerler yer almamıştır. II. Kılıç Arslan'ın kendisine karşı kurulan ittifak karşısında Bizans ile anlaştığı ve arkasından da ittifakın diğer üyeleri üzerine gittiği belirtilmiştir. İttifakın üyeleri arasında Nureddin Zengi yer almamıştır.

Miryokefalon Savaşı'nın nedeni “II. Kılıç Arslan'ın Anadolu birliğini sağlaması” olarak gösterilmiştir. Miryokefalon'da Bizans kuvvetlerinin pusuya düşürüldüğü ve imha edildiği aktarılmıştır. Savaşın sonuçları diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Savaşın önemi ayrı bir başlık altına yer bulmuştur. Haçlılardan dolayı elden çıkan üstünlüğün tekrar kazanıldığı ve Bizans'ın artık savunmada kaldığı belirtilmiştir. Bu savaş “26 Ağustos 1192'de başlayan Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ne” benzetilmiştir. Yunanların isteklerinin hayal olduğu açıklanmıştır. Fakat Yunanların

isteklerinin ne olduğu kitapta belirtilmemiş ve muamma olarak kalmıştır. III. Haçlı Seferi bu konunun arasında yer almamış ve öğrenciler Haçlı Seferleri'nin anlatıldığı bölüme yönlendirilmiştir. Bu durum konuların doğal akışını ve bütünlüğünü bozmuştur.

Tarih Lise II (1989) kitabının *Türkiye Tarihi* başlığı altında önce Anadolu'ya Saka ve Hun akınları anlatılmıştır. Dolayısıyla Emevilerden ya da Abbasilerden itibaren anlatılmaya başlayan bu konu, daha geriye götürülmüştür. Bu durum Anadolu'daki Türk varlığını erken dönemlere değin götürmesi bakımından önemlidir. Abbasiler ve Büyük Selçuklular Dönemi Anadolu'ya Oğuz göçlerine değinilmiştir. Beyliklerden; Danişmentliler, Saltuklular, Mengücekliler ve Artuklular yer almıştır. Kitapta Artuklular üzerinde durulmuştur. Artuklulardan Belek Gazi ve bu beyliğin bünyesinde yaşamış bilim insanı Ebul İzz'in üzerine okuma parçaları yer almıştır. Anadolu Selçukluları tarihi *Anadolu Selçuklu Devleti* başlığı altında anlatılmıştır. Bizans iç işlerine karışan Süleyman Şah'ın İznik'i alarak burayı başkent yaptığı belirtilmiştir. Süleyman Şah'ın Tarsus'u, Çukurova'yı ve Antakya'yı feth ettiği belirtilmiştir. Tutuş ile yapılan mücadele diğer kitaplardaki ifadelere benzer olarak açıklanmıştır.

Ebul-Kasım Dönemi (1084-1092) başlığı altında, Ebu Kasım ve Ebul Gazi dönemleri yer almıştır. Bu dönem önceki kitaplara oranla etraflıca açıklanmıştır. I. Kılıç Arslan'ın ilk iş olarak dağılmış olan birliği sağladığı ve Bizans'ı geri çekilmeye mecbur ettiği belirtilmiştir. I. Haçlı Seferi, 1985 yılı kitabında olduğu gibi Haçlılar konusunun anlatıldığı bölüme öğrenciler yönlendirilmiştir. Bu durum konuların doğal akışını bozmuştur. 1981 yılı kitabında olduğu gibi 1101 yılı Haçlı Seferine yer açılmıştır. Önceki kitaplarda yüzeysel anlatılan Selçuklular ile Danişmentlilerin mücadelesi bu kitapta etraflıca anlatılmıştır. I. Kılıç Arslan'ın, Musul Emiri Çavlı ile savaştığı ve mağlup olduğu belirtilmiştir. Taht mücadelesinden Danişmentlilerin desteği ile I. Mesut'un gelip geldiği belirtilmiştir. Bizans'ın içinde bulunduğu durum açıklanmıştır. Konunun anlaşılabilirliği bakımından Bizans'ın faaliyetlerinin aktarılması yerinde bir adım olmuş ve sonraki ders kitaplarını da etkilemiştir.

Bizans tarihi konuları 1931 yılı kitabından itibaren ders kitaplarında azalmaya gitmiş ve 2000 yılı kitabından itibaren yer almamaya başlamıştır. Bizans tarihi konuları, Selçuklular ve Osmanlı Dönemi konuları arasında yer bulduğu ölçüde ötekileştirilerek anlatılmıştır. Ayrıca Abbasiler hizmetinde olduğu kadar Bizans'ın hizmetinde de Türkler asker olarak bulunmuştur. Öğrencilerin bu dönemleri daha iyi anlayabileceği imkanın oluşması bakımından Bizans tarihi konularının da ders kitaplarında yer alması gerekmektedir. II. Haçlı Seferi kitapta anlatılmamıştır. Bu konu, Haçlı Seferlerinin yer aldığı bölümde aktarılmış ve öğrenciler yönlendirilmiştir. II. Kılıç Arslan Dönemi 4 başlık altında açıklanmıştır. II. Kılıç Arslan'ın tahta geçtikten sonra Danişmentlilere hâkimiyetini kabul ettirdiği belirtilmiştir. II. Kılıç Arslan'a karşı oluşturulan ittifa önceki kitaplara oranla üzerinde drulan bir konu olmuştur. Bu ittifakın üyeleri sıralanarak, II. Kılıç Arslan'ın mücadelesi aktarılmıştır.

Miryokefalon Savaşı'na neden olarak II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'da Türk birliğini sağlaması gösterilmiştir. Yapılan savaş şöyle aktarılmıştır: “Batı Anadolu'dan Konya'ya doğru ilerleyen Bizans ordusu, Eğirdir Gölü'nün kuzeyinde Miryokefalon denilen dar ve sarp bir vadiye girdiği sırada II. Kılıç Arslan'ın kurduğu pusuya düştü. Yapılan savaşta Bizans ordusu müthiş bir bozguna uğradı” (Köymen & Ünal, s. 98). Miryokefalon Savaşı'nın önemine oldukça geniş yer açılmıştır. Bizans'ın Anadolu'yu alma konusunda ümidinin kalmadığı belirtilmiştir. Malazgirt Savaşı'nın Türklere Anadolu'yu açtığı; Miryokefalon'un ise kalıcı vatan yaptığı açıklanmıştır. Anadolu'nun kalıcı bir Türk yurdu olması bakımından bu savaş 1985 kitabında olduğu gibi Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ne benzetilmiştir. II. Kılıç Arslan'ın devleti oğulları arasında taksimi konusu aktarılmış ve bunun Türk geleneği olduğu vurgulanmıştır. III. Haçlı Seferi oldukça kısa bir şekilde, ülke kötü bir vaziyette iken Haçlıların Anadolu'ya girdiği ve başarı elde edilemediği açıklanmıştır. Bu konuda belirtilenler yetersizdir.

Tarih Lise 1 (1992) kitabının *Türkiye Tarihi* başlığı altında Çağrı Bey'den başlanarak Anadolu'ya akınlar ve göçler açıklanmıştır. Önceki kitaplarda İskitler ya da Abbasilerden

anlatılmaya başlanan bu tarihi konular bu ders kitabında Çağrı Bey’den itibaren anlatılmaya başlanmıştır. Saltuklular, Mengücekliler, Danişmentliler ve Artuklulara ayrı başlıklar halinde kısaca değinilmiştir. Diğer beylikler yer almamıştır. Anadolu Selçuklu tarihi, *Anadolu Selçuklu Devleti* başlığı altında oldukça kısa bir şekilde açıklanmıştır. Süleyman Şah’ın, Bizans içişlerine karışarak İznik’e kadar geldiği ve burayı başkent yaptığı belirtilmiştir. II. Kılıç Arslan’ın “yarı bağımsız” olduğu vurgulanarak Melikşah’a bağlı olduğu aktarılmıştır. Antakya’nın feth edildiği belirtilmiştir. Süleyman Şah’ın Tutuş ile mücadelesi kısaca açıklanmıştır. Kitapta Süleyman Şah’ın, Anadolu’da ilk Türk birliğini geniş ölçüde gerçekleştiren kişi olduğu tespiti yapılmıştır. Ebul Kasım ve Ebul Gazi dönemleri yer almamıştır. I. Kılıç Arslan’ın İznik’e gelerek hükümdar olduğu ve birliği sağlamaya başladığı belirtilmiştir. Haçlıların Anadolu’dan geçerken büyük kayıplar verdikleri vurgulanmıştır. I. Haçlı Seferi konusunda açıklananlar konunun anlaşılabilirliği bakımından yeterli değildir. Ders kitabında konular arası bağlayıcılık neredeyse yoktur.

I. Kılıç Arslan’ın, sınırları Musul’a kadar genişlettiği ancak Çavlı ile yapılan savaşta yenildiği aktarılmıştır. Şahinşah Dönemi açıklanmadan Sultan I. Mesut Dönemi’ne geçilmiştir. Bu dönem 3 cümle ile yer bulmuştur. Bu konuda Selçukluların Haçlıların başındaki Alman İmparatoru III. Konrad’ı ve Fransa Kralı VII. Louis’i bozguna uğrattığı açıklanmıştır. Bu bilgiler ile dönemin yeterince anlaşılma imkanı yoktur. II. Kılıç Arslan Dönemi diğer konularda olduğu gibi yüzeysel geçilmiştir. Miryokefalon Savaşı’na neden olarak Türklerin batıya akınlar yapması ve bundan da Bizans İmparatoru’nun kuşkullanması, gösterilmiştir. Belirtilen neden açıklayıcı değildir. İmparatorun, 100 bin kişilik ordusuna güvenererek “II. Kılıç Arslan’a kafa tuttuğu” ve Selçukluları yıkmayı tasarladığı açıklanmıştır. “Selçuklu ordusu, savaşı bugünkü Sandıklı dolaylarında bulunan Miryokefalon’da kabul etti. Türk savaş taktiklerini uygulayan Selçuklu hükümdarı, Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Bizans imparatoru ağır barış şartlarını kabul etmek zorunda kaldı” (Deliorman, s. 223). Savaşın önemi maddeleştirilerek açıklanmıştır. Savaşın Avrupa’da yankı uyandırdığı ve Bizans’ın Miryokefalon’dan sonra Anadolu hayalini terk ettiği vurgulanmıştır. Daha önceki kitaplarda benzetme yolu ile önemine değinilen bu savaşın,

burada konusundan koparak Yunanların emellerine, tarihi seyrine ve Kurtuluş Savaşı'na değin konular yorumlanarak aktarılmıştır. Ana konudan uzaklaşılması, akışı bozmuştur. Yunanların isteklerine karşı öğrencileri bilinçlendirmek adına aktarılan bu konular, Türk-Yunan sorununun 1950'lerden itibaren başlamasıyla kitaplara girmeye başlamıştır. 1970'lerden ve 1980'lerden itibaren etkisini arttırmıştır. III. Haçlı Seferi konu içerisinde yer almamıştır.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında ilk olarak Anadolu coğrafyası anlatılmıştır. Coğrafya ile bağlantı kurularak konuların anlatılması hem anlaşılabilirliği arttırmakta hemde Anadolu coğrafyasının jeopolitiğinin öğrenilmesine vesile olmaktadır. Ayrı başlıklar halinde IV. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yönelik olan olan Türk akınları anlatılmıştır. Diğer kitaplarda yer almayan coğrafi tarih konusu olan Anadolu'nun insan topluluklarını etkileyen özellikleri açıklanmıştır. İlk Müslüman Türk devletleri ve Büyük Selçuklu dönemindeki Anadolu'ya yönelik Türk akınları etraflıca aktarılmıştır. *Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti* başlığı altında ilk olarak, Selçuk Bey'den başlanılarak Anadolu Selçuklu sultanlarının soy şeceresi oluşturulmuştur. Süleyman Şah Dönemi üç başlık altında anlatılmıştır. Kutalmışoğulların, önce Suriye'ye geldikleri daha sonra Batı Anadolu'ya yönelerek Bizans topraklarına akın yaptıkları aktarılmıştır. Süleyman Şah'ın hükümdarlığını Melikşah'ın ve Abbasi Halifesi'nin tanıdığı belirtilmiştir.

Kitapta, Süleyman Şah'ın Bizans ile olan mücadeleleri ayrı bir başlık altında verilmiştir. Bu konu, diğer kitaplara nazaran geniş bir şekilde aktarılmıştır. Dragon Suyu'nun sınır kabul edildiği bir anlaşmaya ayrıca değinilmiştir. Süleyman Şah'ın Adana, Misis ve Anavarza'yı ve Antakya'yı feth ettiği aktarılmıştır. Süleyman Şah'ın Tutuş ile mücadelesi konusu ayrı başlık altında anlatılmıştır. Süleyman Şah üzerine belirtilenler sonraki ders kitaplarını etkilemiştir. Önceki kitaplarda yer almayan Suriye'deki Süleyman Şah Türbesi, kısaca açıklanmıştır. Ders kitabı bu yönüyle kendisinden sonraki ders kitaplarını etkilemiştir. Suriye'de tek vatan toprağı olan Süleyman Şah Türbesi'nin kitapta yer bulması, millî

değerleri aktarması bakımından önemlidir. Süleyman Şah'ın önemi üzerine tespitlere yer verilerek ona “Anadolu Fatihi Gazi Süleyman Şah” denildiği belirtilmiştir.

Süleyman Şah'tan Sonra Anadolu'da Durum başlığı altında Ebul Kasım ve Ebul Gazi dönemleri etraflıca açıklanmıştır. Kitapta, I. Haçlı Seferi ve Anadolu Selçuklularının Haçlılar ile mücadelesine değinilmiş ve ardından tekrar I. Kılıç Arslan Dönemi'ne dönülmüştür. I. Kılıç Arslan'ın İznik'e gelerek Ebul Gazi'den yönetimi devraldığı belirtilmiştir. I. Kılıç Arslan'ın Bizans'ı baskı altında tuttuğu ve Çaka Bey ile iyi ilişkiler kurduğu açıklanmıştır. Haçlı Seferlerinin genel tanımı ve sebepleri açıklanmış ve Anadolu Selçuklularını yakından ilgilendirdiği belirtilmiştir. Haçlı mücadeleleri oldukça geniş biçimde açıklanmıştır.

Şahinşah, I. Mesut ve II. Haçlı Seferi başlığı altında önce Şahinşah Dönemi anlatılmıştır. Şahinşah'ın “Bizans'a yönelik taaruz siyaseti yürüttüğü” belirtilmiştir. Danişmentlilerin parçalanması üzerine de tekrardan Anadolu Selçuklularının Anadolu'da üstün duruma geldiği vurgulanmıştır. Önceki bazı kitaplarda değinildiği gibi bu dönemde Bizans imparatorunun Konya önlerine kadar geldiği ancak Sultan I. Mesut'un Bizans kuvvetlerini püskürttüğü açıklanmıştır. Bu zafere “Konya zaferi” dendiği vurgulanmıştır. II. Haçlı Seferi'nin nedeni açıklanmış ve Selçukluların mücadelesi geniş ölçüde açıklanmıştır.

II. Haçlı Seferi'nden sonra, III. ve IV. Haçlı Seferleri anlatılmıştır. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu tarihi konularında kopukluk yaşanmıştır. *II. Kılıç Arslan ve Miryokefalon Savaşı* başlığı altında önce II. Kılıç Arslan'a karşı oluşturulan ittifak oldukça geniş biçimde açıklanmıştır. Miryokefalon Savaşı'nın nedeni Selçukluların güçlenmesi ve Manuel Komnenos'un Anadolu'yu Türklerden kurtarma fikri gösterilmiştir. Diğer kitaplara oranla, Miryokefalon Savaşı daha geniş yer bulmuştur. Manuel Komnenos'un Miryokefalon denilen yerde II. Kılıç Arslan'ın kuvvetlerine yenildiği açıklanmıştır. Savaşın sonuçları önceki bazı kitaplarda olduğu gibi etraflıca anlatılmıştır. Anadolu'da büyük ölçüde siyasi birliği sağladıktan sonra II. Kılıç Arslan'ın, oğulları arasında ülkeyi paylaştırdığı açıklanmıştır. Bu konu üzerine önceki kitaplar devletin birliğinin bozulduğu yönünde olumsuz tablo çizerek

bu ders kitabı ekonomik gelişim bakımından olumlu yaklaştığı görülmektedir. Meliklerin bulundukları bölgelerin ekonomik ve kültürel merkezler haline geldikleri, ekonomik ve sosyal durumun yükseldiği belirtilmiştir. Diğer kitaplara oranla II. Kılıç Arslan Dönemi konularının geniş bir yer bulduğunu söylemek mümkündür.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında *Türkiye Tarihi* ana başlığı altında Hunlarından başlayarak Melikşah Dönemi'ne değin Anadolu'ya yönelik Türk akınlarına ve göçlerine kısaca değinilmiştir. Anadolu'daki Türk Beyliklerin tamamı ayrı başlıklar altında kısaca anlatılmıştır. *Türkiye Selçukluları Devleti (1077-1308)* başlığı altında ilk olarak Süleyman Şah'ın Konya yöresini, Mansur'un ise Afyon ve Kütahya yörelerini ele geçirdiği aktarılmıştır. 1995 yılı kitabında olduğu gibi Süleyman Şah'ın boğazdan geçen gemilerden vergi aldığı ve Bizans ile Dragon Çayı Anlaşması'nı yaptığı açıklanmıştır. Süleyman Şah'ın Adana, Tarsus, Anavarza ve Antakya'yı fethettiği belirtilmiştir. Tutuş ile mücadeleye neden olarak bazı kitaplarda olduğu gibi Tutuş'un Antakya'nın fethinden rahatsız olması gösterilmiştir. Bu durum "iki kardeş devletin arasının açılması" olarak belirtilmiştir.

Ebul Kasım'ın bir süre devleti idare ettiği açıklanmıştır. Ebul Gazi Dönemi yer almamıştır. I. Kılıç Arslan'ın Marmara kıyılarını ele geçirmeye çalışan Bizans'ı uzaklaştırdığı belirtilmiştir. I. Haçlı Seferi konusunda İznik'in kuşatılması açıklanmış ve akabinde İznik'in düşmesinden dolayı başkentin Konya'ya taşındığı aktarılmıştır. Bu konu içerisinde Anadolu Selçuklularının Haçlılar ile mücadelesi yer almamaktadır. Eskişehir Savaşı dahil bu seferin gelişimi üzerinde durulmamıştır. I. Kılıç Arslan'ın Malatya'nın ardından Doğu Anadolu beyliklerinin kontrol altına aldığı belirtilmiştir. Fakat bu beyliklerin hangisi olduğu açıklanmamıştır. Akabinde, Büyük Selçuklular ile yapılan savaş üzerinde durulmuştur. Ders kitabında konular arası geçişte bağlantı neredeyse yoktur. Herhangi bir anlaşmanın maddelerinin her birisi nasıl farklı bir konuyu içeriyorsa, ders kitabındaki tarihi konular da bu şekilde anlatılmıştır. Bu durum anlaşılabilirliği ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca konuların birine bağlantılı olarak açıklanmaması öğrencilerde ezberci yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır.

Şahinşah'ın, Bizans'ın elinden birkaç şehri aldığı belirtilmiştir. Bu şehirler kitapta yer almamıştır. Sultan I. Mesut'un Danişmentiler ile anlaşarak Bizans'a başarılı seferler yaptığı, Danişmentlilerin taht kavgasından yararlanıp topraklarını genişlettiği ve Anadolu'da tekrardan üstünlüğü sağladığı belirtilmiştir. II. Haçlı Seferi "Sultan Mesut Haçlılar ile başarılı savaşlar yaptı." denilerek anlatılmıştır. Belirtilenler ile bu seferin anlaşılma imkanı yoktur. II. Kılıç Arslan Dönemi, diğer konulara göre son derece yüzeysel anlatılmıştır. II. Kılıç Arslan'ın iç düzeni sağladıktan sonra Bizans ile anlaşma yaptığı belirtilmiştir. Akabinde onun Sakarya'dan Fırat'a kadar uzanan toprakları egemenliği altına aldığı vurgulanmıştır.

Miryokefalon Savaşı'na neden olarak Bizans'ın tekrar Anadolu'ya hâkim olmak istemesi gösterilmiştir. Selçukluların Bizans kuvvetlerini Miryokefalon Vadisi'ne sokmayı başardıkları ve pusuya düşürülen bu ordunun ağır bir yenilgiye uğratıldığı belirtilmiştir. Anlaşma maddelerine kısaca değinilerek önemine geçilmiştir. Miryokefalon Savaşı'nın önemi etraflıca açıklanmıştır. Malazgirt Savaşı'nın Türklere Anadolu'nun kapısını açtığı, Miryokefalon ile de kesin olarak Anadolu'nun Türk yurdu olduğu belirtilmiştir. Kitapta, III. Haçlı Seferi yer almamıştır. Sultan Sencer vefat ettikten sonra devletin bağımsız olduğu vurgulanmıştır. Ders kitaplarında Anadolu Selçuklularının bağımsız olması hususu üzerine Sultan Melikşah, Berkıaruk ve Sencer'in vefatları olarak üç farklı görüş yer almıştır. Bazı kitaplarda bu konu üzerinde dahi durulmamıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabının *Türkiye Tarihi* ünitesinde Avrupa Hunlarından başlanılarak Anadolu'ya yönelik akınlar anlatılmıştır. Diğer kitaplardan farklı olarak, iki alt başlık altında *Ermeniler ile Bizans ilişkileri* ve *Türklerin Anadolu'da ilerleyişi sırasında Ermenilerin durumu* aktarılmıştır. Genel olarak devletleşmiş toplumların uluslararası ilişkilerde ön planda olduğu düşünülürse, Selçuklular ile Bizans ilişkilerinin üzerinde durulmasının daha sağlıklı olacağı görülmektedir. Ermeni ilişkilerine uzunca yer açılması diğer konuların daha az yer bulmasına neden olmuştur. İlk Anadolu Beylikleri *Türkiye'de Kurulan İlk Türk Devletleri* başlığı altında anlatılmıştır. Anadolu Beylikleri sıralanmış ve 2000 yılı kitabında

olduğu gibi kısaca anlatılmıştır. Bu durum beyliklerin tarihi konularının anlaşılmasına neden olmuştur. Anadolu Selçuklu tarihi *Türkiye Selçukluları Devleti (1077-1308)* başlığı yer bulmuştur. Anadolu Selçuklu tarihi konuları arasında belirtilenler, 1995 ve 2000 yılı ders kitabıyla benzerlik göstermektedir. Süleyman Şah'ın İznik'i alarak burayı başkent yaptığı vurgulanmıştır. Kocaeli, Üsküdar ve Kadıköy'ün ele geçirildiği, Bizans ile Dragon Çayı sınır olmak üzere anlaşma yapıldığı belirtilmiştir. Tarsus, Adana, Ceyhan ve Antakya'nın feth edildiği aktarılmıştır. Süleyman Şah ile Tutuş'un mücadelesi kısaca açıklanmıştır.

Süleyman Şah Türbesi, 1995 yılı kitabındaki bilgilere benzer olarak güvenliğinin günümüzde Türk askeri tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Ebul Kasım'ın Bizans ile mücadele ettiği vurgulanmıştır. Ebul Gazi Dönemi yer almamıştır. I. Haçlı Seferi oldukça kısa biçimde açıklanmıştır. Bu konuda İznik'in düşmesi üzerine başkent Konya'ya taşındığı belirtilmiştir. I. Kılıç Arslan'ın Danişmentliler ile beraber Eskişehir yakınlarında Haçlılar ile savaştığı ancak başarılı olamayarak yıpratma savaşlarına geçildiği aktarılmıştır. Önceki bazı kitaplarda belirtilmeyen, İnaloğulları ve Dilmaçoğulları beyliklerine I. Kılıç Arslan'ın son verdiği son verdiği açıklanmıştır. Büyük Selçuklular ile savaş kısaca açıklanmıştır.

Kitapta Şahinşah Dönemi yer almamıştır. Sultan I. Mesut'un Bizans'a karşı başarılar kazandığı, Danişmentlilerin taht kavgasından yararlanıp Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Elbistan'ı ele geçirdiği belirtilmiştir. İlk dört Haçlı Seferi, Sultan I. Mesut Dönemi'nden itibaren anlatılmıştır. 1995 yılı kitabında olduğu gibi önce nedenler sıralanmış ve devamında sırasıyla seferler aktarılmıştır. II. Kılıç Arslan Dönemi konuları, Haçlı Seferleri'nden sonra yer almıştır. Bu durum Anadolu Selçuklu tarihi konularında bütünlüğü ortadan kaldırmıştır. Kitapta II. Kılıç Arslan'a karşı oluşturulan ittifaka ve üyelerine yer açılmadan, II. Kılıç Arslan'ın ise bu ittifak karşısında, Bizans ile anlaşıp doğuya yöneldiği belirtilmiştir. Bu durum tutarsızlık yaratmıştır. Akabinde rakiplerine karşı mücadeleleri aktarılmış ve sınırların “Sakarya Nehri'nden Fırat Nehri'ne değin” ulaştığı vurgulanmıştır.

Miryokefalon Savaşı'na neden olarak Bizans'ın "Türkleri Anadolu'dan çıkarmak" istemesi gösterilmiştir. Savaşın, Miryokefalon'da yapıldığı ve II. Kılıç Arslan'ın kazandığı belirtilmiştir. Savaş sonunda yapılan antlaşma diğer kitaplardaki ifadelerle benzer olarak maddeler halinde sıralanmıştır. Savaşın önemi önceki bazı kitaplarda olduğu gibi üzerinde durulan bir konu olmuştur. Anadolu'nun kesin olarak Türk yurdu olduğu, zaferin İslam ülkelerinde kutlandığı, Anadolu Selçuklularının Türk-İslam dünyasında en önemli devlet olduğu ve Bizans'ın emellerinin sönerek artık savunmaya geçtiği açıklanmıştır. III. Haçlı Seferi bu bölümde yer almamıştır. Metinler arası ilişkide kopukluk yaşanmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında, Anadolu'ya yönelik ilk Türk akınlarına yer verilmemiştir. Bu bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da kurulan İlk Türk Beylikleri tablolandırılmıştır. Tabloda; beylik ismi, kurucusu ve kurulduğu yer aktarılmıştır. Bu belirtilenler ile beyliklerin anlaşılma imkanı neredeyse yoktur. Anadolu Selçuklu tarihi, *Türkiye Selçuklu Devleti (1077-1308)* başlığı altında anlatılmıştır. Süleyman Şah'ın İznik merkezli Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurduktan sonra batı yönlü fetihlere başladığı belirtilmiştir. *Süleyman Şah Anlatıyor* başlığı altında Türkler Ansiklopedisi'nden uyarlanarak Süleyman Şah'ın kendi anlatımıyla bir okuma parçası verilmiştir. Okuma parçasında Büyük Selçuklular ile Kutalmışoğullarının anlaşmazlığına değinilmiş ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna değin konular yer bulmuştur. Fakat Kutalmışoğullarının çabaları Büyük Selçuklular ötekileştirilerek anlatılmıştır. Melikşah'ın Kutalmışoğullarını Anadolu'ya gönderme nedenleri merkezden uzaklaştırmak ve yaptıkları mücadelelerde şehit olurlarsa onlardan kurtulmak olarak gösterilmiştir. Okuma parçası, Türkler Ansiklopedisi ile karşılaştırılmış ve belirtilenler teğit edilmiştir. Ancak bir Türk hükümdarını kötülenip ötekinin yüceltmeye çalışılması doğru bir tutum değildir.

Tarsus, Adana, Antep ve Antakya'nın fethedildiği belirtilmiştir. Süleyman Şah'ın yaptığı bu fetihlerin Tutuş ile arasının açılmasına neden olduğu tespiti yapılmıştır. Süleyman Şah'ın Türbesi'ne değinilerek Lozan Antlaşması'na göre Türk askerinin burayı koruduğu belirtilmiştir. Ebul Kasım'ın devleti yönettiği açıklanarak, I. Kılıç Arslan Dönemi'ne

geçilmiştir. 2005 yılı öncesindeki birçok kitapta olduğu üzere Ebul Gazi üzerine kitapta bilgi verilmemiştir. I. Kılıç Arslan'ın devleti düzene koyduğu aktarılmıştır. I. Haçlı Seferi diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Selçukluların Haçlılar ile mücadelelere yer verilmeden onun Bizans ile anlaşarak doğuya yöneldiği açıklanmıştır. Büyük Selçuklular ile yapılan savaş üzerinde durulmuştur. Şahinşah Dönemi kitapta yer almamıştır.

I. Mesut Dönemi oldukça kısa anlatılmıştır. Sultan I. Mesut'un Danışmentlilerin desteği ile kardeşini bertaraf ederek tahta çıktığı aktarılmıştır. Haçlıları, Sultan I. Mesut'un Eskişehir yakınlarında yendiği belirtilmiştir. Ders kitabı incelendiğinde, aynı paragrafın içerisinde üç cümlelerin farklı konuları anlatmasına rağmen bir araya getirildiği görülmektedir. Bu durum anlaşılmayı azaltmaktadır. Haçlı Seferleri I. Mesut Dönemi gelişmelerinden sonra, yer almıştır. Önce nedenleri sıralanmış ve ilk dört Haçlı Seferi anlatılmıştır. Ders kitapları genel olarak ilk 4 Haçlı Seferi'nin üzerinde durmuştur. V. VI. VII. ve VIII. Haçlı Seferleri, Eyyûbiler ve Memlûk tarihi konuları arasında dahi neredeyse yer bulmamıştır. II. Kılıç Arslan Dönemi, Haçlı Seferlerinden sonra aktarılmıştır. II. Kılıç Arslan'a karşı oluşturulan ittifak üzerinde durulmuştur. Bu ittifak içerisinde Bizans'a yer verilmemiştir. 2000 ve 2005 yılı kitaplarında olduğu üzere, sınırların Sakarya Nehri'nden Fırat Nehri'ne ulaştığı belirtilmiştir.

Miryokefalon Savaşı'na neden olarak "Türklerin Anadolu'yu hızla ele geçirmesi" gösterilmiştir. Anadolu bu dönemde Türklerin kontrolünde olmasından kaynaklı olarak, Miryokefalon Savaşı'na gösterilen bu sebep yetersizdir. Türkler Ansiklopedisi'nden alıntılama yapılarak ayrı bir başlık altında Miryokefalon Savaşı anlatılmıştır. Miryokefalon Savaşı'ndan sonraki süreç üzerine Kütahya ve Eskişehir'in fethedildiği belirtilmiştir. Bu konu içerisinde III. Haçlı Seferi'ne değinilmemiştir.

Ortaöğretim Tarih 10 (2019) kitabında, önceki kitaplardan farklı bir şekilde konuya Bizans-Sasani mücadelesinden başlanmıştır. Anadolu'nun durumu XIII. yüzyıla değin genel ifadeler ile aktarılmıştır. Türklerin Anadolu'ya ilk akınları Avrupa Hunlarından itibaren yine genel ifadeler ile Beylikler Dönemi'ne değin anlatılmıştır. Ders kitabında, *Yabgulular*

Meselesi başlığı altında konu ile bağdaşmayan bir bölüme yer açılmıştır. Beyliklerden; Danişmentliler, Mengücekliler, Artuklular, Saltuklular ve Çaka Beyliği kısaca anlatılmıştır. Diğer beyliklerin sadece kuruldukları yerler belirtilmiştir. Bu beyliklerin Anadolu'nun "Türkleşmesine hizmet ettikleri" vurgulanmıştır. Beylikler üzerine belirtilenler yeterli değildir. Anadolu Selçuklu tarihi *Anadolu'da Selçuklu-Bizans Mücadelesi* başlığı altında anlatılmıştır. Bu başlık, Anadolu Selçuklu tarihinin Bizans ile mücadeleden ibaret olduğu izlenimi vermektedir. Dolayısıyla daha genel ifadeler kullanılarak bu konuyu başlıklandırmak daha doğrudur.

Süleyman Şah Dönemi yüzeysel ifadeler ile anlatılmıştır. Süleyman Şah'ın "Hristiyanlar için oldukça önemli olan İznik'i aldığı ve burayı başkent yaparak devleti kurduğu" belirtilmiştir. Onun Adana, Tarsus ve Antakya'yı aldıktan sonra Suriye'ye yöneldiği açıklanmıştır. Tutuş ile mücadele oldukça kısa bir şekilde aktarılmıştır. Süleyman Şah'tan sonraki süreç üzerine, Ebul Kasım'ın devleti idare ettiği ve I. Kılıç Arslan'ın İznik'e gelerek Ebul Kasım'dan yönetimi devraldığı belirtilmiştir. "I. Kılıç Arslan İznik'e gelerek, Ebul Gazi'den yönetimi devralmıştır (Turan, s. 289; Sevim & Merçil, s. 530). Bu konuda yanlışa sebebiyet verilmiştir. Kitapta, neden belirtilmeden Haçlıların geldiği aktarılmıştır. Bu durum konuların neden-sonuç bağlamından uzak anlatıldığını göstermektedir. I. Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı verdiği mücadelelere değinilmemiştir. I. Haçlı Seferi'nin Bizans'ın lehine olan sonuçları üzerinde durulurken, Anadolu Selçukluları açısından sonuçlarına kısaca değinilmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi konusuna ayrı bir başlık açılarak üzerinde durulmuştur. Bu konunun, siyasi tarih konuları bölünerek değil, başlangıçta yer alması gerekmektedir. I. Kılıç Arslan'ın Haçlılardan sonraki fetihlerine ve Büyük Selçuklular ile mücadelesine yer verilmemiştir. Şahinşah ve I. Mesut Dönemi konuları yer almamaktadır. Bu konuların yer almayışı metinler arası bütünlüğü ortadan kaldırmıştır. Yaklaşık olarak 50 yıllık bir sürecin (1106-1155) adı dahi geçmemesi büyük bir eksikliktir. Ders kitabı bu nedenden dolayı, Anadolu Selçukluları tarihini anlatmaya yetersizdir.

II. Kılıç Arslan Dönemi son derece yüzeysel bilgiler ile *Anadolu'nun Tapusu: Miryokefalon* başlığı altında anlatılmıştır. Bu başlık yaklaşık 37 yıl süren (1155-1192) II. Kılıç Arslan Dönemi'ni karşılamamaktadır. II. Kılıç Arslan'a karşı oluşturulan ittifaktan bahseldimiş ve II. Kılıç Arslan'ın Bizans'a giderek anlaşma yaptığı belirtilmiştir. “Bu ittifak sayesinde II. Kılıç Arslan'ın Sakarya'dan Fırat'a kadar olan toprakları elde ettiği” aktarılmıştır. Fakat bu toprakları kimden ve ne zaman elde ettiği yer almamıştır. Miryokefalon Savaşı'na neden gösterilmemiştir. Miryokefalon'da savaşın yapıldığı ve II. Kılıç Arslan'ın zaferi ile sonuçlandığı açıklanmıştır. Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan çıkarma ümitlerinin kalmadığı ve Türklerin kesin olarak Anadolu'ya hâkim olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde yaşanan, III. Haçlı Seferi ve ülkenin taksimi konuları kitapta yer almamıştır.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde Anadolu Selçuklularının Kuruluş Dönemi içerisinde yer alan Ebul Kasım, Ebul Gazi ve Şahinşah dönemleri yer almamıştır. 1992, 2000, 2005, 2012 ve 2019 yılı kitaplarında tarihi olaylar neredeyse sebep-sonuç bağlamında açıklanmamıştır. 1931 yılı kitabından itibaren Anadolu Selçukluları tarihi konularına Anadolu'da Türk varlığı üzerinden başlanması önemlidir. Bu konu bazı ders kitaplarında geliştirilirken bazılarında benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Ders kitaplarında yer alan diğer konulara oranla bu bölümde daha çok kopukluğa sebebiyet verilmiştir.

Tablo 9

Ders Kitaplarında Kuruluş Dönemi

Basım Y.	Süleyman Şah	I. K. Arslan	I. Haçlı S.	Şehin Şah	I. Mesut	II. Haçlı S.	Miryokefalon S.	III. Haçlı S.
1910	-	-	-	-	-	-	-	-
1912	✓	✓	✓	-	-	-	-	-
1931	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	-
1942	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
1952	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
1974	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
1977	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1981	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
1985	✓	✓	-	-	✓	-	✓	-
1989	✓	✓	-	-	✓	-	✓	-
1992	✓	✓	-	-	✓	-	✓	-
1995	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-
2005	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	-
2012	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
2019	✓	✓	✓	-	-	-	✓	✓

1985, 1989 ve 1992 yılı kitaplarında Haçlı Seferleri ilişiği olduğu konu içerisinde değil, Orta çağ Avrupa tarihi konularının yer aldığı bölümde anlatılmıştır.

4.2.1.2. Yükselme Dönemi (1192-1237)

Bu bölümde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yükselme Dönemi konuları arasında yer alan; Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1. ve 2. dönemler), Rükneddin Süleymanşah, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaâddin Keykubat dönemleri üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. *Büyük Tarih-i Umumî* (1910) kitabında bu dönem yer almamıştır.

Tarih-i Umumî (1912) kitabında Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'ni içeren bir konunun dışında bu dönemdeki gelişmelere yer verilmemiştir. Alaâddin Keykubat'ın, Ertuğrul Gazi'ye Söğüt ve Karacadağ arazisini temin ettiği açıklanmıştır. Bu dönemdeki sultanların ve gelişmelerin yer almayışı büyük bir eksikliktir.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Yükselme Dönemi *Anadolu Selçuk İmparatorluğu'nun Yükseliş Devresi* başlığı altında anlatılmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk dönemi ve Rükneddin Süleymanşah Dönemi kitapta yer almamıştır. Bu bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci dönemi konusunda, Antalya'nın feth edildiği ve Ermeniler üzerine gidildiği belirtilmiştir. Venedikliler ile "ticari münasebetlere" geçildiği vurgulanmıştır. İznik merkezli Laskarisler ile yapılan Alaşehir Savaşı'nda, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefat ettiği aktarılmıştır. Bu savaş neden-sonuç bağlamından uzak olarak yer almıştır. Sultan I. İzzeddin Keykavus Dönemi son derece yüzeysel ifadeler ile yer almıştır. İzzeddin Keykavus'un Ermeniler üzerine gittiği, Trabzon Rumlarından Sinop'u aldığı ve Trabzon Rumlarını vergiye bağladığı belirtilmiştir. Hristiyan şövalyelerin yerli Antalyalılar ile iş yaparak şehirde karışıklık çıkarması üzerine İzzeddin Keykavus'un tekrardan bu şehri zaptettiği açıklanmıştır. I. İzzettin Keykavus'un toprakları doğu ve güneydoğu yönlerinde genişletmek istediği ancak başarılı olamadığı belirtilmiştir. Başarısızlığın nedenleri üzerinde durulmamıştır. Eyyûbiler üzerine yapılan seferler yer almamıştır.

Sultan I. Alaâddin Keykubat "önemli bir sultan, iyi bir diplomat ve tedbirli bir kumandan" olarak tasvir edilmiştir. Bu dönemde Ermeniler üzerine gidildiği, yıllık vergiye bağlandığı ve Alanya'nın feth edildiği açıklanmıştır. Akabinde doğu seferlerine değinilerek Diyarbakır

ve Hasankeyf valisinin Eyyûbiler ile anlaşması üzerine sefere çıkıldığı ve Eyyûbi ordusunun yenildiği belirtilmiştir. Yassıçemen Savaşı konusunda neden belirtilmeden, 1230'da Celaleddin Harzemşah'ın Erzincan yakınlarında yenildiği aktarılmıştır. Savaşın nedeni ve sonucu yer almamıştır. Ders kitabında Harzemşahlar konusu içerisinde Yassıçemen Savaşı'nın nedeni, Eyyûbilerin elinden Ahlat'ı Celaleddin Harzemşah'ın alması gösterilmiştir. I. Alaâddin Keykubat'ın Eyyûbilerin taht mücadelelerinden yararlanarak Harput dahil bir çok yeri aldığı açıklanmıştır. Bu dönem, Anadolu Selçuklularının "kemal devresi" olarak nitelenmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Dönemi konularının şablonunu oluşturan bu ders kitabı, sonraki ders kitaplarını etkilemiştir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında *Yükseliş Devri* başlığı altında son derece kısa bir şekilde bu dönem anlatılmıştır. Ders kitabı bu dönemi anlatmaya elverişsizdir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1. dönem) ve Rükneddin Süleymanşah Dönemi yer almamıştır. Dolayısıyla konular arası kopukluklar yaşanmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci dönemi konusunda, Antalya'nın feth edildiği ve Ermenilerin üzerinde gidildiği belirtilmiştir. Alaşehir Savaşı dahil temel konulara kitapta yer verilmemiştir. I. İzzeddin Keykavus Dönemi'nde, Trabzon Rumlarından Sinop'un alındığı, onların vergiye bağladığı ve Ermeniler üzerine gidildiği belirtilmiştir. Eyyûbilerin üzerine olan seferler yer almamıştır. I. Alaâddin Keykubat'ın, Alanya'yı feth ettiği, Erzurum, Ahlat ve Harput'u ele geçirdiği açıklanmıştır. Moğol istilasına karşısında I. Alaâddin Keykubat'ın hazırlık yaptığı belirtilmiş fakat bu hazırlıklar açıklanmamıştır. Konular neden-sonuç bağlamından uzak olarak aktarılmıştır. Yassıçemen Savaşı dahil Suğdak'ın fethi gibi önemli gelişmeler yer almamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında, Yükselme Dönemi konuları arasında Alaâddin Keykubat Dönemi'ne yoğunlaşmıştır. Bu nedenle diğer konular yeterince yer bulmamıştır. II. Kılıç Arslan'dan sonraki gelişmeler şöyle açıklanmıştır: "II. Kılıç Arslan'ın yerine geçen hükümdarların zamanları pek başarılı olmadı. Yalnız bu hükümdarlardan I. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'yı, Rükneddin Süleymanşah'ta Sinop'u alarak devletin sınırlarını

genişlettiler” (İnal & Ormancı, s. 151). Bu dönemin sultanları, Rükneddin Süleymanşah, I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavus’tur. Bu sultanların dönemleri Anadolu Selçukluların gelişme ve zirve dönemleridir. Dolayısıyla kısa iki cümle ile anlatılması öğrencilerin öğrenememelerine neden olmuştur. Ayrıca Sinop’un fethi, I. İzzeddin Keykavus Dönemi gelişmeleri arasındadır (Sevim & Merçil, s. 563; Turan, 2016, s. 359)

Sultan I. Alaâddin Keykubat Dönemi *Sultanlığın Yükselme Devri (1219-1237)* başlığı altında yer almıştır. Bu dönem en yüksek ve en parlak dönem olarak belirtilmiştir. Alanya, Diyarbakır ve Hasankeyf’in alındığı, Türk siyasi birliğininin sağlandığı vurgulanmıştır. Erzincan’a kadar gelen Celaleddin Harzemşah’ın yenildiği açıklanmıştır. Yassıçemen Savaşı’nın nedeni ve sonucu yer almamıştır. I. Alaâddin Keykubat’ın Moğollara karşı kale ve surları güçlendirdiği aktararak bu dönem sonlandırılmıştır. Ders kitabında, birçok konunun aynı paragrafa sığdırılmaya çalışılmasından dolayı, tarihi konularda bağlayıcılık ortadan kalkmıştır. Ayrıca Suğdak’ın fethi dahil önemli gelişmelere yer açılmamıştır.

Tarih Lise II (1974) kitabının *Genişleme Devri (1204-1243)* başlığı altında ilk olarak tahta I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in çıktığı belirtilmiştir. Bu dönem ve Rükneddin Süleymanşah dönemi gelişmeleri aktarılmamıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci dönemi konusunda, Selçuklu Devleti’nin yükselmeye ve genişlemeye başladığı belirtilmiştir. Antalya ve İçel kıyılarında bazı yerlerin feth edilerek Akdeniz’e ulaşıldığı aktarılmıştır. IV. Haçlı Seferi’nden sonra kurulan Bizans devletlerine değinilmiştir. Bu konunun yer alması, tarihi konulara açıklık kazandırmıştır. Alaşehir Savaşı’nda kazananın Selçuklular olduğu ancak I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in savaş alanını gezerken bir Bizans askeri tarafından hançerlenerek şehit edildiği belirtilmiştir. Savaşın nedenleri ve sonuçları üzerinde önceki kitaplarda olduğu gibi durulmamıştır.

I. İzzeddin Keykavus Dönemi son derece yüzeysel bilgiler ile anlatılmıştır. “Kıbrıslıların Antalya’dan kovulduğu” açıklanmıştır. Bu konu yeterince anlaşılır değildir. Kıbrıs Haçlıları olarak belirtilmesinin daha doğru olacağı görülmektedir. İznik ile Trabzon Rumları arasındaki mücadeleden faydalanılarak Sinop’un ve Kastamonu’nun alındığı belirtilmiştir.

I. İzzeddin Keykavus'un güneydoğu yönündeki seferlerine değinilmeden I. Alaâddin Keykubat Dönemi'ne geçilmiştir. Dolayısıyla konular arasında eksiklikler yaşanmıştır. I. Alaâddin Keykubat'ın Mengüceklilere son vererek Anadolu'daki Türk birliğini "tam olarak" sağladığı vurgulanmıştır. Alanya'nın feth edildiği ve şehre Alaâddin Keykubat'ın adının verildiği belirtilmiştir. Moğol tehdidine karşı surların ve kalelerin güçlendirildiği açıklanmıştır. Kitapta, Yassıçemen Savaşı ve Suğdak'ın fethi dahil birçok gelişme yer almamıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında Yükselme Dönemi konuları sultanlar ve dönemleri üzerinden aktarılmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in önce kardeşleri ile taht mücadelesi yaşadığı daha sonra Rükneddin Süleymanşah'a yenilerek Bizans'a gittiği belirtilmiştir. Rükneddin Süleymanşah Dönemi yer almamıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci dönemi konusunda, Trabzon Rumlarının ve Ermenilerin üzerine gidildiği ve Antalya'nın feth edildiği açıklanmıştır. Önceki kitaplarda değinilmeyen Eyyûbilerin Suriye ve Doğu Anadolu'yu istilasının önlendiği vurgulanmıştır. Alaşehir Savaşı yer almamasına rağmen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Alaşehir'de şehit düştüğü açıklanmıştır. Bu durum konunun anlaşılabilirliğini gölgelemiştir. I. İzzeddin Keykavus Dönemi yüzeysel olarak anlatılmıştır. Ermeniler ve İznik merkezli Laskarisler ile anlaşıldığı belirtilmiştir. I. İzzeddin Keykavus'un Güneydoğu yönlü seferi "Eyyûbilerin iç işlerine karışma" olarak gösterilmiştir. Halep topraklarına girilerek Münbiç'in ele geçirildiği ancak başarılı olunamayarak geri dönüldüğü açıklanmıştır. Bu seferin yer alması, bu alandaki açığı kapatması bakımından önemli bir adım olmuştur.

I. Alaâddin Keykubat Dönemi, diğer konulara nazaran daha geniş tutulmuştur. Bu durum konulara orantılı yaklaşılmadığını göstermektedir. Önce sosyo-iktisadi olarak devletin geliştiği konular belirtilmiş ve I. Alaâddin Keykubat'ın "Anadolu'da millî birliğin kurulması için" büyük çaba sarf ettiği aktarılmıştır. Alanya'nın fethi üzerinde durulmuştur. Önceki kitaplarda değinilmeyen, Suğdak Limanı'nın fethi ilk kez açıklanmıştır. Bu yönüyle ders kitabı, sonraki kitapları etkilemiştir. Ermeniler üzerine olan sefer etrafıca anlatılmıştır.

I. Alaâddin Keykubat'ın doğu seferinin nedeni Diyarbakır'daki Artuklu beyinin Eyyûbîlere bağlanması ve Celaleddin Harzemşah ile ittifak kurması gösterilmiştir. Trabzon Rumlarının, tekrardan tâbiyet altına alındıkları vurgulanmıştır. Yassıçemen Savaşı'na neden olarak Ahlat'ın Harzemşahlar tarafından ele geçirilmesi gösterilmiştir. Yapılan savaşta Selçukluların Harzemşahları bozguna uğrattığı belirtilmiştir. Moğollara karşı alınan tedbirler ve kurulan ittifaklar *Anadolu Selçukluları ve Moğollar* başlığı altında anlatılmıştır. Ders kitabından önceki kitaplara oranla Yükselme Dönemi konuları geniş yer bulmuştur.

Tarih Lise II (1981) kitabının *Yükselme Devri* başlığı altında ilk olarak II. Kılıç Arslan'dan sonra tahta I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in geçtiği belirtilmiştir. Rükneddin Süleymanşah'ın, Saltuklulara son verdiği ve Gürcüler üzerine sefer düzenlediği aktarılmıştır. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci dönemi konusunda, Antalya'nın feth edildiği ve İçel kıyıları ile Petrus Kalesi'ni Ermenilerden aldığı açıklanmıştır. Alaşehir Savaşı'nın kazanıldığı ancak bir Bizans askeri tarafından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit edildiği belirtilmiştir. Önceki kiaplarda olduğu gibi bu savaşın nedenleri üzerinde durulmamıştır. I. İzzeddin Keykavus'un Sinop'u fethettiği ve Trabzon Rumlarını vergiye bağlandığı açıklanmıştır. Suriye Eyyûbîleri üzerine olan seferinin başarılı olunamadığı belirtilmiştir. Bu sefer üzerine yeterli açıklama yapılmamıştır.

I. Alaâddin Keykubat Dönemi Moğol tehditi üzerinden anlatılmıştır. Bu durum devletin ihtişamlı dönemini gölgeleyen öge olmuş ve bu dönemin ehemmiyetinin yeterince ortaya konulmamasına sebebiyet vermiştir. İlk olarak Moğol tehdidine karşı Sultan I. Alaâddin Keykubat'ın önlemler aldığı, kaleler ve surlar yaptırdığı belirtilmiştir. Moğollar nedeniyle tehdit altına giren Karadeniz'in kuzey kıyılarına donanma gönderildiği açıklanmıştır. Suğdak'ın fethi yer almamıştır. Yassıçemen Savaşı'na neden olarak, Celaleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı alması gösterilmiştir. Selçukluların zaferiyle bu savaşın sonuçlandığı sonuçlandığı aktarılmıştır. Moğolları karşı alınan önlemler geniş ölçüde sıralanmıştır. Bu önlemler sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Moğollara karşı alınan tedbirlere ağırlık verilmesi, diğer gelişmelerin yeterli yer almamasına neden olmuştur.

Tarih Lise II (1985) kitabında Yükselme Dönemi, 1977 yılı kitabında olduğu gibi sultanlar ve dönemleri üzerinden anlatılmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Bizans'tan bazı yerleri aldığı ve kardeşi Rükneddin Süleymanşah'a tahtı bırakmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. Rükneddin Süleymanşah'ın, Menderes vadisi ve ovalarını Bizans'tan alarak vergiye bağladığı, Saltuklulara son verdiği, Mengücek, Artuklu ve Eyyûbi meliklerini itaat altına aldığı belirtilmiştir. Ders kitabında önceki kitaplara oranla Rükneddin Süleymanşah Dönemi açıklanmıştır. Bu durum sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci dönemi konusunda, Antalya'nın feth edildiği ve Trabzon Rumlarının üzerine gidildiği belirtilmiştir. Alaşehir Savaşı'na önceki kitaplarda olduğu üzere neden gösterilmemiştir. Bu savaşın kazanıldığı ancak bir Bizans askeri tarafından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit edildiği belirtilmiştir. I. İzzettin Keykavus Dönemi konuları arasında ticari faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Kıbrıs kralı ile ticari olarak anlaşıldığı ve Trabzon Rumlarının vergiye bağladığı belirtilmiştir. Sinop'un fethedildiği ve Ermeniler üzerine sefere çıkılarak anlaşma yapıldığı açıklanmıştır. Bu fetihlerin sayesinde Anadolu'nun "ticaret kervanlarının gelip gittiği canlı bir ticaret ülkesine dönüştüğü" tespiti yapılmıştır. 1977 yılı kitabında olduğu gibi, "Eyyûbilerin iç işlerine karışıldığı" belirtilmiştir. Fakat bu konu üzerinde durulmamıştır.

I. Alaâddin Keykubat Dönemi, beş alt başlık altında yer almıştır. Moğol tehlikesi karşısında alınan önemler diğer kitaplardaki ifadelere benzer olarak açıklanmıştır. Ermeniler üzerine yapılan seferler ayrı başlık altında anlatılmıştır. İçel dahil kıyı şeridinin feth edildiği ve buraya Türkmenlerin yerleştirildiği belirtilmiştir. Doğu seferine neden olarak Diyarbakır Artuklularının Eyyûbilere bağlanması gösterilmiştir. Artuklu-Eyyûbi ordularını I. Alaâddin Keykubat'ın yendiği açıklanmıştır. 1977 yılı kitabında olduğu gibi Suğdak'ın fethi üzerinde durulmuştur. Yassıçemen Savaşı'na neden olarak Celaleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı alması ve tahrip etmesi gösterilmiştir. Selçukluların bu savaşı yendiği belirtilmiştir. Önceki kitaplardan farklı olarak bu savaşın sonuçları üzerinde durulmuştur. Ders kitabı bu yönü ile kendinden sonraki kitapları etkilemiştir. Ders kitabında Alaâddin Keykubat'ı,

zehirleyenlerin “oğlu Gıyaseddin ile Sadeddin Köpek” olduğu vurgulanmıştır. Önceki des kitaplarına oranla Alaâddin Keykubat Dönemi üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Tarih Lise II (1989) kitabında Yükselme Dönemi 1977 ve 1985 yılı kitaplarında olduğu gibi sultanlar ve dönemleri üzerinden açıklanmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in ilk dönemi Rükneddin Süleymanşah başlığı altında yer almıştır. Bu başlık her iki dönemi birden karşılamamıştır. II. Kılıç Arslan’dan sonra tahta I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in geçtiği ancak ağabeyi Rükneddin Süleymanşah’a iktidarı kaybederek Bizans’a sığındığı aktarılmıştır. Rükneddin Süleymanşah’ın merkezi otoriteyi sağladıktan sonra Anadolu’da Türk birliğini sağlamaya çalıştığı ve Gürcüler üzerine sefere çıktığı açıklanmıştır. 1977 yılı kitabında olduğu gibi IV. Haçlı Seferi’nden kaynaklı olarak Bizans’ın dağıldığı, İznik ve Trabzon merkezli Bizans devletlerinin kurulduğu aktarılmıştır.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi’nde, Trabzon Rumlarından Samsun’un alındığı belirtilmiştir. Laskarisler ile yapılan Alaşehir Savaşı’na neden olarak, Laskarislerin taht mücadelesi gösterilmiştir. Savaşın Menderes Nehri civarında yapıldığı ve Laskarislerin yenildiği açıklanmıştır. I. İzzeddin Keykavus Dönemi ekonomik ilerlemeler üzerinden anlatılmıştır. Ekonomik kalkınmaya önem verildiği ve Kıbrıs ve Venedikliler ile ticaret anlaşmaları yapıldığı açıklanmıştır. Trabzon Rumlarının tâbiyet altına alındığı ve Sinop’un feth edildiği belirtilmiştir. Eyyûbiler üzerine yapılan seferler konusunda; ilkinde pek başarı elde edilemediği, ikinci seferde ise I. İzzeddin Keykavus’un Malatya’da ilen vefat ettiği aktarılmıştır. Sultan I. İzzeddin Keykavus Dönemi önceki kitaplara oranla daha geniş yer bulmuştur.

I. Alaâddin Keykubat Dönemi’nin genel durumu aktarılmış ve devletin ekonomik bakımdan dünyanın en zengin devleti haline geldiği belirtilmiştir. Alanya’nın feth edildiği, Suğdak’ın da alınarak birçok “Rus Prensi ve Kıpçakların” hâkimiyet altına alındıkları aktarılmıştır. Suğdak’ın fethi etraflıca açıklanmıştır. Bu konuya ehemmiyet verilmesi Selçukluların zirve döneminde hâkimiyet alanını göstermesi bakımında önem arz etmektedir. Ders kitabında Anadolu Selçukluları hükümdarlarının soy şeceresi şema halinde yer almıştır.

Mengüceklilere son verilerek doğu sınırının güvence altına alındığı aktarılmıştır. *Moğollara Karşı Tedbirler* başlığı altında Moğollara karşı alınan tedbirler, diğer kitaplardaki bilgilere benzer olarak açıklanmıştır. Yassıçemen Savaşı'na neden olarak Erzurum melikinin tahrikiyle Celaleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı ele geçirmesi gösterilmiştir. Yassıçemen Savaşı'nda Harzemşahların yenildiği ve artık Moğollar ile komşu olunduğu aktarılmıştır. Eyyûbiler ile Selçukluların çatışması üzerinde durulmuş ve Alaâddin Keykubat'ın ele geçirdiği yerler sıralanmıştır. 1985 yılı ve öncesi kiaplarda Yükselme Dönemi konularının ağırlık noktasını Alaâddin Keykubat Dönemi oluştururken bu ders kitabında orantılı olarak konular yer bulmuştur.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında; I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Rükneddin Süleymanşah ve I. İzzeddin Keykavus dönemleri yer almamıştır. 28 yıllık bir sürecin aktarılmaması büyük bir eksiklik olmakla beraber konuların bütünlüğü ortadan kalkmıştır. Bu bakımdan ders kitabı Yükselme Dönemi konularını aktarmaya elverişsizdir. I. Alaâddin Keykubat'ın en kudretli hükümdar olarak ün saldığı belirtilmiştir. Bu dönemde Alanya'nın feth edildiğı, Suğdak Limanı'nın alındığı ve donanmanın güçlendirildiğı vurgulanmıştır. Yassıçemen Savaşı'na neden olarak Alaâddin Keykubat ile Celaleddin Harzemşah'ın “bazı kışkırtmalar yüzünden bozuşması” gösterilmiştir. Bu kışkırtmaların nedenleri açıklanmamıştır. Bu sultanların, “birlik olmaları gerekirken birbiriyle savaştıkları” aktarılmıştır. Savaşın Yassıçemen'de yapıldığı ve Selçukluların zaferiyle sonuçlandığı belirtilmiştir. I. Alaâddin Keykubat'ın Moğollara karşı ittifak oluşturmaya çalıştığı ancak bir ziyafette zehirlenerek vefat ettiğı aktarılmıştır. Ders kitaplarında zehirlenme olayı üzerine farklı görüşler yer almaktadır.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında Yükselme Dönemi diğer kitaplara oranla daha geniş bir şekilde anlatılmıştır. *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Rükneddin Süleyman Şah* başlığı altında II. Kılıç Arslan'dan sonraki süreç aktarılmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıktığı belirtilmiş ve Rükneddin Süleymanşah ile taht mücadelesi açıklanmıştır. Rükneddin Süleymanşah Dönemi diğer kitaplara oranla etraflıca yer bulmuş ve bu sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci dönemi hususunda, Laskarisler

ile anlaşma yapıldığı ve kuzey güney yönlü fetihler gerçekleştiği belirtilmiştir. Trabzon Rumlarının yenildiği ve Samsun'un alınarak İç Anadolu'dan Samsun'a değin uzanan ticaret yolunun emniyetinin sağlandığı aktarılmıştır. Antalya'nın fethedildiği belirtilmiştir. Bu seferler üzerine ders kitabında şöyle bir tespit yapılmıştır: "Anadolu Selçukluları Süleyman Şah'tan sonra yeniden Anadolu sahillerine çıkmıştır" (Turan & Ergezer, s. 70). Alaşehir Savaşı konusunda, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in savaşı galip götürürken talihsiz bir şekilde vefat ettiği belirtilmiştir.

I. İzzeddin Keykavus'un milletler arası ticaretin gelişmesi için çaba sarf ettiği, Venedik ve Kıbrıs ile ticaret anlaşması yaptığı açıklanmıştır. Sinop'un feth edildiği, Trabzon Rumlarının Selçuklulara bağladığı, Antalya'nın yeniden hâkimiyet altına alındığı ve Ermeniler üzerine sefer yapıldığı belirtilmiştir. Eyyûbiler üzerine olan seferlerin ilkinde öncü kuvvetlerin yenilgisiyle neticelendiği ikincisinde ise I. İzzeddin Keykavus'un vefat ettiği aktarılmıştır. I. İzzeddin Keykavus "genç, dinamik, otoriter ve yetenekli" bir sultan olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca vefat ettiğinde kardeşi Alaâddin Keykubat'a güçlü bir devlet miras bıraktığı vurgulanan noktalar arasındadır.

I. Alaâddin Keykubat Dönemi *Uluğ Keykubat (Alâeddin Keykubat) Dönemi* başlığı altında yer almıştır. Moğol tehditinden kaynaklı alınan önlemler etraflıca açıklanmıştır. Alanya'nın fethi açıklanmış ve bu şehrin imarı üzerine durulmuştur. İçel, Silifke, Maraş ve Ceyhan Bölgesi'nin feth edildiği ve buralara Türkmenlerin yerleştirildiği açıklanmıştır. Suğdak'ın fethi 1989 yılı kitabında olduğu gibi etraflıca açıklanmıştır. I. Alaâddin Keykubat'ın Trabzon seferi konusunda, yağın yağmurdan kaynaklı olarak bu seferin yapılamadığı ancak Rumların Selçuklulara tâbi olduğu ve vergi vermeye başladığı belirtilmiştir. Yassıçemen Savaşı *Alâeddin Keykubat'ın doğu siyaseti ve Harzemşahlar* başlığı altında anlatılmıştır. Harzemşahların genel durumu açıklanmıştır. Bu savaşa neden olarak önceki kitaplarda geçtiği gibi Ahlat'ı Celaleddin Harzemşah'ın alması gösterilmiştir. Yassıçemen'de savaşıldığı ve Harzemşahların yenildiği belirtilmiştir. Savaşın tarafların Türk olmasından dolayı, "Türk tarihinin en talihsiz savaşlarından birisi" olduğu belirtilmektedir. Selçuklu-

Eyyûbi çatışmaları diğer kitaplara oranla geniş ölçüde aktarılmıştır. Bu dönemde devletin daha da geliştiği, ilim, teknik ve sanata önem verildiği, birçok eser yapıldığı, bu dönemin en parlak dönem olduğu ve bundan dolayı da halkın Alaâddin Keykubat'a "Uluğ Keykubat" dediği vurgulanmıştır. Ders kitabı diğer kitaplara oranla Yükselme Dönemi konusunu etraflıca açıklanmıştır. Bu durum sonraki ders kitaplarına fazlasıyla yansımıştır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Yükselme Dönemi *Türkiye Selçukluları Devleti'nin Parlak Dönemi* başlığı altında yer almıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Menderes Irmağı'na kadar olan Bizans topraklarını ele geçirdiği açıklanmıştır. Rükneddin Süleymanşah'ın Anadolu'daki Türk birliğini sağlamaya çalıştığı, kardeşlerinin elindeki toprakları kendisine bağladığı ve Saltuklulara son verdiği belirtilmiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci dönemi konusunda, İznik Laskarisleri ile anlaşarak ticaret amacıyla Trabzon Rumlarına sefer düzenlendiği aktarılmıştır. Antalya'nın feth edildiği ve ticari olarak Venedikliler ile anlaştığı açıklanmıştır. Alaşehir Savaşı'na neden olarak "Laskarislerin vergi ödememesi" gösterilmiştir. Savaşın, Alaşehir yakınlarında yapıldığı ancak bu savaşta I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit düştüğü belirtilmiştir. Ders kitabında savaşın sonuçları üzerinde durulmamıştır.

I. İzzeddin Keykavus Dönemi üzerine sadece Sinop'un feth edildiği ve Eyyûbiler üzerine sefer düzenlendiği açıklanmıştır. Bu dönem üzerine belirtilenler, konunun anlaşılması açısından yeterli değildir. Yükselme Dönemi konuları arasında I. Alaâddin Keykubat Dönemi'ne ağırlık verilmiştir. Bu dönemin konuları Moğol tehdidi üzerinden anlatılmıştır. Alanya'nın feth edildiği, Suğdak'ın alındığı ve Alaâddin Keykubat'ın Eyyûbi ve Artuklu ordusunu yendiği açıklanmıştır. Yassıçemen Savaşı konusunda, 1995 yılı kitabında olduğu gibi önce Harzemşahların genel durumu izah edilmiştir. Yapılan savaşın nedeni Celaleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı alması gösterilmiştir. Savaşın, Erzincan yakınlarında yapıldığı ve Harzemşahların yenildiği belirtilmiştir. Kitapta, Van Gölü dolaylarının "Eyyûbilerden kurtarıldı" ifadesine rastlanılmıştır. Eyyûbilerin de bir Türk devlet olduğu düşünüldüğünde "kurtarıldı" ifadesi son derece yanlıştır. I. Alaâddin Keykubat'ın Anadolu Selçuklularının

ve döneminin en büyük hükümdarlarından birisi olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde Selçukluların siyasi, ekonomik ve kültürel bakımdan en parlak dönemini yaşadığı vurgulanmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Anadolu Selçuklu tarihi konuları, dönemlere ya da başlıklara ayrılarak anlatılmamıştır. Konunun yer aldığı kitaplarda olduğu gibi I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Bizans ile mücadele ettiği ancak kardeşi Rükneddin Süleymanşah'a tahtı bırakmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. Rükneddin Süleymanşah'ın, Bizans'ı vergiye bağladığı ve Ermeniler üzerine giderek onları Selçuklulara bağladığı vurgulanmıştır. Mengüceklileri ve Artukluları egemenliği altına aldığı açıklanmıştır. Yapılan bu fetihlerin Anadolu'da Türk siyasi birliğini sağlama amacını taşıdığı tespiti yapılmıştır. Önceki bazı kitaplarda olduğu gibi IV. Haçlı Seferi'nin Bizans için sonuçları açıklanmış ve Anadolu'da kurulan Bizans devletlerine değinilmiştir. Bu dönemin konularının anlaşılması bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Trabzon Rumlarının üzerine sefere çıkılarak Samsun'u aldığı ve Antalya'nın bu dönemde feth edildiği belirtilmiştir. Bu şehirlerin ticaret merkezleri haline dönüştürüldüğü, Venedik ve Kıbrıs Haçlıları ile ticari anlaşmalar yapıldığı yer alan konular arasındadır. Oldukça geniş bir şekilde Ermeniler üzerine olan seferlere değinildiği görülmektedir. Ders kitaplarında, Ermenilerin bölgeleri tam olarak açıklanmamış ve yönetimleri üzerine bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla bazı kitaplarda geçtiği üzere *Toroslar'daki Ermeniler* sözü üzerinden konular aktarılmıştır. Bu durum konuların anlaşılabilirliğini gölgelemektedir. Ayrıca Torosların; Adalar Denizi'nden başlayıp Batı, Orta ve doğu Toroslar olarak İran'a değin uzandığı düşünüldüğünde bu ifade muamma olarak kalmaktadır. Alaşehir Savaşı'na neden olarak, Laskarislerin güçlenmesi ve vergi vermemesi gösterilmiştir. Savaşı Selçukluların kazandığı ve savaş alanını gezerken I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit edildiği belirtilmiştir. 2000 yılı kitabında olduğu gibi kitapta savaşın sonuçları üzerinde durulmamıştır.

I. İzzeddin Keykavus Dönemi konusunda, Sinop'un feth edildiği ve Trabzon Rumlarının vergiye bağlandığı aktarılmıştır. Antalya'nın yeniden feth edildiği ve Ermeniler üzerine gidildiği açıklanmıştır. Eyyûbiler üzerine yapılan sefer konusunda, 1995 yılı kitabında olduğu gibi ilkinde bir netice elde edilemediği ikinci seferde ise I. İzzeddin Keykavus'un hastalarak vefat ettiği belirtilmiştir. Diğer konulara oranla I. İzzeddin Keykavus Dönemi daha az yer bulmuştur. Alaâddin Keykubat Dönemi dört başlık altında anlatılmıştır. Bu konuda ilk olarak Moğollara karşı alınan tedbirler diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır.

Bu dönemde Alanya'nın feth edildiği, Ermenilerin hâkimiyet altına alındığı ve Mengüceklilere son verildiği belirtilmiştir. Suğdak'ın fethi ayrı bir başlık altında anlatılmıştır. Trabzon Rumlarının tâbiyet altına alındığı ve yıllık vergi vermesi konusunda anlaşıldığı belirtilmiştir. Yassıçemen Savaşı konusunda 1995 ve 2000 yılı kitabında olduğu gibi önce Harzemşahların genel durumu açıklanmıştır. Bu savaşa neden olarak Celaleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı alması gösterilmiştir. Yapılan savaşı Selçukluların kazandığı belirtilerek Eyyûbiler ile mücadeleye geçilmiştir. Bu mücadelenin nedeni, "Ahlat'ın bu sefer Selçukluların eline geçmesi" gösterilmiştir. Yapılan savaşlarda ise Selçukluların galip geldiği belirtilmiştir. Alaâddin Keykubat Dönemi en parlak dönem olarak tasvir edilmiş ve Gerileme Dönemi konularına geçilmiştir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Yükselme Dönemi konuları arasında I. Alaâddin Keykubat Dönemi'ne ağırlık verilmiştir. Dolayısıyla konular orantılı olarak anlatılmamıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıktıktan sonra taht mücadelesine girdiği ve Rükneddin Süleymanşah'a tahtı bırakmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. 1995 yılı kitabında olduğu gibi Rükneddin Süleymanşah'ın Türk birliğini sağlamaya çalıştığı, Ermeniler üzerine gittiği ve Saltuklulara son verdiği açıklanmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci dönemi konusunda İznik Rumları ile anlaştığı, Trabzon Rumları üzerine giderek Samsun'u feth ettiği belirtilmiştir. Antalya'nın 1207 yılında feth edildiği ve Venedikliler ile ticaret anlaşması imzalandığı açıklanmıştır. Alaşehir Savaşı'nın nedeni 2000 ve 2005 yılı kitaplarında olduğu

üzere Laskarislerin vergi vermemesi gösterilmiştir. Savaşın Alaşehir yakınlarında yapıldığı ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit olduğu aktarılmıştır. Kitapta savaşın sonuçları üzerinde durulmamıştır.

Ders kitabında, *Antalya* başlığı altında *Öğrenelim* bölümü oluşturulmuş ve İbn-i Batuta'nın Seyahatnamesinden Antalya üzerine olan bilgilere yer verilmiştir. Bir seyyahın gözünden, bu dönemdeki bir Anadolu şehrinin aktarılması, dönemin daha iyi anlaşılmasına vesile olmuştur. I. İzzeddin Keykavus Dönemi çok kısa tutulmuştur. Trabzon Rumları ve Ermenilerin vergiye bağlandığı ve Sinop'un feth edildiği açıklanmıştır. Eyyûbiler üzerine olan sefer, yeterince anlaşılır aktarılmamıştır. Bu konuda belirtilenler bu dönemi anlamak için yetersiz ve konular arası geçişte bağlayıcılık yoktur. Ayrıca konular sebep-sonuç bağlamından uzak aktarılmıştır. Diğer kitaplardaki bilgilere benzer olarak Moğollara karşı alınan tedbirler sıralanmıştır. I. Alaâddin Keykubat Dönemi, Alanya ve Suğdak'ın fethedildiği belirtilmiştir. Mengüceklilere ve Artukluların Harput koluna son verildiği açıklanmıştır. *Öğrenelim* bölümü oluşturulmuş ve burada İbn-i Batuta'nın Seyahatnamesinden bu sefer Alanya üzerine bilgiler aktarılmıştır.

Yassıçemen Savaşı konusunda, dönemin tarihçilerinden Nesevî'nin düşüncelerine yer verilmiştir. Olayların yaşandığı dönemden, çağdaş bir tarihçinin düşüncelerine yer verilmiş olması tarih ders kitaplarında olması gereken bir özelliktir. Ancak bu konuya yeterince önem verilmemektedir. Yassıçemen Savaşı'nın nedeni önceki kitaplarda yer aldığı gibi Ahlat'ın Harzemşahlar tarafından ele geçirilmesi gösterilmiştir. Yassıçemen'de yapılan savaş Selçukluların kazandığı belirtilmiştir. Doğu Anadolu'daki bazı yerlerin Selçuklulara geçtiği ve Moğollara karşı buradaki kalelerinin güçlendirildiği vurgulanmıştır. İbn-i Bibi'nin Selçukname'sinden bu dönem üzerine bir şiire yer verilmiştir. Şiirde Alâadin Keykubat Dönemi'nin genel durumu izah edilmiştir. Ders kitaplarında şiirlere çok az rastlanılmıştır. Kadı Burhaneddin ve Âşık Paşa örneğinde şiirler yer almış olsa da bu yeterli değildir.

Ortaöğretim Tarih 10 (2019) kitabında II. Kılıç Arslan Dönemi'nden itibaren, Anadolu'nun Türkleşmesi, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti, Haçlı Seferleri ve Anadolu'daki Moğol istilası

konuları aktarılmıştır. Bu durum Anadolu Selçuklu tarihi konularının doğal akışını ve bütünlüğünü bozmuştur. Önceki kitaplarda Haçlı Seferleri konuları dışında rastlanılmayan bu kopukluk, Anadolu Selçuklu Devleti tarihi konularının yeterince anlaşılmasına neden olmuştur. Ders kitabında I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Rükneddin Süleymanşah ve I. İzzeddin Keykavus dönemleri yer almamıştır. Ayrıca öncesinde de belirtildiği üzere, Şahin Şah ve I. Mesut dönemleri de yer almamıştır. Dolayısıyla ders kitabı Anadolu Selçuklu tarihi konularını aktarmaya elverişsizdir. Alaâddin Keykubat Dönemi ve Gerileme Dönemi konuları “Moğolların Anadolu’yu istilası” konusu arasında yer almıştır. Sultan Alaâddin Keykubat konusunda sadece kişiliği üzerine tespitlerde bulunulmuş ve Moğullara karşı tedbirler aldığı belirtilmiştir. Ders kitabında, Alaâddin Keykubat’ın vefatı üzerinde durulmuştur. Bu dönemdeki feth edilen yerler ve gelişmeler yer almamıştır. Dolayısıyla ders kitabı bu dönem konularını aktarmaya yeterli değildir.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Rükneddin Süleymanşah dönemleri yer almamıştır. Bu durum konuların bütünlüğü ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Anadolu Selçukluların en parlak zamanını yaşadığı bu dönemin sultanlarının yer almaması son derece şaşırtıcıdır. Bu konuların yer aldığı ders kitaplarının bir kısmında ise I. Alaâddin Keykubat Dönemi daha fazla yer bulmuştur.

Tablo 10

Ders Kitaplarında Yükselme Dönemi

Basım Y. G. Keyhüsrev Rükneddin S. G. Keyhüsrev' in II. D. Alaşehir S. İ. Keykavus A. Keykubat Yassıçemen S.

1910	-	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	-	-	-	-	-
1931	-	-	✓	✓	✓	✓	✓
1942	-	-	✓	-	✓	✓	-
1952	-	-	-	-	-	✓	✓
1974	-	-	✓	✓	✓	✓	-
1977	-	-	✓	-	✓	✓	✓
1981	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1985	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1989	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1992	-	-	-	-	-	✓	✓
1995	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2005	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2012	-	✓	✓	✓	✓	-	✓
2019	-	-	-	-	-	✓	-

4.2.1.3. Gerileme Dönemi

Bu bölümde Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerileme ve yıkılış süreci konuları arasında yer alan; Babaîler İsyanı, Köseadağ Savaşı, Müşterek Hükümdarlar Dönemi, Muinüddin Pervane, Elbistan Savaşı, Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışı üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. *Büyük Tarih-i Umumî* (1910) ve *Tarih-i Umumî* (1912) kitaplarında bu dönem konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Gerileme Dönemi *Anadolu Selçuk İmparatorluğunun Zayıflaması: Dahili İsyenlar* başlığı altında yer almıştır. Bu dönemin konuları etraflıca açıklanmıştır. Sadeddin Köpek'in devlet aleyhine faaliyetleri ve devlet hizmetindeki Harzemşahların Eyyûbiler tarafına geçişine kısaca değinilmiştir. Babaîler İsyanı konusunda, Baba İshak adındaki bir Türkmen şeyhinin kendini peygamber olarak tanıtip, Türkmenleri kendisine “kıyam ettirdiği” belirtilmiştir. Selçuklular ile yapılan ilk mücadelelerde başarılı olsalar da “büyük bir kısmı Hristiyanlardan mürekkep Selçuklu ordusuna” yenildikleri açıklanmıştır. Ders kitabındaki “Hristiyan kuvvetler” tabiri son derece yanlış olup başlı devlet askeri olarak belirtmesinin konunun açıklığı bakımından doğru olacağı görölmektedir. Köseadağ Savaşı'nın nedenleri üzerinde durulmamıştır. Bu konuda Baycu Noyan komutasındaki bir ordunun Erzurum'u aldığı, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ise bağı devlet askerlerinin de gelmesiyle harekete geçtiği belirtilmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Moğollar karşısında Köseadağ'da “fena bir hezimete uğradığı” vurgulanmıştır.

Sivas'ın savunma vermeden teslim olduğı ancak Kayseri'nin talan edilerek halkının kılıçtan geçirildiğı belirtilmiştir. Köseadağ Savaşı'ndan devletin yıkılışına değin olan süreç *Anadolu Selçuk İmparatorluğunun Cengiz Çocuklarının Nüfuzu Altına Girmesi ve İlhanlıların Hakimiyetine Karşı Anadoluda İsyenlar; Selçuk İmparatorluğunun İnkırazı* başlıkları altında anlatılmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1246'da vefatı ile birlikte veliahtlar arasında mücadelelerin başladığı; II. İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alaâddin Keykubat'ın birlikte sultan olduğı açıklanmıştır. İdareyi ise Celaleddin Karatay'ın

üstlendiği belirtilmiştir. Fakat müşterek hükümdarlık dönemine nasıl girildiği üzerine bilgi verilmemiştir.

Muinüddin Pervane'nin, II. İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı sırayla Moğollara ispiyonlandığı belirtilmiştir. Muinüddin Pervane'ye Türkmenlerin nefret duyduğu vurgulanmıştır. Muinüddin Pervane üzerine olan bu tutum sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Elbistan Savaşı konusunda, Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu'daki "cereyanlardan istifade etmek amacıyla" Moğollara savaş açtığı ve Elbistan'ta Moğolları müthiş bir mağlubiyete uğrattığı açıklanmıştır. Baybars'ın Kayseri'ye geldiği ancak Pervane'nin gelmemesinden dolayı geri çekildiği belirtilmiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey ve Cimri Hadise'si kısaca açıklanmıştır. Bu isyanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Moğollardan yardım alarak bastırdığı belirtilmiştir. 2000 ve sonrası ders kitaplarında bu isyanın bastırılmasında sadece Moğolların yer aldığı bilgisi verilmiştir. Devletin yıkılışı "II. Mesut'un 1308'de Kayseri'de vefat ile Selçuk Sultanlığı ismende nihayet son buldu" denilerek sonlandırılmıştır. Ders kitabında yer alan bu konular sonraki ders kitaplarına da yansımıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Gerileme Dönemi *Selçukluların Zayıflaması; Moğol İstilas* başlığı altında yer almıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışı ve Sadeddin Köpek'in devlet aleyhine olan faaliyetleri sıralanmıştır. Babaîler İsyanı 1931 yılı kitabına benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Köseadağ Savaşı'na neden olarak "Moğolların Anadolu'yu istilaya gelmesi" gösterilmiştir. Yapılan savaş konusunda 1931 yılı kitabından farklı olarak, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bütün kuvvetlerin gelmesini beklemeden Moğolların üzerine gittiği belirtilmiştir. Savaş şöyle geçmektedir: "II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1243 yılında Köseadağ'da Moğollar ile muharebeye tutuştu; ve fena halde bozguna uğradı" (Mansel vd., s. 98).

Moğollara dayanmanın zorluğu karşısında Selçukluların vergi vermeyi kabul ettikleri belirtilmiştir. Köseadağ Savaşı'ndan sonraki süreç *Moğol baskısı, Baybars Anadolu'da ve Selçukluların Yıkılışı 1303* alt başlıkları altında yüzeysel olarak açıklanmıştır. II. Gıyaseddin

Keyhüsrev vefat edince melikler arasında taht mücadelelerinin yaşandığı ve sonunda üç melikin birlikte tahta çıktığı belirtilmiştir. Fakat bu meliklerin kim olduğu açıklanmamıştır. Muinüddin Pervane'nin II. İzzeddin Keykavus'u ve daha sonra Rükneddin Kılıç Arslan'ı Moğollara Memlûkler ile münasebet içinde olduğu gerekçesiyle ispiyonladığı açıklanmıştır. Elbistan Savaşı konusunda, Sultan Baybars'ın Elbistan'da Moğolları yendiği ve Kayseri'ye kadar geldiği aktarılmıştır. Ancak "Selçuklu beylerinin yardım etmemesi" üzerine geri çekildiği belirtilmiştir. Ders kitaplarının birçoğunda Baybars'ın geri çekilmesinin nedeni; Anadolu beylerinin Baybars'a yardım etmemesi ya da Pervane'nin Kayseri'ye gelmemesi gösterilmiştir. Bu dönem üzerine şöyle bir tespitte bulunulmuştur: "Memleketin bütün verimi İlhanlıların hazinesine gidiyor, memuriyetler rüşvetle alınıp satılıyor, halk sefalet içerisinde eziliyordu" (Mansel vd., s. 101). Ders kitabında başta Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı olmak üzere önemli gelişmelere yer verilmemiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışı şöyle açıklanmıştır: "Gazan Han'ın emriyle ikinci defa II. Mesut tahta çıkarıldı. Varlığı ile yokluğu aynı olan bu sultanın Kayseri'de ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmış oldu" (Mansel vd., s. 102). Ders kitabında konular arası geçişte bağlantı bulunmamaktadır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Gerileme Dönemi *Sultanlığın Zayıflaması ve Yıkılışı* başlığı altında yer almıştır. Bu konuda ilk olarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkış süreci ve önceki kitaplarda olduğu gibi Sadeddin Köpek'in devlet aleyhine olan faaliyetleri açıklanmıştır. Babaîler İsyanı diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Ders kitabında "halkın yönetimden memnun olmadığı" açıklanmıştır. Köseadağ Savaşı 1931 ve 1942 yılı kitaplarının aksine üzerinde durulan bir konu olmuştur. Savaşın nedeni Moğolların "II. Gıyaseddin'in fena ve bozuk idaresinden faydalanmak istemesi" gösterilmiştir. Savaşın Köseadağ'da yapıldığı, başlangıçta Selçukluların "kahramanlık gösterecekleri" sonradan yenildikleri belirtilmiştir. Yapılan anlaşma konusunda, Selçukluların Moğollara her yıl 1 milyon 200 bin altın, ipekli kumaş, deve, at ve koyun hediye verecekleri açıklanmıştır.

II. İzzeddin Keykavus'un Ögeday'ın cenaze merasimine gitmediği gerekçesiyle azledildiği aktarılmıştır. Önceki kitaplarda değinilmeyen Müşterek Hükümdarlık Dönemi'ne nasıl girildiği bu ders kitabında yer almıştır. Bu konuda, Rükneddin Kılıç Arslan'ın II. İzzeddin Keykavus karşısında yenildiği fakat II. İzzeddin Keykavus'un alçak gönüllülükle kardeşini tahta bıraktığı belirtilmiştir. Akabinde, II. İzzeddin Keykavus'un, diğer kardeşi II. Alaâddin Keykubat'ı da tahta çıkartarak üçlü bir yönetim uygulandığı açıklanmıştır. Muinüddin Pervane'nin "Moğol taraftarı" olduğu vurgulanmıştır. Önceki kitaplarda olduğu gibi Muinüddin Pervane'nin önce II. İzzeddin Keykavus'u Moğollara, Memlûklerle ilişki kurduğu gerekçesiyle ihbar ettiği ve daha sonra Rükneddin Kılıç Arslan'ı entrika ile Moğollara katlettirdiği aktarılmıştır. Elbistan Savaşı konusunda, Selçukluların daveti üzerine Memlûk hükümdarı Baybars'ın Anadolu'ya geldiği ve Moğolları Elbistan Savaşı'nda yendiği belirtilmiştir. 1931 ve 1942 yılı kitaplarında yer almayan, Baybars'ın Kayseri'ye geldiği burada kendi adına hutbe okuttuğu ve kendisini Anadolu sultanı ilan ettiği açıklanmıştır. 1942 yılı kitabında olduğu gibi Selçuklu beylerinin yardım etmemesinden kaynaklı olarak Baybars'ın ülkesine döndüğü belirtilmiştir.

Selçuklu sultanlarının Moğollar elinde oyuncak olduğu vurgulanmıştır. Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı diğer kitaplara benzer şekilde açıklanmıştır. Ders kitabında Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini içeren bir konu üzerine bilgi verilmiştir. Bu konuda 1299 ile 1301 yılı arası tahtın boş kaldığı belirtilmiş olup bu süreçte "Osmanlıların bağımsız olabileceği" çıkarımı yapılmıştır. Bu konu Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini içeren bilgi olduğu için bu bölümde yer alması gerekmemektedir. Devletin yıkılışı şöyle açıklanmıştır: "II. Mesut Kayseri sarayında tam bir aciz ve sefalet içinde ölümünden sonra yerine geçecek kimse bulunmadığından Selçuk Devleti'de sessizce sona erdi (1308)" (İnal & Ormancı, s. 154). Yer alan bu ifadelerin temeli olabilir ancak millî tarihin içerisinde yer alan sultanlardan birisinin ders kitabına bu şekilde yansması oldukça kötü bir durumdur.

Tarih Lise II (1974) kitabında Gerileme Dönemi *Zayıflama Devri ve Sultanlığın Parçalanması (1243-1308)* başlığı altında yer almıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve veziri

Sadeddin Köpek “kötü huylu, eğlenceye düşkün” olarak nitelenmiştir. Bu ifadeler ders kitabında yer almaması gereken ifadelerdir. Babaîler İsyanı diğer kitaplara benzer şekilde açıklanmıştır. Köseadağ Savaşı’na neden olarak “Moğolların Anadolu’nun durumundan faydalanmak istemesi” gösterilmiştir. Köseadağ eteklerinde Selçuklu ordusu ile Moğolların savaştığı belirtilmiştir. 1952 yılı kitabında olduğu gibi başlangıçta Selçukluların iyi savaştığı ancak daha sonra savaşı bırakarak kaçmaya başladıkları açıklanmıştır. Savaşın sonuçları hususunda, II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Moğollara vergi vermeyi ve hâkimiyetlerinde olmayı kabul ettiği aktarılmıştır. Önceki kitaplara oranla Müşterek Hükümdarlar Dönemi ve ülkenin taksimi etraflıca açıklanmıştır.

Muinüddin Pervane’nin 1931, 1942 ve 1952 yılı kitaplarında olduğu gibi önce II. İzzeddin Keykavus’u sonrasın da ise Rükneddin Kılıç Arslan’ı Memlûkler ile ilişki kurduğu iddiasıyla tahtan indirttiği belirtilmiştir. Elbistan Savaşı ve Baybars’ın Anadolu’ya gelişi etraflıca açıklanmıştır. Baybars’ın Elbistan Ovası’nda Moğolları yendiği ve Kayseri’ye geldiği aktarılmıştır. Kitapta bu durum üzerine, Muinüddin Pervane’nin ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Tokat’a kaçtıkları belirtilmiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı önceki kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Kitapta, halkın bu dönemde yokluk ve sefalet içerisinde olduğu vurgulanmıştır. II. Mesud’un 1308’de vefatı ile devletin son bulduğu belirtilerek bu Anadolu Selçukluları tarihi sonlandırılmıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında Gerileme Dönemi konusu, kitabın diğer konularına oranla daha az yer bulmuştur. Ders kitabında yaklaşık 15 sayfa yer alan Anadolu Selçukluları tarihinin 1 sayfasının bu döneme ayrılması konulara orantılı yaklaşmadığını göstermektedir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi bazı kitaplarda olduğu gibi olumsuz ifadeler ile aktarılmıştır. Vezir Sadeddin Köpek’in devlet aleyhine olan faaliyetleri sıralanmıştır. Babaîler İsyanı diğer kitaplara benzer olarak açıklanmıştır. Köseadağ Savaşı’nın nedeni belirtilmeden, Baycu Noyan komutasında bir Moğol ordusunun Köseadağ’da Selçuklu ordusunu korkunç bir bozguna uğrattığı vurgulanmıştır. Savaşın nedenlerinin üzerinde durulmaması, konuların sebep-sonuç ilişkisinde açıklanmadığını

göstermektedir. Moğolların yarım asırdan fazla Anadolu'yu sömürdükleri belirtilmiştir. Kitapta, Köseadağ Savaşı'ndan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışına değin olan konular, sadece sultanların adları sıralanarak açıklanmıştır. Dolayısıyla önemli konuların kitapta yer almaması, dönemin anlaşılmasına neden olmuştur. Devletin yıkılışı üzerine şu husus geçmektedir: "XIII. yüzyılın sonuna doğru, Moğol zorbalığının gittikçe kuvvetten düştüğü tarihlerde Türk beylerinin ve halkının yer yer direnmeleri görülmeye başladı. Çökmekte olan Selçuklu Devletinin yıkıntıları üzerinde yavaş yavaş Anadolu beylikleri kuruldu" (Kafesoğlu & Deliorman, s. 99).

Tarih Lise II (1981) kitabında Gerileme Dönemi *Selçuklu Sultanlığının Zayıflama Devri ve Yıkılması* başlığı altında yer almıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve veziri Sadeddin Köpek'in devlet aleyhine olan faaliyetleri diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Sadeddin Köpek'in "sultan olmak istediği" vurgulanmıştır. Devlet hizmetinde yer alan Harezmîlilerin göçlerinin nedeni, Sadeddin Köpek'in Harezm komutanlarını öldürmesi gösterilmiştir. Babaîler İsyanı oldukça kısa bir şekilde aktarılmıştır. Köseadağ Savaşı'na neden olarak Baba İshak İsyanı karşısında Selçukluların zorlanması ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Moğollara karşı babası gibi "yumuşak siyaset izleyememesi" gösterilmiştir. Yumuşak siyaset tabiri açıklanmamıştır. Selçukluların yapılan savaşta yenildikleri açıklanmıştır. Savaşın sonuçları konusunda Erzincan, Sivas ve Kayseri'nin Moğolların eline geçtiği II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in her yıl vergi vermek suretiyle Baycu Noyan ile barış yaptığı belirtilmiştir.

Bu dönemden itibaren Moğollara bağlı bir hükümet olarak devletin devam ettiği aktarılmıştır. Muinüddin Pervane'ye değinilmeden II. İzzeddin Keykavus'un Memlûkler ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle ortadan kaldırıldığı vurgulanmıştır. Bu olay açıklayıcı anlatılmamıştır. Bu dönemdeki Müşterek Hükümdarlar ve Muinüddin Pervane kitapta anlatılmamıştır. Bu durum konular arasında bağlantı kurulamamasına neden olmuştur.

Elbistan Savaşı'na neden belirtilmeden Baybars'ın Suriye üzerinden Anadolu'ya gelerek Elbistan'da Moğolları yenilgiye uğrattığı açıklanmıştır. Baybars'ın Kayseri'ye geldiği ancak destek göremeyince geri ülkesine döndüğü belirtilmiştir. Akabinde, Moğolların Anadolu'da

“200 bin kişi öldürerek öclerini aldıkları” açıklanmıştır. Moğollar tarafından katledilen insanların Anadolu’daki Türkler olduğu düşünöldüğünde kitapta kullanılan “öclerini aldı” ifadesi son derece yanlıştır. Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı kitapta yer almamıştır. Devletin yıkılışı şöyle geçmektedir: “Varlığı ile yokluğu arasında hiçbir fark bulunmayan II. Mesut’un 1308’de ölmesiyle Anadolu Selçuklu Devleti ortadan kalktı” (Akşit, s. 155). Siyasi tarih konularının sonunda, Anadolu Selçuklu sultanlarının soy şeceresini gösteren bir şema yer almıştır. Ders kitaplarında 1952 yılı elde edilen kazanımlar 1974, 1977 ve 1981 yılı kitaplarında devam ettirilmemiştir.

Tarih Lise II (1985) kitabında Gerileme Dönemi *Anadolu Selçuklu Devleti’nin Dağılışı* başlığı altında yer almıştır. 1974 yılı kitabında olduğu gibi II. Gıyaseddin Keyhüsrev “eğlenceye düşkün ve akıl olarak normalin altında” gösterilmiştir. Bu ifadeler der kitabında yer almaması gereken ifadelerdir. Diğer kitaplarda geçtiğı gibi Vezir Sadeddin Köpek’in devlet aleyhine olan faaliyetleri sıralanmıştır. Babaîler İsyanı önceki kitaplara oranla etraflıca açıklanmış ve bu isyanın ekonomik boyutu üzerinde daha çok durulmuştur. Doğuya gelen Türkmenlerin, kervanları soymasından dolayı da Selçukluların baskısının arttığı aktarılmıştır. Bu Türkmenlerden birisi olan “yarı Şaman yarı Müslüman” olan bir Türkmen şeyhinin peygamberlik iddia ettiğı ve çevresine toplananlar ile isyan ettiğı açıklanmıştır. İsyanın güçlölkle bastırabildiğı belirtilmiştir. Moğolların Anadolu Selçuklularından çekindiğı ancak Baba İshak İsyanı karşısında Selçukluların aciz kalmasıyla bu çekinmenin son bulduğı aktarılmıştır.

Savaşın nedeni, Moğolların Erzurum’u ele geçirmesi gösterilmiştir. Selçukluların 80 bin kişilik bir ordu ile Köseadağ’a geldiğı, Moğolların ise 30 bin kişi olduğu belirtilmiştir. Ders kitaplarında genel anlamda ordu mevcudiyetleri bu rakamlar ile ifade edilmiştir. Köseadağ Savaşı, önceki kitaplarda değinilmeyen bir şekilde yer bulmuştur. Bu konuda Selçuklu öncü kuvvetlerinin yenilmesiyle sultanın ordugahı terkederek kaçtığı ve bunu gören ordunun da Moğollar karşısında savaş alanını terk ettiğı belirtilmiştir. Savaşın sonuçları, ayrı başlık altında maddeleştirilerek sıralanmıştır. Bu maddelerde, Moğolların birçok Anadolu şehrini

tahrip ettikleri, bağı olan devletlerin ayrıldıkları, hükümdarların Moğolların elinde kukla olduğu ve bu yılın 100 yıl sonra bile “Baycu yılı” olarak acıyla anıldığı belirtilmiştir. Önceki kitaplara oranla Köseadağ Savaşı’nın daha temelli bilgiler ile anlatıldığını söylemek mümkündür.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev’den sonraki süreç önceki kitaplardaki gibi sultanlar üzerinden değil, devlet adamları ve yaşanan gelişmeler üzerinden anlatılmıştır. Bu anlatım sonraki ders kitaplarında yansımıştır. Celaleddin Karatay’ın kardeşler arası taht mücadelesinde, üçünü de tahta çıkardığı belirtilmiştir. Muinüddin Pervane 1262 ile 1277 arasında devlette tek söz sahibi kişi olarak gösterilmiştir. Muinüddin Pervane’nin vezir olduğu dönemin, Anadolu Selçuklularının son huzurlu dönemi olduğu tespiti yapılmıştır. Ders kitabı bu yönüyle, Pervane’nin olumsuz ifadeler ile anlatıldığı kendisinden önceki kitaplar ile ayrı düşmektedir. Elbistan Savaşı’nın nedeni “Muinüddin Pervane’nin Memlûkleri çağırması” gösterilmiştir. Baybars’ın Anadolu’ya gelme nedeni, kitaplarda farklı görüşler ile aktarılmıştır. Bu görüşler Anadolu beylerinin ya da Muinüddin Pervane’nin Memlûkleri çağırması ve Sultan Baybars’ın Anadolu’daki durumundan istifade etmek istemesi gösterilmiştir. Kitapta, Baybars’ın karşısında Selçukluların da olduğu fakat onların savaşmadıkları açıklanmıştır.

Karamanoğlu İsyanı’nın nedeni, Karamanoğlu Mehmet Bey’in şehzade “Cimri veya Sivayuş’u” Konya’ya gelerek tahta oturtması gösterilmiştir. Ayrıca onun, toplanan divanda Türkçenin resmi dil olacağına sözleri kitapta yer almıştır. Ders kitabında, Vezir Fahreddin Ali (Sahip Ata) üzerinde durulmuştur. Sahip Ata ilk kez bir ders kitabında yer almıştır. Sahip Ata’nın ölümüyle bereber 1288 yılında devlet diye birşeyin kalmadığı belirtilerek Anadolu Selçuklu tarihi konuları sonlandırılmıştır. Devletin yıkılış tarihi, kitaplarda farklı gösterilmiştir. Kitapların geneli 1308’i göstermekle beraber 1288, 1299 ve 1303 yılları da verilen tarihler arasındadır.

Lise Tarih II (1989) kitabında Gerileme Dönemi *Anadolu Selçuklu Devletinin Dağılışı* başlığı altında yer almıştır. 1974, 1977 ve 1985 yılı kitaplarında olduğu gibi II. Gıyaseddin

Keyhüsrev'in kişiliği üzerine tespitte bulunulmuş ve daha sonra Sadeddin Köpek'in devlet aleyhine olan faaliyetleri sıralanmıştır. “Kayır Han'ın öldürtülmesinin” ileride devletin başına büyük belalar açacağı tespiti yapılmıştır. Babaîler İsyanı'nın nedeni sultanın eğlenceye düşkün olması, lüks yaşantısı ve bununla halk nazarında tepkiye yol açması gösterilmiştir. İsyanın çıkma nedeni olarak, önceki kitaplar ile ayrı düşülmüştür. Baba İshak'ın çevresine toplananlar ile bir isyan başlattığı ve bu isyanın güçlükle bastırılabilirdiği belirtilmiştir. Kitapta, bu olayın devleti zayıflattığı ve Moğol istilasını kolaylaştırdığı açıklanmıştır.

Kösedağ Savaşı diğer kitaplara benzer olarak açıklanmıştır. Yenilginin sebebi olarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in savaş alanını terk etmesi ve savaş öncesi Sadeddin Köpek'in teşviki ile komutanlarının çoğunu öldürtülmesi gösterilmiştir. Savaşın sonuçları *Moğol Hakimiyeti ve Anadolu Selçuklu Sultanlığının Ortadan Kalkması* başlığı altında yer almıştır. Bu dönemin konuları, 1985 yılı kitabında olduğu gibi vezirler ve olaylar üzerinden anlatılmıştır. Sultanların kukla oldukları ve Moğolların 1256 yılından sonra ülkeyi tamamen işgal ettikleri belirtilmiştir. Muinüddin Pervane'nin Moğollar ile iş tuttuğu ancak yaptığı hainliklerin işe yaramadığı ve sonunda da Moğollar tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir. Pervane konusunda şu tespit yapılmıştır: “Çünkü tarih boyunca kendi devletine ve milletine ihanet edenlere kimse itimat etmemiştir” (Köymen & Ünal, s. 108). Elbistan Savaşı'na neden olarak Hatiroğlu Şerafettin'in ayaklanarak Baybars'tan yardım istemesi gösterilmiştir. Baybars'ın Anadolu'ya gelerek Elbistan Ovası'nda Moğolları yenilgiye uğrattığı belirtilmiştir. Kitapta Anadolu'nun genel durumu açıklanmıştır. 1308 yılında tahta hiçbir hükümdar çıkarılmayarak devletin Moğol valilerince yönetildiği belirtilmiş ve Selçuklu tarihi sonlandırılmıştır. Ders kitabında Müşrerek Hükümdarlık Dönemi ve Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı yer almamıştır. Kuruluş ve Yükselme Dönemi konularına oranla Gerileme Dönemi konuları oldukça kısa tutulmuştur. Bu durum konuların eşit oranda yer almadığını göstermektedir.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında Gerileme Dönemi *Anadolu Selçuklu Devleti'nin Dağılışı* başlığı altında yüzeysel olarak anlatılmıştır. Bu durum konular arasında bağlantının oluşmasına engel olmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıktığı belirtilmiş ve Sadeddin Köpek'in devlet aleyhine olan faaliyetleri benzer ifadelerle sıralanmıştır. Baba İshak İsyanı'na neden belirtilmeden isyanın çıktığı ve güçlkle bastırılabilirdiği açıklanmıştır. Konunun anlaşılabilirliği bakımından bu bilgiler yetersizdir. Köseadağ Savaşı'nın nedeni "Erzurum'un Moğollar tarafından yağmalanması" gösterilmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şahsiyeti üzerine olumsuz tespitler yapılmış ve onun komutanların sözünü dinlemediği belirtilmiştir. Selçuklu öncü kuvvetlerinin yenilmesi üzerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in savaş alanını terk ettiği ve Selçuklu ordusunun savaşmadan dağıldığı açıklanmıştır. Ders kitaplarında Köseadağ Savaşı'nın meydana gelişi üzerine fikir birliği bulunmamaktadır.

Köseadağ Savaşı sonrasında; Anadolu'nun Moğol baskısı altına girdiği, Moğolların kendi istediklerini tahta çıkardığı ve bu dönemden itibaren sultanların "Moğol memuru gibi davrandıkları" belirtilmiştir. 1985 yılı kitabında olduğu gibi Anadolu'nun genel durumu aktarılmıştır. Bu dönemdeki belirtilen gelişmelere bakıldığında, Baybars'ın Anadolu'ya geldiği ve Elbistan'da Moğolları yenilgiye uğrattığı açıklanmıştır. Baybars'ın "Selçuklu ileri gelenlerinin" desteğini alamayınca ülkesine döndüğü belirtilmiştir. Ders kitabında, konular arası geçişte gözle görülür oranda kopukluklar görülmektedir. Bu durum konunun anlaşılabilirliğini zedelemiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in bir Selçuklu şehzadesini tahta çıkardığı fakat Baybars'ın geri çekilmesinden dolayı bu isyanın bastırıldığı belirtilmiştir. Devletin yıkılışı konusunda, II. Mesut'un vefatından sonra tahta kimsenin çıkmadığı ve artık ülkeyi Moğol valilerinin yönettiği belirtilmiştir. Müşterek Hükümdarlar Dönemi ve Muinüddin Pervane konusunda bilgi yer almamıştır.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında Gerileme Dönemi *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı* başlığı altında yer almıştır. Gerileme Dönemi diğer kitaplara oranla etraflıca aktarılmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi gelişmeleri ve Sadeddin Köpek'in devlet aleyhine olan

faaliyetleri açıklanmıştır. Önceki kitaplarda değinilmeyen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devleti düzene koymaya çalıştığı ve Gürcüler ile dostluk kurduğu açıklanmıştır. 1977 yılı kitabında geçtiği gibi Diyarbakır'ın alındığı açıklanmış ve bu fethin II. Gıyaseddin Dönemi'nin "en büyük başarısı" olduğu vurgulanmıştır. Babaîler İsyanı ayrı başlık altında anlatılmıştır. İsyanın nedeni 1989 yılı kitabında olduğu gibi ülkedeki ekonomik ve sosyal durum gösterilmiştir. Bu isyanın zorlukla bastırılmasının Moğollara cesaret verdiği belirtilmiştir. Köseadağ Savaşı konusunda 1985, 1989 ve 1992 yılı kitabında geçtiği gibi öncülerin yenilmesi üzerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in savaş alanından ayrıldığı, ordunun bu duruma morali bozulduğu ve savaş alanını terk ettiği açıklanmıştır.

Kitapta, savaşın kaybedilme nedenleri sıralanmış ve yeni bir başlık altında sonuçları aktarılmıştır. Müşterek Hükümdarlık Dönemi diğer kitaplara oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur. 1985 yılı kitabında olduğu gibi Pervane üzerine olumlu ifadelerin yer aldığını söylemek mümkündür. Onun, devleti hâkimiyeti altına aldığı ve Moğol baskısından kurtarmak için Memlûk Sultanı Baybars'ı davet ettiği belirtilmiştir. Baybars'ın Anadolu'ya geldiği ve bir Moğol ordusunu Elbistan'da mağlup ettiği açıklanmıştır. Ders kitabında Sahip Ata etrafıca açıklanmıştır. Sahip Ata'nın, Moğolları yumuşatıp halkı korumaya çalıştığı belirtilmiş ve ona halkın "Sahip Ata" adını verdiği açıklanmıştır. Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı etrafıca aktarılmıştır. II. Mesut'un 1308'de ölümünün ardından devletin son bulduğu belirtilerek Anadolu Selçukluları tarihi sonlandırılmıştır. Kuruluş, Yükselme ve Gerileme Dönemi konuları eşit oranda kitapta yer bulmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Gerileme Dönemi *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Zayıflaması ve Moğol İstilas* başlığı altında yer almıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Diyarbakır'ı ve Tarsus'u feth ettiği aktarılmıştır. Bu dönemdeki Ermeniler üzerine olan sefer yeterince açıklanmadığından "Tarsus'un feth edildiği" ifadesi yetersiz kalmıştır. Tarsus II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde kuşatılmıştır. Sultanın ölümü nedeniyle de bu kuşatma yarım kalmıştır (Sevim, 2003, s. 350). Vezir Sadeddin Köpek'e kitapta değinilmemiştir. Doğudan gelen Türkmenlerin ekonomik sıkıntıları ve bazı huzursuzluklarından yararlanan Baba

İshak'ın isyan ettiği ve isyanın güçlükle bastırıldığı aktarılmıştır. Moğolların istilaya başlaması  zerine Selçukluların harekete geçtiği, savaşın Kösedağ'da meydana geldiği ve Selçuklu ordusunun çatışmaya girmeden savaşı terk ettiği açıklanmıştır. Ders kitabında Selçuklu ordusunun çekilmesinin nedeni belirtilmemiştir. Savaşın sonuçları konusunda Selçuklulara bağlı devletlerin ayrıldığı ve sultanları artık Moğolların atamaya başladığı belirtilmiştir. Moğolların yarım yüzyıldan fazla Anadolu'yu sömürdükleri vurgulanmıştır. Kösedağ Savaşı'ndan sonraki süreç anlaşılmaz biçimde y zeyssel anlatılmıştır.

II. İzzeddin Keykavus'un tahta geçtiği ancak bir süre sonra Moğolların müdahale ederek tahta diğer kardeşlerini de ortak yaptığı açıklanmıştır. Müşterek Hükümdarlık Dönemi'ne girilme nedeni açıklanmamıştır. Muinüddin Pervane'nin faaliyetleri önceki bazı kitaplarda olduğu üzere, olumsuz ifadeler ile yer bulmuştur. Pervane'nin devlet kademelerine kendi adamlarını yerleştirdiği, bir yandan Moğollar ile işbirliği yaptığı bir yandan da Moğollar aleyhine Memlûklerden yardım istediği açıklanmıştır. Elbistan Savaşı konusunda, Baybars'ın Anadolu'ya gelerek Elbistan Ovası'nda Gürcü-Selçuklu-Moğol ordusunu yendiği belirtilmiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in, II. İzzeddin Keykavus'un oğlu Sivayuş'u tahta çıkardığı ancak Moğolların bu isyanı bastırıldığı açıklanmıştır. Bu isyan karşısında Selçukluların durumu yer almamıştır. Devletin 1308 yılında II. Mesut'un vefatı ile sona erdiği belirtilerek Anadolu Selçuklu tarihi konuları sonlandırılmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Gerileme Dönemi *Türkiye Selçukluları Devleti'nin Dağılma Dönemi* başlığı altında yer almıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkış süreci ve Vezir Sadeddin Köpek'in devlet aleyhine faaliyetleri diğer kitaplara benzer olarak açıklanmıştır. Baba iler İsyanı konusunda, ilk olarak doğudan göç eden Türkmenlerin durumları açıklanmış ve devlet düzeninde bozulmalar olduğu belirtilmiştir. İsyancıların Adıyaman başta olmak üzere Tokat ve Amasya gibi yerlerde ayaklandığı, isyanın bastırılmasının zorlukla olduğu belirtilmiştir. Kitapta, bu isyan ile birlikte devletin güçsüzlüğünün ve devlet adamlarının beceriksizliğinin ortaya çıktığı tespiti yapılmıştır. Kösedağ Savaşı'nın nedeni devletin içinde bulunduğu durumu Moğolların fırsat bilmesi gösterilmiştir. Kösedağ Savaşı  zerine,

Selçuklu öncü kuvvetlerinin Moğolların uyguladığı turan taktiği ile mağlup edildiği, akabinde de sultanın ve komutanların kaçtığı belirtilmiştir. Savaşın sonuçları maddeler halinde sıralanmıştır. Selçukluların Moğol egemenliği altına girdiği, ekonomik faaliyetlerin önemini kaybettiği, bilim ve kültür gelişmelerinin durduğu açıklanmıştır. “Yönetimi ele geçirmek isteyenlerin Moğol desteğini sağlamak için her yola başvurdıkları” vurgulanmıştır.

Devletin yıkılış süreci konuları 1985, 1989, 1992 ve 1995 yılı kitaplarında olduğu gibi Sultanlar üzerinden değil devlet adamları üzerinden anlatılmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev’den sonra tahta Celaleddin Karatay’ın müdahalesiyle üç kardeşin geçtiği belirtilmiştir. Müsrerek Hükümdarlık Dönemi’ne nasıl girildiği açıklanmamıştır. Diğer kitaplardan farklı olarak “Baycu Noyan’ın Anadolu’ya gelerek yaylak ve kışlak istemesi olayına” yer verilmiştir. Pervane’nin vezir olduğu, bir süre sonra II. İzzeddin Keykavus aleyhine faaliyette bulunarak onu Bizans’a sığınmak zorunda bıraktığı belirtilmiştir. Diğer kitaplarda değinilmeyen, II. İzzeddin Keykavus’un Bizans elinde iken Altınorda Han’ının kurtardığı ve onu Kırım’a getirdiği belirtilmiştir. 2000 yılı kitabına benzer ifadeler ile Muinüddin Pervane’nin gücü elinde bulundurduğu ve devletin kademelerine kendi adamlarını yerleştirdiği açıklanmıştır. Ayrıca onun Moğollara karşı Memlûklerden yardım istediği aktarılmıştır. Elbistan Savaşı konusunda, Baybars’ın Anadolu’ya gelerek Elbistan Ovası’nda Moğolları yenilgiye uğrattığı ancak Pervane dahil devlet adamlarının Moğollardan korkusundan dolayı yardım etmemesi üzerine geri döndüğü aktarılmıştır. Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı konusunda, Mehmet Bey’in Eşrefoğulları ve Menteşeoğulları ile ittifak yaparak II. İzzeddin Keykavus’un oğlu Sivayuş’u tahta çıkardıkları belirtilmiştir. Önceki ders kitaplarında Sivayuş’un, II. İzzeddin Keykavus’un oğlu olduğu iddia edildiği ifadeleri yer alsada, 1995 yılı kitabından itibaren bu konu netlik kazanmıştır. Ders kitabında Selçuklu Sultanları sıralanmış ve II. Mesut’un 1308’de ölümü üzerine Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkıldığı belirtilmiştir. Sahip Ata konusunda elde edilen kazanımlar, 2000 yılı sonrası ders kitaplarına yansımamıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Gerileme Dönemi konuları, kültür ve medeniyet konularından sonra aktarılmıştır. Bu durum Anadolu Selçuklu siyasi tarih konularında bütünlüğü ortadan kaldırmıştır. Gerileme Dönemi, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılma Dönemi* başlığı altında anlatılmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıktığı ve Vezir Sadeddin Köpek'in devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu belirtilmiştir. Fakat Sadeddin Köpek'in bu faaliyetleri açıklanmamış, muamma olarak kalmıştır. Babaîler İsyanı *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisinden* bilgiler ile *Baba İshak İsyanı* başlığı altında anlatılmıştır. Bu isyan diğer kitaplara oranla etraflıca açıklanmıştır. Köseadağ Savaşı'na neden olarak Baycu Noyan'ın "Anadolu Selçuklularının güçsüzlüğünü görmesi" gösterilmiştir. Köseadağ Savaşı, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisinden* bilgiler özetlenerek anlatılmıştır. Savaş öncesi Gıyaseddin Keyhüsrev'in hataları sıralanmış ve nihayetinde Köseadağ'da Moğollar ile karşılaştığı belirtilmiştir. Savaşta Moğolların "turan taktiğini" kullanarak Selçuklu öncülerini yendiği, bunun üzerine de sultanın panikleyerek kaçtığı belirtilmiştir.

Ders kitabı, diğer kitaplardan farklı olarak Selçukluların akşama kadar savaştığı ancak sultanın kaçtığını öğrenince savaşı bıraktıklarını aktarmıştır. Bu savaşın sonuna, Moğollar tarafından ele geçirilen ganimetler "300 deve yükü altın ve 3.000 hayvan yükü altın ve gümüş eşya" olarak sıralanmıştır. Köseadağ Savaşı'nın sonuçları *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisinden* bilgiler ile açıklanmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılış süreci konuları 1985 ve öncesi ders kitaplarında olduğu gibi sultanlar ve taht mücadeleleri üzerinden anlatılmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatından sonra tahta II. İzzeddin Keykavus'un geçtiği ancak Moğolların araya girmesi nedeniyle de II. İzzeddin Keykavus, II. Alaâddin Keykubat ve Rükneddin Kılıç Arslan'ın birlikte tahta geçtiği aktarılmıştır. Müsterek Hükümdarlık Dönemi tam olarak açıklanmamıştır. Muinüddin Pervane konunun yer aldığı bazı kitaplarda olduğu gibi olumsuz ifadeler ile yer bulmuştur. Elbistan Savaşı konusunda, Muinüddin Pervane'nin bir taraftan Moğollar ile iyi geçindiği ancak onlara karşı da Memlûklerden yardım istediği aktarılmıştır. Elbistan Savaşı diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmış ve Pervane'nin yardıma gelmemesi ve kışın

yaklaşması üzerine Sultan Baybars'ın geri döndüğü belirtilmiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı kitapta yer almamıştır. Devletin yıkılışının, II. Mesut'un 1308'de vefatının ardından gerçekleştiği belirtilerek Anadolu Selçuklu tarihi konuları sonlandırılmıştır.

Ortaöğretim Tarih 10 (2019) kitabında, Gerileme Dönemi Moğol istilasası konusu içerisinde yer almıştır. Kitapta konular arası bütünlük yoktur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve Babaîler İsyanı yer almamıştır. Köseadağ Savaşı'na neden olarak Babaîler İsyanı'nın güçlkle bastırılması gösterilmiştir. Köseadağ Savaşı 2012 yılı kitabına benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Köseadağ Savaşı'ndan sonra Sivas ve Kayseri'nin talan edildiği ve Moğollar ile vergi konusunda anlaşma yapıldığı belirtilmiştir. Kitapta tarihi konular kronolojik aktarılmamıştır. Muinüddün Pervane'nin Memlûklüler ile Moğolları birbirine düşürme amacıyla olduğu belirtilmiştir. Moğolların Elbistan Savaşı'nda mağlup olduğu açıklanmıştır. Elbistan Savaşı sebep-sonuç bağlamında anlatılmamıştır. Müşterek Hükümdarlık Dönemi, Karamanoğlu Mehmet Bey İsyanı ve devletin yıkılışı yer almamıştır. Gerileme Dönemi konuları, Moğol istilasası konusu içerisinde anlatılmaya çalışıldığından, yeterince anlaşılır değildir.

Ders kitaplarının büyük bir bölümde Müşterek Hükümdarlık Dönemi anlaşılır değildir. Bu dönemde oldukça fazla olayın yaşanmasından kaynaklı olarak ders kitaplarının çoğu sebep-sonuç bağlamından uzaklaşmıştır. 1931 yılı ders kitabından itibaren artan oranlı gelişmişlik 2012 yılı kitabına değin sürmüştür. 1989 yılı kitabından itibaren vezirler üzerinden bu dönemin anlatılmaya başlanması konuyu anlaşılır kılmıştır.

Tablo 11

Ders Kitaplarında Gerileme Dönemi

Basım Y.	Baba İshak İ.	Kösedag S.	Müşterek Hükümdarlık D.	M. Pervane	Elbistan S.	Karamanoğlu İ. Yıkılış
1910	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	-	-	-	-
1931	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1942	✓	✓	✓	✓	✓	-
1952	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1974	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1977	✓	✓	-	-	-	✓
1981	✓	✓	-	-	✓	-
1985	✓	✓	-	✓	✓	✓
1989	✓	✓	-	✓	✓	-
1992	✓	✓	-	-	✓	✓
1995	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2005	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2012	✓	✓	✓	✓	✓	-
2019	-	✓	-	-	✓	-

Tablo 12

Ders Kitaplarında Harzemşahlar, Eyyûbiler ve Memlûkler Siyasi Tarih ve Medeniyet Konularının Nicel Analizi

Basım Yılı	Sayfa Aralığı	Konunun Sayfa Sayısı	Kitabın Sayfa Sayısı	Konunun Kitaba Oranı
1910	-	-	443	-
1912	468	1	568	%0,17
1931	234-238/248-257	15	391	%3,83
1942	67/121-125	6	146	%4,10
1952	127/177-183	8	240	%3,33
1974	202-208	7	296	%2,36
1977	100-102/116-119	7	256	%2,73
1981	103/169-173	6	229	%2,62
1985	136-141	6	116	%5,17
1989	144-152	9	240	%3,75
1992	245-249	5	232	%2,15
1997	70-75/150-160	17	224	%7,58
2000	103-104	2	193	%1,06
2005	116-117	2	212	%0,94
2012	180	0,5	202	%0,24
2018	159-160	2	220	%0,90
2019	36	0,5	222	%0,22

Tarih 10 2019 kitabı, Tarih 9 2018 yılı kitabının devamıdır (Baskı yılı farklı).

4.2.2 Ders Kitaplarında Harzemşahlar

Bu bölümde Büyük Selçuklu bakiyesi devletler arasında yer alan Harzemşahlar tarihi konuları ders kitaplarında incelenmiştir. İncelemenin konularını; devletin kuruluşu, bağımsızlığını kazanması, Atsız, İl Arslan, Alaâddin Tekiş, Alaâddin Muhammed, Otrar Vakası, Moğol İstilas, Celaleddin Harzemşah ve Yassıçemen Savaşı oluşturmaktadır. *Büyük Tarih-i Umumî* (1910) ve *Lise Tarih II* (1974) kitaplarında Harzemşahlar tarihi yer almamıştır.

Tarih-i Umumî (1912) kitabında, Harzemşahlar tarihi *Abbasiler* konusu içerisinde *Havarizmşahanlar* alt başlığı altında yer almıştır. Ders kitabı Anuş Tekin'i devlet kurucusu olarak kabul etmektedir. Anuş Tekin'in oğlu Kutbeddin Muhammed'in tahta geçtiği ve ona da Melikşah'ın "Harezmsah ve Kutbeddin" unvanını verdiği açıklanmıştır. Kutbeddin Muhammed yaklaşık 1097-1127 yılları arasında valilik yapmıştır (Çakmak, 2016, s. 252; Tektaş, s.161). Dolayısıyla, Sultan Melikşah'ın vefatından (1092) sonra vali olan Kutbeddin Muhammed'in bu unvanları Melikşah'tan alma imkanı yoktur. Atsız'ın Sultan Sencer zamanında istiklal istediği belirtilmiştir. Akabinde, devletin Türkistan ve Horasan'da büyük bir devlet teşkil ederek bölgeyi itaat altına aldığı vurgulanmıştır.

İl Arslan ve Alaâddin Tekiş dönemleri üzerine bilgi verilmeden Alaâddin Muhammed Dönemi'ne geçilmiştir. Bu sultanların ve dönemlerinin yer almaması, büyük bir eksiklik olarak kendisini göstermektedir. Alaâddin Muhammed'in Halife Nasır'ı gocundurduğu belirtilmiştir. Fakat bu kırgınlık duymanın nedeni açıklanmamış, muamma bir ifade olarak kalmıştır. Cengiz Han'ın İslam memleketlerine saldırısı sırasında devletin yıkıldığı açıklanmış ve Harzemşahlar tarihi sonlandırılmıştır. Celaleddin Harzemşah, Yassıçemen Savaşı, sınırların genişlemesi ve birçok sultanın yer almayışı, ders kitabının bu dönemi aktaracak olgunlukta olmadığını göstermektedir. Ayrıca büyük bir coğrafyaya egemen olan bir Türk devleti hakkında daha fazla bilgi verilmesi Türk tarihi konuları için tamamlayıcı olacaktır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Harzemşahlar tarihi, *Harzemşahlar Devleti* (1077-1231) başlığı altında yer almıştır. Bu konuda ilk olarak Harezmi coğrafyası tanımlanmıştır ve IV. yüzyıldan itibaren buranın yöneticisi olan Harzemşahlara kısaca değinilmiştir. Ders kitabı bu yönüyle kendinden sonraki kitapları etkilemiştir. Anuş Tekin hakkında bilgi verilmiş ve onu Melikşah'ın Harezmi valisi olarak atadığı aktarılmıştır. Kutbeddin Muhammed'in memurluklar yaptıktan sonra 1098 yılında Harezmi'e vali olarak atandığı açıklanmıştır. Bu dönemlerin yeterince anlatılmaması, konunun anlaşılabilirliğini gölgelemiştir. Atsız dönemi konusunda, onun birçok defa "istiklalini kazanmak için" Sultan Sencer'e isyan ettiği ancak bu isyanların netice vermediği belirtilmiştir. Ders kitabında, Büyük Selçukluların yıkılmasından sonra Harzemşahların tam anlamıyla bağımsız oldukları vurgulanmıştır.

İl Arslan Dönemi yer almamıştır. Alaâddin Tekiş Dönemi'nde, Rey ve İsfahan'ın alındığı belirtilmiştir. Kitapta, Karahitaylar ve Abbasiler ile olan münasebetler yer almamıştır. Alaâddin Muhammed döneminde İran'ın zapt edildiği, Gurluların mağlup edilerek Afganistan'ın ve Horasan'ın alındığı açıklanmıştır. Devletin sınırlarının, Seyhun'dan Dicle'ye uzandığı ve bu durumunda "Selçukluların azametli günlerini hatırlattığı" tespiti yapılmıştır. Bu dönem Harzemşah-Abbasi ilişkilerine yer verilmemiştir. Harzemşahlar ve Moğolların ilişkilerinde Moğolların haklı olduğu izlenimi veren cümleler yer almıştır. Cengiz Han'ın batı yönlü genişlemek gibi bir fikrinin olmadığı belirtilmiş ve Alaâddin Muhammed'in Moğollara karşı düşmanca fikirler beslediği açıklanmıştır. Fakat bu durumun sebebi belirtilmemiştir. Otrar Olayı'nın nedeni Alaâddin Muhammed'in haksız ve lüzumsuz yere tüccarları idam ettirmesi gösterilmiş ve bununla Cengiz Han'ın Müslüman ülkelerine hücum etmesine sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Moğolların ve Harzemşahların genel durumu kısaca izah edilmiştir. Devletlerin içinde bulundukları vaziyetin açıklanması konuyu daha anlaşılır kılmıştır. Harzemşahların mağlup olduğu ve Alaâddin Muhammed'in Hazar Denizi'nde bir adada "sefalet içinde" öldüğü aktarılmıştır. Bu ifade sonraki bazı ders kitaplarında da yer almıştır.

Celaledin Harzemşah'ın Moğollar karşısındaki mücadelesi etraflıca açıklanmıştır. Bu konunun üzerinde durulması sonraki bazı kitapları etkilemiştir. Yassıçemen Savaşı'na neden olarak “Eyyûbilerin elinden Ahlat'ın alınması” gösterilmiştir. Ders kitabı bu savaşın nedeni konusunda bazı ders kitapları ile ayrı düşmektedir. Savaşta, Eyyûbiler ile Anadolu Selçukluların müttefik olduğu, Celaledin Harzemşah'ın Erzincan'da büyük bir yenilgiye uğradığı belirtilmiştir. Moğol orduları karşısında duramayan Celaledin Harzemşah'ın saklandığı, fakat bu sırada “parasını almak isteyen bir kürt tarafından” öldürüldüğü belirtilmiş ve Harzemşahlar tarihi sonlandırılmıştır. Gerek konuların aktarım düzeni gerekse belirtilen tespitler ile Harzemşahlar tarihi konularının önemi kavranmış ve geniş ölçüde yer bulmuştur. Ders kitabı, bu yönü ile kendisinden sonraki bazı kitapları etkilemiştir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Harzemşahlar tarihi, *Harzemşahlar* başlığı altında son derece yüzeysel bir şekilde yer almıştır. 1931 yılı kitabında olduğu gibi önce Harezm coğrafyası tanımlanmış ve devamında bu bölgeyi yöneten hanedanlar sıralanmıştır. Ders kitabı 1931 yılı kitabına benzer bilgiler içermiştir. Melikşah'ın Harezm'e Anuş Tekin'i yolladığı ve sonrasında oğlu Kutbeddin Muhammed'in vali olduğu belirtilmiştir. Bu dönemler hakkında bilgi verilmemiştir. Atsız'ın Sultan Sencer'e karşı bağımsızlık mücadelesi verdiği ancak başarılı olamadığı açıklanmıştır. Kitapta; Horasan, Rey, İsfahan ve Maverâünnehir'in alındığı belirtilmiştir. Bu yerlerin, hangi sultanın döneminde alındığı aktarılmamıştır. İl Arslan ve Alaâddin Tekiş dönemleri açıklanmadan doğrudan Alaâddin Muhammed Dönemi'ne geçilmiştir. Bu durum kopukluğa sebebiyet vermiştir. Alaâddin Muhammed'in Şiiliği benimsediği, Abbasilere son vermek için hazırlanmış iken Moğol saldırısına uğradığı açıklanmıştır.

Otrar Olayı'nın kitapta hiç bahsi geçmemiş ve doğrudan Moğolların saldırdığı gibi bir imaj ile Alaâddin Muhammed'in Hazar Denizi'nde bir adaya kaçtığı belirtilmiştir. Konuların, sebep-sonuç bağlamından uzak bir şekilde aktarıldığını söylemek mümkündür. Celaledin Harzemşah konusu, son derece yetersiz bilgiler ile onun Moğollar ile savaştığı ve “Anadolu'da bir eşkıya tarafından öldürüldüğü şeklinde yer almıştır. Başta Yassıçemen

Savaşı, Otrar Olayı ve bazı önemli sultanların dönemlerinin kitapta anlatılmadığı görülmektedir. Konuların birbirinin arasına sıkıştırılmasından kaynaklı olarak anlam karmaşasını görmek mümkündür.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında, Harzemşahlar tarihi *Harizmşahlar Devleti* başlığı altında yer almıştır. Önceki bazı kitaplarda olduğu gibi önce Harezm coğrafyası tanımlandırılmış ve Selçuklulara değin hangi devletin kontrolünde ise bunlar sıralanmıştır. Tuğrul Bey'in Harezm'i ülkesine kattığı belirtilmiştir. Bölgenin feth edilme dönemini açıklaması önemlidir. Ancak kaynaklarda, bölgenin ilk fethini Çağrı Bey'in gerçekleştirdiği yer almaktadır (Özgüdenli, s. 75; Taneri, 1993, s. 5-6). Dolayısıyla doğrudan Tuğrul Bey'in sefere çıkıp aldığı şeklinde değil, bu döneme atfedilmiş olması daha doğrudur. Ders kitabında, Tuğrul Bey'in komutanlarından olan Anuş Tekin'i bölgeye vali olarak atadığı belirtilmiştir. "Melikşah Dönemi'nde taştard⁶ olan Anuş Tekin vali olarak Harezm'e atanmıştır" (Özaydın, 2002, s. 884; Tektaş, s. 160; Taneri, s. 7; Çakmak, 2016, s. 251). Dolayısıyla bu gelişme Tuğrul Bey Dönemi arasında değildir. Ders kitaplarının bir kısmı farklı farklı olmak üzere, Anuş Tekin'in; Tuğrul Bey, Alp Arslan ya da Melikşah'ın komutanlarından olduğunu belirtmektedir. Bu yönü ile ders kitaplarında farklılıklar bulunmaktadır. "Anuş Tekin, Melikşah'ın sarayında taştarlık görevinde bulunmuştur" (Taneri, s. 7; Çakmak, 2016, s. 251). Dolayısıyla da bu bilgi doğru varsayılarak, Harzemşahlar tarihi konuları incelemiştir.

Kutbeddin Muhammed Dönemi açıklanmadan Atsız Dönemi'ne geçilmiştir. Atsız'ın bağımsızlık yolundaki adımları açıklanmamıştır. Atsız'ın Sencer vefat ettikten sonra 1157 yılında bağımsızlığını ilan ettiği belirtilmiştir. Atsız, 1156 yılında vefat etmiştir (Özaydın, s.887; Çakmak, s. 255). Dolayısıyla devletin bağımsızlığı İl Arslan Dönemi gelişmeleri arasında yer alması daha doğrudur. Kitapta, İl Arslan dönemi yer almamıştır. Alaâddin Tekiş

⁶ Taştar ya da abdâr; hükümdarın elini ve yüzünü yıkamasına ibrik tutarak yardımcı olan bir saray görevlisidir. (Bkz. M. Altay Köymen (2017) Alp Arslan ve Zamanı, s. 95; R. Turan, (2016), Selçuklu Tarihi El Kitabı s. 445).

dönemi üzerine sadece İran'ın büyük bir kısmının feth edildiği vurgulanmıştır. Harzemşahlar Devleti'nin yükselmelerinin önemli bir bölümünü oluşturan bu dönemin etraflıca aktarılmaması, konunun anlaşılmamasına neden olmaktadır. Devletin sınırları şöyle açıklanmıştır: “Bu istilalarla Harzemşahlar kuzeyde Seyhun'dan güneyde Umman Denizi'ne, doğuda Türkistan dağlarından ve Hindistandan Doğu Anadolu ve Irak'a kadar uzayan topraklar devletin sınırları içerisine girmiştir” (İnal & Ormancı, s. 127). Cengiz Han ile Harzemşahların ticaret anlaşması konusunda işbirliği yaptığı belirtilmiştir. Otrar Olayı'na yer verilmemiştir. Fakat “sınır olayından” kaynaklı olarak Moğollar ile savaşın eşiğine geldiği açıklanmıştır. Abbasiler ile münasebetlere yer açılmamıştır.

Moğolların istila ederek her tarafı yakıp yıktığı ve bu durum karşısında Alaâddin Muhammed'in Hazar Denizi'nde bir adaya kaçtığı belirtilmiştir. Celaleddin Harzemşah, “Türk dünyasının yetiştirdiği büyük kahraman” olarak betimlenmiştir. Yassıçemen Savaşı'na neden belirtilmeden Erzincan'da yapıldığı ve Harzemşahların yenildiği açıklanmıştır. Dolayısıyla neden-sonuç bağlamından uzaklaşmıştır. Celaleddin Harzemşah'ın Moğolların saldırısında sığındıkları bir evde öldürüldüğü belirtilerek, Harzemşahlar tarihi sonlandırılmıştır. Ders kitabı, gerek bilgisel, gerekse önemli gelişmeleri ve dönemleri aktarmaması bakımından, Harzemşahlar tarihini anlatmaya elverişsizdir.

Tarih Lise II (1977) kitabında Harzemşahlar tarihi, *Harezmşahlar Devleti (1097-1231)* başlığı altında anlatılmıştır. Harzemşahlar tarihi konuları, önceki kitaplara oranla oldukça geniş tutulmuştur. Harezmi coğrafyası tanımlandırılmış ve yöneticilerine Harezmşah dendiği belirtilmiştir. Anuş Tekin ve daha sonra oğlu Kutbeddin Muhammed'in Melikşah'ın saray hizmetin de bulunduğu daha sonra da Harezm'e vali oldukları açıklanmıştır. Fakat bu valilerin dönemleri açıklanmamıştır. Atsız'ın ülkesini istiklale kavuşturmak için Sencer ile mücadele ettiği belirtilmiştir. Önceki kitaplarda yer almayan İl Arslan Dönemi anlatılmış ve bu konudaki boşluk doldurulmuştur. İl Arslan'ın, Irak Selçukluları ile iyi geçindiği ve Karahitaylar'a karşı mücadele ettiği belirtilmiştir. Alaâddin Tekiş Dönemi *İmparatorluk Haline Geliş* başlığı altında anlatılmıştır. Bu konuda Alaâddin Tekiş'in; Buhara'yı,

Horasan'ın büyük kısmını, Hazar Denizi güneyindeki yerleri ve 1194'te Irak Selçuklularına son verdiği aktarılmıştır. Devletin sınırlarının, Aral'dan Bağdat'a kadar uzandığı vurgulanmıştır.

Alaâddin Muhammed Dönemi *Harezmşahların Haşmetli Devri* başlığı altında yer almıştır. Gurluların mağlup olduğu, Karahitaylara son verildiği ve devletin sınırlarının Umman Denizi'ne ulaştığı açıklanmıştır. Alaâddin Muhammed'in hedefinin artık Anadolu'yu, Şam'ı ve Mısır'ı zapt etmek olduğu belirtilmiştir. Abbasiler ile münasebetlere değinilmemiştir. Otrar Olayı yer almamıştır. Bu durum Moğollar ile ilişkilerin anlaşılmamasına neden olmuştur. Moğolların gelerek ülkeyi harap ettiği ve Alaâddin Muhammed'in Hazar'da bir adaya kaçtığı aktarılmıştır. Celaleddin Harzemşah genel ifadeler ile açıklanmış ve 10 yıllık bir mücadeleden sonra onun Dersim dağlarında vefat ettiği aktarılmıştır. Kitapta Otrar Olayı ve Yassıçemen Savaşı'nın yer almaması bir eksiklik olarak görülmektedir.

Tarih Lise II (1981) kitabında Harzemşahlar tarihi, *Harzemşahlar* başlığı altında son derece kısa biçimde yer almıştır. Melikşah'ın büyük kumandanlarından Anuş Tekin'in Harezm'e vali olarak tayin edildiği ve ondan sonrada oğlu Kutbeddin Muhammed'in vali olduğu belirtilmiştir. “Atabeylerden büyük bir imparatorluk kuran sülale oldukları” açıklanmıştır. Kaynaklarda, bu valilerin atabey oldukları yer almamaktadır. Atabey iseler, hangi meliklerin atabeyleri oldukları konunun açıklığı bakımından belirtilmiş olmasının daha uygun olacağı görülmektedir. Atsız'ın Sultan Sencer'e karşı ayaklanmışsa da başarılı olamadığı belirtilmiştir. Kitapta İl Arslan dönemi yer almamıştır. Alaâddin Tekiş dönemi konusunda sadece Horasan, Rey ve İsfahan'ın alındığı belirtilerek Alaâddin Muhammed dönemine geçilmiştir. İran ve Maverâünnehir'in alındığı, sınırların Seyhun'dan Dicle'ye ulaştığı ve büyük bir Türk İmparatorluğu'nun kurulmuş olduğu belirtilmiştir. Alaâddin Muhammed'in Şiiliği kabul ettiği ve Abbasi Halifeliğini kaldırmak istediği açıklanmıştır. Fakat bunun nedeni belirtilmemiştir. Moğol İstilasını neden-sonuç bağlamından uzak olarak anlatılmıştır. Moğolların istila ettiği ve Alaâddin Muhammed'in Hazar Denizi'nde bir adaya sığındığı açıklanmıştır. Otrar Olayı ve Yassıçemen Savaşı yer almamıştır. Celaleddin Harzemşah'ın,

Moğollar ile mücadele ettiği ve onun 1231 yılında “üzerindeki elbiseye tamah eden bir eşkiya tarafından öldürüldüğü” belirtilmiştir. Kitapta konu geçişlerinde bütünlük yoktur. Birçok önemli gelişme yer almamıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında Harzemşahlar tarihi *Harzemşahlar* başlığı altında son derece yüzeysel olarak aktarılmıştır. Harezm coğrafyası tanımlandırılmış ve devamında; Anuş Tekin, oğlu Kutbeddin ve daha sonra da Atsız’ın vali olarak bulunduğu belirtilmiştir. Kitapta bu dönemdeki gelişmeler yer almamıştır. İl Arslan ve Alaâddin Tekiş dönemleri yer almamıştır. “Cengiz Han’ın kervanına el konulup tüccarların öldürülmesi” üzerine Moğolların ülkeyi istila ettiği belirtilmiştir. Celaleddin Harzemşah’ın mücadele yürüttüğü ancak başaramayarak 1231’de vafat ettiği açıklanmıştır. Kitapta Yassıçemen Savaşı dahil devletin kuruluşundan itibaren yaşanan önemli gelişmeler ve sultanlar yer almamıştır. Dolayısıyla verilen bilgiler ile konunun anlaşılma olanağı neredeyse yoktur.

Tarih Lise II (1989) kitabında *Harzemşahlar* başlığı altında önce Harezm coğrafyası açıklanmış ve merkezinin Gürgeç olduğu belirtilmiştir. Anuş Tekin ile daha sonra oğlu Kutbeddin Muhammed’in vali olduğu aktarılmıştır. Bu valilerin dönemlerindeki gelişmeler açıklanmamıştır. Atsız’ın, Oğuz İsyanı’ndan sonra bağımsızlığını ilan ettiği belirtilmiştir. Ders kitabında, İl Arslan ve Alaâddin Tekiş dönemleri genel ifadeler ile açıklanmıştır. Alaâddin Muhammed döneminde sınırların en geniş hale ulaştığı vurgulanmıştır. Fakat bu sınırlar belirtilmemiştir. Moğolların genel durumundan bahsedilmiş ve göçebelerin karşısında yerleşiklerin tutunamayacağı tespiti yapılmıştır.

Cengiz Han’ın, Harzemşahlara gönderdiği mektupta Alaâddin Muhammed’e “oğlum” diye hitap ettiği belirtilmiştir. Harzemşahların bu durumdan rahatsızlık duyduğu tespiti yapılmıştır. Önce Moğollar karşısında Harzemşahların yıkıldığı açıklanmış ve sonrasında da savaşın nedenine geçilmiştir. Bu durum tutarsızlığa sebebiyet vermiştir. Savaşın nedeni Otrar’da Moğol ticaret kervanının kılıçtan geçirilmesi ve Cengiz Han’ın bu durum karşısında Otrar valisini istemesi gösterilmiştir. Harzemşahlar Devleti’nin yıkılışı 1220 yılı olarak gösterilmiştir. Ders kitaplarında, genel olarak devletin yıkılışı 1230 gösterilmekle beraber

1220 ve 1231 olduğunu belirten kitaplarda bulunmaktadır. Celaleddin Harzemşah konusunda sadece, Moğollara karşı on yıla yakın mücadele ettiyse de “kötü bir siyasetçi oluşu yüzünden başarılı olamadığı” açıklanmıştır. Yassıçemen Savaşı dahil bu dönemde yaşanan birçok gelişme kitapta yer almamıştır.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında Harzemşahlar tarihi *Harzemşahlar (1097-1231)* başlığı altında son derece yüzeysel olarak ele alınmıştır. Anuş Tekin dahil Alaâddin Tekiş’e kadar olan konular anlatılmamıştır. Bu büyük bir eksiklik olarak kendisini göstermektedir. Devletin sınırları “Doğu Anadolu’dan Hindistan’a uzanıyor; İran’ı, Maverâünnehir’i ve Aral Gölü’nün kuzeyini içeriyordu.” denilerek aktarılmıştır. Sınırların doğu-batı ve kuzey-güney yönlü olarak belirtilmemesi anlaşılabilirliği azaltmıştır. Alaâddin Muhammed Dönemi konusunda sadece ülkenin Moğol istilası nedeniyle Moğolların eline geçtiği belirtilmiştir. Bu istilanın nedeni ve savaşın gelişimi konusu açıklanmamıştır. Celaleddin Harzemşah’ın devleti canlandırmak için mücadele ettiği ancak başarılı olamadığı belirtilerek dönem sonlandırılmaktadır. Konular arasında bütünlük yoktur. Birçok önemli gelişmenin yer almayışından kaynaklı olarak, devletin siyasi tarih konularının tam olarak aktarılmadığını söylemek mümkündür. Bu durum, konuların anlaşılmasına neden olmuştur.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında *Harzemşahlar (Harezmsahlar)* başlığı altında önce Harezm coğrafyası açıklanmıştır. Anuş Tekin’in Türk soyundan olduğu ve Melikşah’ın sarayında yüksek derece bir memur olduğu belirtilmiştir. Kutbeddin Muhammed’in Selçuklulara sadakat içerisinde Harezm valiliğini yürüttüğü açıklanmıştır. Türkmenistan ve Özbekistan ders kitaplarında olduğu gibi, Atsız’ın başlangıçta babası gibi devlete bağlı olduğu ancak güçlenince bağımsız olmanın yollarını aradığı belirtilmiştir. 1138’de ve Katvan Savaşı sonrasında isyan ettiği ancak Sultan Sencer tarafından itaat altına alındığı açıklanmıştır. Sultan Sencer’in vefatından sonra Harzemşahların bağımsız olduğu belirtilmiştir. İl Arslan’ın Horasan’ı kontrol altına aldığı ve Harzemşahları büyük bir devlet haline getirdiği aktarılmıştır. Alaâddin Tekiş Dönemi *Harzemşahlar Devlet’nin Gelişmesi ve Büyümesi* başlığı altında yer almıştır. Karahitaylar ile mücadeleler anlatılmış ve

devamında onun Irak Selçuklularını mağlup ederek Irak-ı Acem'i ele geçirdiği belirtilmiştir. Harzemşahlar ile Abbasilerin mücadelesine geniş ölçüde değinilmiştir. Bu yönü ile ders kitabı diğer kitaplardan ayrılmaktadır.

Diğer kitaplarda geçmeyen Batinîler ile mücadele edildiği yer almaktadır. Alaâddin Muhammed'in "İskender-i Sani ve Sancar" sanlarını aldığı belirtilerek onun Selçukluların varisi olduğu belirtilmiştir. Semerkant'ın alındığı, Gurluların üzerine sefere gidildiği, Gazne ile Afganistan'ın ele geçirildiği açıklanmıştır. Elçilik faaliyetleri dahil, Otrar Olayı gayet açıklayıcı ve neden-sonuç bağlamında aktarılmıştır. Moğol İstilasası süreci diğer kitaplara oranla etraflıca açıklanmıştır. Celaleddin Harzemşah'ın, Moğollar ile mücadele ettiği belirtilmiş ve Anadolu Selçukluları ile münasebetlere geçilmiştir. Başlangıçta iyi ilişkilerin olduğu ancak Selçuklulara ait Ahlat'ın alınması üzerine araların açıldığı yer almıştır. Harzemşahların Yassıçemen Savaşı'nı kaybettiği, Celaleddin Harzemşah'ın ise Doğu Anadolu'da gezerken "bir dağlı" tarafından öldürüldüğü açıklanmıştır. 1931 yılı kitabının aksine Ahlat'ın Selçuklulara ait olduğunu belirtmesi, konunun doğruluğu aktarması bakımından önem arz etmektedir. Kitap, diğer ders kitaplarına oranla Harzemşahlar tarihi konuları üzerinde durmuş ve olabildiğince geniş ölçekten aktarmıştır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Harzemşahlar tarihi *Harizmşâhlar Devleti (1097-1231)* başlığı altında çok kısa biçimde aktarılmıştır. Diğer kitaplarda olduğu gibi Harezm coğrafyası açıklanmış ve "Kutbeddin Muhammed'in" buraya vali olarak atandığı belirtilmiştir. Kim tarafından atandığının belirtilmemesi bir eksikliktir. Atsız dönemi kitapta yer almamıştır. İl Arslan konusunda, sadece onun bağımsızlığını ilan ederek devleti kurduğu belirtilmiştir. Sınırlar Maverâünnehir, İran, Türkmenistan ve bugünkü Afganistan'ın kuzey bölgeleri olarak açıklanmıştır. Otrar Olayı'na ve yapılan savaflara değinilmeden Moğollar ile çatışmaya girilmesinin devletin yıkılmasına sebep olduğu vurgulanmıştır. Celaleddin Harzemşah'ın Tebriz merkezli devlet kurduğu ancak bunun da kısa süreli olduğu belirtilerek Harzemşah tarihi sonlandırılmaktadır. Kitapta, Moğolların önünden kaçan Türk kitlelerinin içinde "Osmanoğullarının da olduğu söylentisinin" bulunduğu yer almıştır. Bu konu,

Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini ilgilendirdiği için burada yer alması, son derece tutarsızlık yaratmıştır. Yassıçemen Savaşı ve Moğollar ile yapılan mücadelelere değinilmemiştir. Ders kitabı birçok önemli gelişmeyi ve dönemi belirtmemesi nedeniyle Harzemşahlar tarihi konularını aktarmaya elverişsizdir.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında, Harzemşahlar tarihi *Harzemşahlar (1097-1231)* başlığı altında son derece yüzeysel olarak anlatılmıştır. Harezm coğrafyası tanımlandırılmış ve 1989 yılı kitabında olduğu gibi Selçukların Alp Arslan döneminde burayı feth ettiği aktarılmıştır. Selçukluların Harezm coğrafyasının tamamı ile fethi (Azerbaycan bölgesinde olduğu gibi) Tuğrul Bey dönemi ve Alp Arslan dönemi gelişmeleri arasındadır. Bu bakımdan ders kitaplarındaki iki görüşünde doğru olduğu kabul edilmiştir. Anuş Tekin'i Melikşah'ın vali olarak atadığı belirtilmiştir. Kutbeddin Muhammed dönemi yer almamıştır. Atsız'ın bağımsızlık yolunda adımlar attığı ancak başarılı olamadığı açıklanmıştır. İl Arslan'ın devleti bağımsız hale getirerek Gürgenç merkezli Harzemşahlar devletini kurduğu vurgulanmıştır. Alaâddin Tekiş döneminde devletin en parlak dönemini yaşadığı tespiti yapılmıştır.

Irak Selçukluları ile Karahıtayların yenilgiye uğratıldığı belirtilmiştir. Fakat bu savaşların üzerinde durulmamıştır. Moğollar ile münasebetler konusunda önce Otrar Olayı aktarılmış ve devamında Moğolların gelerek şehirleri ele geçirmesi açıklanmıştır. Celaleddin Harzemşah'ın, Azerbaycan'a gelerek devleti yeniden kurduğu ve Anadolu Selçukluları ile münasebet içerisinde olduğu belirtilmiştir. 1997 yılı kitabında olduğu gibi Selçuklular ile başlangıçta iyi ilişkiler kurulsa da Celaleddin Harzemşah'ın Ahlat'ı alması üzerine araların açıldığı belirtilmiştir. Yassıçemen Savaşı diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Ders kitabında birçok gelişme ve sultan yer almamıştır. Yer alan gelişmeler hakkında yeterince bilgi verilmemiştir ve aralarında ilişki sağlanamamıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında, Harzemşahlar tarihi, ayrı bir konu ya da başlık altında değil, *öğrenelim* kısmında kısaca anlatılmıştır. İl Arslan'ın devletin kurucusu olduğu, Maveraünnehir, İran ve Azerbaycan olmak üzere topraklarını genişlettiği belirtilmiştir. Otrar

Olayı'na, geçilerek tüccarların öldürüldüğü ve Moğollara karşı mücadelenin başarısız olduğu açıklanmıştır. Devletin yıkılışının, Yassıçemen Savaşı'ndan sonra olduğu belirtilerek Harzemşahlar tarihi sonlandırılmıştır. Ders kitabının Harzemşahlar tarihi üzerine içerdiği bilgilerin yetersizliği ve birbirleriyle kopukluğu sebebiyle öğrencilerin konuyu anlamaları güç olacaktır.

Ortaöğretim Tarih 10 (2019) kitabında, Harzemşahlar tarihine *Anadolu'da Moğol İstilas* başlığı altında *biliyor musunuz?* kısmında iki cümle ile değinilmiştir. Harzemşahların 1097-1230 yılları arasında Harezmi ile İran coğrafyasına hâkim oldukları ve İslam öncesi dönemden beri bölgedeki valilere Harzem denildiği belirtilmiştir. Harzemşahlar üzerine belirtilen noktalar Harzemşahlar tarihini anlatmaya yetersiz ve elverişsizdir. Ayrıca, Sultan Sencer'in vefatının (1157) ardından bağımsızlığını elde eden Harzemşahların 1097 ile 1230 yılları arasında Harezmi ve İran coğrafyasına egemen olduğunu söylemek bir hatadır. Dolayısıyla tarihin 1157-1230 olarak düzeltilmesi ve bağımsızlığından sonra ifadesinin kullanılması doğru olacaktır.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde Harzemşahlar tarihinin kuruluş sürecinde yer alan Anuş Tekin, Kutbeddin Muhammed, Atsız, İl Arslan ve Alaâdin Tekiş dönemleri yeterli bilgi verilerek anlatılmamıştır. Bazı kitaplarda birbirinden farklı konuların bir araya getirilmeye çalışılmasından kaynaklı olarak metinler arası bağlantı oldukça azalmıştır. 1931 yılı kitabından itibaren artan oranlı gelişme 1997 yılı kitabına değin sürmüştür. 1985, 2012 ve 2018 yıllarına ait kitaplarda Harzemşahlar tarihi konuları çok kısa tutulmuş ve bu durum anlaşılabilirliği ortadan kaldırmıştır.

Tablo 13

Ders Kitaplarında Harzemşahlar Tarihi Konuları

Basım Y.	Kuruluş	Alaâddin Tekiş	Alaâddin Muhammed	Otrar O.	Moğol İ.	Celaledin H.	Yassıçemen S.
1910	-	-	-	-	-	-	-
1912	✓	-	✓	-	✓	-	-
1931	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1942	✓	-	✓	-	✓	✓	-
1952	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓
1974	-	-	-	-	-	-	-
1977	✓	✓	✓	-	✓	✓	-
1981	✓	✓	✓	-	✓	✓	-
1985	✓	-	-	✓	✓	✓	-
1989	✓	-	✓	✓	✓	✓	-
1992	✓	-	✓	-	✓	✓	-
1997	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	✓	✓	-	-	✓	✓	-
2005	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2012	✓	-	-	✓	-	-	✓
2019	-	-	-	-	-	-	-

4.2.3. Ders Kitaplarında Eyyûbiler

Bu bölümde Büyük Selçuklu Devleti bakiyelerinden olan Eyyûbiler tarihi üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. İncelemenin konularını; devletin kuruluşu, Selahattin Eyyûbi, Hittin Savaşı, III. V. VI. ve VII. Haçlı Seferleri, Melik Adil, Melik Kamil ve Melik Salih dönemleri oluşturmaktadır.

1910, 1912 ve 2012 yılı kitaplarında Eyyûbiler yer almamıştır. Fakat Haçlı Seferleri konuları arasında ilişkisi olduğu kadar değinilmiştir. *Tarih-i Umumi* (1912) kitabı, çeviri bilgiler ile Haçlı Seferlerini aktarmıştır. Dolayısıyla tarihi konular çevirinin yapıldığı kaynaktaki bilgilerden ibaret olup millî tarihimizi gösterir bir mahiyette değildir. Ayrıca gereğinden fazla bir şekilde Haçlı Seferlerinin üzerinde durulması diğer tarihi konuların yer almamasına neden olmuştur.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Eyyûbiler tarihi *Mısır-Suriye Türk Devletleri* ana başlığı altında ter almıştır. Ders kitabı, Eyyûbiler tarihini genel anlamıyla aktarması bakımından önemli bir yer tutmuş ve kendinden sonraki kitapları etkilemiştir. Eyyûbilerin “Selçuklu bakiyesi bir devlet” olduğu da ayrıca üzerinde durulan bir konu olmuştur. Ders kitaplarının büyük bir bölümünde Türk devletlerin tarihi birbirlerinin bütünleyicisi değildir. Her birisi kendi içerisinde anlatılmıştır. Eyyûbiler tarihi konularında ilk olarak Yakındoğu’da yer alan Türklerin Abbasilerden itibaren ana hatları ile anlatıldığı görülmektedir. Bu konunun yer alması sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Selahattin Eyyûbi’nin, Zengilerin hizmetinde çalışan bir aileden geldiği belirtilmiştir. Akabinde Mısır’daki iktidarı ele alma süreci açıklanmıştır. Eyyûbilerin kuruluş süreci oldukça geniş tutulmuştur. Nurettin Zengi’nin vefatı üzerine 1174 yılında Eyyûbi Devleti’nin kurulmuş olduğu aktarılmıştır.

Abbasi Halifesi, Selahattin Eyyûbi’nin “Mısır, Yemen, Hicaz, Mağrip, Filistin ve Suriye’deki” hâkimiyetini tasdik ettiği vurgulanmıştır. Selahattin Eyyûbi’nin esas amacının Haçlılara kesin bir darbe indirmek olduğu açıklanmıştır. Hittin Savaşı şöyle geçmektedir. “Selahattin Eyyûbi, 1187’de Taberiye Gölü’nün batısındaki Hittin Savaşı’nı kazanarak Kudüs Krallığı’nın bütün kuvvetlerini mahvettiği gibi üç ay sonrada Kudüs’ü aldı” (TTK,

s. 248). Haçlıların seferlerindeki kazanımların artık kalmadığı ve sadece “Sur Kalesi’nde” kaldıkları belirtilmiştir. Sadece Sur’da var olduklarının belirtilmesi eksik ve yetersizdir. Ayrıca Memlûkler tarihi konuları arasında Haçlıların bulunduğu şehir olarak Sur dışındakilerinde sayılması, tutarsızlığa sebebiyet vermiştir. Selahattin Eyyûbi’nin Hittin Savaşı’ndan sonraki faaliyetleri ders kitabında yer almamıştır.

Selahattin Eyyûbi’den sonrası *Eyyûbiler Devletinin Parçalanması* başlığı altında anlatılmıştır. Bu dönemde taht mücadelesi yaşandığı aktarılmıştır. Mezopotamya’ya hâkim olan Melik Adil’in imparatorluğu toparlamaya çalıştığı ancak 1218’de onun da vefat etmesi üzerine devletin taht mücadelesine tekrardan girdiği belirtilmiştir. Haçlı Seferleri konusunda sadece Melik Kamil ile Melik Salih’in dönemleri sıralanarak Haçlıların muhtelif hücumlarına karşı mukabele ettikleri açıklanmıştır. Bu bilgi, Eyyûbilerin Haçlılara karşı mücadelelerini açıklamaya yeterli değildir. Devletin Türk komutanlarının nüfuzu altına girdiği belirtilmiş ve yıkılışı şöyle açıklanmıştır: “Aybek, Eyyûbilerin Mısır’daki bu şekli hâkimiyetlerine son verdi ve Türk Memlûkler Devri başladı” (TTK, s. 250). Ders kitabında Selahattin Eyyûbi’den sonraki sürecin üzerinde durulmamıştır. Bu durum sonraki ders kitaplarına da yansımıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında, Eyyûbiler tarihi *Mısır ve Suriye (XII nci asırdan XV inci asra kadar)* başlığı altında oldukça kısa bir şekilde yer bulmuştur. 1931 yılı kitabında olduğu gibi Abbasilerden itibaren Yakındoğu’daki Türk varlığı kısaca açıklanmıştır. Ders kitaplarının bölgedeki Türk varlığını ortaya koyması, önemli bir adımdır. Bu yönleri ile sonraki bazı kitaplarını etkilemiştir. Fatımilerin Haçlılar karşısında zor durumda olduğu belirtilmiş ve bunun üzerine Nureddin Zengi’nin Şirkuh komutasında bir ordu gönderdiği açıklanmıştır. Gönderilen ordunun ilk seferine değinilmeden Şirkuh’un gittiği ve yönetimi ele aldığı belirtilmiştir. Selahattin Eyyûbi’nin Şirkuh’un vefatından sonra başa geçtiği açıklanmış ve Fatimilere son vererek Abbasi Halifesi adına hutbe okutmaya başladığı açıklanmıştır. Abbasi Halifesi’nin menşur gönderdiği ve Mısır, Yemen, Hicaz, Filistin ve Suriye üzerinde Selahattin Eyyûbi’nin hakimiyetini tanıdığı belirtilmiştir. Hittin Savaşı

şöyle aktarılmıştır. “Selahattin Eyyûbi, Suriye ve Filistin’deki Haçlılar ile sık sık çarpışmalar yaptıktan sonra onları ezmek için fırsat kolladı. Nihayet 1187 senesinde Taberiye Gölü’nün batısında Hittin’de Kudüs Krallığı’nın ordusunu korku bir bozguna uğratarak yok etti; üç ay sonra da Kudüs şehrini ele geçirdi” (Mansel vd., s. 122). Savaşın sonuçları konusunda, Haçlıların elde etmiş oldukları başarıların yok olduğu ve ellerinde sadece birkaç kalenin kaldığı belirtilmiştir. III. Haçlı Seferi üzerine sadece Haçlıların doğuya geldikleri ancak bundan bir netice çıkaramadıkları aktarılmıştır. Bu konuda belirtilenler III. Haçlı Seferini aktarmaya yeterli değildir.

Selahattin Eyyûbi’den sonraki süreç *Eyyûbi Devletinin parçalanması* başlığı altında anlatılmıştır. Melik Adil’in devletin birliğini sağladığı ancak o vefat edince tekrardan taht mücadelesi yaşandığı açıklanmıştır. Bunun neticesinde Eyyûbilerin parçalandığı ve en güçlüsünün Mısır olduğu vurgulanmıştır. 1931 yılı kitabında olduğu gibi Melik Adil dönemi gelişmeleri yer almamıştır. Melik Salih ile Melik Kamil’in Haçlılar ile mücadele ettiği belirtilmiştir. Ancak bu bilgiler V. VI. ve VI. Haçlı Seferi’ni açıklamaya yetersizdir. Diğer kitaplarda yer aldığı gibi devletin Türk komutanlarının nüfuzu altına girdiği ve Aybek’in Eyyûbi Devleti’ne son verdiği belirtilerek bu dönem sonlandırılmıştır. Ders kitabındaki belirtilenler Eyyûbiler tarihini aktarmaya yeterli değildir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Eyyûbiler tarihi *Mısır ve Filistin’de Kurulan Türk Devletleri* ana başlığı altında yer almıştır. Önceki kitaplarda olduğu gibi önce Abbasiler Dönemi’nden başlanarak Memlûklere değin Yakındoğu’daki Türk varlığı ana hatları ile aktarılmıştır. Selahattin Eyyûbi’nin Azerbaycan kökenli olduğu belirtilmiş ve ailesi hakkında bilgi verilmiştir. Diğer kitaplara benzer olarak devletin kuruluş süreci açıklanmış ve Selahattin Eyyûbi’nin, Nureddin Zengi’nin emri ile Fatimilere son verip Mısır’da “Sünniliği yeniden yürürlüğe koyduğu” vurgulanmıştır. Selahattin Eyyûbi’nin bağımsızlığını ilan ederek Zengiler ile mücadele ettiği ve Zengilerin bütün topraklarını ele geçirdiği açıklanmıştır. Turan Şah’ın Yemen’i aldığı belirtilmiş ve devamında Suriye, Mısır, Filistin ve Mezopotamya’yı içeren bir imparatorluk vücuda getirildiği aktarılmıştır.

Hittin Savaşı konusunda, öğrenciler Haçlı Seferleri'nin anlatıldığı konuya yönlendirilmiştir. Dolayısıyla konu bütünlüğü sağlanmamıştır. Selahattin Eyyûbi'nin 1193'te vefatından sonra ülkenin oğulları ve kardeşleri arasında parçalandığı aktarılmıştır. Melik Adil dönemi hususunda, onun ülkeyi birleştirdiği ve Haçlılardan Yafa şehrini aldığı belirtilmiştir. Onun ölümüyle birlikte ülkenin parçalandığı ve Eyyûbi devletlerinin ortaya çıktığı aktarılmıştır. VI. Haçlı Seferi konusunda, Haçlıların Dimyat'ı ele geçirdiği belirtilmiş ve Melik Kamil'in kardeşlerinin yardımı ile geri aldığı aktarılmıştır. Melik Kamil'den sonra tahta oğlu Melik Salih'in geçtiği ve onun sözden de ibaret olsa Eyyûbileri birleştirdiği vurgulanmıştır. Ders kitabında VII. Haçlı Seferi'nin adı geçmemesine rağmen IX. Louis'in Dimyat'ı ele geçirdiği ancak Mansure'de esir edildiği yer almıştır. Turan Şah'ın 1250 yılında öldürülmesi üzerine Eyyûbi Devleti'nin son bulduğu belirtilmiştir. Kitapta birçok konunun bir araya sıkıştırılmaya çalışılmasından dolayı anlamsal olarak karmaşa görülmektedir. Neden-sonuç bağlamında konular aktarılmamıştır. V. VI. ve VII. Haçlı Seferlerinin konunun içinde yer almasına rağmen Hittin Savaşı konusunda öğrencilerin Haçlı Seferlerinin yer aldığı bölüme yönlendirilmesi tutarsızlık yaratmıştır.

Tarih Lise II (1974) kitabında Eyyûbiler tarihi *Eyyûbiler (1174-1250)* başlığı altında anlatılmıştır. Önceki kitaplardan farklı olarak konuya Yakındoğu'daki Haçlılar ile başladığı görülmektedir. Yakındoğu'daki Türk varlığı konusu yer almamıştır. Devletin kuruluş süreci diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmış ve Selahattin Eyyûbi'nin Fatimilere son vererek hutbeyi Abbasi Halifesi adına okuttuğu vurgulanmıştır. Ders kitabı "Mısır'da tekrardan Türk egemenliği devrinin başladığı" çıkarımını yapmıştır. Devletin sınırları, Fırat'tan Nil'e değin uzadığı şeklinde açıklanmıştır. Hittin Savaşı şöyle geçmektedir: "Selahattin Eyyûbi az zamanda Haçlıların elinde bulunan kaleleri aldı. Nihayet Kudüs Kralını Taberiye Gölü kıyısında Hittin denilen yerde yenerek esir etti. Bundan sonra da Kudüs'ü üç aylık bir kuşatma sonunda geri aldı" (Oktay, s., 206). Bu fethin kendisine büyük bir ün kazandırdığı ve III. Haçlı Seferi'ne neden olduğu belirtilmiştir.

Selahattin Eyyûbi'den sonrası *Eyyubi Devleti'nin Parçalanması ve Yıkılması* başlığı altında anlatılmıştır. Melik Adil'in, parçalanmış olan devleti yeniden birleştirdiği, Yafa'nın alındığı ve V. Haçlı Seferi'nin bu dönemde yapıldığı belirtilmiştir. Fakat V. Haçlı Seferi üzerinde yeterince durulmamıştır. Melik Adil'in vefatından sonra devletin parçalandığı ve Şam, Halep ve Mısır Eyyûbilerin en güçlüleri olduğu açıklanmıştır. VI. ve VII. Haçlı Seferi etraflıca açıklanmıştır. Melik Kamil ve Melik Salih dönemleri kısaca açıklanmıştır. Bu dönem üzerine yer alan bilgiler yeterli değildir. Devletin yıkılışı, Memlûklerin Turan Şah'ın öldürerek son verdiği şeklinde anlatılmıştır. Ders kitabında, Haçlılar konusu üzerinden Eyyûbiler anlatılmıştır. Hükümdar ya da devlet merkezli bir anlatım gerçekleştirilmemiştir.

Tarih Lise II (1977) kitabında Eyyûbiler tarihi *Eyyûbi'ler (1171-1348)* başlığı altında son derece yüzeysel biçimde anlatılmıştır. Konuya Eyyûbilerin Türk olduğunu ispata yönelik ifadeler yer verilerek başlanmıştır. Bu konuda “halkın çoğunluğunun Türk olduğu, ordunun Türk olduğu, dilin Türkçe olduğu vb” tanımlamalar yapılmıştır. Ayrıca şu husus belirtilmiştir: “Devletçe takip edilen Sünni Müslümanlık siyaseti, Büyük Selçuklu-Türk siyasetinin izindedir. Bütün bu sebeplerden dolayı Eyyûbi devleti bir Türk siyasi teşekkülüdür” (Kafesoğlu & Deliorman, s. 117) Bu ifadeden anlaşılacağı üzere konuların, Türk ve Sünnilik üzerinden anlatıldığını söylemek mümkündür. Ders kitabında, Eyyûbilerin Türklüğünü ispatlama gayreti içerisine girildiği ve bu nedenle de diğer konulara neredeyse yer verilmediği görülmektedir. Devletin kuruluş sürecine ve Şirkuh'a değinilmeden Selahattin Eyyûbi'nin, Nureddin Zengi'nin emri ile Mısır'a gittiği, buradaki Fatımileri ortadan kaldırarak kendi “Sünni devletini” kurduğu belirtilmiştir. Kitapta Yakınoğlu'da Türk varlığı üzerinde durulmamıştır. Bu konunun üzerinde durulması, Selçukluların öncesinde de bölgede Türklerin bulunduğunu belirtmek adına önemlidir.

Haçlılar ve Hıttin Savaşı şu şekilde geçmektedir: “Selehattin Eyyûbi, ünlü Hıttin zaferi ile Haçlıları Kudüs'ten çıkardı (1187)” (Kafesoğlu & Deliorman, s. 117). Belirtilenler ile tarihimizde önemli bir yeri olan Hıttin Savaşı'nın anlaşılamayacağı ortadadır. Sebep-sonuç bakımından açıklanmış olması ve daha geniş bir yer bulması konunun anlaşılabilirliği için

önemlidir. Devletin sınırlarının, Yemen’den Elcezire’ye kadar genişlediği açıklanmıştır. Bu bilgi devletin sınırlarını aktarmaya yetersizdir. Selahattin Eyyûbi vefat ettikten sonra devletin parçalandığı ve ortaya çıkan devletlerin kimisinin kısa kimisinin uzun olduğu belirtilerek Eyyûbiler tarihi sonlandırılmıştır. Kitapta III. V. VI. ve VII. Haçlı Seferleri yer almamakla beraber, bu dönemlerin sultanlarına da yer verilmemiştir. 1193 ile 1250 yılları arası gelişmelerin böyle üstün körü anlatılması öğrenciler açısından son derece yetersizdir.

Tarih Lise II (1981) kitabında Eyyûbiler tarihi, *Eyyûbiler (1174-1250)* başlığı altında anlatılmıştır. Diğer kitaplardan farklı olarak önce Tolunoğulları ve İhşidiler üzerine bilgi verilmiş ve Eyyûbilere geçilmiştir. Bu yönüyle, Mısır’daki Türk devletlerinin bir bütün olarak sırayla aktarılması, konunun anlaşılabilirliği için gerekli bir çözüm olmuştur. Nureddin Zengi’nin komutanlarından olan Şirkuh’un, Haçlılara karşı Fatimilere desteğe gittiği ve “Mısır’ın yönetimini” eline aldığı belirtilmiştir. Selahattin Eyyûbi’nin amcası Şirkuh vefat edince yerine geçtiği ve Fatimileri ortadan kaldırarak hutbeyi Abbasi Halifesi adına okuttuğu açıklanmıştır. Kitapta; Suriye, Halep ve Musul’un ele geçirildiği, devletin sınırlarının Nil’den Fırat’a kadar uzandığı vurgulanmıştır. Belirtilen coğrafya göz önüne alındığında, Nil’in batı bölümü dahil edilmemiştir. Dolayısıyla sınırları Mağrip ülkelerine dayanan Eyyûbilerin, batı sınırının Nil Nehri kabul edilmesi yeterli değildir.

Hıttin Savaşı önceki ders kitaplarına oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Bu savaşın nedeni Haçlıların ticaret kervanlarına ve Hicaz’a Hacca giden Müslümanlara saldırıda bulunması gösterilmiştir. Hıttin Savaşı şöyle geçmektedir: “Selahattin Eyyûbi, Haçlılar üzerine yürüdü ve Hıttin’de Kudüs kralının ordusunu korkunç bir bozguna uğrattı; kralda içinde olduğu halde birçoklarını esir aldı” (Akşit, s. 169). Savaşın sonuçları konusunda, Kudüs ve Suriye’nin büyük bir kısmının Eyyûbilere geçtiği, Haçlıların yeni bir sefer yaparak Akka’yı aldıkları belirtilmiştir. Selahattin Eyyûbi sonrası *Eyyûbi Devletinin Parçalanışı* başlığı altında anlatılmıştır. Yüzeysel olarak Melik Adil’in devletin birliğini yeniden kurduğu ancak o vefat edince de devletin tekrar parçalandığı aktarılmıştır. Birçok yerde Eyyûbilerin hanedan üyelerinin hüküm sürmeye başladıkları, bu nedenle de devletin

öneminin kalmadığı belirtilmiştir. Burada belirtilen *devletin öneminin kalmadığı* ifadesi yersiz ve temelsizdir. Belirtilen dönemlerdeki Sultanlar, Haçlılara karşı mücadele etmiş olup Yakındoğu’da önemli gelişmelere imza atmışlardır. Kitapta; V. VI. ve VII. Haçlı Seferleri yer almamıştır. Aybek’in devlete son vererek Memlûkler Devleti’ni kurduğu açıklanmıştır. Selahattin Eyyûbi dışındaki konular yeterli ölçüde yer almamıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında Eyyûbiler tarihi, *Eyyûbiler:* başlığı altında oldukça yüzeysel olarak anlatılmıştır. Fatımilerin Haçlılar karşısında zor duruma düşünce Nureddin Zengi’den yardım istediği belirtilmiştir. Nureddin Zengi’nin Şirkuh komutasında Mısır’a bir ordu yolladığı, bu ordunun içerisine *Mısır’daki Türklerin katılmasıyla birlikte* Haçlıların yenildiği belirtilmiştir. Açıklanan bu bilgi son derece gerekli olup, Tolunoğulları ve İhşidilerden kalma bakiyelerinde faal bir şekilde katıldıklarını açıklanmaktadır. Selahattin Eyyûbi’nin amcası Şirkuh vefat edince ordunun başına geçtiği ve Fatımilere son verdiği açıklanmıştır. Devletin sınırları; Mısır, Suriye, Güneydoğu Anadolu, Filistin, Irak ve Yemen’e hâkim olduğu şeklinde açıklanmıştır. Kuzey Afrika ve Sudan egemenlik alanı içerisinde yer almamıştır. Dolayısıyla hâkim olunan yerler önceki bazı kitaplarda da olduğu üzere eksik aktarılmıştır. Hittin Savaşı konusunda şu husus geçmektedir: “Selahattin Eyyûbi, Kudüs kralının yönettiği orduyu Hittin’de bozguna uğrattı. Kudüs ve Filistin’i ele geçirdi. Kudüs Haçlı Krallığı’na son verildi” (Turhal, s. 136). Selahattin Eyyûbi’den sonraki süreç kitapta çok kısa bir şekilde aktarılmıştır. Bu konuda, tahta oğullarının geçtiği ancak asıl gücün orduda olduğu belirtilmiştir. Komutanlardan Aybek’in Eyyûbilere son vererek Memlûkler Devleti’ni kurduğu açıklanmıştır. Kitapta, 1981 yılı kitabında olduğu gibi Selahattin Eyyûbi’den sonrası üzerinde durulmamıştır. Haçlı Seferleri ve sultanlar açıklanmamıştır. Dolayısıyla konularda bütünlük yoktur.

Tarih Lise II (1989) kitabında Eyyûbiler tarihi *Eyyûbiler (1171-1250)* başlığı altında anlatılmıştır. 1985 yılı kitabında olduğu gibi önce Tolunoğulları ve İhşidiler hakkında bilgiler verilmiş ve Eyyûbilere geçilmiştir. Selahattin Eyyûbi konusunda, onun amcası Şirkuh vefat ettikten sonra yerine geçtiği ve Fatımileri ortadan kaldırdığı belirtilmiştir. 1985

yılı kitabında geçtiği gibi devletin adının Selehattin Eyyûbi'nin "babasının adından dolayı Eyyûbiler" dendiği belirtilmiştir. Mısır'dan sonra Selehattin Eyyûbi'nin; Suriye, Filistin, Yemen, Irak ve Güneydoğu Anadolu'yu sınırlarına kattığı açıklanmıştır. Hittin Savaşı şöyle açıklanmıştır: "Kudüs kralı komutasındaki bir Haçlı ordusunu Hittin Meydan Savaşı'nda mağlup oldu, Kudüs'ü alındı. Kudüs'ü geri almak için gelen Haçlı ordularını Sehattin Eyyûbi yendi. Kudüs Müslümanlarda kaldı" (Köymen & Ünal, s. 144). Selehattin Eyyûbi'den sonraki gelişmeler iki cümle ile anlatılmıştır. Selehattin Eyyûbi vefat ettikten sonra oğullarının tahta geçtiği, bir süre sonra da Kölemen komutanlardan Aybek'in Eyyûbilere son vererek Memlûkler Devleti'ni kurduğu belirtilmiştir. V. VI. ve VII. Haçlı Seferleri ile Melik Adil, Melik Kamil ve Melik Salih dönemleri yer almamıştır. Dolayısıyla bu konuların öğrenilmemesine neden olunmuştur.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında Eyyûbiler tarihi *Eyyûbiler (1171-1348)* başlığı altında son derece yüzeysel olarak yer almıştır. Selahattin Eyyûbi'den önceki sürece değinilmeden onun konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Fatimi Devleti'ni ortadan kadırdığı ve kendi "Sünni devletini" kurduğu açıklanmıştır. "Sünni devletini kurdu" ifadesi, diğer bazı ders kitaplarında da yer almıştır. Bu dönem gelişmelerinden sadece Hittin Savaşı'na değinilmiş ve şöyle açıklanmıştır: "Selahattin Eyyûbi, Hittin savaşında kazandığı zaferle Haçlıları Kudüs'ten çıkardı (1187). Devletin sınırları Yemen'den El Cezire'ye kadar genişledi" (Deliorman, s. 246). Devletin hanedan üyeleri arasında paylaşıldığı, bunlardan bazılarının ömrünün uzun bazılarının kısa olduğu belirtilmiştir. Devletin yıkılışı ise önceki kitaplarda geçtiği gibi Memlûk komutanlarından Aybek'in Eyyûbilere son vererek Memlûkler Devleti'ni kurduğu açıklanmıştır. Kitapta konular arası bağlayıcılık yoktur. Ayrıca Haçlı Seferleri ve hükümdarlar dahil birçok gelişme yer almamıştır.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında Eyyûbiler tarihi, *Eyyûbiler* başlığı altında diğer kitaplara oranla etraflica anlatılmıştır. Selahattin Eyyûbi'nin Şirkuh'un vefatının ardından vezirlik makamına geçtiği ve daha sonra da Fatimilere son verdiği belirtilmiştir. Hutbenin Abbasi halifesi adına okunması konusunda, bunun Nureddin Zengi'nin isteği doğrultusunda

gerçekleştigi aktarılmıştır. Nureddin Zengi'nin vefatı üzerine Selahattin Eyyûbi'nin bağımsızlığını ilan ettiği açıklanmış olup başkentin Kahire olduğu belirtilmiştir. Bu dönemdeki feth edilen yerler önceki kitapların aksine sırasıyla açıklanmıştır. Selahattin Eyyûbi'nin amacının “Haçlıları Filistin'den atmak” olarak gösterilmiştir. Hittin Savaşı etraflıca açıklanmıştır. Bu savaşın sonuçları konusunda, III. Haçlı Seferi'ne neden olduğu belirtilmiş ve III. Haçlı Seferi ve komutanları hakkında bilgi verilmiştir. Bu seferin sonunda Akka ve Trablus'un Haçlıların eline geçtiği açıklanmıştır.

Devletin hâkimiyet alanı, “Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak, Lübnan, Filistin'in büyük bölümü, Ürdün, Hicaz, Yemen, Mısır ve Libya'nın tamamı” gösterilmiştir. Sudan yer almamıştır. Kitapta, Selehattin Eyyûbi'nin kişiliği üzerinde durulmuştur. Selahattin Eyyûbi'den sonrası *Eyyûbi Devleti'nin Yıkılışı* başlığı altında yer almıştır. Bu konu diğer kitaplara oranla etraflıca açıklanmıştır. Melik Adil'in yeğenlerini bertaraf ederek tüm toprakları ele geçirdiği ve Haçlılar ile mücadele ettiği belirtilmiştir. V. VI. ve VII. Haçlı Seferleri geniş ölçüde açıklanmıştır. Bu seferlerin yer alması, bu dönemleri daha anlaşılır kılmıştır. Devletin yıkılışı önceki kitaplarda yer aldığı gibi Memlûk komutanı Aybek'in Eyyûbilere son vererek Memlûkler Devleti'ni kurduğu şeklinde açıklanmıştır. Ders kitabında önceki kitaplarda yer almayan çeşitli merkezlerdeki Eyyûbi kollarının yıkılışları sırasıyla açıklanmıştır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Eyyûbiler tarihi, *Eyyûbiler (1174-1250)* başlığı altında kısa bir şekilde yer almıştır. Fatımiler üzerine olan “üç sefere” değinilmiş ve Selahattin Eyyûbi'nin amcası ile bu seferlere katıldığı aktarılmıştır. Selehattin Eyyûbi'nin amcası Şirkuh'un vefatı üzerine “ordudaki kumandanların birbirini kıskanmaları nedeniyle genç ve tecrübesiz Selahattin Eyyûbi'nin geçici olarak vezir yapıldığı” belirtilmiştir. Selahattin Eyyûbi'nin Mısır'a egemen olduğu ve Nureddin Zengi'nin vefatı üzerine bağımsızlığını ilan ettiği aktarılmıştır. Suriye'nin alındığı belirtilmiş ve sınırlara değinilmeden Haçlılar ile mücadeleye geçilmiştir. Hittin Savaşı yer almamıştır. Bu konuda sadece Selahattin Eyyûbi'nin Kudüs'ü ve Haçlıların elindeki Suriye kıyılarındaki bazı bölgeleri aldığı

açıklanmıştır. Bu konuda belirtilenler Hittin Savaşı'nı aktarmaya yeterli değildir. Selehattin Eyyûbi'nin ölümü üzerine devletin “ailesi ve oğulları” arasında paylaşıldığı belirtilmiş ve bunun “Türk geleneği” olduğu vurgulanmıştır. Akabinde hiçbir gelişmeye yer verilmeyerek devletin yıkılışına geçilmiştir. Ders kitabında, Haçlılar ve Selahattin Eyyûbi sonrası gelişmeler yer almamıştır. Konuların eksik olması kaynaklı olarak ders kitabı Eyyûbiler tarihini anlatmaya yetersizdir.

Tarih Lise 1 (2005) kitabında Eyyûbiler tarihi, *Eyyûbiler (1174-1250)* başlığı altında yer almıştır. Devletin kuruluşu diğer ders kitaplarına benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Selehattin Eyyûbi konusunda, Şirkuh vefat edince onun yerine geçtiği ve bir süre sonra da Fatimilere son verdiği aktarılmıştır. Hutbenin Abbasi Halifesi adına okunduğu, Nureddin Zengi'nin adına devletin yönetildiği, o vefat edince de bağımsızlığını ilan ettiği vurgulanmıştır. Bu dönemdeki fetihler ve Hittin Savaşı ise şöyle açıklanmıştır: “Selehattin Eyyûbi kısa zamanda Suriye, Filistin, Irak ve Güneydoğu Anadolu'yu ele geçirdi. Hittin Savaşı'nda Kudüs kralını yenerek Kudüs'ü fethetti (1187)” (Sever vd., s. 116). Savaşın sonuçları üzerine, Haçlıların sefer yaptığı ancak Kudüs'ü alamadan geri döndükleri aktarılmıştır. Selehattin Eyyûbi'den sonrası üzerine hanedan üyeleri arasında taht kavgası yaşandığı ve Melik Adil'in ülkeyi bir araya getirdiği belirtilmiştir. Melik Adil'in Yafa'yı Haçlılardan alması üzerine, IV. Haçlı Seferi'nin başladığı açıklanmıştır. Melik Adil'den sonra ülkenin parçalandığı ve 1250 yılında Memlûk komutanlarından Aybek'in, Turan Şah'ı öldürerek Eyyûbilere son verdiği açıklanmıştır. Kitapta bu dönemde yaşanan; Haçlı Seferlerine, Melik Kamil ve Melik Adil dönemlerine ve diğer gelişmelere yer verilmemiştir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında Eyyûbiler tarihi konuları, İlk Türk-İslam devletleri arasından alınarak *İslam tarihi* konularının yer aldığı üniteye kaydırılmıştır. Büyük Selçukluların bakiyesi bir devletin, Selçuklulardan önce anlatılması kronolojik bir hatadır. Eyyûbilerin “Müslüman Türk devleti” olduğu vurgulanmıştır. Selahattin Eyyûbi'nin Nureddin Zengi'nin yardımcılardan ve emirlerinden olduğu belirtilmiştir. Önceki kitaplara benzer olarak, önce Haçlıların Mısır'a yönelik teşebbüsleri üzerinde durulmuş ve sonrasında

devletin kuruluşu açıklanmıştır. Selehattin Eyyûbi'nin, Şirkuh'tan sonra Mısır'da vezir olduğu, bir süre sonrada "Nureddin Zengi'nin teşviki ile" Mısır'daki Fatımi Hilafetine son verdiği belirtilmiştir. Hutbenin bu tarihten itibaren Abbasi Halifesi adına okunduğu belirtilerek bu dönemdeki sınırların genişlemesine geçilmiştir.

Eyyûbilerin hükmettiği coğrafyanın Mısır, Yemen, Kuzey Afrika, Hicaz ve Orta Doğu olduğu belirtilmiştir. Orta Doğu, belirtilen devletleri içerisine alan coğrafi bir terim olduğu için tekrara sebebiyet verilmiştir. Orta Doğu coğrafi olarak; dar ölçekte 8, geniş ölçekte Kuzey Afrika'dan Afganistan'a değin 20 küsur devlet ve özerk bölgeyi içerisinde barındırmaktadır. Kuzey Afrika dışındaki Ortadoğu Bölgesi'nin Selçukluların egemenliğine geçmiş olduğu düşünülürse, Batılı literatürdeki Ortadoğu tabiri yerine Selçuklu coğrafyası denilmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Kitapta Hıttin Savaşı'nın, nedenleri yer almamıştır. Hıttin Savaşı diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Selehattin Eyyûbi'den sonrası genel bir değerlendirme üzerinden anlatılmıştır. Bu değerlendirmelerde; Selahattin Eyyûbiden sonra gelenlerin başarı gösteremedikleri, ülkede iç karışıklık ve tahta kavgalarının olduğu, Memlûklerin Turan Şah'ı öldürdüğü ve Eyyûbilerin sona erdiği belirtilmiştir. Ders kitabında *Biliyor musunuz?* bölümü oluşturulmuş ve burada Selahattin Eyyûbi'nin "hadimül haremeyn" unvanını kullanan ilk kişi olduğu açıklanmıştır. Kitapta, Haçlı Seferleri ve Selehattin Eyyûbi sonrası sultanların dönemleri yer almamıştır.

1952 ve 1997 yılı ders kitapları hariç diğer ders kitaplarında Selahattin Eyyûbi'den sonraki Eyyûbilerin tarihi konuları üzerinde durulmamıştır. Selahattin Eyyûbi ile özdeşleşen bir Türk devleti olduğu için konuların belirli ölçüde bir yerde toplanması normaldir. Fakat bazı ders kitaplarında diğer konulara yer verilmemesi bir eksiklik meydana getirmiştir. Eyyûbilerin tarihi konularının aktarımında artan oranlı bir gelişme yaşanmamıştır.

Tablo 14

Ders Kitaplarında Eyyûbiler Tarihi Konuları

Basım Y.	Kuruluş	Selahattin E.	Hittin S.	M. Adil	M. Kâmil	M. Salih	III.	V.	VI.	VII.	Haçlı Seferleri
1910	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1931	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	-	-	-	-
1942	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	-	-	-	-
1952	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1974	✓	✓	✓	✓	-	-	-	✓	✓	✓	✓
1977	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-	-	-
1981	✓	✓	✓	✓	-	-	✓	-	-	-	-
1985	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-	-	-
1989	✓	✓	✓	-	-	-	✓	-	-	-	-
1992	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-	-	-
1997	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-	-	-
2005	✓	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-	-
2012	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2018	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-	-	-

4.2.4. Ders Kitaplarında Memlûkler

Bu bölümde, Büyük Selçuklu Devleti bakiyelerinden olan Memlûkler tarihi konuları üzerine ders kitaplarında inceleme yürütülmüştür. İncelemenin konularını; devletin kuruluşu, Haçlılar ve Moğollar ile mücadeleler, iktidarın Burcî Memlûklerine geçişi, Emir Timur'un Suriye'yi istilas, ulaşılan sınırlar ve devletin yıkılış süreci oluşturmaktadır. 1910, 1912 ve 2012 yılı kitaplarında Memlûkler tarihi konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Memlûkler tarihi *Suriye ve Mısır'da kurulan Türk devletleri* bölümünde, *Memlukler Devleti (1250-1517)* başlığı altında aktarılmıştır. Konuya Eyyûbiler Dönemi'nde "Kıpçak ve Oğuz Türklerinin" asker olarak olarak orduya alınmasıyla başlanmış ve akabinde zekalarıyla yükselen bu askerlerin devletin askeri ve idari mevkilerini elde ettikleri belirtilmiştir. Bu konu sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Devletin kuruluşu şöyle geçmektedir: "Aybek isminde bir Türk emiri Eyyûbiler hâkimiyetine nihayet vererek sultan olmuştur. Memlûkler İmparatorluğu'nu kurulması işte bu sayede meydana gelmiştir" (TTK, s. 253). Kitapta devletin yönetim şekli üzerine bazı tespitlerde bulunulmuş ve Mısır ve Suriye'nin medeniyet ve siyaset olarak en yüksek devrinin Memlûkler dönemi olduğu vurgulanmıştır.

Ayn Calut Savaşı konusunda şu husus belirtilmiştir: "İlhanlılar tarafından gönderilen büyük istila orduları, Suriye ve Filistin'i istiladan sonra Mısır'a yürümek için hazırlanıyorlardı. Baybars'ın kuvvetli kumandası altındaki muntazam Türk ordusu Ayn Calut Savaşı'nda İlhanlılar ordusunu müthiş bir hezimete uğratmıştır. Mütemadi zaferler ile Suriye geri alınmıştır" (TTK, s.253). Haçlıların bölgeden atılması hususunda; Antakya, Yafa, Hayfa, Tarbluşşam ve Akka'nın alındığı, bütünleşik Moğol-Haçlı ordusunun Humus civarında yenildiği belirtilmiştir. Devletin sınırları şu şekilde geçmektedir: "Batıda Berka'ya kadar Bingazi Çölü'nden Doğu'da Fırat Nehri'ne, güneyde Musavva (Doğu Afrika'da yer almaktadır.) ve Arabistan çöllerinden, Kuzey'de Toroslara kadar uzanıyordu"(TTK, s. 255).

Kitapta Elbistan Savaşı ve iktidarın Burcî Memlûklerine geçişi yer almamıştır. Timur istilasının gelip geçici ve pek mühim olmadığı belirtilmiştir. Timur istilas, 1997 yılı ders

kitabı hariç diğer kitaplarda üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Sınırların genişlemesinden kaynaklı olarak Osmanlı-Memlûk mücadelesinin zaruri olduğu tespiti yapılmıştır. Osmanlı-Memlûk savaşları konusunda ilk olarak II. Beyazıt Dönemi gelişmeleri aktarılmış ve Memlûklerin bu mücadeleden üstün çıktıkları belirtilmiştir. Ders kitabı üstünlüğün olmadığını belirten kendisinden sonraki kitaplar ile ters düşmektedir. Yavuz Sultan Selim dönemine geçilerek bu konuda şu hususlar belirtilmiştir. “Yavuz Sultan Selim’in hücumlarına karşı Memlûkler mukavemet edemediler; Mercidabık Muharebesi’ni kazanan (1516) Yavuz Sultan Selim, Suriye’yi zapt ettikten sonra Mısır’a yürüyerek (1517) Kahire’ye girdi ve Memlûkler Devleti’ne son verdi” (TTK, s.155). Memlûklerin etrafıca yıkılma nedenleri üzerinde durularak “dıştan parlak ve azametli görünen bu çürük binanın” kolaylıkla yıkılabileceği belirtilmiştir. Ders kitabında yer alan bu konular, Memlûkler tarihinin ana hatlarını oluşturmuş ve sonraki kitaplarda yansımıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabının diğer konularında olduğu gibi Memlûkler tarihi konularında da 1931 yılı kitabına benzer bilgiler içermektedir. Bu konu, *Memlûkler 1250-1517* başlığı altında yüzeysel olarak aktarılmıştır. Eyyûbiler Dönemi’nde “Oğuz ve Kıpçak Türklerinden alınan askerlerden” muhafız alayları kurulduğu, yetişip yükselen beylerin devletin idare ve askeri işlerinin başına geçtiği belirtilmiştir. Memlûklerin kuruluşu şöyle geçmektedir. “Eyyûbilerin son zamanında hükümdarların nüfuzu azalmış ve emirlerin gitgide kuvveti artmıştır. Bu Türk emirlerden birisi olan Aybek, Eyyûbilere son verip Mısır ve Suriye’de Memlûkler devrini başlatan hükümdardır” (Mansel vd., s.123). Moğol ve Haçlı mücadelesi konusunda, Memlûklerin bu iki güç ile mücadele etmek zorunda kaldığı, Mısır’a yürümeye hazırlanan İlhanlıların, Baybars komutasındaki Memlûklere Ayn Calut’ta yenildiği açıklanmıştır. Ayn Calut Savaşı’nda Baybars sadece öncü kuvvetlerin başında olmasına rağmen ders kitaplarının büyük bir bölümünde bu savaşın Kutuz değil Baybars Dönemi’nde gerçekleştiği bilgisi yer almaktadır.

Haçlılar ile mücadelede Baybars’ın Hayfa, Yafa ve Antakya’yı fethettiği belirtilmiştir. Akka ve Trablusşam’ın alındığı aktarılacak Haçlı mücadeleleri bitirilmektedir. Devletin sınırları

1931 yılı kitabına benzer biçimde aktarılmıştır. Ders kitabında Elbistan Savaşı ve iktidarın Burcî Memlûklere geçişi yer almamıştır. Timur istilası üzerine 1931 yılı kitabında olduğu gibi bunun geçici olduğu belirtilerek, devletin yıkılış sürecine geçilmiştir. Osmanlı-Memlûk münasebetleri konusunda, I. Murat ve Yıldırım Beyazıt dönemlerinde ilişkilerin iyi olduğu, Fatih Dönemi ile başlayan gerginleşmenin II. Beyazıt dönemi ile çatışmaya döndüğü belirtilmiştir. Osmanlı-Memlûk savaşları şu şekilde geçmektedir: “Yavuz Sultan Selim, Memlûkleri Mercidabık Savaşı’nda (1516) yenmiş, ertesi sene Mısır’a girmiş ve Memlûk Sultanı Tomanbay’ı bozguna uğrattıktan sonra bu devlete son vermiştir” (Mansel vd., s. 24). Ders kitabında, konular arası geçişte ve paragraf içi bütünlükte tutarsızlıklar bulunmaktadır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Memlûkler tarihi *Memlûkler Devleti (1250-1517)* başlığı altında yer almıştır. Önceki ders kitaplarından farklı olarak Memlûkler tarihi konuları *Türk Memlûklülere devri* ve *Çerkez Memlûklülere devri* olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Memlûk tarihi konularının dönemlere ayrılması, sonraki kitaplarında etkilemiştir. Devletin Aybek tarafından kurulduğu belirtilmiş ve akabinde Memlûk askerlerinin eğitime geçilmiştir. Türk Memlûkleri döneminin Aybek ile başladığı ve en önemli sultanlarının Baybars olduğu belirtilmiştir. Önceki kitaplarda değinilmeyen halifelik makamı üzerine, Baybars’ın Mustansır’ı halife ilan ettiği aktarılmıştır. Bu bilgi sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Moğollar ve Haçlılar ile mücadeleler konusunda, Ayn Calut’ta Moğolların durdurulduğu, Haçlılardan Antakya başta olmak üzere birçok yerin alındığı ve Ermeniler üzerine sefere çıkıldığı açıklanmıştır.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde Ermeniler üzerine sefere çıkıldığı yer almaktadır. Ancak Ermenilerin coğrafyası belirtilmemiştir. Elbistan Savaşı kitapta yer almamıştır. Kalavun’un bütünleşik Moğol-Haçlı ordularını yendiği belirtilerek Haçlıların Yakındoğu’dan atılışı üzerinde durulmuştur.

İktidarın Burcî Memlûklere geçişi konusunda şu hususlar belirtilmiştir “1382 yılında Kalavun’un torunlarından Melik Mansur devrinde Berkuk hükümeti zapt etti. Berkuk’un hükümdarlığını Türk emirleri iyi karşılamadılar. Bir süre sonra isyan ederek Berkuk’u

hükümdarlıktan çıkardılar ve hapsedtiler. Türk komutanları arasındaki husumetten dolayı Berkuk 1390 yılında yeniden hükümdar oldu” (İnal & Ormancı, s. 181). Timur istilasından kısaca bahsedilmiş ve önceki kitaplarda olduğu gibi bu istilanın geçici olduğu belirtilerek devletin yıkılışına geçilmiştir. Osmanlı-Memlûk münasebetleri konusunda, Hicaz su yollarından kaynaklı olarak Fatih ile Kayıtbay’ın arasının açıldığı, Fatih’in ölümünün bu savaşı geciktirdiği ve Ramazanoğulları’ndan kaynaklı olarak II. Beyazıt döneminde savaşa gidildiği belirtilmiştir. Ders kitabı yapılan bu mücadele de iki tarafın üstünlüğünün olmadığını belirtmiştir. Bu konuda Memlûklerin üstün olduğunu belirten 1931 yılı kitabı ile zıt düşülmektedir. Osmanlı-Memlûk savaşları, Osmanlı Devleti için başarılı olamamıştır. Fakat iki taraf da statükonun korunması üzerine barış imzalamıştır (İnalcık, 2016, s. 132; Yinanç, 1989, s.84-85). Dolayısıyla 1931 yılı kitabındaki bilgiler yapılan anlaşma bakımından yanlış, savaşlardaki Memlûk üstünlüğünü belirtmesi bakımından doğrudur. Memlûklerin yıkılışı üzerine şu husus belirtilmiştir: “Yavuz Sultan Selim’in İran Savaşı’ndan sonra Dulkadiroğlu Beyliği yüzünden çıkan anlaşmazlıktan kaynaklı olarak Memlûkler ile savaş tekrar başladı. Osmanlı ordusu Sultan Kansu Gavri komutasındaki Memlûk kuvvetlerini Mercidabık’ta, Tomanbay’ın kuvvetlerini ise Ridaniye’de kesin bir yenilgiye uğratıp bu devlete son vermiştir” (İnal & Ormancı, s. 181).

Tarih Lise II (1974) kitabının *Memlûkler (Kölemenler) 1250-1517* başlığı altında ilk olarak devletin kurucusunun Aybek olduğu belirtilmiş ve Eyyûbiler Dönemi’nde Memlûk askerlerin eğitimleri üzerinde durulmuştur. Önceki kitaplarda yer almayan Memlûk askerlerin eğitimleri, kısaca anlatılmıştır. Bu konuda bilgi verilmesi Memlûklerin eğitim sürecini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Devletin kuruluşu şöyle geçmektedir. “Turan Şah’ın katlinden sonra Aybek büyük bir kuvvet kazandı. Önce Turan Şah’ın annesi ile evlenerek devlet işlerine katıldı. Bir süre sonra da Türk Memlûklerine dayanarak kendisini sultan ilan ettirdi. Bu suretle Mısır’da yeni bir Türk devleti daha kuruldu (1250)” (Oktay, s. 205).

1952 yılı kitabında olduğu gibi Memlûkler tarihi konuları ikiye ayrılmaktadır. Bahrî Memlûkler, *Türk Memlûkleri (1250-1390)*: başlığı altında anlatılmıştır. Abbasi Halifeliği'nin yıkılmasının ardından Baybars'ın Mustansır'ı Mısır'da halife seçtiği belirtilmiştir. Ayrıca Baybars'ın amacının tüm Müslümanları Mısır Memlûkleri çevresinde birleştirmek olduğu tespiti yapılmıştır. Ayn Calut Savaşı üzerine içeriğine girilmeyerek, Hülagü'nün ordularının yenildiği belirtilmiştir. Elbistan Savaşı konusu yine yüzeysel geçilerek Baybars'ın Kayseri'ye kadar geldiği açıklanmıştır. Bu konuların her birisi farklı bir olayı ihtiva etmesine rağmen birer cümle ile aktarılması, bağlayıcılığı fazlasıyla azaltmıştır.

Devletin sınırları şu şekilde geçmektedir. “Kuzeyde Toros dağlarından, güneyde Yemen'e doğuda Fırat Irmağı'ndan batıda Bingazi'ye kadar uzanmıştır” (Oktay, s. 206). Kitapta devletin güney sınırları belirtilirken, Doğu Afrika yer almamıştır. Türk Memlûkleri döneminde iktidarın daha çok aile de kaldığı, Çerkez Memlûkleri'nde ise “kuvvetlinin elinde kaldığını” çıkarımı yapılmıştır. Ancak bu çıkarım temellendirilmemiştir. Timur istilasını yer almamıştır. Memlûk-Osmanlı münasebetleri önemli bir gelişme olarak nitelenmiştir. Önceden iyi olan ilişkilerin Fatih'in Anadolu'da Türk birliğini kurmaya çalışmasından dolayı bozulduğu açıklanmıştır. Çatışmaların II. Beyazıt döneminde başladığı fakat üstünlük sağlayanın olmadığı aktarılmıştır.

Memlûklerin yıkılışı şöyle geçmektedir: “Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlılar Memlûkler üzerine yürüdüler. Yavuz Sultan Selim önce Halep önlerinde Mercidabık Savaşı'nı kazandı. Suriye-Filistin Osmanlılara bağlandı. Ertesi yıl Mısır üzerine yürüyen Yavuz, Kahire önlerinde Ridaniye zaferini de kazandıktan sonra Mısır'a girdi. Çerkez Memlûk Devleti'ne son vererek Mısır'ı bir Osmanlı ili haline getirdi” (Oktay, s. 207). Diğer ders kitaplarında olduğu gibi bu ders kitabında da Memlûklerin yıkılışı, Osmanlı tarihi üzerinden aktarılmaktadır. Örneğin, Memlûkler Mercidabık'ta ve Ridaniye'de Osmanlılara karşı savunma savaşları yapsa da Osmanlıların gücü nedeniyle başarısızlığa uğramıştır,

cümleleri yerine Osmanlı fetihlerinin aktarıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Memlûkler merkeze alınarak aktarılmamıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında Memlûkler tarihi, *Mısır Türk Devleti* başlığı altında anlatılmıştır. Kıpçak bozkırlarındaki Türk çocuklarının Mısır'a getirilerek eğitimleri üzerinde durulmuştur. Devletin kuruluşu şöyle geçmektedir: “Mısır’da son Eyyûbi Hükümdarı Turanşah’ın ölümü üzerine dul eşi, ordu komutanı Aybek ile evlenmişti. Aybek askeri kuvvetler tarafından sultan ilan edildi. Böylece Kahire’de Türk Devleti’nin temeli atıldı”(Kafesoğlu & Deliorman, s. 118). Memlûkler tarihi konularında birçok noktanın yüzeysel geçildiğinden konular arası bağlantı neredeyse yoktur. Haçlılar ile mücadelede Mansure Savaşı açıklanmış ve akabinde Ayn Calut Savaşı’na geçilerek Moğol, Ermeni ve Haçlı ordularının bu savaşta yenildiği belirtilmiştir. Baybars’ın Mısır Abbasi hilafetini kurduğu vurgulanmıştır.

Elbistan Savaşı oldukça kısa biçimde yer almıştır. Kalavun’un bütünleşik Ermeni, Haçlı ve Moğol ordularını Humus Savaşı’nda yenigiye uğrattığı vurgulanmıştır. Bu savaş neden sonuç bağlamında yer almamıştır. Akabinde Haçlıların bölgeden çıkarıldığı bilgisi verilerek, devletin iç karışıklıkları üzerine odaklanılmıştır. İktidarın Burcî Memlûklere geçmesi ve devletin yıkılışı konusunda şu husus belirtilerek Memlûkler tarihi sonlandırılmaktadır. “Türk hükümdarı Selehattin Hacı zamanında Çerkez Berkuk kendisini Mısır sultanı ilan etti. Böylece başlayıp Mısır’ın Osmanlı İmparatorluğu’na katılana kadar devam eden bu Kölemen Devleti zamanında da Türk kültürü ağırlığını korumuştur” (Kafesoğlu & Deliorman, s.119). Timur istilas ve devletin ulaştığı sınırlar başta olmak üzere önemli Osmanlı-Memlûk savaşları yer almamıştır.

Tarih Lise II (1981) kitabında Memlûkler tarihi, *Memlûkler (1250-1517)* başlığı altında yer almıştır. Diğer kitapta olduğu Memlûklerin eğitimi üzerinde kısaca durulmuştur. Devletin kuruluşu şu şekilde geçmektedir: “Eyyûbilerin son zamanlarında Memlûk beylerinin nüfuzları büsbütün çoğaldı. Bu beylerden Aybek Mısır’daki Eyyûbi Devleti’ni ortadan kaldırarak yerine Memlûk Devleti’ni kurdu (1250)” (Akşit, s. 170). Memlûklerin Moğolları

1260 yılında Ayn Calut'ta durdurdukları açıklanmıştır. Müslüman dünyası açısından dönüm noktası kabul edilen bu savaşın yüzeysel geçilmesi, konunun anlaşılabilirliği azaltmıştır. Baybars'ın Abbasi Halifeliği'ni tekrar Mısır'da ihya ettiği açıklanmıştır. Haçlılar ile mücadeleler diğer konulara oranla daha fazla yer bulmuştur. Haçlılardan Hayfa, Yafa ve Antakya şehirlerinin alındığı belirtilmiştir.

Akabinde Baybars'ın, Moğolları Elbistan Ovası'nda yendiği ve Kayseri'ye kadar ilerlediği belirtilerek Kalavun dönemine geçilmektedir. Kalavun'un, Akka'yı alarak Haçlıların varlığına son verdiği belirtilmiştir. Haçlıların Yakın Doğu'dan tamamen atılması, Melik Eşref Dönemi gelişmeleri arsındadır (Demirkent, 1997, s. 249; Burçak & Kanat, s. 2013, s.20; Morrisson, 2005, s. 84-85). Devletin sınırları şu şekilde aktarılmıştır: “Memlûkler batıda Berka'dan, güneyinde Musavva'ya kadar, kuzeyde Toros Dağları ile Fırat Nehri boylarından güneyde Arabistan çöllerine kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuş oldular” (Akşit, s. 171). Kitapta, iktidarın Burcî Memlûklere geçişi ve Timur istilasını yer almamıştır. Memlûk-Osmanlı ilişkileri konusunda, Osmanlıların Karamanoğullarını ortadan kaldırmaları ve Dulkadiroğulları'nı himaye etmek istemeleri nedeniyle iki Türk devletinin arasının açıldığı, Fatih zamanında gerginliğin yaşandığı ve II. Beyazıt zamanında uzun süren Osmanlı-Memlûk savaşlarının olduğu belirtilmiştir. Devletin yıkılışı şöyle aktarılmıştır: “Yavuz Sultan Selim, Memlûk ordusunu 1516'da Mercidabık'ta ve 1517'de Ridaniye'de yenerek bu devleti ortadan kaldırdı” (Akşit, s. 172).

Tarih Lise II (1985) kitabının *Memlûkler* başlığı altında bu devletin kuruluş süreci önceki kitaplardan farklı bir şekilde yer bulmuştur. Bu konuda, Selehattin Eyyûbi'den sonra gelen Eyyûbi sultanlarının kukla olduğu, Turanşah'ın emirlere cephe alınca ortadan kaldırıldığı ve Aybek'in sultan olarak tahta oturduğu belirtilmiştir. Memlûklerin eğitimleri yer almamıştır. Moğollar ile mücadele konusunda öğrenciler Moğol istilasının yer aldığı konuya yönlendirilmektedir. Dolayısıyla metinler arası ilişkilerde konu bütünlüğü yoktur. Haçlılar ile mücadele konusu, Elbistan Savaşı, ulaşılan sınırlar, iktidarın Burcî Memlûklere geçişi ve Timur istilasını kitapta yer almamıştır. Devletin yıkılışı şöyle geçmektedir: “Memlûklere yine

bir Türk hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim iki yıllık bir sefer sonunda son vermiştir (1517)” (Turhan, s. 138). Başta önemli gelişmelerin yer almayaışı ve konularda bütünlük olmayışı sebebiyle ders kitabı, Memlûk tarihi konularını anlatmada yetersizdir.

Lise Tarih II (1989) kitabında Memlûk tarihi konuları *Memlûkler (1250-1517)* başlığı altında yer almıştır. Devletin kuruluşu şu şekilde geçmektedir: “Memlûkler,1250 yılında Eyyûbi Devleti hizmetindeki Türk Memlûk komutanlarından Aybek tarafından kuruldu. Son Eyyûbi hükümdarını ortadan kaldıran Aybek, Mısır’a hâkim olduktan sonra Suriye, Filistin, Ürdün, Sudan, Libya, Yemen ve Güneydoğu Anadolu’yu kendisine bağlamıştır” (Köymen & Ünal, s. 146). Akabinde 1977 yılı kitabında olduğu gibi Mansure Savaşı üzerinde durulmuş ve Moğollar ile mücadeleye geçilmiştir. Moğolların Ayn Calut’ta üstün komutanlar sayesinde durdurulduğu ve imha edildiği vurgulanmıştır. Kitapta “bu savaşın İslam dünyasının kaderini değiştirdiği” tespitinde bulunulmuştur.

Baybars döneminde Memlûklerin “Türk-İslam dünyasının en güçlü devleti olduğu” belirtilmiştir. Haçlılar ile mücadelede sadece Antakya’nın alındığı açıklanmıştır. Diğer kitaplara oranla, Elbistan Savaşı üzerinde durulmuştur. Baybars “Orta çağın en büyük hükümdarlarından birisi, büyük kumandan ve devlet adamı” olarak betimlenmiştir. İktidarın Burcî Memlûklere geçişi ve Timur istilasını konularına yer verilmemiştir. Devletin yıkılışı şöyle geçmektedir: “Memlûklere Yavuz Sultan Selim son verdi (1517). Bu sırada bile Memlûkler, Osmanlı Devleti’nden sonra dünyanın en güçlü devleti durumundaydı. Ancak askeri teşkilatlanma, denizcilik, top ve tüfek gibi ateşli silahlar bakımından Osmanlılar çağın en ileri devletiydiler” (Köymen & Ünal, s. 147).

Tarih Lise I (1992) kitabının *Memlûkler (1250-1517)* başlığı altında ilk olarak devletin kuruluşu üzerine şu bilgiler geçmektedir: “Eyyûbi ordusundaki Türk komutanlar çok güçlü bir duruma gelmişti. Bunlardan Aybek, son Eyyûbi hükümdarı vefat edince onun dul karısıyla evlendi ve ordu tarafından sultan ilan edildi. Böylece Mısır’da 250 yıldan fazla yaşayacak büyük bir devletin temeli atılmıştır” (Deliorman, s. 246). Moğolların durdurulduğu ve Haçlıların Suriye’deki hâkimiyetlerinin artık kalmadığı belirtilmiştir. Ayn

Calut dahil birçok gelişme kitapta yer almamıştır. İktidarın Burcî Memlûklere geçişi üzerine sadece iç karışıklıklar sonucunda iktidarın Çerkezlere geçtiği belirtilmiştir. Timur istilasına ve ulaşılan sınırlara değinilmemiştir. Devletin yıkılışının Yavuz Sultan Selim ile birlikte olduğu belirtilmektedir. Ders kitabında konular arası bütünlük yoktur.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında *Memlûkler* başlığı altında ilk olarak Memlûk askerlerin eğitimi ve Abbasilerden itibaren Memlûk askerlerinin tarihi süreci aktarılmıştır. Memlûk tarihi konuları diğer kitaplara oranla etraflıca açıklanmıştır. Memlûklerin kuruluşu şu şekilde geçmektedir: “Eyyûbilerin son dönemlerinde Memlûk komutanları büyük güç kazanmışlardır. İşte bunlardan biri olan Aybek, Eyyûbi Sultanı Turanşah’ın öldürülmesinden sonra, Mısır’da Eyyûbi Devleti’ne son vermiştir. Aybek ile Mısır’da Memlûkler Dönemi başlamıştır” (Turan & Ergezer, s. 157). Kutuz’un 1260 yılında Moğolları durdurduğu, Mısır ve Suriye’yi Moğol istilasından kurtardığı belirtilmiştir. Baybars’ın tahta çıkışı, Abbasi Halifeliği’nin Mısır’da tesisi ve Elbistan Savaşı üzerinde durulmuştur. Haçlılar ile mücadele konusunda, Güney Anadolu ve Suriye’deki Haçlı kalıntılarının temizlendiği belirtilmiştir. Baybars üzerine şu tespit yapılmıştır: “Sultan Baybars Türk tarihinin örnek ve büyük hükümdarlarından birisidir. Moğolların, Mısır ve Suriye’yi ele geçirmelerine mani olmuştur. Yine Haçlıların Haçlıların Yakınoğu’da yüzyıllarca süren işgallerine son vermiştir. İyi bir asker ve devlet adamı olan Baybars’ın, devlet teşkilatında yaptığı düzenlemeler dikkat çekicidir” (Turan & Ergezer, s. 159).

İktidarın Burcî Memlûklere geçisi konusunda, 1382 tarihi verilerek Bahrî Memlûklerin saltanatının sona erdiği, bu tarihten sonra Burcî Memlûklerin iktidara geldiği belirtilmiştir. Timur istilası etraflıca aktarılmıştır. Bu konuda, Berkuk’un Timur’a karşı ülkesini koruduğu ve Ankara Savaşı’ndan sonra Timur’un ülkesine dönmesinin Memlûkleri rahatlattığı açıklanmıştır. Devletin yıkılışı ve Memlûk-Osmanlı münasebetleri ayrı bir başlık altında yer almıştır. Devletin sınırları şöyle geçmektedir. ‘Memlûklerin sınırları Fırat Nehri’nden Bingazi’ye, Toros dağlarından Yemen’e uzanmıştır (Turan & Ergezer, s. 160). Memlûk-Osmanlı münasebetleri konusu önceki kitaplarda olduğu gibi devletler arasındaki sorunlar

üzerinden aktarılmıştır. Hac yolundaki su bentlerinin tamiri, Cem Sultan ve Dulkadiroğlu Beyliği üzerinde söz sahibi olunmak istenmesi sorun olarak gösterilmiştir. Diğer kitaplardan farklı olarak Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini gerçekleştirme nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu konuda Osmanlı'nın seferi başlatma amacı; Mısır'ın zengin bir ülke oluşu, Mekke ve Medine'nin Mısır'a bağlı olması, Memlûklerin Osmanlı-Safevi Savaşı'ndaki tutumu ve daha önceki gergin ilişkiler gösterilmiştir. Devletin yıkılışı konusunda, ilk olarak Mercidabık Savaşı aktarılmış ve akabinde Ridaniye Savaşı'na geçilmiştir. Savaşlarda başarısız olan Memlûklerin yıkıldığı belirtilerek, tarihi konular sonlandırılmıştır. Başta Timur istilasının etrafıca açıklanmış olması dahil birçok konunun açıkça belirtilmesi, Memlûk tarihi konularını daha anlaşılır kılmıştır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Memlûkler tarihi *Memlûkler (1250-1517)* başlığı altında yer almıştır. Kitapta Memlûklerin eğitimleri yer almamıştır. Devletin kuruluşu şöyle açıklanmıştır: “Mısır'daki Eyyûbi Devleti'nin yıkılmasından sonra 1250'de kurulan Memlûk Devleti, XVI. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir” (Koprman vd., 104). Moğollar ile mücadele konusunda; Memlûklerin bu istilaya karşı koydukları, Ayn Calut'ta onları yendikleri ve halifelik makamını Mısır'da yeniden yaşattıkları belirtilmiştir. “Memlûklerin Haçlılara karşı İslam dünyasının koruyucusu” oldukları vurgulanmış ve Kalavun ve Melik Eşref dönemlerinde Haçlıların atıldığı belirtilmiştir. Elbistan'da Moğolların yenildiği vurgulanarak öğrenciler bu konunun yer aldığı bölüme yönlendirilmiştir. Dolayısıyla konular arası geçişte kopukluk yaşanmıştır. İktidarın Burcî Memlûklere geçişi üzerine ayrı paragraf açılmış ve 1382'de iktidarın Bahrî Memlûklerden Burcî Memlûklere geçtiği belirtilmiştir.

Ders kitaplarında iktidarın Memlûklere geçiş tarihleri, 1382 ya da 1390 olarak yer almıştır. Timur istilas ve devletin ulaştığı sınırlar kitapta yer almamıştır. Devletin yıkılışı şöyle açıklanmıştır: “İstanbul'un fethinden sonra Memlûk-Osmanlı ilişkileri bozulmuştur. II. Beyazıt ve Yavuz zamanında artan düşmanlık, nihayet 1516'da Mercidabık ve 1517'de Ridaniye savaşlarında Osmanlıların başarısı ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti Memlûk

ordularını yenerek bu devlete son vermiş ve topraklarını kendi ülkesine katmıştır” (Koprman vd., s.105).

Lise Tarih 9 (2005) kitabının *Memlûkler (1250-1517)* başlığı altında bu konu oldukça yüzeysel olarak yer bulmuştur. Önce Memlûk kelimesi “kul, köle ve esir” olarak tanımlandırılmış ve akabinde Memlûklerin eğitimi üzerine kısaca bilgi verilmiştir. Aybek’in Turanşah’ı öldürerek tahta çıktığı ve Memlûk Devleti’ni kurduğu vurgulanmıştır. Moğollar ile mücadele konusunda, Ayn Calut’ta Moğolların yenildiği açıklanmıştır. Ders kitabındaki bilgiler, savaşın nedenleri ve Moğolların amacının ne olduğu gibi soruları yanıtlamaya elverişsizdir. 2000 yılı ve sonrasındaki ders kitaplarında Moğollar tarihi konuları yeterli yer bulmamıştır. Bundan kaynaklı olarak Moğolların nerede, ne zaman ve hedeflerinin ne olduğu belirtilmeden bu konuların aktarılması, anlaşılabilirliği azaltmıştır. Haçlılar ile mücadele konusunda, Haçlıların Yakındoğu’dan atılmasının Kalavun’un döneminde gerçekleştiği belirtilmiştir. Kalavun’un oğlu Melik Eşref tarafından birçok Haçlı kale ve şehirlerinin alınmasıyla Haçlıların bölgede varlıkları son bulmuştur (Burçak & Kanat, s. 2013, s.199-200; Demirkent, 1997, s. 249; Morrisson, 2005, s. 84-85). 1981 yılı kitabında da aynı yanlışla düşülmüştür. Konuların yüzeysel geçilmeye çalışılmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan hatalar kendisini göstermektedir.

Elbistan Savaşı konusunda sadece Moğolların yenildiği belirtilmiştir. İktidarın Burcî Memlûklere geçişi yer almamıştır. Timur istilası konusunda bunun tehlike yarattığı fakat çabucak atlatıldığı vurgulanmıştır. Bu konuların birer cümle ile anlatılması yetersizdir. Kitapta Osmanlı-Memlûk ilişkileri ve devletin yıkılışı şu sözler ile aktarılmıştır: “Fatih İstanbul’u fethetmesinden sonra iki devletin arası daha da bozuldu. II. Beyazıt zamanında başlayan Osmanlı-Memlûk savaşları Yavuz Sultan Selim zamanında da sürdü. Yavuz Sultan Selim, 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye savaşlarında Memlûkleri art arda iki kez yenerek Memlûklere son vermiştir” (Okur vd., 118). Ders kitaplarında Memlûklerin yıkılışı Osmanlı Devleti’nin faaliyetleri üzerinden anlatılmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında Memlûk tarihi konuları *Memlûkler (1250-1517)* başlığı altında yer almıştır. Selçukluların bakiyesi olan bir devletin, Selçuklulardan önceki ünitelerde yer alması son derece tutarsız ve kronolojiden uzaktır. Aynı durum Eyyûbiler tarihi konularında da görülmektedir. Kitapta genel değerlendirmeler üzerinden Memlûkler anlatılmıştır. Devletin Mısır’da Eyyûbi ordusundaki Türk asıllı “’azatlı emirler” tarafından kurulduğu ve ilk sultanının Aybek olduğu belirtilmiştir. Moğolların Ayn Calut’ta durdurulduğu ve Suriye’nin büyük bölümünün Memlûklere geçtiği açıklanmıştır. 1989 yılı kitabında da olduğu gibi “bu dönemde Memlûkler İslam dünyasının en güçlü devleti” olarak tasvir edilmiştir. Halifelik kurumunun Mısır’a getirildiği açıklanmıştır. Devletin Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sonucunda sona erdiği belirtilerek Memlûkler tarihi sonlandırılmıştır. Kitapta; Elbistan Savaşı, devletin sınırları, iktidarın değişmesi ve Timur istilas konuları yer almamıştır. Ayrıca konu üzerine belirtilenler Memlûk tarihi konularını anlatmaya yetersizdir.

Ders kitapları, diğer devletlerin tarihi konularında olduğu gibi sultanlar ve dönemleri üzerinden değil, yaşanan önemli gelişmeler üzerinden Memlûkler tarihi konuları anlatılmıştır. Bunun nedeni Memlûklerde iktidarın sık sık el değiştirmesidir. Birçok ders kitabında Halifelik kurumu üzerine yeterince açıklama yapılmaması, konunun anlaşılabilirliğini gölgelemiştir. Emir Timur’un Suriye’yi istilas ve Humus Savaşı ders kitaplarının büyük bir bölümünde yer almamıştır.

Tablo 15

Ders kitaplarında Memlûkler Tarihi Konuları

Basım Y.	Kuruluş	Moğol Mücadelesi	Haçlı Mücadelesi	İktidar Değişikliği	Timur İstilasası	Yıkılış
1910	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	-	-	-	-
1931	✓	✓	✓	-	✓	✓
1942	✓	✓	✓	-	✓	✓
1952	✓	✓	✓	✓	-	✓
1974	✓	✓	✓	✓	-	✓
1977	✓	✓	✓	✓	-	✓
1981	✓	✓	✓	-	-	✓
1985	✓	✓	-	-	-	✓
1989	✓	✓	✓	-	-	✓
1992	✓	✓	✓	✓	-	✓
1997	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	✓	✓	✓	✓	-	✓
2005	✓	✓	✓	-	✓	✓
2012	-	-	-	-	-	-
2018	✓	✓	✓	-	-	✓

4.3. Ders Kitaplarında Kültür ve Medeniyet Konuları

Bu bölümde Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti medeniyeti konuları incelenmiştir. Büyük Selçuklu bakiyesi diğer devletlerin medeniyet konularına, ders kitaplarının büyük bir bölümünde yer verilmemiştir. Bundan dolayı ders kitaplarında bu konuların yer aldığı ve almadığı kitaplar olarak tablolastırılmıştır (Tablo 16).

Tablo 16

Ders Kitaplarında Büyük Selçukluların Bakiyesi Devletlerin Medeniyet Konuları

Basım Yılı	Irak S.	Suriye S.	Kirman S.	Anadolu S.	Harzemşahlar	Atabeylikler	Eyyûbiler	Memlûkler
1910	-	-	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	-	-	-	-	-	-
1931	-	-	-	✓	✓	-	✓	✓
1942	-	-	-	✓	-	-	-	-
1952	-	-	-	✓	-	-	✓	✓
1974	-	-	-	✓	-	-	✓	✓
1977	G	G	G	G	G	G	G	G
1981	-	-	-	✓	✓	-	✓	✓
1985	-	-	-	✓	✓	-	✓	✓
1989	-	-	-	✓	✓	-	✓	✓
1992	-	-	-	✓	✓	-	✓	✓
1997	G	G	G	✓	G	G	✓	✓
2000	G	G	G	✓	G	G	G	G
2005	-	-	-	✓	G	-	G	G
2012	-	-	-	✓	-	-	-	-
2018-2019	-	-	-	✓	-	-	-	-

Tabloda G harfinin yer aldığı kitaplarda ilk Türk-İslam devletlerinin medeniyet konuları birlikte anlatılmıştır.

4.3.1. Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Medeniyeti

Bu bölümde Büyük Selçuklu Devleti kültür ve medeniyeti konuları arasında yer alan; idari ve askeri teşkilatlanma, ekonomik ve ticari faaliyetler, eğitim ve bilim, dil ve edebiyat, dini konular, mimari ve sanat konuları üzerine inceleme yürütülmüştür.

Tablo 17

Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Medeniyeti Konularının Nicel Analizi

Basım Yılı	Sayfa Aralığı	Konunun Sayfa Sayısı	Kitabın Sayfa Sayısı	Konunun Kitaba Oranı
1910	-	-	443	-
1912	-	-	568	-
1931	220-224	5	391	%1,21
1942	65-66	2	146	%1,36
1952	128-131	4	240	%1,66
1974	140-142	3	296	%1,01
1977	157-194	Genel 38	256	%14,84
1981	104-109	6	229	%2,62
1985	35-54	Genel 20	116	%17,24
1989	40-56	Genel 17	240	%7,08
1992	184-195	Genel 12	232	%5,17
1997	78-139	Genel 62	224	%27,67
2000	105-116	Genel 12	193	%6,73
2005	118-129	Genel 12	212	%5,66
2012	156-163	Genel 8	202	%3,96
2018	198-204	7	222	%3,15

1977, 1985, 1989, 1992, 1997, 2000, 2005 ve 2012 yılı kitaplarında Büyük Selçuklu medeniyeti konuları Türk İslam devletleri ile birlikte anlatılmıştır.

4.3.1.1. Büyük Selçuklu Devleti İdare Teşkilatı

Büyük Tarih-i Umumî (1910) ve *Tarih-i Umumî* (1912) yılı kitaplarında, sadece İslam medeniyeti konuları yer almıştır. Bu konuların ağırlık noktasını Abbasiler ve Emeviler ve Endülüs Emevileri oluşturmaktadır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında medeniyet konuları, her devletin ayrı olmak üzere siyasi tarih konularından sonra yer almıştır. Bu yönü ile kendisinden sonraki bazı ders kitaplarını etkilemiştir. İdari teşkilatlanma *Devlet ve Hükümdar*, *Divan Teşkilatı* başlıkları altında anlatılmıştır. Ülkenin eyaletlere ayrılarak yönetildiği, hükümdarın, “ailenin umumî reisi” ve nüfuzunun kuvvetine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Şöyle bir tespitte bulunulmuştur: “Tuğrul Bey, Alp Arslan gibi ilk Selçuklu hükümdarları devleti kurarken yapmaya mecbur oldukları seferler dolayısıyla basit bir hayat sürüyorlardı. Fakat Melikşah’tan itibaren Selçuklu Devleti büyüyünce hükümdarlarda birer imparator gibi yaşamaya başlamıştır” (TTK, s. 220).

Merkezi idarenin, muntazam bir idare olduğu ve başında hükümdarın vekili olarak vezirin yer aldığı belirtilmiştir. Alt divanlar kitapta yer almamıştır. Merkezi idarenin tek kusurunun “eski Türk an’anesine lüzumu kadar yer vermemesi” gösterilmiştir. Taşra teşkilatı üzerine sadece meliklerin eyaletlerde yarı müstakil olarak hüküm sürdükleri belirtilmiştir. Ders kitabında melikler bazen; şehzade bazen de prens olarak geçmiştir. Terimlerin yazımında birlik sağlanamamıştır. Taşra teşkilatı konusunda belirtilenler yeterli değildir. Saray teşkilatı kitapta yer almamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında, kültür ve medeniyet konuları 1931 yılı kitabının özeti sayılabilecek bilgiler ile aktarılmıştır. Devletin hükümdar ailesinin malı sayıldığı, büyük sultana “Sultan-ı Âzam” denildiği açıklanmıştır. Taşra teşkilatında, meliklerin ülkenin belirli bölgelerinde “sultan” unvanı ile hüküm sürdükleri belirtilmiştir. Kitapta melikler, prens olarak adlandırılmıştır. Divan teşkilatı ve saray teşkilatı kitapta yer almamıştır. Dolayısıyla yönetimde önemli olan bu iki ögenin yer almaması, Selçuklu idare teşkilatının anlaşılmasını imkansız kılmaktadır. Vezir’in divanın işlerini yürüttüğü ve en ünlü vezirin Nizamülmülk

olduğu belirtilmiştir. Kitapta taşra teşkilatı yer almamıştır. Bu bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında kültür ve medeniyet konuları *Büyük Selçuklu Devri Medeniyeti* başlığı altında anlatılmıştır. İlk olarak devletin başında “Sultan-ı Âzam’ın” bulunduğu, onun adına hutbe okunup para basıldığı belirtilmiştir. Nizamülmülk’ün devleti teşkilatlandığı ve dini işlerin Halifeye bırakıldığı vurgulanmıştır. Devletin topraklarının melikler ve devlete bağlı emirler arasında paylaştırıldığı aktarılmıştır. Bu yönetim şekli, birleşik devletler topluluğuna benzetilmiştir. Divan teşkilatı şöyle geçmektedir: “Hükümdarlar siyaset ve idare işlerini vezire bırakırlardı. Vezir hükümetin başkanı idi. Vezirin başkanlığında *Selçuk divanı* denilen bir kurul vardı. Abbasiler de olduğu gibi idare şubelerine divan denir” (İnal & Ormancı, s. 128). Her eyaletin ayrı birer divanı olduğu açıklanmıştır. İdare teşkilatı, önceki kitaplara oranla üzerinde durulan ve açıklanan bir konu olmuştur. Saray teşkilatı kitapta yer almamıştır. Taşra teşkilatı üzerine belirtilenler yeterli değildir.

Tarih Lise II (1974) kitabında Büyük Selçuklu medeniyeti, *Kültür ve Uygarlık* başlığı altında anlatılmıştır. Devlette “Türk soyunun” egemen olduğu vurgulanmıştır. Devleti oluşturan unsurların Arap, Türk ve İranlı oldukları belirtilmiştir. İdare teşkilatı benzetmeler ile anlatılmıştır. Karahanlılar da olduğu gibi devletin hükümdar ailesinin ortak malı olduğu ve meliklerin bulundukları yerlerde bağımsız oldukları belirtilmiştir. Merkezi yönetimde Abbasilerin örnek alındığı, divana “Vezir-i Azam’ın” başkanlık ettiği açıklanmıştır. Saray teşkilatı ve alt divanlar ders kitabında yer almamıştır. Kitapta taşra teşkilatı çok kısa tutulmuştur. Ülkenin 12 eyalete ayrıldığı, başlarında hanedan soyundan meliklerin bulunduğu belirtilmiştir. Valilere ve görevlilere değinilmemiştir. Bu belirtilenler ile taşra teşkilatının nasıl işlediğinin anlaşılma imkanı yoktur.

Tarih Lise II (1977) kitabında tüm siyasi konular aktarıldıktan sonra *Kültür* başlığı altında kültür ve medeniyet konuları birlikte anlatılmıştır. Medeniyete göre daha yerelde bir ifade olan kültür kelimesi, medeniyet konularını tam olarak içermemektedir. Dolayısıyla daha

kapsamlı başlık kullanılmış olması daha doğrudur. Ders kitabında kültür ve medeniyet konularının birlikte anlatılmasından dolayı tamamı üzerine inceleme yürütülecektir. Medeniyet konuları Selçuklular üzerinden anlatılmıştır. *İslami amme hukukunda değişiklik* başlığı altında Türk yönetim geleneğinin İslami yönetim anlayışı ile kaynaşma süreci anlatılmıştır. Türk cihan hâkimiyeti açıklanmış ve ülkenin taksimi üzerinde durulmuştur. Hükümdarın devlet ileri gelenlerini ve komutanları kabul ettiği, halkın şikayetlerini dinlediği, kadıların tayini ve iktaların dağıtımını yaptığı belirtilmiştir. Hükümdarın görevleri hususunda önceki kitaplara oranla daha kapsayıcı bilgilerin yer aldığını söylemek mümkündür. Bu durum sonraki ders kitaplarına da yansımıştır.

Alt divanlar ve görevleri ilk kez yer almıştır. İç ve dış yazışmalardan Tuğra divanının, maliye işleri ile İstifa divanının, askeri işlerden Arz divanının, askerlik ve adalet işleri dışındaki bütün memuriyetlerin denetiminden İşraf divanının sorumlu olduğu belirtilmiştir. Alt divanlar üzerine belirtilenler sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Meliklerin ve askeri valilerin eyaletleri yönettiği, belediye işlerine muhtesiplerin baktığı yer alan konular arasındadır. Taşra vazifesinde görevli olan memuriyetler sıralanarak açıklanmıştır. Kitapta yer alan devletlerin medeniyet konularının birlikte aktarılması, sonraki bazı kitapları etkilemiştir. Daha genel ve tüm devletleri kapsayıcı bilgiler ile medeniyet konuları anlatıldığı için, özele inme imkanı kalmamıştır. Dolayısıyla devletlerin benzer özellikleri olabildiğince genel ifadeler ile anlatılmıştır. Ayrıca, Memlûkler dahil birçok devletin medeniyet konularını kapsamamasından dolayı gerek yönetim usulü ve ordu teşkilatında gerekse diğer medeniyet konularında genellemeye gidilmesi, devletlerin ayırt edici özelliklerinin ortaya çıkmasına imkan vermemiştir.

Tarih Lise II (1981) kitabında Büyük Selçuklu Devleti kültür ve medeniyet konuları *Selçuklu Uygarlığı* başlığı altında anlatılmıştır. Diğer bazı kitaplarda olduğu gibi önce bir devletin siyasi tarih konuları, ardından da medeniyet konuları aktarılmıştır. Melikşah Dönemi'nde "Gazneliler, Karahanlılar, Abbasiler, Samanîler ve kısmende Oğuz geleneklerinden" faydalanarak mükemmel bir devlet teşkilatı oluşturulduğu açıklanmıştır. Merkezde bir

divanın olduğu, burada hükümdarların kararlarının dahi tartışıldığı vurgulanmıştır. Daha demokratik bir yönetimin olduğu belirtilmeye çalışılmıştır. Saray teşkilatı başta olmak üzere alt divanlar kitapta yer almamıştır. Taşra yönetimi konusunda, meliklerin bazı bölgelerde sultana bağlı kalarak hüküm sürdükleri aktarılmıştır. Taşra teşkilatında, meliklerin dışında kalan görevliler ve idareciler yer almamıştır. Bu bakımdan 1977 yılı kitabındaki kazanımlar geliştirilmek yerine, geriye götürülmüştür.

Tarih Lise II (1985) kitabında önce İlk Türk-İslam Devletleri (Karahanlılar, Gazneliler, Tolunoğulları, İhşitler, Oğuzlar ve Büyük Selçuklu Devleti) siyasi tarih konuları anlatılmış ve sonrasında kültür ve medeniyet konuları birlikte açıklanmıştır. 1977 yılı kitabında Anadolu Türk devletlerin de dahil edildiği medeniyet konuları, bu kitapta ayrı tutulmuştur. Kitap bu yönüyle kendisinden sonraki 2005 yılına değin kitapları etkilemiştir. Dolayısıyla Bu bölümde İlk Türk-İslam devletlerinin kültür ve medeniyet konuları birlikte incelenecektir. Selçuklu medeniyeti üzerinden İlk Türk-İslam devletleri medeniyeti aktarılmıştır. Kitapta, “Türk-İslam sentezi” bir kültürün ve medeniyetin oluştuğu vurgulanmıştır. Fakat yeteri kadar “Türk-İslam sentezinin” meydana gelmesi üzerinde durulmamıştır. Din adamlarının tarihte de devlet işlerine karışmadığı şu sözler ile açıklanmıştır: “Eski Türklerde din adamları devlet işlerine karışmazlardı. Tuğrul Bey bu geleneği devam ettirmiştir. Atatürk’ün en önemli inkılâplarından birisi olan laiklik, bu eski ve güzel Türk geleneğine dönüştür” (Turhal, s. 39). 1977 yılı kitabında olduğu gibi Selçukluların mükemmel bir divan kurduğu ve bunun kendinden sonraki devletler tarafından uygulandığı açıklanmıştır. Vezirin başkanlığında divanın toplandığı, ülke işlerinin görüşüldüğü belirtilmiştir. Kitapta saray teşkilatı ve alt divanlar yer almamıştır. 1977 yılı kitabında olduğu gibi taşra teşkilatı üzerinde durulmuştur. Ülkenin eyaletlere ayrıldığı ve meliklerin atandığı açıklanmıştır. Meliklerin olmadığı yerlerde şihne adında askeri komutanların vali olduğu ve sivil işlere bakan memurların yer aldığı belirtilmiştir.

Tarih Lise II (1989) kitabında 1985 yılı kitabında olduğu gibi İlk Türk-İslam devletlerinin kültür ve medeniyet konuları birlikte anlatılmıştır. Selçuklular üzerinden medeniyet konuları

açıklanmıştır. Türklerin hâkimiyet anlayışları üzerinde durulmuş ve hükümdar merkezli “yasama, yürütme, yargı ve ordu” üzerine bir şema oluşturulmuştur. Hükümdarın; yasama, yargı ve yürütme olmak üzere üç ana yetkisinin olduğu belirtilmiştir. Divan “devlet işlerini yerine getirmekle sorumlu yürütme organı” olarak tanımlanmıştır. Selçuklular ile Gaznelilerin, bu divan usulünü Abbasilerden aldıkları belirtilmiştir. Kitapta, sadece 1977 ve 1985 yılı kitaplarında değinilen hükümdarlık alâmetleri “nevbet ve ok-yay” olarak sıralanmıştır. Diğer hükümdarlık alâmetleri belirtilmemiştir. Taşra teşkilatına *Eyalet Yönetimi* başlığı altında kısaca değinilmiştir. Ülkenin eyaletlere ayrıldığı ve başlarında emir ya da meliklerin bulunduğu belirtilmiştir. Kitapta *Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdar Nasıl Olmalıdır* üzerine bir okuma parçası yer almıştır. Bu okuma parçası hem öğrencilere bir hükümdarda olması gereken özellikleri belirtmesi bakımından hemde döneminin kaynağından faydalanılması bakımından önemlidir.

Tarih Lise I (1992) kitabında medeniyet konuları; 1985 ve 1989 yılı kitaplarında olduğu gibi *İlk Türk İslam Devletlerinde Kültür ve Medeniyet* başlığı altında yer almıştır. Önceki ders kitaplarında Türk İslam düşüncesinin tanımı yapılmamış ve konuya açıklık getirilmemiştir. Türk İslam düşüncesinin ilk muhatabı, İslamiyeti kabul eden ve bu düşünce düsturu doğrultusunda gelişimini tamamlayan İlk Türk İslam devletleridir. Dolayısıyla, gereken açıklamaların tam anlamıyla bu konular arasında yapılması zaruridir. Bu ders kitabında Türk İslam düşüncesi; “İslam dininin hâkimiyet alanındaki kültür çevresi ile Türklerin daha öncesinde sahip oldukları siyasi, hukuki vs geleneklerin birleşmesi ile oluştuğu” tespiti yapılmıştır. Medeniyet konuları Selçuklular üzerinden aktarılmıştır. Yönetim anlayışı üzerine durulmuş ve devamında hükümdarın görevleri sıralanmıştır. Bu görevler diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Divan-ı Saltanat’ın bulunduğu, bu divana vezirin başkanlık ettiği belirtilmiştir. Bu divanın görevleri; iç ve dış yazışmalar, maliye işleri ve askeri işler olarak sıralanmıştır. Bu belirtilen görevler alt divanların olmasına rağmen, bu divanlar yer almamıştır. Taşra teşkilatı konusunda, sadece meliklerin bölgelerde yöneticilik yaptıkları belirtilmiştir. Emir, şihne, subaşı vb makamlara ve görevlere değinilmemiştir. Dolayısıyla 1977, 1985 ve 1989 yılı kazanılan taşra teşkilatı husunda belirtilenler,

geliştirilmek yerine azalmaya gitmiştir. Başta divanlar ve saray teşkilatı olmak üzere birçok idari teşkilatlanma konusu kitapta yer almamıştır. Dolayısıyla idari teşkilat konusunda belirtilenler ile konunun anlaşılma imkanı neredeyse yoktur.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında medeniyet konuları, İlk Türk İslam devletleri kültür ve medeniyeti konuları ile birlikte anlatılmıştır. Gerek örnekler ile gerekse konuların çeşitliliği yönünden diğer ders kitaplarından ayrılmaktadır. Hâkimiyet ve tahta çıkış konuları aktarılmış ve akabinde hükümdarın görevleri açıklanmıştır. Hükümdarlık alametleri, önceki kitaplara oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Örnek olarak; hutbe, ok ve yay, para, hilat, nevbet, çetr, tuğra, taç, taht, sancak, saray, saltanat çadırı, unvan ve lakaplar gösterilmiştir. Saray teşkilatı ilk defa bir ders kitabında etraflıca açıklanmıştır. Saray görevlileri; hacip, emir-i candar, emir-i silah, emir-i alem, camedar, şarabdar-ı has, taştdar, emir-i ahur, serhenk, kapucu başı, emir-i çaşnigir, emir-i şıkar, devaddar, kıssadar, üstadü'ddar, hadimler ve hasekiler olarak sıralanmış ve açıklanmıştır. Bu yönüyle kendinden sonraki kitapları etkilemiştir. Hükümdarların sarayda “meşveret, kengeş” gibi çeşitli meclisleri topladığı ve önemli kararların burada alındığı belirtilmiştir. “Divan-ı âlâ veya divan-ı saltanat” denilen büyük bir divanın olduğu, hükümdarın bu divanın başkanı olduğu ancak çoğu zaman vezirin baktığı belirtilmiştir.

Kitapta vezaret kuruluşunun en iyi şekilde Büyük Selçuklu Devleti'nde işlediği belirtilmiştir. Alt divanlar sıralanmış ve görevleri etraflıca açıklanmıştır. Taşra teşkilatı konusu, diğer kitaplardan farklı olarak tâbi devletler ve metbû devlet olarak ikiye ayrılmış ve açıklamaları yapılmıştır. Metbû devletlerin; büyük sultana bağlı, başkent dışında çeşitli yönetimlere ayrıldıkları, bu vilayetlerin başında şihne, amid, amil ve reis gibi yöneticilerin olduğu belirtilmiştir. Tâbi devletler sıralanmış ve bunların içte bağımsız dışarı da sultana bağlı oldukları aktarılmıştır. Taşra teşkilatı diğer kitapların oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında, 1985, 1989, 1992 ve 1997 yılı ders kitaplarında olduğu gibi İlk Türk-İslam devletlerinin kültür ve medeniyeti birlikte aktarılmıştır. 1985, 1989, 1992 ve

1997 kitaplarında medeniyet konuları Selçuklular üzerinden aktarılırken, bu ders kitabında, Karahanlılar üzerinden anlatılmıştır. Selçuklu Devleti'nde yönetim konusunda şu ifade yer almaktadır: “Büyük Selçuklu Devleti'nin başında yetkilerini, Halifenin onayına göre doğrudan doğruya Tanrı'dan alan hükümdar bulunmaktaydı. Hükümdarın verdiği kararlar üzerinde danışmanların büyük rolü vardı. Devletle ilgili önemli kararlar kurultay da görüşülürdü” (Koprman vd., s. 108). 2019 yılı kitabında sultanların bir kutsiyetlerin olmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu iki ders kitabı birbirine ters düşmektedir. Vezirin mali, siyasi ve askeri yetkilere sahip oldukları belirtilmiştir. Taşra yönetiminde valiler ve şehzadelerin bulunduğu vurgulanmıştır. Saray görevlileri 1997 yılı kitabında olduğu gibi; sıralanmış ve açıklanmıştır. Merkez ve taşra teşkilatlarında hükümet işlerini yürüten divanların olduğu, merkezdeki divana “Divan-ı Âli” denildiği ve başkanlığını vezirin yaptığı açıklanmıştır. Divan-ı İnşa, Divan-ı İşraf, Divan-ı İstifa ve Divan-ı Arz olarak alt divanlar sıralanmış ve benzer ifadeler ile kısaca açıklanmıştır. Önceki bazı kitaplarda değinilen hükümdarlık alâmetleri kitapta yer almamıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında İlk Türk-İslam devletleri medeniyeti birlikte anlatılmıştır. Türk-İslam devletlerinin; önceki Türk devletlerinden ve Arap-İslam devletlerinden farkları üzerine genel tespitlerde bulunulmuştur. Gazneliler üzerinden Selçuklu devlet yönetimi anlatılmıştır. Dolayısıyla ders kitabı, önceki kitaplarda Karahanlılar ve Selçuklular üzerinden aktarılan kültür ve medeniyet konularını, Gazneliler üzerinden anlatıma gitmiştir. Tuğrul Bey'e gelinceye değin Yabgu unvanının kullanıldığı, Tuğrul Bey'den itibaren sultan ve sultan-ı âzam unvanlarının kullanıldığı belirtilmiştir. Kitapta hükümdarlık ve saray görevlileri 1997 yılı kitabında olduğu gibi sıralanmış ve kısaca açıklanmıştır. Fakat açıklamalardan yola çıkarak, bu görevlilerin tanınma imkanı çok azdır. Atabeylik konusu kitapta yer almamıştır. Divan-ı saltanat, bugünkü hükümetin görevlerini yaptığı şeklinde açıklanmıştır. Bu konunun açıklanmaması, anlaşılabilirliği gölgelemiştir. Divan-ı İnşa, Divan-ı İşraf, Divan-ı İstifa ve Divan-ı Arz olarak alt divanlar sıralanmış ve kısaca açıklanmıştır. Taşra teşkilatı konusunda eyaletlerin başında askeri vali şihnelerin veya sivil idareden sorumlu amidin bulunduğu belirtilmiştir. Meliklerin taşra idaresindeki rolüne

değinilmemiştir. Taşra teşkilatı 1977, 1989 ve 1997 yılı kitapları hariç diğer ders kitaplarının üzerinde durduğu bir konu olmamıştır. Taşra teşkilatını oluşturan memuriyetlerin, taşra yönetim usulünün ve meliklerin konumunun yer almayışı bir eksikliktir. Bu bakımdan merkez teşkilatı kadar taşra teşkilatın da üzerinde durulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Büyük Selçuklu medeniyeti, İlk Türk İslam kültür ve medeniyeti ile değil, ayrı olarak yer bulmuştur. Selçuklu devlet geleneğinin; Abbasiler, Samanîler, Gazneliler ve Karahanlılardan etkilendiği belirtilmiştir. Devletin tek hakiminin hükümdar olduğu ve genellikle ona sultan'ül âzam denildiği açıklanmıştır. Hükümdarlık alâmetleri 1997 ve 2005 yılı kitaplarındaki gibi sıralanmıştır. Fakat yeterince açıklanmamıştır. Dolayısıyla çetr ya da nevbetin terim olarak karşılığının verilmemesi konuyu yeterince anlaşılır kılmamaktadır. Atabeylik usulü anlatılmış ve Atabey Şemsettin İldeniz üzerine Osman Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* adlı eserinden bilgiler yer almıştır. Merkez teşkilatı; saray teşkilatı ve divanlar olarak iki ayrı bölümde aktarılmıştır. Saray teşkilatı, ordu teşkilatından sonra yer almıştır. Dolayısıyla metinler arası kopukluk yaşanmıştır. Divanlar; divan adları ve görevleri olarak tablolaştırılmış bir şekilde anlatılmıştır. Tabloda 1997 yılı kitabında olduğu gibi Divan-ı İstifa, Divan-ı Arz, Divan-ı İşraf, Divan'ı İnşa, Niyabet-i Saltanat ve Divan-ı Mezalim yer almıştır. Saray teşkilatı konusu, bir *uygulayalım* etkinliğinde açıklanmıştır. Burada bazı saray görevlilerinin yerleri boş bırakılmış ve öğrencilerden araştırarak doldurmaları istenmiştir. Yarı yapılandırmacı yaklaşım ile yapılan bu etkinliklerin arttırılması, öğrencilerin tarihi konulara merakının artmasına ve tarih alanının araştırma usullerini öğrenmesine katkı sağlamaktadır. Taşra teşkilatı kitapta yer almamıştır. Dolayısıyla kitabın idare teşkilatını tam anlamıyla aktardığını söylemek mümkün değildir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında Büyük Selçuklu medeniyeti konuları iki kısım üzerinden anlatılmıştır. *Büyük Selçuklu Devleti'nde Yönetim ve Toplum Yapısı* başlığı altında idari ve askeri teşkilat konuları anlatılmıştır. Kitapta, Selçuklu hükümdarlarının "kutsal ve

sorumsuz’’ olmadığı vurgulanmıştır. Bu yönü ile kükümdarın yetkilerini doğrudan doğruya Tanrı’dan aldığını belirten 2000 yılı ders kitabına ters düşülmektedir. Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamülmülk, Allah’ın her dönemde milletin içerisinde birisini seçtiğini ve dünya işleri ve ahalinin kamu düzeninden onu sorumlu tuttuğunu belirtmektedir. (Nizamülmülk, 2016, s.11). Hükümdarın kanun koymasının Türk devlet geleneğinde Tanrı’dan gelen hâkimiyetten yani kut anlayışından ayrı düşünülmezdir (İnalcık, 2017, s. 25). Bu bakımdan 2000 yılı ders kitabındaki bilginin temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Hükümdarlık alâmetleri konunun yer aldığı kitaplardan farklı olarak kısaca açıklanmıştır. Saray, hükümdarın yaşadığı ve devletin yönetildiği yer olarak belirtilmiştir. Saray teşkilatındaki görevliler; candar, camedar ve çasnigir olarak sıralanmış ve bu görevlilerin ‘‘hacib’ül hüccab’’ tarafından denetlendiği belirtilmiştir. Saray teşkilatının diğer görevlileri yer almamıştır. Büyük Divan’ın başında vezirin bulunduğu ve devlet işlerinin yürütüldüğü açıklanmıştır. Bağlı divan olarak Divan-ı İnşa, Divan-ı İstifa, Divan-ı İşraf ve Divan-ı Arz yer almış ve kısaca açıklanmıştır. Büyük Divan ve ona bağlı divanlar üzerinde yeterince durulmamıştır. Ders kitabında, önceki kitaplarda yer almayan, *Divan-ı Hatun* adını da bir divanın olduğu ve bu divanın hatunun emrinde hizmet verdiği belirtilmiştir. Taşra teşkilatı 2012 yılı kitabında olduğu gibi bu kitapta da yer almamıştır. Dolayısıyla idari teşkilatlanma tam anlamıyla açıklanmamıştır.

1977, 1989 ve 1997 yılı kitapları hariç diğer ders kitaplarında taşra teşkilatı önemi ölçüsünde yer bulmamıştır. Büyük Divan’a bağlı alt divanlar ve saray teşkilatı kitapların büyük bir bölümünde yer almamıştır. İdari teşkilatlanma konuları artan oranlı gelişme göstermemiştir.

4.3.1.2. Büyük Selçuklu Devleti Askeri Teşkilatı

1910 ve 1912 yılı kitaplarında, Büyük Selçuklu Devleti askeri teşkilatlanma konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında ordu teşkilatı *Askeri Teşkilat* ve *Melikşah Devrinde Ordu* başlıkları altında yer almıştır. ‘‘Devletin esas itibariyle askeri bir mahiyette’’ olduğu

vurgulanmıştır. Devlet kurulunca doğrudan hükümdarın şahsına bağlı bir hassa ordusunun meydana getirildiği açıklanmıştır. Tımar konusunda şu husus belirtilmiştir. “Selçuklu İmpartorluğu eski bir Türk an’anesini takip ederek İmparatorluk arazisinde askeri tımarlar vücuda getirdi” (TTK, s. 221). Bu sisteminin uygulanışı konusunda, devletin topraklarını kısımlara ayırarak her bir kısmın başına asker tayin ettiği ve o sahanın vergisinin askere verildiği belirtilmiştir. Tımarın ilk uygulandığı Türk İslam devleti konusunda kitaplar farklı bilgi vermektedir. *Melikşah Devrinde Ordu* başlığı altında, devletin en güçlü zamanında ordu mevcudiyetinin 400 bine ulaştığı, bu ordunun eyaletlerde meliklerin, mahali idareye mensup hanedanların ve sultanın ayrı ayrı ordularının olduğu belirtilmiştir. Kitapta askeri merasimlerin “muntazam ve tantanalı” olduğu, eski Türk an’anesine göre orduda askeri muzika ve ordu şairlerinin mutlaka yer aldığı vurgulanmıştır. Sağlık açısından, ordunun içerisinde ‘’deve katarları ile nakledilen askeri hastanelerin’’ bulunduğu açıklanmıştır. Türkmenler yer almamıştır. Ders kitaplarında askeri teşkilatlanma konusu, benzer ifadeler ile açıklanmıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında “Türklerin asker bir millet olduğu” vurgulanmıştır. Bu düşünce kendinden sonraki ders kitaplarında da yer bulmuştur. Büyük Selçuklu Devleti’nde, kapıkullarının yer aldığı ve devletin sınırlarının genişleyince tımar sisteminin uygulandığı belirtilmiştir. Kitapta, ülke topraklarının tımar adı altında askerlere dağıtıldığı ve mal sahibinin topraklarına dokunulmadığı açıklanmıştır. Bu usuller sayesinde Selçuklu ordusunun büyüdüğü ve Melikşah Dönemi’nde 400 bin kişiye ulaştığı belirtilmiştir. Türkmenler ve yardımcı kuvvetler yer almamıştır. Bu bakımdan askeri teşkilatlanma konusu tam anlamıyla açıklanmamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında ordu teşkilatı maddeleştirilerek sıralanmıştır. Kitapta askeri konular üzerinde durulmuştur. Hassa askerleri, emir ve meliklerin askerleri, tımar sahiplerinin yetiştirdikleri askerler, Türkmenler ve bağlı devletlerden alınan yardımcı kuvvetler sıralanmıştır. Bu sınıflara ek olarak ordunun birimleri; süvari, piyade, neftçi, mancınıkçı olarak yer almıştır. Ayrıca 1931 ve 1942 yılı kitabında değinilmeyen orduda

kullanılan silahlar; kalkan, topuz, kargı, kılıç, yay ve zırh olarak sıralanmıştır. Orduda kullanılan silahlar ile ordunun birimlerinin yer alması, askeri konuların anlaşılabilirliğini arttırmıştır. Ayrıca bu konuda sonraki kitaplara örnek olunmuştur.

Tarih Lise II (1974) kitabında Selçuklu ordusunun zamanın en kuvvetli ordusu olduğu belirtilmiştir. Kitapta “kölelerden oluşan bir hassa ordusunun” olduğu belirtilmiş fakat bu sınıf açıklanmamıştır. Hassa ordusunun eğitimleri üzerinde kitapların büyük bir bölümünde durulmamıştır. Eyaletlerde hassa ordusuna benzer bir ordunun bulunduğu açıklanmıştır. İktâ usulünü ilk kez Nizamülmülk’ün uyguladığı, Selçuklulardan sonra bütün Müslüman Türk devletlerinde uygulandığı aktarılmıştır. Dolayısıyla, iktânın Selçuklulardan önce uygulandığını belirten 1931 yılı kitabı ile ters düşülmüştür. İktânın Roma İmparatorluğu’ndan itibaren gelişerek, bölgeden bölgeye farklı olarak uygulandığını bilinmektedir. İslam tarihinde bakıldığında, Halifeler Dönemi’nden itibaren artan oranda gelişerek uygulandığı görülmektedir (Coşkun, 1986, s. 165-167). Ayrıca iktâ usulünün ilk oluşumu veya erken dönemlerde ilk uygulaması konusunda Eski Çağ uygarlıklarına da bakmak gerekmektedir. Bu anlamda Eski Babil Dönemi⁷ ordu sisteminde, askerler tımar anlamında inku’lara yerleştirilmişlerdir (Bahar, 2015, s. 76). Nitekim bu usul “Büyük Selçuklulardan itibaren düzenli bir kurum haline gelmiştir” (Lambton, 2016, s.166). Ders kitabında, boyların kuvvetlerinden faydalandığı aktarılmıştır. Kullanılan silahlar, diğer ders kitaplarına benzer olarak sıralanmıştır. Bağlı devlet askerlerine yer açılmamıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında Ordu teşkilatının başlangıçta Türkmenlerden oluştuğu belirtilmiştir. Melikşah Dönemi Selçuklu ordusunun “Ortaçağ’ın en büyük askeri gücü” olduğu vurgulanmıştır. Ordunun sınıfları; Gulaman-ı Saray, Hassa askerleri, Eyalet askerleri, Sipahiler, Uç askerleri ve bağlı hükümet askerleri olarak sıralanmış ve açıklanmıştır. Kitapta askeri konular etrafıca aktarılmıştır. Ayrıca önceki ders kitaplarında yapılmayan merkez ordusunu oluşturan Gulâm ve Hassa askerlerinin ayrımı yapılmıştır.

⁷ Eski Babil Dönemi kaynaklarda M.Ö. 19-16. yy. arası olarak tarihlendirilmektedir.

Donanma konusunda, Gazneliler, Anadolu Selçukluları ve Mısır'daki Türk devletlerinin donanmaları olduğu açıklanmıştır.

Tarih Lise II (1981) kitabında Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk zamanlarda “aşiret kuvvetlerinden” meydana geldiği açıklanmıştır. Kitapta; *topraklı asker* olarak tımar sistemi anlatılmıştır. 1974 yılı kitabında olduğu gibi bu sistemin Nizamülmülk tarafından kurulduğu yer almıştır. Öncesinde de belirtildiği üzere yanlış bir bilgidir. Ordunun sınıfları; hassa askerleri, gönüllüler ve aşiret kuvvetleri olarak sıralanmış ve kısaca açıklanmıştır. Bağlı devlet askerlerine değinilmemiştir.

Tarih Lise II (1985) kitabında Büyük Selçuklu ordusunun, ileri seviye de olduğu açıklanmış ve bunu sonraki devletlerin örnek aldığı belirtilmiştir. Merkez ordusu, 1977 yılı kitabındaki gibi gulâm ve hassa olarak ikiye ayrılmıştır. Ordu sınıfları; tımarlı sipahiler, Türkmenler ve bağlı devlet askerleri olarak sıralanmıştır. Melikşah zamanında ordunun 400 bin kişi olduğu, Türkmenler ile destek birimlerinin de katılmasıyla ordunun 700 bine ulaştığı vurgulanmıştır. İktâ usulü “İslam iktâsı” olarak tanımlanmış ve bu usulün başlangıcının Hz. Ömer Dönemi'ne dayandığı belirtilmiştir. 1931 yılı kitabında olduğu gibi “Selçukluların eski Türk toprak hukukunu yeni şartlara ustalıkla uydurdıkları” tespiti yapılmıştır.

Tarih Lise II (1989) kitabında ordu teşkilatı 1985 yılı kitabında olduğu gibi önce Selçuklu haricindeki diğer devletlerin ordu yapısına kısaca değinilmiş ve devamında Selçuklu ordu teşkilatı üzerinde durulmuştur. Selçuklu ordu teşkilatının “altı ana guruptan” oluştuğu belirtilmiş ve bunlar bir şema üzerinde gösterilmiştir. Gulâman'ı saray, Hassa askerleri, Eyalet kuvvetleri, İktâ askerleri Türkmenler ve Bağlı devlet askerleri olarak ordu sınıfları sıralanmış ve açıklanmıştır. *Selçuklu ordusunun özellikleri* başlığı altında Türkler de atın önemli rolleri, onluk sistem ve orduda kullanılan silahlar üzerinde durulmuştur. Bu silahlar diğer kitaplara benzer ifadeler ile sıralanmıştır. Onluk sistem ve atın askeri olarak işlevinin aktarılması, döneminde Türk ordusunun mahiyetini gösteren önemli unsurdur. Drs kitabında yer alması önemli bir gelişmedir.

Tarih Lise I (1992) kitabında Büyük Selçuklu Devleti'nin ordu sınıfları; Gulâm askeri, Hassa ordusu, Yardımcı kuvvetler, Türkmenler ve Sipahiler olarak sıralanmış ve diğer kitaplara benzer ifadeler ile kısaca açıklanmıştır.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında *İlk Türk-İslam Devletlerinde Ordunun Asker Kaynağı* başlığı altında sırasıyla askeri sınıflar açıklanmıştır. Gulâm askerleri, İkta askerleri, Türkmen birlikleri, tâbi devlet askerleri ve gönüllüler olarak sıralanmış ve her bir sınıf etraflıca açıklanmıştır. Kitapta, diğer kitaplardan farklı olarak ordudaki rütbe sistemi, teçhizat, sefer emri ve savaş taktikleri üzerine bilgiler geniş ölçüde yer almıştır. Bu yönüyle ders kitabı kendisini diğer kitaplardan ayırmaktadır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında, Türk İslam devletlerinin ordu teşkilatları ayrı ayrı açıklanmıştır. Selçuklularda, “çok önemli bir yenilik” olarak ikta sistemi açıklanmıştır. Ordunun ikta ve ücretli askerler dışındaki sınıfları yer almamıştır. Ordunun sınıflarının yer almayışı bir eksiklik olarak kendisini göstermektedir. Ordunun silahları diğer kitaplara benzer ifadeler ile sıralanmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Selçuklu ordusunun “konar-göçer Oğuz atlılarından” oluştuğu, zamanla gelişerek Melikşah Dönemi'nde döneminin en güçlü ve en düzenli ordusu haline geldiği belirtilmiştir. Ordu sınıfları; Hassa ordusu, İkta askerleri. Türkmen birlikleri, Gönüllüler ve Bağlı devlet askerleri olarak sıralanmış ve kısaca açıklanmıştır. Bu askeri sınıflar Osmanlı Devleti'ndeki karşılıkları ile açıklanmıştır. Osmanlı tarihi konularının *Lise Tarih 2* (2005) kitabında yer almasından kaynaklı olarak bu benzetmeler yeterince açıklayıcı olmamıştır. Benzetmenin çağdaş olan İlk Türk İslam devletleri ile yapılmış olması, konunun anlaşılabilirliği açısından daha uygundur. Ordunun silahları diğer ders kitaplarına benzer ifadeler ile sıralanmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Büyük Selçuklu ordusunun, dönemin en büyük kuvvetlerinden birisi olduğu vurgulanmıştır. 1931 ve 1997 yılı kitaplarında olduğu gibi gezici hasteneleri ve hamamları olduğu belirtilmiştir. Ordu sınıfları tablo halinde açıklanmıştır. Tabloda; Hassa askerleri, Gulâm askerleri, Melik ve Eyalet valilerine bağlı birlikler,

Türkmenler, Sipahiler ve Yardımcı kuvvetler yer almıştır. Bu askeri sınıfların açıklamaları kısa tutulmuş olmasından kaynaklı olarak, yeterince anlaşılmamıştır. Örneğin; bağlı devlet askerlerinin olduğu belirtilmiş fakat Selçuklulara hangi devletlerin bağlı olduğu, bu askerlerin hangi amaçla merkezi orduya katıldığı yer almamıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında 1989 yılı kitabında olduğu gibi Büyük Selçuklu ordusunun Melikşah Dönemi'nde "Orta çağın en büyük askeri gücü" olduğu tespiti yapılmıştır. Ordunun sınıfları; Gulâm askerleri, İhta askerleri, Hassa askerleri, Gönüllüler, Ücretliler ve Türkmenler olarak sıralanmıştır. Diğer kitaplardan farklı olarak "Türkmenlerin zamanla ordudan tasfiye edildiği" ve yerlerine gulâm askerlerin getirildiği açıklanmıştır. Bu tasviyenin nedenleri üzerinde durulmamıştır.

Askeri teşkilatlanma konusu, tüm kitaplarda benzer ifadeler ile açıklanmış ve 1952 yılı kitabından itibaren gelişme göstermiştir. Ders kitaplarında hem fikir olunan nokta, Büyük Selçuklu ordusunun döneminin en güçlü ordusu olmasıdır.

4.3.1.3. Büyük Selçuklu Devleti Ekonomisi

1910, 1912, 1931, 1942, 1952, 1974, 1981 ve 2018 yılı kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti ekonomik ve ticari faaliyetleri yer almamıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler İlk Türk İslam devletlerini kapsayacak şekilde aktarılmıştır. Türklerin yerleşik hayata geçmesi üzerinde durulmuştur. Ticaret yollarının korunduğu ve kontrol altında tutuldukları belirtilmiştir. Uzak Doğu'dan Avrupa'ya uzanan ticaret yollarının geliştiği açıklanmıştır. Bu zenginliğe örnek olarak Melikşah zamanında devlet gelirinin toplamının 500 milyar lirayı aştığı belirtilmiştir. Türkiye'nin tarihi boyunca en refah devrini Anadolu Selçuklu Devleti ile yaşadığı vurgulanmıştır. Maliye konuları üzerinde durulmamıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler İlk Türk İslam devletlerini kapsayacak şekilde aktarılmıştır. Kitapta ekonomi konuları, toprak sistemi üzerinden

anlatılmıştır. Toprağın has, ikta ve haraci olmak üzere üçe ayrıldığı belirtilmiş ve gelirleri açıklanmıştır. Vakıf toprakları yer almamıştır. Çeşitli iş kolları ve tacirlerden alınan vergilerin ayrı bir kalemi oluşturduğu belirtilmiştir. İpek ve Baharat yollarından elde edilen gümrük vergisinin önemli bir gelir sağladığı vurgulanmıştır. Devletin gelirleri; bağlı devlet ve beyliklerden gelen vergiler, ormanlar, madenlerden, tuzlalardan elde edilen vergiler olarak sıralanmıştır. Devletin giderleri olarak; gulâmların, memurların, yapılan seferlerin maliyetleri ile çeşitli sosyal tesilerin ve yolların yapılması gösterilmiştir. Devletin gelir ve gider kalemlerinin sıralanması, sonraki kitapları da etkilemiştir.

Tarih Lise II (1989) kitabında Büyük Selçuklu Devleti'nde ekonomik ve ticari faaliyetler, önceki kitaplara oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Tuğrul Bey'den itibaren sulama kanallarının açıldığı belirtilmiş ve ikta sistemi açıklanmıştır. İpek ve Baharat yollarının ticari olarak önemli oldukları, sultanların bu yolları korudukları belirtilmiştir. Ticaret kervanlarının güven içinde gitmeleri için han ve kervansaraylar kurulduğu vurgulanmıştır. Ekonomik refaha şöyle bir örnek gösterilmiştir. “Sadece Isfahan şehrinde alınan vergilerin Fransa Krallığı'nın bütçesinden fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde yalnızca merkeze bağlı eyaletlerin ödedikleri vergilerin 210 milyon dinar tuttuğu kaynaklarda geçmektedir” (Köymen & Ünal, s. 135).

Tarih Lise I (1992) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Sosyal ve ekonomik hayat* başlığı altında oldukça kısa bir şekilde anlatılmıştır. Şehir ve kasabalar da tüccarlar, esnaflar, küçük zanaatkarlar olduğu belirtilmiş ve bunların ayrı ayrı esnaf birlikleri oluşturdukları açıklanmıştır. Haraci, ikta ve has olarak toprağın üç bölüme ayrıldığı belirtilmiştir. Vakıf toprakları yer almamıştır. Ekonomik refaha örnek olarak, meliklerin dahi altın para bastırdıkları ve Kirman Selçuklu Meliki Kavurt'un bastırdığı paranın 150 yıl değerini koruduğu açıklanmıştır. Ticari faaliyetler kitapta yer almamıştır. Dolayısıyla tam anlamıyla konunun aktarılmadığını söylemek mümkündür.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Ekonomik Hayat* başlığı altında anlatılmıştır. Horasan'ın Türklerin barınmasına imkan tanıyacak ülke olduğu ve

Türklerin bu coğrafyada hayvancılık yaparak geçimini sağladığı belirtilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nin ekonomik refahı örnekler ile açıklanmıştır. Devletin siyasi birliği ve güveni sağladıktan sonra ekonomik faaliyetlerini düzenleme yoluna gittiği, bunun içinde başta İpek Yolu olmak üzere ticaret yollarını canlandırılması için teşvikler çıkardığı belirtilmiştir. Selçuklu ekonomisinin tarım ve hayvancılık, sanayi ve madencilik ve ticaret olmak üzere 3 temel üzerine inşa edildiği belirtilmiş ve her başlık altında bu ögeler etraflıca açıklanmıştır. Ekonomik gelişmeler diğer kitaplara oranla oldukça geniş yer bulmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında, ekonomik ve ticari faaliyetler, *Sosyal ve Ekonomik Hayat* başlığı altında anlatılmıştır. Doğrudan bir devlette ekonomik faaliyetler ile değil genel ifadeler ile İlk Türk İslam devletlerinde ekonomik faaliyetler açıklanmıştır. Ülke arazilerinin has, ikta ve haraci olmak üzere üçe ayrıldığı belirtilmiştir. Vakıf toprakları açıklanmamıştır. Ticaretin gelişmiş olduğu, ticaret yollarının denetim ve güvenliğinin sağlandığı ve Orta Asya, Yakındoğu, Akdeniz limanları ile Doğu Avrupa arasında ticaretin hızlandığı belirtilmiştir. Selçukluların; Türkistan, Harezm, Azerbaycan, İran, Irak, Anadolu ve Suriye üzerindeki ticaret yollarına verdikleri önem sayesinde ticari etkinliklerin arttığı vurgulanmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Sosyal ve İktisadi Hayat* başlığı altında 2000 yılı ders kitabında olduğu gibi genel ifadeler ile anlatılmıştır. Türk-İslam devletlerinde halkın büyük bir bölümünün konar-göçer olduğu ve ekonomik hayatın tarım ve hayvancılığa dayandığı belirtilmiştir. Has, ikta, haraci ve vakıf toprakları kısa bir şekilde açıklanmıştır. İpek ve Baharat yollarının ticari hayatı geliştirdiği, kervanyolları, hanlar ve kervansaraylar yapıldığı belirtilmiştir. Devletin gelir ve gider kalemleri maddeler halinde sıralanmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Büyük Selçuklu Dönemi'nde askeri ve siyasi başarıların yanında kültürel ve ekonomik alanlarda da önemli gelişmeler olduğu açıklanmıştır. Ticaretin geliştiği ve şehir nüfuslarının arttığı belirtilmiştir. Büyük sermaye sınıflarının meydana geldiği, çek yönteminin kullanıldığı ve sermaye aktarımının

kolaylaştığı açıklanmıştır. Çek sistemi üzerinde durularak bu sitemin Avrupa'ya taşındığı ve günümüze kadar kullanıldığı vurgulanmıştır. Ekonomik refaha örnek olarak Tebriz şehri gelirleri, Fransa ve İngiltere örneği ile karşılaştırılmıştır. Akabinde devletin gelir ve gider kalemleri diğer kitaplarda olduğu gibi sıralanmıştır.

1989 ve 1997 yılı ders kitapları haricindeki kitaplarda ekonomik faaliyetlerin üzerinde durulmamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde ekonomik ve ticari faaliyetler önemi ölçüsünde yer bulmamıştır. Ayrıca sadece İlk Türk İslam devletlerinin medeniyet konularının birlikte anlatıldığı kitaplarda yer bulmuştur.

4.3.1.4. Büyük Selçuklu Dönemi Eğitim ve Bilim

1910 ve 1912 yılı kitaplarında Büyük Selçuklu Dönemi eğitim ve bilim konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında eğitim ve bilim konuları, *İlim Hayatı, Medreseler ve Kütüphaneler* başlığı altında yer almıştır. “Meveraünnehir ve Horasan'da inkişaf etmiş olan fikir ve sanat hayatının” Selçukluların gücü ölçüsüne uygun derecede geliştiği belirtilmiştir. İlk hükümdarların bilimi ve sanatı desteklediği açıklanmıştır. Bu ifadelerden öğrenciler, Büyük Selçuklu Devleti'nde eğitim ve bilimi son hükümdarların desteklemediği yanlışlığına düşebilir. Dolayısıyla bu konunun açıkça belirtilmemesinden kaynaklı olarak anlam kayması olmuştur. Nizamülmülk'ün her tarafa medreseler açmış olduğu belirtilmiştir. Bu medreselerin müderrislerine ve talebelerine erzak ve maaş verilmesi için vakıflar yapıldığı vurgulanmıştır. Medreselerde verilen dersler yer almamıştır. Kütüphaneler üzerine ehemmiyetle durulduğu görülmektedir. Nitekim bu durum 1942, 1974 ve 1997 yılı ders kitapları hariç diğer kitaplara yansımamıştır. Horasan ve Maveraünnehir'de “zengin kütüphaneler” vücuda getirildiği belirtilmiştir. Medereselerin ve çeşitli kurumların yanı sıra saraylarda büyük ricalin ve âlimlerin hususi kütüphaneleri olduğu aktarılmıştır. Kitapta şöyle bir çıkarımda bulunulmuştur. “İşte bu izahat, Selçuklu devrinin yalnız maddeten değil, ilim

ve sanat itibariyle de ne parlak bir inkişaf devri olduğunu göstermektedir” (TTK, s. 224). Bilim insanlarına örnek yer almamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında, Türklerin eğitim işinde pekçok çalışma yaptıkları, medreselerin açıldığı ve öğrencilerin yetiştirildiği belirtilmiştir. Nizamiye Medreselerinin “geniş teşkilatlı zengin vakıflarıyla verimli bir kurum olduğu” çıkarımı yapılmıştır. Ayrıca Fatımiler ile Bâtınilerin Şiilik politikalarına karşı bu medreselerin Sünni Müslümanlığı koruduğu vurgulanmıştır. Bu medreselerde verilen dersler 1931 yılı kitabında olduğu üzere yer almamıştır. Türklerin eskiden beri kütüphaneciliğe önem verdiği ve ilim meraklılarının kütüphanelerden faydalandığı belirtilmiştir. İbni Sina örneğinde Buhara kütüphanesi açıklanmıştır. 1931 yılı kitabında olduğu gibi bilim insanlarına örnek gösterilmemiştir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında eğitim bilim konularının üzerinde yeterince durulmamıştır. 1931 yılı kitabında olduğu gibi Maverâünnehir ve Horasan’da ilerleyen bilimin Selçuklular da devam ettiği belirtilmiştir. Hükümdarların ve Nizamülmülk’ün bu amaca yönelik büyük çabaları olduğu açıklanmıştır. Nizamiye Medreseleri konusunda; Bağdat ve Horasan’da medreseler ve kütüphanelerin yapıldığı belirtilmiştir. Akabinde; tarih, coğrafya, siyaset ve din bilimlerine önem verildiği vurgulanmıştır. Bilim insanlarına Cuveynî ve İmam Gazali gösterilmiştir. Verilen örnekler bu dönemdeki bilim insanları aktarmaya yetersizdir. Ders kitabında *Nizamiye Medresesi* adında bir okuma parçası yer almıştır. Nizamiye Medreselerinin gelişimi üzerine yer alan bu okuma parçası, öğrencilerin eğitim gelişmelerini daha iyi anlamasına vesile olmuştur.

Tarih Lise II (1974) kitabında eğitim ve bilim konuları *Fikir Hayatı* başlığı altında yer almıştır. Bu başlık, eğitim ve bilim konularını tam olarak kapsayıcı değildir. Fikir akımlarını, düşünüş ya da anlayış biçimlerini ifade eden bu başlık eğitim gelişmelerini karşılamamaktadır. Dolayısıyla hem eğitim ve bilim hemde fikir hayatını yansıtacak genel bir başlığın daha doğru olacağı görülmektedir. Bu durum birçok ders kitabında rastlanılmıştır. Selçukluların İslami ilimlerin yayılmasına hizmet ettikleri belirtilmiştir. Sultanların, emirlerin ve beylerin bulundukları bölgelerde kütüphaneler ve medreseler

yaptırdıkları açıklanmıştır. Bağdat'taki Nizamiye Medresesi örneği verilmiş ve burada 600 bin cilt kitabın yer aldığı vurgulanmıştır. Eğitim ve bilimin konusunu içermeyen şu husus belirtilmiştir: “Selçuklular Sünni olduklarından, Şiilerle ve öbür Bâtîni mezheplerle savaşıarak İslamlağa büyük hizmetlerde bulunmuşlardır” (Oktay, s. 142). Bu cümleler, dini konuların anlatıldığı bölümde etraflıca açıklanması daha uygundur. Eğitim ile bağdaştırılmadan yer alması metin içi bütünlüğü zedelemiştir. Bilim insanlarına örnek sadece olarak İmam Gazali gösterilmiştir. Bir örnek ile bu dönemin bilim insanlarının öğrenilme imkanı yoktur.

Tarih Lise II (1977) kitabında eğitim ve bilim konuları *Felsefe, Müsbet Bilimler, Sosyal Bilimler ve Eğitim ve Öğretim* başlıkları altında anlatılmıştır. Eğitim konusunda “Büyük Selçuklu Devleti'nin bir dönüm noktası” olduğu vurgulanmıştır. Alp Arslan'ın emri üzerine kurulan Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nin ilk yüksek okul olduğu, öğrencilerin ihtiyaçlarının giderildiği ve hocalarının maaşlı olduğu açıklanmıştır. Burada verilen dersler; dini bilgiler, filoloji, matematik ve felsefe olarak sıralanmıştır. Kitapta Farabî, İbn-i Sina, Sicistanî, Yahya bin Adiyy, Muhiddin Arabî, Hayrettin Razî, İbn-i Rüşd ve Gazalî açıklanmıştır. Bilimin İslam dünyasında azalma nedenleri üzerinde durulmuştur. Bilimin azalma nedenleri, geri kalınmışlığın temellerine inmesi bakımından önemli olduğu için, üzerinde durulması son derece gerekli bir çözümdür. Fakat ders kitabı bu yönüyle kendinden sonraki kitapları etkileyememiştir. Müsbet bilimlerde Birunî, Farabi, İbn-i Türk, Baranî ve İbn-i Sina hakkında bilgiler yer almış ve medeniyete kazandırdıkları üzerinde durulmuştur. Sosyal bilimlerde çalışmalar yapmış bilim insanları ve eserleri açıklanmıştır. Örnek olarak; İsmail Cevherî, Utbî, Gerdizî, Beyhakî, İbn-i Hassul, Sadreddin Huseynî, İmadeddin İsfahânî, Cevzî, Ravendî, İbn-i Bibi, Aksarayî, İbn-i Esir, Cüzcanî, Baranî, Nizâmî, Fahreddin Mübarekşah, Aybekoğlu Ebu Bekir, Aydoğdu Kara-Sungurî, Karatay ve Zehebî yer almıştır. Bu örnekler ilk Türk İslam devletlerini kapsamaktadır.

Tarih Lise II (1981) kitabında eğitim ve bilim konuları, *Fikir Hayatı* başlığı altında anlatılmıştır. *Fikir Hayatı* başlığı eğitim ve bilim konularını karşılamamaktadır.

Selçukluların medrese, imaret, cami, hastane, kütüphane ve kervansaray olmak üzere birçok sosyal ve bilimsel kurumlar meydana getirdikleri belirtilmiştir. Eski Türk geleneğine uyan hükümdarların; kuruluşları, bilim adamlarını ve sanatkârları desteklediği açıklanmıştır. Eski Türk geleneğine uyan hükümdarlar ifadesi muamma olarak kalmıştır. Bu durumun tersi düşünüldüğünde, “yeni Türk geleneği olan İslamiyetin” bilimi desteklemediği gibi bir anlam çıkmaktadır. Dolayısıyla ifadelerde anlam olarak farklı çağrışım yer almıştır. Nişabur ve Bağdat dahil birçok medresenin yapıldığı, öğrencilere vakıflar yoluyla burs verildiği ve bundaki maksatın Bâtını probagandalarına karşı koymak olduğu açıklanmıştır. Kitapta, bu dönemdeki bilim insanlarına örnek gösterilmemiştir. 1931 ve 1942 yılı kitaplarında olduğu gibi eğitim ve bilim konularını aktarılırken örnek bilim insanlarının yer almaması öğrencilere bu dönemin bilim insanlarını tanıma imkanı vermemektedir.

Tarih Lise II (1985) kitabında müspet ve dini ilimler sıralanmış ve bilim insanlarının bu alanlarda önemli eserler bıraktıkları belirtilmiştir. İslam dünyasının ulaştığı maddi ve manevi ilerlemelerin “aç Avrupa’nın iştahını kabarttığı” ve bu nedenle de Haçlı Seferleri’nin başladığı belirtilmiştir. Bu tabir, bilimsel konuların yer alması gereken ders kitabında olmaması gereken bir ifadedir. Birçok şehirde Nizamiye Medreselerinin kurulduğu, öğrenci ve öğretmenlerin maaşlarının karşılandığı açıklanmıştır. Bu gelişmişliğin “Türklerle has” olduğu vurgulanmıştır. Bilim insanlarına örnek olarak; Farabî, Birunî, İbn-i Sina Mahmud El Harezmi, Şehristânî, Zamâhşerî, Abdürrezzak üt-Türkî, Abdullah el Baranî ve Gazâlî yer almıştır. Ayrıca Ömer Hayyam ve Muzaffer İfsizari’nin Celali Takvimi’ni oluşturdukları belirtilmiştir: “Bu yüzyıllarda Türk-İslam ülkelerinde ruh hastaları şefkatle, müzikle tedavi edilirken, Avrupa’da tam tersi yapıyordu. Vahşi hayvanlar gibi mağaralara zincirlerle bağlayarak kırbaçlıyorlar veya cahil papazların şeytana karıştı hükmü ile ateşle yakılıyordu” (Yüksel, s. 49). Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, Avrupa’da yer alan Endülüs İslam Devleti medeniyeti ve Abbasi Halifesi Harun Reşid ile bilimsel alışveriş yapan, hediyeler yollayan Frank Hükümdarı Şarlman yok sayılmıştır. Dolayısıyla genellemeden kaynaklı bir yanılgıya düşülmüştür. Bir medeniyetin üstün olduğunu diğer medeniyetler ile karşılaştırarak

aktarmak yerine, dünyaya mâl olan gelişmelerin üzerinde durulmasının konunun açıklığı bakımından önemli bir çözüm ve ilerleme olacağı görülmektedir.

Tarih Lise II (1989) kitabında eğitim ve bilim konuları *İlim ve Kültür* başlığı altında üç bölümde anlatılmıştır. Türk hükümdarlarının; medreseler ve kütüphaneler yaptırdıkları açıklanmıştır. Teşkilatlanmış ilk büyük medresenin Tuğrul Bey tarafından Nişabur'da yaptırıldığı belirtilmiştir. İslam dünyasına yayılması ve devletçe resmîleşmesinin Sultan Alp Arslan Dönemi'nde olduğu belirtilmiştir. 1977 yılı kitabında olduğu gibi Nizamiye Medresesi dünyanın ilk üniversitesi olarak gösterilmiştir. Medreselerde okutulan dersler; Fıkıh, Kelam, Hadis, Tefsir, Matematik, Tıp, Astronomi, Coğrafya ve Felsefe olarak sıralanmıştır. Bu dönemdeki bilim insanları; Farabî, Birunî, İbn-i Sina, Abdullah Baranî, İbn-i Türk Celi, Harezmi, Zemâhşeri, Ömer Hayyam ve Muzaffer İsfizâri olarak sıralanmış ve eserleri üzerinde kısaca durulmuştur.

Tarih Lise I (1992) kitabında Selçukluların eğitim öğretim yönünden bir dönüm noktası olduğu ve eğitimin Alp Arslan ile birlikte bir resmî programa dönüştüğü açıklanmıştır. Nizamiye Medresesi örneği verilerek 1977 ve 1985 yılı kitaplarında olduğu gibi dünyanın ilk üniversitesi kabul edildiği açıklanmıştır. Nizamiye Medreselerin de; dini bilimlerin yanı sıra filoloji, felsefe ve matematik derslerinin okutulduğu belirtilmiştir. Bilim insanı olarak; Birunî, Farabî, İbn-i Sina, İsmail Cevherî, Edip Ahmet Yükneki, Utbî, Gerdizî, Beyhâkî, İsfâhanî, Cevzî, Fahreddin Razi, İbn-i Heysem, Yahya b. Adiyy, Ebu Süleyman Sicistânî, Hâtıbî, Şirâzi, Hemedanî, Şehristânî, Begavî, Gazalî ve Kuşeyrî yer almıştır. Bu bilim insanlarının açıklamaları yapılmadan aktarılması, ezberci bir yaklaşımdır. Konunun açıklığı için bilim insanlarının kısa kısa biyografilerine yer verilmesi, önemli bir gelişme olacaktır.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında eğitim ve bilim konuları *Bilim ve Sanat* başlığı altında ayrı ayrı konular halinde anlatılmıştır. İlk Türk-İslam devletlerinde bilime ve bilim insanlarına verilen değer açıklanmıştır. "İslam dünyasında eğitim ve öğretim bakımından Büyük Selçuklu zamanının bir dönüm noktası olduğu" belirtilmiştir. Tuğrul Bey'den

itibaren kurulmaya başlanılan medreselerin, Alp Arslan Dönemi'nde bir programa bağlandığı açıklanmıştır. Vakıflar sayesinde parasız sürdürülen öğrenimin, İslam dünyasına yayılmasının Selçuklular döneminde gerçekleştiği belirtilmiştir. “Medreselerin açılmasının, önem kazanmasının ve yayılmasının nedenleri” maddeleştirilerek sıralanmıştır. Medreselerde okutulan dersler; Kur'an, kelam, hadis, fıkıh, edep, Arap dili ve edebiyatı, meraset hukuku, matematik, usul, dil, geometri, yıldızlar bilimi ve tarih olarak sıralanmıştır. İlk Türk-İslam devletlerinde yetişen bilim insanlarına; Harezmi, İbn-i Türk, Farabi, Biruni, İbn-i Sina, Gazali, Ömer Hayyam, Şirazi ve Cüveyni örnek gösterilmiş ve açıklanmıştır. İlk Türk İslam devletlerinde tarih bilimi üzerine çalışmalar ders kitabında geniş ölçüde yer bulmuştur. Bu yönü ile ders kitabı sonrasındaki kitapları etkilemiştir. Bu dönem Avrupa'sının bilim durumu açıklanmış ve Arapçadan Latinceye çevrilen eserler olduğu belirtilmiştir. Akabinde “Türklerin Orta çağ İslam medeniyetine katkılarının aynı zamanda dünya medeniyetine katkıları” olduğu vurgulanmıştır. Eğitim ve bilim konuları geniş ölçüde yer bulmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında, *Bilim ve Sanat* başlığı altında önce eğitim ve bilim sonrasında sanat ve mimari faaliyetler anlatılmıştır. Medrese eğitimi konusunda, Selçukluların Karahanlıları örnek aldığı açıklanmıştır. Selçukluların, büyük şehirlere medreseler yaptırdıkları, bunların ilkinin Alp Arslan'ın buyruğu ile yapılan Bağdat'taki Nizamiye Medresesi olduğu belirtilmiştir. Büyük Selçuklularda ilk medresenin yapılışı, Tuğrul Bey Dönemi'nde Nişabur 'da gerçekleşmiştir (Kırpık, s. 654; Köymen, s. 348; Sevim & Merçil, s. 632;). Dolayısıyla belirtilen konunun üzerinde durulmamasından kaynaklı olarak yanlış sebebiyet verilmiştir. Nizamiye Medreselerinde dini bilimlerin yanında matematik, felsefe ve filoloji derslerinin de okutulduğu belirtilmiştir. Türkler de müsbet bilimin kurucusunun “Farabi” olduğu vurgulanmış ve onun çalışmaları üzerine durulmuştur. İbn-i Sina, Abdullah el-Barani, Biruni, İbn-i Esir ile Erzurumlu Darir ve eserleri açıklanmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında 1997 ve 2000 yılı kitabında olduğu gibi *Bilim ve Sanat* başlığı altında önce eğitim ve bilim sonrasında sanat ve mimari faaliyetler anlatılmıştır. Türk-İslam

devletlerinde bilime ve bilim insanlarına önem verildiği belirtilmiştir. Selçuklular Dönemi'nde medreselerdeki eğitimin ücretsiz olduğu ve öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılandığı açıklanmıştır. Önceki kitaplarda olduğu gibi Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi'nin dünyanın ilk üniversitesi olduğu aktarılmıştır. Medreselerde verilen dersler; İslami, sosyal ve fen bilimleri olarak belirtilmiş olup içeriğine girilmemiştir. Selçuklular zamanında Nişabur, Rey ve İsfahan'ın önemli bilim, sanat ve kültür merkezleri halime geldikleri açıklanmıştır. Bu dönemdeki bilim insanlarına; Farabî, İbn-i Sina, Birunî, Ömer Hayyam, Abdullah Barânî, Mahmud Harezmi, Gazalî ve İbn Heysem gösterilmiştir. Diğer bazı kitaplarda olduğu gibi Celalî Takvim'in üzerinde durulmuştur.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında eğitim ve bilim konuları *İlim* başlığı altında yer almıştır. Selçukluların bilimin ve âlimlerin yanında olduğu ve gelişmesi için imkanlarını seferber ettiği belirtilmiştir. Dini eğitim ve öğretimin yapıldığı medreselerin, tekke ve zaviyelerin ülkenin her tarafına yayılmış olduğu açıklanmıştır. Rasathanelerin kurulduğu, Celali Takvimi'n hazırlandığı belirtilmiş olup devamında bu dönemdeki bilim insanları sıralanmıştır. Matematik ve astronomi alanlarında Ömer Hayyam, Muhammed Beyhâkî, Ebul-Muzaffer İsfarayini, Vâsîti ve Ahmet Tusî örnek olarak yer almıştır. Kitapta, İbrahim Kafesoğlu'nun *Selçuklu Tarihi* kitabından özetlenerek medreseler açıklanmıştır. Akabinde, üniversite düzeyinde çeşitli bilimlerin öğretildiği medreselerin yapıldığı belirtilmiş ve ilki Nişabur olmak üzere, Bağdat, İsfahan, Belh ve Herat'ta medreselerin olduğu belirtilmiştir. Bu medreselerde okutulan dersler; cebir, fizik, kimya, geometri, astronomi, matematik olarak sıralanmıştır. Medreseler üzerine İbrahim Kafesoğlu'nun *Selçuklu Tarihi* kitabından okuma parçası oluşturulmuştur. Medreselerin üzerinde durulması, konunun daha iyi anlaşılmasına vesile olmaktadır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında eğitim ve bilim konuları, *Büyük Selçuklu Devleti'den Kültür ve Medeniyet* ve *Nizamiye Medreseleri* başlıkları altında anlatılmıştır. Eğitim yönünden Selçuklu devrinin "bir dönüm noktası" olduğu belirtilmiştir. Düzensiz şekilde yürütülen eğitim faaliyetlerinin Alp Arslan Dönemi'nde sistemli hale getirildiği

açıklanmıştır. Medreselerin zengin kütüphaneleri olduğu, öğrencilere aylık maaş verildiği ve dönemin bilgin ve fikir adamlarının burada ders verdikleri yer almıştır. Dini bilimlerin yanısıra matematik, astronomi, felsefe, tıp, tarih ve edebiyat derslerinin de okutulduğu belirtilmiştir. Bilim insanlarına örnek olarak; Şirazî, Cüveynî, Gazzalî, El-Razî, Ömer Hayyam, İsfizarî, El-Vasîtî, Beyhakî, El Savî, İbnü'l Tilmiz, Sabur b. Sehl ve Ebu Said Muhammed bin Ali gösterilmiştir. Kitapta, *İlim Talipleri* adında bir okuma parçasına yer verilmiştir.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde örnek olarak verilen bilim insanları yeterince açık bir şekilde anlatılmamıştır. Bir çok kitapta, sadece bilim insanlarının adlarının geçmesi öğrencilerin bu bilim insanlarını tanımalarını engellemektedir. Medreselerde verilen derslerin birçok kitapta yer almayışı büyük bir eksikliktir. Ayrıca yüksek okul olarak medreseler üzerinde yoğunlaşılması, alt düzeydeki eğitim kurumlarının yer bulmamasına neden olmuştur. Örneğin dini bilgilerin öğretildiği cami ya da mescitlerin aynı zamanda birer eğitim yerleri olduğu düşünüldüğünde, yer alması önem arz etmektedir.

4.3.1.5. Büyük Selçuklu Dönemi Dil ve Edebiyat

1910 ve 1912 yılı kitaplarında Büyük Selçuklu Dönemi eğitim ve bilim konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında dil ve edebiyat konuları, *Selçuk Saraylarında Acem Edebiyatının İnkişafı* ve *Selçuklu Devrinde Türkçe* başlıkları altında anlatılmıştır. Fars edebiyatının Selçuklu saraylarına göre Gazne saraylarında “daha kuvvetle devam ettiği” belirtilmiştir. Melikşah’tan sonra Selçuklu şehzadelerinin İslam ilimlerini ve Acem edebiyatını pek iyi öğrendiklerini ve içlerinden bazılarının acemce şiirler yazdıklarını vurgulanmıştır. Bu dönemde pekçok şairin “Farsça şiir yazarak şöhret kazandığı” ve bunların birçoğunun Türk oldukları vurgulanmıştır. Ders kitabı, içeriğinde yer alan diğer konularda olduğu gibi sürekli kişilerin Türk olduğunu belirtme gayreti içerisine girmiştir. Bu düşünce de Türk tarih tezinin etkisi olduğu görülmektedir.

Sarayda ve orduda Türkçe konuşulduğu açıklanmıştır. İlim ve sanatta Arapça ve Farsça'nın hâkim olduğu için devlet işlerinde Türkçeye önem verilmediği belirtilmiştir. “Orta zamanda Avrupa milletleri nasıl millî dillerini ihmal ederek Latinceye ehemmiyet vermişlerse, İslam medeniyeti içerisine giren Türkler de aynı ihmali göstermişlerdir” (TTK, s. 223). Kaşgarlı Mahmud'un Dîvân-ı Lugâti't-Türk adlı eserini yazmaktaki amacının “İslamlar arasında Türk dilini yaymak” olduğu belirtilmiştir. Türk saraylarında ve medreselerinde Arapça ve Farsçanın moda olması karşısında Türk halkının “kendi ana dillerini ve bu dilde yazılmış eserleri” muhafaza ettikleri aktarılmıştır. Eserlere ve şairlere örnek olarak; Hoca Ahmet Yesevi ve muakkiplerinin şiirleri, Edip Ahmet Yükneki'nin Atabetü'l-Hakayık'ı, Şair Ali'nin Yusuf ve Züleyha Hikayesi ve Dîvân-ı Lugâti't-Türk yer almıştır. Edebiyat konuları Halk, Tasavvuf ve Divan olarak açıklanmamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Arap ve Fars edebiyatının parlak dönemini yaşadığı, hükümdarların şairleri ve âlimleri gözettikleri açıklanmıştır. Ömer Hayyam ve Enverî örnek olarak verilmiştir. Orduda, sarayda ve halkın içerisinde Türkçe konuşulduğu, bilim ve edebiyatta ise Arapça ve Farsçanın yer aldığı belirtilmiştir. Dîvân-ı Lugâti't-Türk, Divan-ı Hikmet, Atabetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig ve Şair Ali'nin Yusuf ile Züleyha Hikayesi örnek olarak yer almıştır. Kitapta, Türkçenin önem kazanması şu sözler ile açıklanmıştır. “Türklerin Müslüman dünyasının başına geçmeleriyle Türkçenin ne kadar önem kazandığı Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-id Türk adlı eserinden anlaşılır” (Mansel vd., s. 66). Bu dönemde Türklerin eski Halk edebiyatının tasavvuf kılığına girdiği ve “din unsuruyla Halk edebiyatından alınma bilgileri Ahmet Yesevi'nin karıştırarak çığır açtığı” belirtilmiştir. Dil ve edebiyat konusunda verilen örnekler yetersizdir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Arapçanın bilim dili, Farsçanın ise hem yüksek sınıfın dili hemde şiir dili olduğu açıklanmıştır. Türkçeye birçok Arapça ve Farsça kelime ve kuralın girdiği belirtilmiştir. Şiirin; Divan, Tasavvuf ve Halk edebiyatları olarak üç kola ayrıldığı açıklanmıştır. Edebiyatın bu üç dala ayrılması, sonraki kitaplara da yansımıştır. 1931 ve 1942 yılları kitaplarında Halk edebiyatı ve Türkçe'nin durumu üzerinde durulurken, bu ders

kitabından itibaren Tasavvuf edebiyatı ön plana çıkmıştır. Bu dönemin şairleri; Ömer Hayyam, Enverî, Genceli Nizamî ve Hoca Dehhâni olarak sıralanmıştır. Akabinde, Tasavvuf edebiyatının gelişmiş olduğu açıklanmış ve bu alanda Farsça ve Türkçe bir çok eserin meydana getirildiği belirtilmiştir. Hoca Ahmet Yesevi'nin Tasavvuf edebiyatının önderi olduğu vurgulanmıştır. Kitapta Divan ve Halk edebiyatı konuları, Tasavvuf edebiyatı kadar yer bulmamıştır. Bu dönemdeki eserlere ve şairlere Edip Ahmet Yükneki'nin Atabet-ül Hakayık'ı, Ebu Müslim'in Hikayeleri, Şair Ali'nin Yusuf ve Züleyha Hikayesi, Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügâti-t Türk'ü ve Nizamülmülk'ün Siyasetname'si örnek gösterilmiştir. 1931 ve 1942 yılı ders kitaplarındaki Türkçenin önemi hususunda belirtilenler, bu kitapta yer almamıştır.

Tarih Lise II (1974) kitabında *Dil ve Edebiyat* başlığı altında, Karahanlılar ve Selçukluların eski geleneklerinden “tamamen sıyrılarak” yeni bir uygarlık dünyasına girdikleri ve İslam dininin iman ve heyecanı ile ilerlemeler gerçekleştirdikleri belirtilmiştir. Bu yönü ile ders kitabı; Selçukluların eski Türk medeniyetini geliştirdiklerini ve yerel kültürlerden de faydalanarak ilerlediklerini belirten 1931 ve 1942 yılı ders kitapları ile ters düşmektedir. Hiçbir medeniyetin kendi geleneklerindendentamamen sıyrılıp yeni bir uygarlık dünyasına girmesini mümkün olmadığı düşünülürse, bu sözler temelsizdir. İslami Türk Edebiyatı devrinin başladığı vurgulanmıştır. Türklerin Müslüman olduktan sonra şiirde Farsçayı, bilimde Arapçayı kullandıkları belirtilmiştir. Bu dönemde Divan, Tasavvuf ve Halk edebiyatında, *Müslüman Türklerin* eserler verdikleri belirtilmiştir. Kitapta, kendine özgü olan Türk kültürünün, İslamiyet sayesinde geliştiği ve eserler verdiği imajı verilmiştir. Eserlere ve şairlere örnek olarak Yusuf Has Hacı'nın Kutadgu Bilig'i, Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügâti-t Türk'ü, Hoca Ahmet Yesevi, Edip Ahmet Yükneki'nin Atabet-ül Hakayık'ı, Nizamülmülk'ün Siyasetname'si ve Ömer Hayyam gösterilmiştir. Önceki ders kitaplarında olduğu üzere bu ders kitabında da verilen örnekler yeterli değildir. Ayrıca bu örnekler açıklamasız sıralandığı için anlaşılma imkanı neredeyse yoktur.

Tarih Lise II (1977) kitabında Selçuklular da şiir ve edebiyatın büyük ilerlemeler kaydettiği ve Fars edebiyatının yükseldiği belirtilmiştir. Bu dönemin şairlerine örnek olarak; Muizzî, Enverî, Genceli Nizâmî, Hakanî ve Salgurlu Atabeyliği'nden Sâdi gösterilmiştir. Türk edebiyatının yurdunun Anadolu olduğu ve Malazgirt zaferinden beri Oğuz Menkıbeleri ile kahramanlık hikayelerinin kopuzlar eşliğinde söylendiği belirtilmiştir. Danişmentname, Ebu Müslim Hikayeleri, Battal Gazi Destanı, Ahi Evran ve Sarı Saltuk menkıbelerinin ağızdan ağıza dolaştığı açıklanmıştır. Şairlere ve mutasavvıflara; Mevlana, Âşık Paşa, Gülşehri, Sultan Velet ve Yunus Emre gösterilmiştir. Kitapta, Mısır Türk devletlerinin kullandığı Türkçeye ‘‘Halis Türkçe’’ denildiği belirtilmiştir. Medeniyet konuları kitabın tüm konularını kapsamasına rağmen, bu alanda yer alan örnekler yetersizdir.

Tarih Lise II (1981) kitabında Selçukluların Arap ve İran kültürünün etkisi altında kaldıkları belirtilmiştir. Saray ve ordu dilinin Türkçe, devlet işlerinde Arapça, bilim ve edebiyat eserlerinin Arapça ve Farsça yazıldıkları açıklanmıştır. Genel anlamda ders kitaplarının büyük bölümü, neden şiirde Farsça ve bilimde Arapçanın kullanıldığı açıklayan bilgiler aktarmamışlardır. Dolayısıyla öğrencilerin bu konuları tam olarak anlama imkanları yoktur. Bu durum 1985 yılı ders kitabına değin sürmüştür. Bu dönemdeki eserlere ve yazarlara; Ömer Hayyam'ın Rubailer'i, Enverî, Hakânî, Genceli Nizâmî, Feridüddin Attar, Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'i, Şair Ali'nin Yusuf ve Züleyha Hikayesi ve Edip Ahmet Yükneki'nin Atabet'ül Hakayık adlı eseri örnek olarak yer almıştır. Dil ve edebiyat konuları yetersizdir.

Tarih Lise II (1985) kitabında, bilim de Arapçanın, şiir ve resmi yazışmalarda Farsçanın neden kullanıldıkları açıklanmıştır. Türkçenin de aynı şekilde sarayda ve orduda neden kullanıldığı açıklanmıştır. Ders kitabı bu yönüyle kendinden önceki ders kitaplarından ayrılmaktadır. Divan-ı Ligâti-t Türk, Kutadgu Bilig, Divanı Hikmet ve Atabet'ül Hakayık ayrı başlıklar altında anlatılmıştır. Kitapta; Firdevsî, Enverî, Genceli Nizâmî ve Ömer Hayyam kısaca açıklamıştır. Edebiyatın dalları ya da temsilcileri üzerinde durulmamıştır.

Medeniyet konuları İlk Türk İslam devletlerini kapamasına rağmen yer alan örnekler yetersizdir.

Tarih Lise II (1989) kitabında dilin bir millî unsur olduğu belirtilmiş ve Türk dili tarihi yüzeysel bilgiler ile anlatılmıştır. Ders kitabı bu yönü ile diğer kitaplardan ayrılmaktadır. Türk dilinin tarihi seyrinin aktarılması ve dönemsel olarak Türkçenin durumun belirtilmesi önemli bir gelişmedir. Türkçe'nin 3 bin yıllık bir kültür birikimini ve gelişmesini ifade ettiği tespiti yapılmıştır. Arapçanın bilim ve kültür dili olduğu, Farsçanın ise Gazneliler ile Selçuklular döneminde edebiyat dili olarak kullanılmaya başlandığı açıklanmıştır. Bu dönemdeki eserlere; Kutadgu Bilig, Atabetül Hakayık, Divan-ı Hikmet, Divan-ı Lügâti-t Türk, Oğuznâme ve Dede Korkut Destanı örnek gösterilmiş ve sırasıyla açıklanmıştır. Ders kitabı İlk Türk İslam devletlerinin dil ve edebiyat konularını birlikte aktardığı için verilen örnekler yeterli değildir.

Tarih Lise I (1992) kitabında Türkçenin saray ve ordu dili olduğu belirtilmiştir. Dil ve edebiyat konularında sadece Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügâti-t Türk'ü ve Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig'i örnek gösterilmiştir. Farsça ve Arapça üzerinde durulmamıştır. Belirtilenler ile İlk Türk İslam devletlerinde dil ve edebiyat konularının anlaşılma olanağı yoktur. Dolayısıyla ders kitabı bu konu da elverişsizdir. Edebiyat konusu kitapta yer almamıştır.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında sırasıyla Türk İslam devletlerinin dil ve edebiyat konuları açıklandığı için Büyük Selçuklular üzerine inceleme yürütülmüştür. Türk İslam devletlerinde Arap ve Fars kültürlerinin etkileri üzerinde durulmuştur. *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Dil ve Edebiyat* başlığı altında, Arapçanın din ve bilim dili olduğu, Farsçanın ise edebiyat ve devlet dili olduğu belirtilmiştir. Fars edebiyatının “altın devrini” yaşadığı vurgulanmıştır. Bu dönemdeki şairlere örnek olarak Ömer Hayyam, Enverî, Feridüddin Attar gösterilmiştir. Kitapta, “Selçuklu medreselerinden yetişmiş insanların edebi ve ilmi Türkçenin temelini attıkları” açıklanmıştır. Kitapta Nizamülmülk'ün Siyasetname adlı eseri üzerine bilgi verilmiştir.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında, dilden ziyade edebiyat konularına ağırlık verilmiştir. Diğer kitaplardakilere benzer ifadeler ile Eski Türk edebiyatı ve İslami Türk edebiyatı konuları anlatılmıştır. Bu konuda verilen örnekler sözlü ve yazılı olarak ayrılmıştır. Sözlü edebiyat eserlerine; Satuk Buğra Han Destanı ve Cengizname gösterilmiştir. İslami Türk edebiyatının yazılı eserlerine ve şairlerine; Ferruhi, Yusus Has Hacıp, Kaşgarlı Mahmud ve eserleri yer almıştır. Hoca Ahmet Yesevi ve eseri Divan-ı Hikmet açıklanmıştır. Dil konusunun yer almaması bir eksikliklerdir.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında İslamiyetin Türk dilini ve edebiyatını derinden etkilediği ve bu döneme *İslami Dönem Türk edebiyatı* denildiği açıklanmıştır. Devletler sıralanmış ve kullandıkları diller üzerinde durulmuştur. Selçukluların resmî yazışma ve bilim alanının da Arapçayı, edebiyatta ise Farsçayı kullandıkları belirtilmiştir. Dil ve edebiyat konularında; Satuk Buğra Han Destanı, Kutadgu Bilig, Divan-ı Lügati't Türk, Divan-ı Hikmet, Atabet'ül Hakayık kısaca açıklanmıştır. Akabinde; Nizamülmülk, Enverî, Ömer Hayyam ve Firdevsi ve eserleri açıklanmıştır. Edebiyat dallarının üzerinde durulmamıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında dil ve edebiyat konuları önceki bazı kitaplarda olduğu gibi kısaca açıklanmıştır. *İlim* başlığı altında üç satır ile anlatılmıştır. Dil ve edebiyat konularını açıklamaya bu yeterli değildir. Selçuklu sultan ve devlet adamlarının desteğiyle önemli edebiyatçı ve şairlerin yetiştiği belirtilmiştir. Sadi Şirâzi, Ömer Hayyam, Enverî, Cürcanî, Ezrâkî ve Ebyurdî örnek olarak gösterilmiştir. Sarayda ve devlet kurumlarında Farsça konuşulduğu, medreselerde ise Arapçanın yer aldığı belirtilmiştir. Selçuklu hanedanı, ordu ve Türkmenler arasında Türkçe konuşulduğu açıklanmıştır.

Oraöğretim Tarih 9 (2018) kitabında dil ve edebiyat konuları 1942, 1992 ve 2012 yılı kitabında olduğu gibi çok kısa tutulmuştur. Selçuklu melik ve sultanlarının şiir ve edebiyat ile yakından ilgilendikleri ve “resmî dilin Farsça olmasından kaynaklı olarak edebiyatta Farsçanın kullanıldığı” belirtilmiştir. Bir devletin resmî dilini, edebî dil olarak yorumlamak yanlıştır. Örneğin Memlûk sultanlarının ve emirlerinin bazıları Türkçe ve Arapça edebî eserler meydana getirmişlerdir (Eckman, 1986, s. 86). Bu durum edebî dilin resmi dile bağlı

kalmadan ilerlediğini göstermektedir. Kitapta şairlere; Şair Müizzî, Ömer Hayyam, Enverî ve Ezrâkî örnek olarak verilmiştir. Fakat yeterli ölçüde açıklamaları yapılmamıştır.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde dil ve edebiyat alanındaki şairlere verilen örnekler yetersizdir. Edebiyat konuları, genel anlamda Tasavvuf, Halk ve Divan olarak ayrılmamıştır. Divan edebiyatının XIV. ve XV. yüzyılda ortaya çıkmaya başladığı düşünüldüğünde bu normaldir. Ancak ders kitaplarının bir kısmında, İlk Türk-İslam devletlerinin medeniyet konularının birlikte yer almasından kaynaklı olarak, ayırt edilerek açıklanması önemli bir adım olacaktır. Örnek olarak yer alan şairlerin açıklamaları kitapların büyük bir kısmında tam anlamıyla yapılmamıştır.

4.3.1.6. Büyük Selçuklu Dönemi Sanat ve Mimari

1910 ve 1912 yılı kitaplarında Büyük Selçuklu Dönemi mimari ve sanatı konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında sanat ve mimari gelişmeler, *Güzel San'atlar* başlığı altında oldukça kısa bir şekilde yer bulmuştur. Büyük Selçuklulardan kalan sanat eserlerinin oldukça sınırlı olduğu belirtilmiş ve bu eserlerde “Türk ruhunun bu sahadaki” yansımalarını görmenin mümkün olduğu açıklanmıştır. Türklerin kendi millî zevklerini koruduğu ve yerel sanatlardan da faydalandığı aktarılmıştır. Örnek olarak; Radkan Kümbeti ile İmam Gazali Türbesi yer almıştır. Radkan Kümbeti'nin üzerindeki yazıların Türklere ait olduğu belirtilmiştir. Türklerin halıcılık ve dokumacılıkta ileri seviyede oldukları vurgulanmıştır. Selçuklu sanatının geniş bir alana yayıldığı belirtilerek medeniyet konuları sonlandırılmıştır. Büyük Selçuklu kültür ve medeniyeti konuları içerisinde yer alan örnekler yetersizdir. Konuların ağırlığını, idari ve askeri teşkilatlanma oluşturduğundan diğer medeniyet konuları kısa tutulmuştur. Bu nedenden dolayı, sanat ve mimari eserler üzerinde durulmamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında, Selçukluların mimari ve sanatta ileri oldukları belirtilmiştir. Radkan Kümbeti ile İmam Gazali Türbesi örnek olarak yer almıştır. Bu eserlerin “Türk ruhunda sanat duygusunun yüksekliğine birer örnek” olduğu tespiti

yapılmıştır. 1931 yılı kitabında olduğu gibi mimari ve sanat konularında yer alan örnekler yetersizdir. Sanat faaliyetlerinin yer almaması, bu konunun tam olarak ele alınmadığını göstermektedir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Büyük Selçuklulara ait eserlerin, Moğollar nedeniyle birçoğunun yıkıldığı ve çok azının kaldığı açıklanmıştır. Eserlere örnek olarak İmam Gazali Türbesi, Radkan Kümbeti, Cuma Mescit Cami ve Sultan Sencer Türbesi gösterilmiştir. Türklerin yapı sanatında İran, Arap ve Hint etkisi görüldüğü fakat daima millî bir özelliğinin olduğu belirtilmiştir. Sanat gelişmeleri kitapta yer almamıştır. 1931 ve 1942 yılı kitaplarında olduğu gibi Türklerin mimarisi, Türklerin sanat duygusunun yüksekliği, Türk ruhunun yansıması vb ifadeler yer almıştır. Fakat bu sözlerin altını dolduracak kadar mimari yapılara, sanatsal eserlere yer verilmemiştir. Dolayısıyla gerek örnekler ile gerek belirtilenler ile bu ders kitapları Büyük Selçuklu Dönemi sanat ve mimari gelişmelerini aktarmaya elverişsizdir.

Tarih Lise II (1974) kitabında Selçukluların sanat ve mimaride birçok eserler yaptıkları ancak bunların çoğunun günümüze ulaşamadıkları belirtilmiştir. Bu yapıların günümüze ulaşma nedenleri üzerinde durulmamıştır. Yapılan eserlerin İran ve Arap yapı sanatının karışmasıyla elde edilen eserler olduğu açıklanmıştır. Mimari eserlere örnek olarak sadece Radkan Kümbeti ile Sultan Sencer Türbesi gösterilmiştir. Medeniyet konularındaki örnekler konuların açıklığı açısından yetersizdir. Sanat, çalışmaları yer almamıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında medeniyet konuları kitabın tüm konularını kapsadığı için önceki kitaplara oranla mimari ve sanat faaliyetleri, üzerinde durulan bir konu olmuştur. Ders kitabında eser türleri sıralanmış ve bunların Orta çağ Türk hâkimiyeti devrindeki yoğun sanat ve imar faaliyetlerini gösterdiği tespiti yapılmıştır. Bu mimari eserlerin çini kaplı, renkli yazılı, içinde ince tezyinat (göz alıcı süsler) bulunan yapılar olduğu açıklanmıştır. Türklerin sanat dünyasına kazandırdıkları şöyle açıklanmıştır. “Türkler bu çağda sanat dünyasına önemli yenilikler getirmişlerdir. Bunların belli başlıları: medrese mimarisi, medrese cami mimarisi, tuğla kümbet mimarisi, çift kubbe inşaatı, silindir

biçiminde bazan yivli yüksek ve ince minare tipi, demet sütun, ince kemer, pencerelerin katlar halinde sıralanması, kubbe yapımında Türk üçgenleri, dikdörtgen veya beş köşeli mihraplardır” (Kafesoğlu & Deliorman, s. 190). Türklerin mimari alana kazandırdıkları yapı tarzlarının yer alması, sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Kitapta, bütün Türk devletlerinde taş işçiliği, kakmacılık, kuyumculuk, zırh ve bakır işçiliği, kalkan, kemer, minalı cam yapımı, dokumacılık, halıcılık, seramik ve döküm sanatının en zarif örneklerinin verildiği açıklanmıştır. Sanat dallarına yer açılması önemli bir gelişme olup sonraki ders kitaplarına da yansımıştır.

Tarih Lise II (1981) kitabında sanat ve mimari faaliyetler konuları yüzeysel olarak anlatılmıştır. 1952 yılı kitabında olduğu gibi Selçukluların birçok eser bıraktığı ancak istilalar nedeniyle çoğunun yok edildiği belirtilmiştir. Bu eserlerde Türk millî geleneğini görmenin mümkün olduğu açıklanmıştır. Mimari eserlere 1942 yılı kitabında olduğu üzere sadece Radkan Kümbeti ile İmam Gazali Türbesi örnek gösterilmiştir. Mimari konular üzerine yer alan örnekler yetersizdir. Sanat gelişmeleri ve çalışmaları yer almamıştır. Dolayısıyla bu konunun tam olarak ele alınmadığı görülmektedir.

Tarih Lise II (1985) kitabında mimaride, önce devletlerin coğrafyaları açıklanmış ve hükümdarların han, haman ve köprü yaptırdıkları belirtilmiştir. Eserlerin her birinin çini kaplı, oymalı, ince işlemeli olduğu belirtilmiştir. Örnek olarak; Toluniye Cami, Karahanlı Ribatları, Kervansaraylar, Tuğrul Bey, Sultan Sencer ve Gazali’nin türbesi, İmam-ı Azam ile Hz. Ali Türbesi, Bağdat Nizamiye Medresesi, Mescid-i Cami ve İldeniz Zevcesinin Türbesi yer almıştır. Kitapta 1977 yılı kitabında olduğu gibi sanata getirilen yenilikler; benzer ifadeler ile sıralanmıştır. Ayrıca bunlara ek olarak halılar, taş, ağaç ve maden işçiliği, dokumalar olarak çalışmalar yer bulmuştur. Medeniyet konularının İlk Türk İslam devletlerini kapsamasına rağmen, yer alan örnekler yetersizdir.

Tarih Lise II (1989) kitabında Türklerin İslam dini sayesinde çok büyük kuvvet ve medeniyete sahip oldukları “kendi kültürleri ile aşılayarak” mimari ve sanata yeni bir hüviyet ve canlılık kazandırdıkları belirtilmiştir. Ortaya konulan sanat eserlerinde Orta Asya

ve İslamiyetin tesiri olduğu ve gelişerek devam ettiği vurgulanmıştır. Kubbenin Türkler tarafından İslam mimarisine kazandırılan önemli bir unsur olduğu geniş biçimde açıklanmıştır. Türk mimarisini Arap mimarisinden ayıran özellikler olduğu tespiti yapılmış ve bunların kalelerin ve surların dört köşesinde bulunan surlar olduğu açıklanmıştır. Mimari yapıların girişleri ve kapılarındaki süslemelerin birer şaheser oldukları açıklanmıştır. Kitapta, çinicilik ve halıcılık üzerinde epeyce durulmuştur. Mimari eserlere örnek olarak bir görselde İsfahan'daki Mescid-i Cuma Cami yer almıştır. Ders kitabının, İlk Müslüman Türk devletleri medeniyeti konularını içermesinden kaynaklı olarak, mimari ve sanat eserlerine bir örnek verilmesi, son derece yetersizdir. Sanat çalışmalarına ve mimari eserlere somut örnekler verilmediği sürece, öğrenciler bu konuyu genel ve soyut ifadeler ile tanımış olacaktır. Bu bakımdan metinler ile ilişkili örneklerin ve görsellerin yer alması son derece önemlidir.

Tarih Lise I (1992) kitabında Türk-İslam devletlerinde ustalıkla yapılmış sanat eserlerinin olduğu belirtilmiş ve bu mimari yapı türleri sıralanmıştır. Bu yapılarda renkli yazılı, çini kaplı ve içerisinde ince süslemeler bulunduğu belirtilmiştir. Türklerin mimariye kazandırdıkları yenilikler 1977 yılı kitabına benzer ifadeler ile açıklanmıştır. 1989 yılı kitabında olduğu gibi mimari veya sanat eserlerine örnek verilmemiştir. Dolayısıyla bu bariz bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) kitabında *İlk Türk İslam Devletlerinde Türk Sanatının Özellikleri* başlığı altında mimari ve sanat gelişmeleri etraflıca anlatılmıştır. Kitapta “Müslüman milletlerin sanatlarındaki değişikliğe en büyük etkenin Türk sanatı olduğu” tespiti yapılmıştır. Türklerin kendisine has bir sanatı olduğu, Müslüman olunması dolayısıyla İslam tesirleri olduğu ve sanatın her alanına yenilikler getirildiği belirtilmiştir. Akabinde, mimari eserleri çinilerle kapladıkları, bitki ve geometrik motifler ile süsledikleri ve İslam'ın etkisiyle “orijinal bir Türk sanatının ortaya çıktığı” vurgulanmıştır.

Mimari eserlere; Mescid-i Cuma, Gülpayegân Mescid-i Cuması, Kazvin Mescid-i Cuması, Kazvin Hayderiye Mescidi, Damgan Mescid-i Cuması ve Minaresi, Tuğrul Bey Türbesi,

İmam Gazali Türbesi, Sultan Sencer Türbesi, Mümine Hatun Türbesi, Ribat-ı Anuşirvan, Ribat-ı Zafarani, Ribat-ı Şerif, Hargird Medresesi ve Rey'deki küçük bir medrese örnek olarak verilmiş ve bu eserler açıklanmıştır. Kitapta; el sanatları, resim ve müzik konuları üzerine ayrı ayrı durulmuş ve açıklanmıştır. Müzik aletleri konusunda şu hususlar belirtilerek mimari ve sanat konuları sonlandırılmıştır. ‘‘Türkleri en eski millî musiki aleti kopuz, bu dönemde her tarafta kullanılmıştır. Türkler kopuzun yanı sıra tuğ, küvrük, tümrük, davul, kös ve zil gibi vürmalî çalgıları kullanmışlardır. Zurna, boru, cura ve zilzurna denilen nefesli çalgılar da Türklerin kullandıkları diğer müzik aletleridir’’ (Turan & Ergezer, s. 138). Gerek örnekler ile gerek sanat ve mimari konuların etrafıca anlatımı dolayısıyla ders kitabı, diğer kitaplardan ayrılmaktadır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında *Bilim ve Sanat* başlığı altında önce eğitim ve bilim sonrasında sanat ve mimari faaliyetler anlatılmıştır. 1985 yılı kitabında olduğu gibi geniş bir bölgeyi içeren coğrafya tanımlandırılarak, buralarda binlerce Türk eseri olduğu vurgulanmıştır. Mimari eserlere örnek olarak sadece Melikşah Cami, Nizamiye Medresesi ve Sultan Sencer Türbesi yer almıştır. Türklerin mimari eserlere getirdiği yenilikler benzer ifadeler ile sıralanmıştır. Ders kitabında sanat ve mimari konulara, medeniyet konularının diğer bölümlerine oranla daha az yer açılmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Bu dönemdeki mimari eserlerin halka hizmet amacıyla yapıldığı belirtilmiş ve devamında yapılan mimari eser türleri sıralanmıştır. Bu eserler de Orta Asya Türk kültürü ve İslamiyetin etkisinin olduğu vurgulanmıştır. Selçukluların eski Türk mimari tarzını İslam mimari tarzı ile birleştirdiği ve bu anlayış ile güzel eserler meydana getirdiği açıklanmıştır. Selçukluların bıraktığı mimari eserlere; Diyarbakır Ulu Cami, Mescid-i Cuma, Kazvin'deki Mescid-i Cami ve Nişabur, Tus ve Bağdat'taki medreseler, Sultan Sencer, Tuğrul Bey, Gazalî ve Hoca Ahmet Yesevi türbeleri gösterilmiştir. Türk-İslam devletlerinde maden işlemeciliği, süsleme, seramik, çini, minyatür, hat, cilt, halı ve kilim dokumacılığı gibi birçok eserin meydana getirildiği açıklanmıştır. Kitapta şöyle bir husus belirtilmiştir. ‘‘İslami anlayışta uygun görülmemesine

rağmen az da olsa heykel ve kabartma da yapılmıştır” (Sever vd., 128). 1931 ve 1985 yılları kitaplarında bu durum farklı yorumlanmıştır. Dolayısıyla bilimsel tarih anlayışı gereği, neden-sonuç bağlamında aktarılmadığından muamma bir ifade olarak ortada kalmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında *Mimarlık ve Sanat* başlığı altında bu konular kısaca anlatılmıştır. Mimari eser türleri sıralanmış ve devamında kervansaraylar üzerinde durulmuştur. Hat, tezhip, kitabe, çini, halı, minyatür, seccade ve kilimlerin, Selçuklu eserlerine ayrı birer zenginlik kattığı vurgulanmıştır. Mimari eserlere Rey’deki Tuğrul Bey Kümbeti, “İsfahan, Hemedan ve Merv’deki diğer sultanlara ait türbeler” örnek olarak gösterilmiştir. Sultanlara ait türbeler ifadesi muamma olarak kalmıştır. Örneğin Merv’deki Sultan Sencer Türbesi şeklinde belirtilmesi örneklerin açıklığı için elzemdir. Mimari konularda verilen bu örnekler yetersizdir. Sanat çalışmalarında sadece sanat türleri sıralanmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) kitabında Selçuklu mimari ve sanatının yeni bir dönemi temsil ettiği belirtilmiştir. Selçukluların sanata getirdiği yenilikleri, konunun yer aldığı kitaplardan farklı olarak az bir örnekle yer bulmuştur. Mimari gelişmeler örnekler üzerinde açıklanmıştır. Mescid-i Camisi örnek verilerek bu mimari yapının Türkistan, Irak ve İran’da uygulandığı belirtilmiştir. Kümbetlerin, Selçuklu mimarisinin en önemli eserleri olduğu, çini ile kaplı çok köşeli çatıları ve kumaş süslemelerinin bulunduğu açıklanmıştır. Merv’deki Sultan Sencer Türbesi örnek gösterilerek, kümbetlerin silindirik kubbeleri ile Selçukluların kubbeli türbe anlayışını ortaya koydukları belirtilmiştir. Ayrıca Selçukluların; kitabe, minyatür, hat, tezhip, süsleme, kilim, halı ve çinicilik gibi alanlarda Selçukluların eserler ortaya koydukları açıklanan noktalar arasındadır.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde mimari eserlere yeterince örnek verilmemiş ve örnekler üzerinden konular anlatılmamıştır. Örnekler sıralanarak açıklanmıştır. Bu durum anlaşılabilirliği büyük oranda azaltmıştır. Sanatsal gelişmeler, mimari faaliyetlerden daha az yer bulmuştur.

4.3.1.7. Büyük Selçuklu Dönemi Dini Konular

1910, 1912, 1942, 1952, 1974, 1981, 1985, 1989, 1992, 1997 ve 2018 yılı kitaplarında Büyük Selçuklu Dönemi dini konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu dönemde İslam dünyasında mezhep kavgaları olduğu belirtilmiştir. Mısır'daki Şii-Fatimi halifelerinin nüfuzunun arttığı ve Abbasi halifesinin "maddi hiçbir kuvvetinin" olmadığı vurgulanmıştır. Selçukluların, Abbasi halifelerini kendi nüfuzu altına aldıkları ve Sünniliği savunmak suretiyle Şiiliği zayıflattıkları açıklanmıştır. Selçukluların dini konulardaki tutumu "devletin genel siyasetinin bir parçası" olarak gösterilmiştir. 1942 ve 1981 yılı kitaplarında da aynı düşünce yer almıştır. Hristiyanların dini ibadetlerinde serbest bırakıldığı açıklanmıştır. Türklerin başka dinlere karşı tutumu, eski Türk an'anesi olarak gösterilmiştir. Bu yönüyle ders kitabının, İslamiyetteki hoşgörüyü kenara bırakıp Türk örf ve âdetlerini merkeze aldığını söylemek mümkündür.

Tarih Lise II (1977) kitabında dini konular *Dini Bilgiler* başlığı altında yer almıştır. Konuların İlk Türk İslam devletleri medeniyeti ile sınırlı olmasından dolayı oldukça geniş bir şekilde anlatılmıştır. Türk-İslam devletlerinde İslami ilimlerin gelişmesi için çaba harcandığı vurgulanmıştır. Selçuklu Dönemi'nde birçok İslam bilgininin yetiştiği belirtilmiş ve bu bilginler şöyle açıklanmıştır: "XI. Yüzyılda: Kuşeyrî (tevsir), Şirazî (fıkıh), Bağdat Nizamiye Medresesi Rektörü Gazali (kelam), Hatıbi (fıkıh), Ansari (fıkıh, hadis) XII. yüzyılda: Hemedani (fıkıh, edebiyat ilmi), Şehristânî (mezhepler tarihi), Bagavî (fıkıh, hadis, tevsir) Zemahşerî, Fahreddin Razî, Amidî, Kadı Beyzavî, Urmevî ve Kudbeddin Şirazî" (Kafesoğlu & Deliorman, s. 175). Kitapta, tarikatler ve kurucuları hakkında bilgiler yer almıştır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında dini konular, *Din ve İnanış* başlığı altında yer bulmuştur. Gâza anlayışı ve Karahanlılar ile Gaznelilerin bu amaç doğrultusundaki faaliyetleri açıklanmıştır. Fıkıh, hadis, tefsir ve kelam bilginlerinin birçoğunun Selçuklular da yetiştiği belirtilmiştir. Fakat örnek olarak din bilginleri yer almamıştır. Hükümdarların ve devlet adamlarının

azınlıklara karşı hoşgörüldü oldukları belirtilmiştir. Harzemşahlar ile Mısır sultanlarının toplumda millî gelenekleri korumada titiz davrandıkları tespiti yapılmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında dini konular, 2000 yılı kitabındaki gibi Türklerin İslamiyeti kabul süreci ve Türk İslam devletlerinin İslam dinini yayma süreçleri açıklanmıştır. Din bilginlerine yer verilmemiştir.

Konuların yer aldığı ders kitaplarında, dini konular birbirinin geliştirilmiş ve ilerletilmiş hali ile değil tamamen farklı konular ile yer bulmuştur. Örneğin 1977 yılı kitabında İslami bilimler ve bu alanda çalışmalar yapmış bilginlerin üzerine yoğunlaşılırken, 2000 ve 2005 yılı kitabında gâza faaliyetleri açıklanmıştır. Dolayısıyla bu alanda uyum birliğı ve gelişmilik bulunmamaktadır.

Tablo 18

Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Medeniyeti Konuları

Basım Yılı	İdari T.	Askeri T.	Ekonomi	Eğitim ve Bilim	Dil ve Edebiyat	Sanat ve Mimari	Dini Konular
1910	-	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	-	-	-	-	-
1931	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
1942	✓	✓	-	✓	✓	✓	-
1952	✓	✓	-	✓	✓	✓	-
1974	✓	✓	-	✓	✓	✓	-
1977	G	G	G	G	G	G	G
1981	✓	✓	-	✓	✓	✓	-
1985	G	G	G	G	G	G	-
1989	G	G	G	G	G	G	-
1992	G	G	G	G	G	G	-
1997	G	G	G	G	G	G	-
2000	G	G	G	G	G	G	✓
2005	G	G	G	G	G	G	✓
2012	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-
2018	✓	✓	-	✓	✓	✓	-

Tarih Lise II 1977 kitabında tüm medeniyet konuları birlikte anlatılmıştır. 1985, 1989, 1992, 1997, 2000 ve 2005 yılı kitaplarında İlk Türk İslam devletleri medeniyeti birlikte anlatılmıştır.

4.3.2. Ders Kitaplarında Anadolu Selçukluları Medeniyeti

Bu bölümde Anadolu Selçuklu Devleti kültür ve medeniyeti konuları arasında yer alan; idari ve askeri teşkilatlanma, ekonomik ve ticari faaliyetler, eğitim ve bilim, dil ve edebiyat, dini konular, mimari ve sanat konuları üzerine inceleme yürütülmüştür. I. ve II. dönem Anadolu beylikleri ile Anadolu Selçuklu Devleti kültür ve medeniyeti konuları tüm ders kitaplarında birlikte anlatılmıştır. 2000 ve 2005 yılı kitaplarında Akkoyunlular ve Karakoyunlular da medeniyet konularına dahil edilmiştir.

Tablo 19

Ders Kitaplarında Anadolu Selçukluları Medeniyeti Konularının Nicel Analizi

Basım Yılı	Sayfa Aralığı	Konunun Sayfa Sayısı	Kitabın Sayfa Sayısı	Konunun Kitaba Oranı
1910	-	-	443	-
1912	-	-	568	-
1931	276-285	10	391	%2,55
1942	106-112	7	146	%4,99
1952	159-166	8	240	%3,33
1974	192-201	10	296	%3,37
1977	157-194	Genel 38	256	%14,84
1981	160-167	8	229	%3,49
1985	119-129	11	116	%9,48
1989	124-142	19	240	%7,91
1992	233-242	10	232	%4,31
1995	119-192	74	208	%35,57
2000	167-178	12	193	%6,21
2005	186-197	12	212	%5,66
2012	181-193	8	202	%3,96
2019	24-27-ek(41)	5	222	%2,25

4.3.2.1. Anadolu Selçuklu Devleti İdare Teşkilatı

1910 ve 1912 yılı kitaplarında Anadolu Selçukluları idare teşkilatı konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında I. ve II. Dönem Beylikler ile Anadolu Selçuklu Devleti kültür ve medeniyeti konuları birlikte anlatılmıştır. Bu yönüyle ders kitabı, kendinden sonraki kitapların tamamını etkilemiştir. Medeniyet konuları, Anadolu Selçuklu medeniyeti üzerinden aktarılmıştır. İdari teşkilatlanma konuları, *Devlet ve Hükümdar* ve *İdare Teşkilatı* başlıkları altında anlatılmıştır. Anadolu Türk devletlerinin merkeziyetçi olmaktan ziyade feodal bir görünümde olduğu belirtilmiştir. Feodal terimi açıklanmamıştır. Anadolu beyliklerinin ve devletlerinin, feodal devletler ile bir benzerliği bulunmamaktadır. Bu bakımdan, batılı terimler ile millî idare tarihinin açıklanmaya çalışılması gerekli bir çözüm olarak durmamaktadır. Anadolu'daki Türklüğün manevi birliğinin, Anadolu Selçuklu bünyesinde birleşmeye vesile olduğu vurgulanmıştır.

Divan teşkilatı devletin idari, mali, askeri bütün işlerinin muhtelif şubeler ile halledildiği yer olarak tanımlandırılmıştır. “Divan üyeleri; Naib-i Saltanat, Pervane, Çaşnigir, Beylerbeyi, Emir-i Meclis, Emir-i Ahur, Emir-i Şikar, Müstevfî, Emir-i Dad, Münşii Has, Emir-i Arz ve Tuğraî devletin büyük ricalidir” (TTK, s. 277). Burada yer alan memuriyetlerin bir kısmı saray teşkilatında görevli memurlardır. Büyük Divan (Divan-ı Âlâ) üyeleri: Naib-i Salatanat, Beylerbeyi, Tuğrai, Atabey, Pervane, Emir-i Arz, Müstevfî, Emir-i Dad ve Müşrif'tir (Turan, 2020 s. 36-54). Çaşnigir, Emir-i Şikar, Emir-i Ahur, Münşii has ve Emir-i Meclis saray memuriyetleridir. Bu bakımdan divan üyeleri arasında değil, saray teşkilatı bölümünde yer alması gerekmektedir. Ders kitabında, bu iki sınıfın ayrımı yapılmamıştır. Saray teşkilatı ayrı olarak yer almamıştır. Taşra teşkilatı hususunda; vilayetleri, mülkî ve askeri yetkileri olan subaşılardan üstlendiği, her şehrin muhafazasında şihne veya dizdar unvanlı memurların yer aldığı belirtilmiştir. Selçuklu meliklerinin daha küçük ebatta divanlarının olduğu aktarılmıştır. Taşra teşkilatı hususunda belirtilenler yeterli değildir. Uç beyleri başta olmak üzere, Emir-i Sevahiller yer almamıştır. Bağlı devletlerin idare teşkilatı üzerinde durulmamıştır. Büyük Divan'a bağlı alt divanlar belirtilmemiştir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında kültür ve medeniyet konuları *Anadolu'da Türk Medeniyeti* başlığı altında anlatılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti idare teşkilatının, Büyük Selçuklu Devleti'ndekine benzediği belirtilmiştir. Fakat benzeyen noktalar üzerinde durulmamıştır. Devletin başında sultan olduğu ve eyaletlerin melikler tarafından idare edildiği aktarılmıştır. Büyük divanda "devletin sivil ve askeri büyük adamlarının" olduğu açıklanmıştır. Kitapta divan üyeleri yer almamıştır. Bu büyük eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Taşra teşkilatı konusunda şu husus belirtilmiştir: "Vilayetlerde bütün işleri subaşılar görür; şehirlerin korunmasıyla şihne veya dizdar uğraşır. Deniz işleri biri Sinop'ta ötekisi Anatalya'da bulunan Emir-i Sevahillere bırakılmıştır" (Mansel vd., s. 106). Eyaletlerdeki meliklerin, küçük ebatta divanlarının olduğu açıklanmıştır. Saray teşkilatı ve alt divanlar kitapta yer almamıştır. Dolayısıyla idare teşkilatı tam olarak ele alınmamıştır. Bundan dolayı ders kitabı Anadolu Selçuklu Devleti idare teşkilatını açıklamaya yetersizdir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında kültür ve medeniyet konuları önceki kitaplarda olduğu gibi beylikler ile birlikte anlatılmıştır. Türk geleneklerine göre devleti idare eden hükümdarlar ve beylerin "birer devlet başkanı" olduğu belirtilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti yönetim şeklini de birleşik devletler topluluğuna benzeten ders kitabı, bu yönüyle 1931 ve 1942 yılının merkeziyetçi tutumundan ayrı düşmüştür. Abbasi halifelerinin hükümdarlara sultan unvanını verdiği belirtilmiştir. 1931 ve 1942 yılı kitaplarında değinilmeyen meliklerin eğitimi ve atabeylik konusu kitapta yer almıştır. Sarayların başlangıçta yok iken Bizans ve İran tesiri ile başladığı belirtilmiştir. Hükümdarların unvanlarının (Keykavus, Keyhüsrev, Keykubat) efsanevi İran kahramanları olduğu açıklanmıştır. Divan üyeleri "Pervane, Çaşnigir, Emir-i Meclis, Emir-i Ahur, Emir-i Şikar, Emir-i Sevahil, Emir-i Arz, Münş-i Has, Tuğraî ve Naib-i Saltanat" olarak sıralanmıştır. 1931 yılı kitabında olduğu üzere saray memuriyetleri ile divan üyeleri olarak sıralanmıştır. Bu bariz bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca divan üyeleri arasında, Emir-i Dad, Beylerbeyi ve Pervane yer almamıştır. Ülkenin bölümlere ayrıldığı, bunların başında vali, bey ya da komutanların yer aldığı açıklanmıştır. Kitapta alt divanlar yer almamıştır. Taşra teşkilatı yeterli oranda açıklanmamıştır.

Tarih Lise II (1974) kitabında beylikler ile Anadolu Selçukluları medeniyeti konuları birlikte anlatılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nde yönetimin Büyük Selçuklulara benzediği, vezirin hükümdarın yardımcısı olduğu ve divana başkanlık ettiği belirtilmiştir. Divanın görevleri; savaşa ya da barışa karar vermek, büyük davalara bakmak ve atamalar gerçekleştirmek olarak sıralanmıştır. Ülkenin illere ayrıldığı, başında melik ya da emirlerin bulunduğu belirtilmiştir. Divan üyeleri, saray teşkilatı ve alt divanlar yer almamıştır. Belirtilen hususlar ile idari teşkilatlanmanın neredeyse anlaşılma imkanı yoktur.

Tarih Lise II (1981) kitabında medeniyet konuları beylikler ile birlikte *Anadolu'da Türk Uygarlığı* başlığı altında anlatılmıştır. Devletin yöneticisinin hükümdar olduğu, aile üyelerinin melik sıfatı ile illeri yönettiği belirtilmiştir. Maliye, adliye, askerlik ve idare işlerinin bakan bir divanın yer aldığı, bu divana vezirin ya da sultanın başkanlık ettiği açıklanmıştır. Divan üyeleri; Naib-i Saltanat, Pervane, Emir-i Arz, Müstevfi, Tuğrai, Müşrifi Memalik olarak sıralanmıştır. Divan üyeleri arasında Atabey ve Beylerbeyi yer almamıştır. Taşra Teşkilatı konusunda, meliklerin şehirleri idare ettiği, bu meliklerin yanlarına atabey unvanıyla devlet adamlarının verildiği belirtilmiştir. Taşra teşkilatındaki sivil ya da askeri valiler ile görevliler kitapta yer almamıştır. Ayrıca saray teşkilatı ve alt divanlar da kitapta yer almamıştır. Açıklanan bu hususlar ile idare teşkilatının anlaşılma imkanı neredeyse yoktur.

Tarih Lise II (1985) kitabında Anadolu Selçukluları medeniyeti konuları önceki incelenen kitaplarda olduğu gibi beylikler ile birlikte aktarılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti ve Atatürk üzerine tespitlerde bulunulmuş ve ardından devlet yönetimine geçilmiştir. Üzerinde bulunan toprakların geçmişten günümüze kısaca tespitler üzerinden anlatılması, konuya çeşitlilik katmıştır. Diğer kitaplarda olduğu gibi hükümdarların görevleri benzer ifadeler ile sıralanmıştır. *Divan-ı Âli* ya da *Divan-ı Saltanat* adında bir divanın olduğu, buraya vezirin başkanlık ettiği ve devlet kararlarının burada alındığı belirtilmiştir. Ayrıca Niyabet-i Saltanat makamı ilk kez açıklanmıştır. Divan üyeleri olarak; Müstevfi, Pervane, Tuğraî, Emir-i Dad, Beylerbeyi makamları sıralanmış ve görevleri belirtilmiştir. Divan

üyeleri tam olarak açıklanmamıştır. *Memleket Yönetimi* başlığı altında subaşılar, melikler ve uç beyleri anlatılmıştır. Kitabın taşra yönetimini ayrı başlık altında aktarması ve bu konunun üzerinde önceki kitaplara oranla durması önemli bir adım olmuştur. Saray teşkilatı ve alt divanlar kitapta yer almamıştır.

Tarih Lise II (1989) kitabında Anadolu Selçukluları medeniyeti *Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Türk Medeniyeti* başlığı altında anlatılmıştır. Kitapta Türk İslam düşüncesinin temel prensipleri adalet, hürriyet ve hoşgörü olarak gösterilmiştir. Medeniyet üzerine genel tespitlerde bulunulmuş olup devamında insana verilen değer Roma ve Yunan örneği ile karşılaştırılmıştır. Türk İslam dünyasındaki insana verilen değer, tarihsel olarak dönemin Avrupa dünyası ile ya da diğer toplumlar ile karşılaştırılması mümkündür. Çağ olarak İlk çağ uygarlıkları ile karşılaştırma yapılması oldukça orantısız durmaktadır. Türklerin hâkimiyet anlayışı ve veraset usulü üzerinde durulmuştur. Hükümdarın temel görevleri diğer kitaplarda olduğu gibi benzer ifadeler ile sıralanmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti saray teşkilatı ilk defa ayrı yer bulmuştur. Bu görevliler; Hacıpler, Üstadüddar, Emir-i Has, Silahdar, Abdar, Çaşnigir, Camedar, Emir-i Alem, Emir-i Candar, Emir-i Şikar ve Çavuş olarak sıralanmıştır. Bu memuriyetlerin görevleri açıklanmamıştır. Tarihi terimlerin açıklanmaması, konunun anlaşılabilirliğini gölgelemiştir.

Vezirlerin genelinin İran asıllı ve ilmiyeden olduğu belirtilmiştir. Alt divanların, günümüzde bakanlıklara karşılık geldiği açıklanmıştır. Önceki kitaplarda yer almayan alt divanlar; Divan-ı İstifa, Divan-ı İnşa, Divan-ı İşraf ve Divan-ı Arz olarak sıralanmış ve açıklanmıştır. Taşra teşkilatı konusu ordu teşkilatından sonra anlatılmıştır. Dolayısıyla idari teşkilatlanma konusunda kopukluk yaşanmıştır. Emirlerin eyalet valileri oldukları, kıyı şehirleri valilerine Emir-i Sevahil denildiği açıklanmıştır. Şehirlerin güvenliğinden subaşıların sorumlu olduğu ve birçok eyaletin melikler tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Anadolu Selçukluları merkez ve taşra idari teşkilatları, önceki kitaplara oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur. İdare teşkilatının üç temel ögesinin de yer bulması, sonraki bazı kitaplarında etkilemiştir.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında Anadolu Selçuklu medeniyeti, *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi Türk Medeniyeti* başlığı altında yüzeysel olarak anlatılmıştır. Önceki kitaplarda olduğu gibi Anadolu Selçukluları medeniyeti üzerinden kültür ve medeniyet konuları açıklanmıştır. Türk kültürünün gelişimi üzerinde durulmuş ve devlet yönetimine geçilmiştir. İdare teşkilatı konusunda, önce sultanlık makamı ve hükümdarlık alâmetleri yer almıştır. Anadolu Selçukluların da Büyük Divan'ın yer aldığı ve buraya vezirin başkanlık ettiği belirtilmiştir. Büyük divana bağlı dört divanın bulunduğu ve bunların idare, askerlik, tayin ve maliye işleri ile ilgilendiği açıklanmıştır. Alt divanların görevleri sıralanmış divan üyeleri yer almamıştır. Bu durum tutarsızlık yaratmıştır. Taşra teşkilatı, *Ülke Yönetimi* başlığı altında oldukça kısa biçimde yer bulmuştur. Bu başlık, içerisine merkezi yönetimi de dahil etmektedir. Bu bakımdan daha özelde bir başlığın kullanılmış olması daha doğru olacaktır. Taşra teşkilatı konusunda eyaletlerin başında melik ya da emirlerin bulunduğu belirtilmiş ve uç beyleri açıklanmıştır. Ders kitabında saray teşkilatı ve divan üyeleri yer almamıştır. Taşra teşkilatında verilen bilgiler, taşra teşkilatını açıklamaya yetersizdir.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında medeniyet konuları, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk Uygarlığı* başlığı altında geniş ölçüde yer bulmuştur. Ders kitabı genel Türk tarihi konularını kapsamasından dolayı gerek siyasi tarih gerekse medeniyet tarihi konuları etraflıca yer almıştır. Toplum yapısı (etnik yapı, kültürel ve ekonomik duruma göre halk tabakaları ve sosyal hayat) açıklanmış ve devamında devlet yönetimine geçilmiştir. Kitapta, *Hükümdar* alt başlığı altında veraset usulü, sultanların unvanları ve hükümdarlık alâmetleri açıklanmıştır. Yine aynı başlık altında hükümdarın görevleri sıralanmıştır. 1989 yılı ders kitabında olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti'nde saray teşkilatına yer verilmiştir. Saray memuriyetleri; Hacıbül Hüccap, Emir-i Meclis, Emir-i silahdar, Emir-i Şıkar, Emir-i Alem, Emir-i Mahfil, Camedar, Şarabdar, Taştdar, Çaşnigir, Emir-i Ahur ve Çavuş olarak sıralanmış ve görevleri açıklanmıştır.

Her türlü sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomi işlerinin büyük divanda halledildiği ve hükümdar olmayınca başkanlığını vezirin yürüttüğü açıklanmıştır. Kitapta, Büyük

Selçuklulardan gelen bir geleneğin doğrultusunda vezirlerin Fars olduğu, bundan dolayı da divanın resmî evraklarının Farsça olduğu, divan defterlerinin ise Arapça tutulduğu belirtilmiştir. Büyük divana bağlı alt divanlar Divan-ı Tuğra, Niyabet-i Saltanat Divanı, Divan-ı Arz, Divan-ı İstifa, Divan-ı İşraf ve Divan-ı Pervane olarak sıralanmış ve bu divanların sorumlulukları geniş ölçüde açıklanmıştır. Büyük Selçuklulara göre taşra teşkilatında değişiklikler yapıldığı ancak ana hatlarıyla benzer olduğu belirtilmiştir. Kitapta taşra idaresi merkeze bağlı vilayetler, meliklerin idaresindeki vilayetler ve uç eyaletleri olmak üzere üç bölüme ayrılmış ve geniş ölçüde açıklanmıştır. Ders kitabı taşra yönetimi konusunda kendinden sonraki kitapları etkilemiştir.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Anadolu Selçukluları medeniyeti Beylikler ile birlikte anlatılmıştır. Medeniyet konularına diğer kitaplardan farklı olarak Akkoyunlular ve Karakoyunlular dahil edilmiştir. Anadolu Selçukluları medeniyeti üzerinden kültür ve medeniyet konuları anlatılmıştır. Devlet yönetimi ve idare teşkilatı konusunda önce kut anlayışı ve veraset usulü açıklanmış ve sonrasında hükümdarlık alametleri diğer kitaplara benzer olarak sıralanmıştır. Hükümdarlara Abbasi halifelerinin hükümdarlık beratı gönderdiği ve en büyük sultan, muzaffer sultan gibi unvanlarının bulunduğu açıklanmıştır. Saray teşkilatının Büyük Selçuklular ile aynı olduğu belirtilerek öğrenciler bu konunun daha öncesinde yer aldığı sayfaya yönlendirilmiştir. Dolayısıyla idare teşkilatı konusunda kopukluk yaşanmıştır. Anadolu Selçukluların da merkez işlerini yürüten büyük divanın olduğu, çoğunlukla bu divana vezirin başkanlık ettiği ve gerektiğin de hükümdarın da başkanlık ettiği belirtilmiştir. Bu divanın üyelerinin; Arz, İnşa, Aşraf, İstifa ve Pervane olduğu belirtilmiş fakat gerekli açıklamaları yapılmamıştır. Alt divanlar; Niyabet-i Saltanat, Divan-ı İstifa, Pervane, Divan-ı Arz, Divan-ı Tuğra, Divan-ı İşraf olarak sıralanmış ve görevlerine kısaca değinilmiştir. 1995 yılı kitabında olduğu gibi taşra vilayetleri; meliklerin idaresindeki vilayetler, divan dairesi vilayetleri ve Bizans sınırında bulunan eyaletler olarak üç sınıfa ayrılmış ve benzer ifadeler ile kısaca açıklanmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında medeniyet konuları 2000 yılı kitabında olduğu gibi Beylikler, Anadolu Selçuklu Devleti, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin kültür ve medeniyet konuları birlikte anlatılmıştır. Diğer kitaplarda olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti üzerinden kültür ve medeniyet konuları aktarılmıştır. Yönetim anlayışı olarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin Büyük Selçukluları örnek aldığı belirtilmiş ve devamında kut anlayışı üzerinde durulmuştur. Kut anlayışı İslamiyet öncesi Türk medeniyeti içerisinde yer alması gereken bir konudur. Dolayısıyla, öğrenci belirtilen konu içerisinde bu kazanımı elde etmeden Anadolu Selçuklu medeniyetine değin bu konudan haberdar olmaması son derece şaşırtıcıdır. Aynı durum 2000 yılı ders kitabında da görülmektedir.

Hükümdarlık alâmetleri konunun yer aldığı kitaplara benzer olarak sıralanmıştır. Hükümdarların manen bağlı olunan Abbasilere hükümdarlıklarını onaylattıkları açıklanmıştır. Saray görevlileri olarak Hacıp, Hacıbü'l hüccab, Candar ve Emir-i candar yer almıştır. Diğer saray görevlileri yer almamıştır. Devlet işlerini yürüten Büyük Divan'ın olduğu, başkanlığını vezir yapsa da gerektiğinde sultanın da başkanlık yaptığı açıklanmıştır. Büyük divana bağlı divanlar; Divan-ı İstifa, Divan-ı Arz, Divan-ı İşraf ve Divan-ı İnşa olarak sıralanmış ve kısaca açıklanmıştır. Ülkenin, eyaletlere ayrılarak yönetildiği, başlarında melik ya da emirlerin bulunduğu belirtilmiştir. Merkezdeki divana benzer eyaletlerde divanların bulunduğu ve doğrudan sultana bağlı oldukları açıklanmıştır. Valiler dahil taşra memuriyetleri kitapta yer almamıştır. Taşra teşkilatı konusunda açıklanan hususlar yetersizdir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında medeniyet konuları, siyasi tarih konularının akışı bozularak Sultan Alaâddin Keykubat Dönemi'nden itibaren *Kültür ve Medeniyet* başlığı altında yer almıştır. Akabinde kültür ve medeniyet konularının sonrasında yine tekrardan siyasi tarih konularına dönülerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılış süreci anlatılmıştır. Bu durum konular arası bağlayıcılığın olmadığını göstermektedir. Önceki kitaplarda beylikler ile beraber Anadolu Selçuklu Devleti kültür ve medeniyeti anlatılırken bu ders kitabında sadece Anadolu Selçuklularının medeniyet konuları yer almıştır. Dolayısıyla genel

bir anlatım tercih edilmemiştir. Veraset anlayışı, hükümdarlık alâmetleri ile merkez ve taşra yönetimlerinin Büyük Selçuklular ile aynı olduğu belirtilmiştir. Bu konunun üzerinde durulmamıştır. Aradaki farklılıklar, özellikle de denizcilik olarak farklılıklar yer almamıştır. Anadolu Selçuklu sultanlarının Farsça unvanlar kullandıkları ve ülkeyi “güzel şekilde” idare ettikleri açıklanmıştır. Büyük Divan’da devlet işlerinin görüşüldüğü belirtilmiş ve alt divanlar sıralanmıştır. Bu alt divanlar yeterince açıklanmadığı için anlaşılabilirlik neredeyse yoktur. Önceki ders kitaplarında uç beylerinin sadece Bizans sınırlarında yer aldığı açıklanırken bu ders kitabında Ermeni sınırında da uç beylerinin yer aldığı açıklanmıştır. Fakat burada belirtilen Ermeni sınırı ifadesi muamma olarak kalmıştır. Bu dönemde Ermenilerin bağlı devlet statüsünde olduğu düşünüldüğünde, kullanılan sınırlar ifadesi temelsizdir. Şehzadelerin melik sıfatı ile eyaletleri yönettikleri belirtilmiştir. Kitapta, saray teşkilatı görevlileri ile diğer taşra memuriyetleri yer almamıştır.

Ortaöğretim Tarih 10 (2019) kitabında Anadolu Selçukluları medeniyeti konuları 2012 yılı kitabında olduğu gibi siyasi tarih konuları bölünerek kültür ve medeniyet konuları anlatılmıştır. Bu yönüyle metinler arası bağlayıcılık ortadan kalkmıştır. Kitapta, II. Kılıç Arslan Dönemi sonrasında *Anadolu’nun Türkleşmesi* konusu anlatılmış olup akabinde *Türkiye Selçuklularının da Teşkilat ve Sosyokültürel Yapı* başlığı altında medeniyet konuları anlatılmıştır. Anadolu’nun Türkleşmesi 2012 yılı ve öncesi ders kitaplarında siyasi tarih konularının öncesinde yer bulurken, bu ders kitabında farklı bir bölümde yer alması tutarsızlık yaratmıştır. Anadolu’nun Türkleşmesinin, Anadolu Selçuklu Devleti ve Beyliklerin siyasi tarih konularından sonra aktarılması kronolojiden oldukça uzaktır. Medeniyet konularının bir bölümünü oluşturan dini konular, İkinci Beylikler Dönemi siyasi tarih konularının ardından, *Moğollar Sonrası Anadolu’da Mutasavvıflar* başlığı altında anlatılmıştır. Dolayısıyla medeniyet konularında da kopukluklar yaşandığı için metinler arası bağlayıcılık yoktur.

Kültür ve medeniyet konuları önceki kitaplara oranla daha az yer bulmuş ve medeniyeti oluşturan bir çok unsur kitapta yer almamıştır. Miryokefalon Savaşı’ndan sonra

Selçukluların “siyasi, sosyal ve ekonomik” alanlara ağırlık verdiği belirtilmiştir. Anadolu Selçuklu teşkilatının oluşumunda diğer Türk devletlerinin etkisinin olduğu ancak en etkili olanının Büyük Selçuklu Devleti olduğu açıklanmıştır. Sarayın devletin hem idare merkezi olduğu hem de sultanın ikametgâhı olduğu belirtilmiştir. Saray teşkilatı konusunda sadece Hacip ve Hacibü'l- hüccap açıklanmış ve diğer saray görevlileri yer almamıştır. Bu bari bir eksikliktir. Vezirin “sultanın mutlak vekili” olduğu ve sultanın adına devleti idare ettiği açıklanmıştır. Moğol istilas sürecinde, vezirlerin ve üst düzey idarecilerin sultan tarafından değil, İlhanlılar tarafından seçildiği belirtilmiştir. Devletin askeri, idari, mali ve hukuki işlerinin karara bağlandığı ve en yüksek yönetim organının Büyük Divan olduğu belirtilmiş olup sonrasında bu kurulunun “günümüzde bakanlar kurulu” gibi çalıştığı açıklanmıştır. Alt divanlar konusunda sadece Naib-i Saltanat ve Pervane üzerinde durulmuştur. Diğer alt divanların yer almaması bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Taşra teşkilatı konusunda kitapta sadece atabeylik müessesesi yer almıştır. Melikler, valiler ve taşra görevlileri kitapta yer almamıştır. Belirtilen eksiklikler bakımından ders kitabı Anadolu Selçuklu idare teşkilatını aktarmaya yeterince elverişli değildir.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde idare teşkilatı konuları arasında yer alan saray teşkilatı ve alt divanlar önemi ölçüsünde yer almamıştır. Aynı şekilde taşra teşkilatı bazı kitaplar hariç üzerinde durulan bir konu olmamıştır. İdare terimleri, ders kitaplarının birçoğunda anlaşılması güç şekillerde yer bulmuştur. Bu anlaşılmayı güçleştiren öğelerden birisi de oldukça kısa bir şekilde konuların açıklanmaya çalışılmasıdır. Örneğin Hacib'ül Hüccab, geniş yetkileri olan bir saray memuriyetidir. Bu makamın bir cümle ile açıklanmaya çalışılması oldukça yetersizdir.

4.3.2.2. Anadolu Selçuklu Devleti Askeri Teşkilatı

1910, 1912 ve 1992 yılı kitaplarında Anadolu Selçukluları askeri teşkilat konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında askeri teşkilat konusu *Ordu Teşkilatı* başlığı altında anlatılmıştır Anadolu Selçuklu Devleti'nin orduya önem verdiği belirtilmiş ve ordunun sınıfları maddeleştirilerek açıklanmıştır. Bu maddelerde; hassa ordusu, tımarlı sipahi, ücretli askerler, Türkmen kuvvetleri ve yardımcı kuvvetler yer almaktadır. Belirtilen bu sınıflar etraflıca açıklanmış ve Osmanlı Devleti'ne tesirleri üzerinde durulmuştur. Ordunun birimleri şöyle açıklanmıştır. “Ordunun büyük kısmını süvari kuvveti teşkil etmekle beraber ayrıca piyade kıtaları ve lağımcı, mancınıkçı kıtaları da vardı; muhasara harplerinde bunlardan istifade edilirdi” (TTK, s. 279). Donanma, konusunda sadece şu ifade yer almaktadır: “Bahriye işleri için birisi Antalya’da, diğeri Sinop’ta iki büyük emir bulunur ki bunlara Emir-i Sevahil derler; bunların maiyetindeki ileri gelen memurlarına, reis unvanı verilmiştir” (TTK, s. 278). Ordunun sadece doğu da ve Bizans’ta yer alan silahları değil, batıda kullanılan harp aletlerine de sahip olduğu açıklanmıştır. Bu silahlar üzerinde durulmamıştır. Ordu teşkilatı üzerine açıklanan bu hususlar, sonraki ders kitaplarının iskeletini oluşturmuş ve birçoğunda da geliştirilmiştir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında askeri teşkilat, 1931 yılı kitabında olduğu gibi maddeler halinde açıklanmıştır. Bu maddelerde; Hassa Askerleri, Tımarlı sipahiler, Ücretli askerler, Türkmenler ve Bağlı devlet askerleri yer almıştır. Bağlı devlet askerleri hariç diğer sınıfların açıklamaları yapılmamıştır. Bu bariz bir eksikliktir. 1931 yılı kitabındaki bilgilere benzer ifadeler ile bağlı devletler sıralanmış ve bunların Türkiye’nin kuvvetini çoğalttıkları tespiti yapılmıştır. Ordunun birimleri; atlı, yaya, mancınıkçı ve lağımcı olarak sıralanmıştır. Bazı ordu sınıflarının açıklanmamasından ve donanma konularına değinilmemesinden dolayı ders kitabı, askeri teşkilatı anlatmaya yetersizdir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında askeri teşkilatlanma üç başlık altında yer bulmuştur. *Toprak Sistemi* alt başlığı altında tımar usulü etraflıca anlatılmıştır. *Askerlik* başlığı altında “Türklerin doğustan asker olduğu, savaşta ölmenin Türkler için şan ve şeref sayıldığı” gibi cümleler yer almıştır. Bu sözlerin yer almasında 1950-1953 yılları arasındaki Kore Savaşı’nın etkisinin olabileceği görülmektedir. Ordunun sınıfları; Hassa askerleri, Tımarlı

sipahiler, Eyalet askerleri ve Yardımcı kuvvetler olarak sıralanmış ve diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Türkmenler yer almamıştır. Alanya, Antalya ve Sinop'un fethinin ardından kuvvetli bir donanma oluşturulduğu, amirallere Emir-i Sevahil denildiği belirtilmiştir. Akabinde 1931 ve 1942 yılı ders kitaplarında yer almayan ordunun silahları sıralanmıştır.

Tarih Lise II (1974) kitabında Anadolu Selçuklu Devleti'nin, "askerlik temellerine dayanan" bir devlet olduğu vurgulanmıştır. Ordu sınıfları; Hassa askerleri, Tımarlı sipahiler, Yardımcı kuvvetler ve Uc beylerinin kuvvetleri olarak sıralanmış ve diğer kitaplara benzer ifadeler ile kısaca açıklanmıştır. Türkmenler bazı ders kitaplarında uç askerleri, Gûlam askerleri; Hassa askerleri ve İkta askerleri; Tımarlı sipahiler olarak yer almıştır. Dolayısıyla bu iki öge de aynı olarak kabul edilmiştir. 1952 yılı kitabında geçtiği gibi Alanya, Antalya ve Sinop'ta tersanelerin kurulduğu, burada ticaret ve donanma gemilerinin yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Emir-i Sevahil denilen donanma amirallerin bulunduğu açıklanmıştır. Yükselme Dönemi'nde kara ordusunun yanında donanmaya da önem verildiği açıklanan diğer konular arasındadır.

Tarih Lise II (1981) kitabında önceki kitaplara oranla askeri teşkilatlanma konusunun üzerinde durulmamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi ordunun esas kuvvetini, Tımar ve Hassa askerlerinin oluşturduğu açıklanmıştır. Ordunun sınıfları; Hassa askerleri, Tımarlı sipahiler, Uç askerleri ve Yardımcı kuvvet olarak sıralanmış ve kısaca açıklanmıştır. Selçuklu hizmetine giren Harzemşahlar ordusunun bakiyeleri ile bağlı devlet askerleri kısaca açıklanmıştır. Kitapta, kara ordusunun üzerinde durulmasından dolayı donanma yer almamıştır. Dolayısıyla ders kitabı ordu teşkilatını tam olarak anlatmamıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında askeri eşkilatlanma *Ordu* başlığı altında oldukça kısa biçimde bu konu anlatılmıştır. Ordunun sınıfı olarak; Türkmenler, Tımarlı sipahiler ve Hassa askerleri yer almıştır. Bağlı devlet askerleri yer almamıştır. Bazı ders kitaplarında Hassa askerleri, bu ders kitabında olduğu gibi Kapıkulu askerleri olarak nitelenmiştir. Donanma konusunda sadece komutanlarına *Reis-ül Bahr* dendiği açıklanmıştır. Donanmanın

bulunduğu şehirler yer almamıştır. Donanma konusunda belirtilenler yeterli değildir. Dolayısıyla ordu teşkilatı, önceki bazı kitaplarda olduğu üzere eksik olarak aktarılmıştır.

Tarih Lise II (1989) kitabında diğer kitaplarda olduğu gibi Anadolu Selçuklu ordusunun Büyük Selçuklu ordu teşkilatına benzediği belirtilmiştir. Anadolu Selçuklu ordusunun, sayıca Büyük Selçuklular ile kıyaslanamayacağı vurgulanmıştır. Ordu sınıfları; Bağlı devlet askerleri, Hassa askerleri, Tımarlı sipahiler ve Türkmenler olarak sıralanmış ve açıklanmıştır. Donanma konusu yer almamıştır. Dolayısıyla ordu teşkilatı, birçok kitapta olduğu üzere eksik olarak yer bulmuştur.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında Anadolu coğrafyasındaki askeri zorunluluklar açıklanmış ve devamında Anadolu Selçukluları ile beyliklerin orduları hakkında bazı tespitlerde bulunulmuştur. Anadolu coğrafyasındaki askeri zorunlulukların geçmişten örnekler ile açıklanması Türkiye'nin jeopolitiğini öğretmesi bakımından önemlidir. Anadolu Selçuklu ordusunun “kara ordusu” olarak Büyük Selçuklulara benzediği ancak bazı yönlerden farklılıkları olduğu belirtilmiştir. Ordu sınıfları; Hassa askerleri, Tımarlı sipahiler, Türkmen askerleri, Bağlı devlet askerleri, Gönüllüler ve Ücretli askerler olarak sıralanmış ve geniş ölçüde açıklanmıştır. Gönüller, ilk kez yer almış olup sonraki ders kitaplarına da yansımıştır. Muharip gruplar, yardımcı destek grupları, rütbelere, teçhizat, ordunun sefer emri ve savaş taktikleri kitapta yer alan konular arasındadır. Donanma, diğer kitaplara oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Fakat kitaptaki diğer askeri konulara oranla donanma konusuna yeterince yer verilmemiştir.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Anadolu'daki bazı beylikler de Anadolu Selçuklularının askeri teşkilatının etkisinin olduğu belirtilmiştir. Dulkadiroğulları ile Ramazanoğulları müstesna tutularak, bu beyliklerde Memlûklerin askeri teşkilatının etkisi olduğu belirtilmiştir. Ordu sınıfları; Hassa askerleri, Tımarlı Sipahiler, Türkmenler ve Yardımcı kuvvetler olarak sıralanmış ve önceki kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır. Selçukluların donanmaya önem verdikleri ve Samsun, Sinop, Antalya ve Alanya'da tersaneler kurdukları aktarılmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında ordunun başkomutanının sultan olduğu, sultan olmadığı zamanlarda “Emirü’l ümera” unvanı verilen vezirin ordunun başına geçtiği belirtilmiştir. Anadolu Selçukluları ordusunu, Büyük Selçuklulardan ayıran farkın donanma olduğu vurgulanmıştır. Ordunun sınıfları; Hassa askerleri. Tımarlı sipahiler, Türkmenler, Bağlı devlet ve beylik askerleri ile Ücretli askerler olarak sıralanmış ve kısaca açıklanmıştır. Donanma konusunda önce Çaka Bey ve Ebul Kasım Dönemi donanma faaliyetleri aktarılmış ve devamında Selçukluların Antalya, Alanya ve Sinop’u feth ederek tersaneler kurdukları ve deniz aşırı sefer düzenledikleri açıklanmıştır. Diğer bazı kitaplarda olduğu gibi beyliklerin denizcilik faaliyetlerine de değinilmiştir. Donanma konusu diğer kitaplara oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında ordu teşkilatının, Büyük Selçuklu ordu teşkilatının devamı olduğu belirtilmiştir. Ordu sınıfları; Hassa askerleri, Tımarlı sipahiler, Türkmenler, bağlı devlet ve beyliklerin askerleri olarak sıralanmıştır. Fakat yeterince açıklamaları yapılmadığı için, anlaşılır olmamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti’nin hem denizlerdeki hâkimiyeti sağlamak hemde ticareti geliştirmek amacıyla Alanya ve Sinop’ta tersaneler kurduğu belirtilmiştir. Donanma konusu yeterince açıklanmamıştır. Dolayısıyla 2005 yılı kitabındaki kazanımlar geliştirilmek yerine azalmaya gitmiştir.

Ortaöğretim Tarih 10 (2019) kitabında Erdoğan Merçil ve Ali Sevim’in *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat ve Kültür* kitabından özetlenerek ordu sınıfları açıklanmıştır. Ders kitabında, askeri teşkilat konuları idari teşkilat konuları arasında yer almıştır. Dolayısıyla aynı konunun farklı yerlere dağıtılarak açıklanmasının, bir tutarsızlık örneği olarak görülmesi mümkündür. Anadolu Selçuklu Devleti’nde ordunun Büyük Selçukluların devamı olduğu ve boylar birliği esasına dayandığı açıklanmıştır. Türkmenlerin devlete sorun olmaya başlaması üzerine gulâm usulünün yaygınlaştığı belirtilmiştir. Türkmenlerin neden devlete sorun oldukları yer almamıştır. Ordunun sınıfları; Hassa kuvvetleri, Türkmenler, Tımarlı sipahiler, Bağlı devlet askerleri ve Ücretli askerler olarak sıralanmıştır. Fakat bu sınıflar üzerine bilgi verilmemiştir. Bu sınıfların açıklamalarının yapılmaması konuların

anlaşılrlılığını zedelemiştir. 1985 yılı kitabında olduğu gibi donanma üzerine sadece “komutanlarına Reis’ül Bahr veya Meliküs-Sevâhil” denildiği belirtilmiştir. Donanmanın bulunduğu şehirler yer almamıştır.

Ders kitaplarında askeri teşkilatlanma konuları benzer ifadeler ile yer bulmuştur. 1995 yılı hariç diğerk ders kitaplarında gelişme yaşanmamıştır. 2005 yılı ders ktabında donanma konusunun üzerinde durulmuştur. Fakat bu sonraki kitaplara yansımamıştır. Kitapların tamamında askeri terimlerin yazımında birlik sağlanamadığı görülmüştür.

4.3.2.3. Anadolu Selçuklu Devleti Ekonomisi

1910, 1912 ve 2019 yılı kitaplarında Anadolu Selçuklu Devleti ekonomik ve ticari faaliyetleri yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Maliye: Devletin Veridat Membaları, Vergiler’’* ve *“İktisadi Hayat: Ziraat, Sanayi, Ticaret* başlıkları altında anlatılmıştır. Bu başlıklar medeniyet konularının farklı yerlerinde yer almıştır. Dolayısıyla ekonomik ve ticari faaliyetler bir bütün olarak aktarılmamış ve kopukluğa sebebiyet verilmiştir. Devletin giderlerinin fazla olduğu, bunu tadarik etmek için kuvvetli bir maliyeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Köseadağ Savaşı’na değin devletin muntazam bir hazineye sahip olduğu ve halkın refâhının yükseldiği açıklanmıştır. Köseadağ Savaşı’ndan sonrası üzerine, Konya ve Sivas’ın iktisadi yönden önemini kaybetmedikleri belirtilmiştir. Gelir kalemleri etraflıca sıralanarak açıklanmıştır. Gider kalemleri yer almamıştır. Alaâddin Keykubat Dönemi’nin iktisaden güçlü olduğu ve dünyanın en zengin ülkesi olarak tanındığı aktarılmıştır. Moğolların Anadolu’yu istilas sürecinde bu mali sistemin bozulduğu ve son Selçuklu sultanlarının zamanında maliye işlerini doğrudan İlhanlı memurlarının yaptığı belirtilmiştir.

Ticaret yollarına önem verildiği ve kervansaraylar yapıldığı açıklanmıştır. Bu dönemdeki ihraç ürünleri şöyle sıralanmıştır: “Anadolu’dan şap, tuz, hububat, kereste, tiftik, kumaş ve

halı ihraç edilmiştir. Türkmen aşiretlerindeki halıcılık geleneği Anadolu halılarına dış ticarete büyük bir ehemmiyet vermişti. Anadolu kumaşları Mısır’da pek makbûldü” (TTK, s. 280). Devletin ihraç ürünlerinin sıralanarak açıklanması sonraki kitapları etkilemiştir. Bu durum geliştirilmiş ve 1997 yılı kitabından itibaren devletin ithal ürünleri de sıralanmaya başlanmıştır. İlhanlılar ile Akdeniz ülkelerinin ticari ilişkilerinden dolayı Anadolu’nun transit geçiş yeri olduğu, Sivas’ta bir Ceneviz konsolosunun yer aldığı açıklanmıştır. Sonraki ders kitapları bu konuda olumsuz tablo çizmektedir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Anadolu’nun Türkler gelmeden önceki durumu anlatılmış ve devamında Türklerin gelmesiyle de medeniyet ve ikdisadi çalışmaların başladığı belirtilmiştir. Anadolu’nun durumunun yer alması, öğrencilere Selçukluların medeniyet olarak katkısını açıklaması bakımından önemlidir. Kitap bu yönüyle, kendinden sonraki bazı kitapları etkilememiştir. 1931 yılı kitabında değinilmeyen ahilik teşkilatları üzerine şu bilgiler yer almıştır: “Alimlerin, memurların askerlerin, tüccarların ve sanatçıların ayrı ayrı toplulukları vardı. Çarşılarda her meslek erbabının kendi yerleri bulunurdu. Bunlar birer lonca meydana getirmiştir” (Mansel vd., s. 108). Sermayesi olanların komşu devletler ile ticari ilişkilere girdiği aktarılmıştır. İhraç ürünleri diğer kitaplara benzer ifadeler ile sıralanmıştır. Köseadağ Savaşı’ndan sonra bu ticari durumun azalmadığı, Anadolu’nun, İlhanlılar ile Akdeniz ülkeleri arasında bir transit ticaret merkezi olduğu belirtilmiştir. 1931 ve 1942 yılı ders kitaplarında, Moğol istilas sürecinde ticari faaliyetlerin azalmadığı, transit ticaretin devam ettiği belirtilirken, 1952 yılı ve sonrası ders kitaplarında ekonominin ve ticari gelişmelerin tamamen bozulduğu yer almıştır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Ekonomi ve maliye* başlığı altında kısaca anlatılmıştır. 1931 ve 1942 yılı kitabında olduğu gibi devletin gelir kalemleri ile ihraç ürünleri sıralanmıştır. Ders kitabı gelir kalemlerine ek olarak, devletin giderlerini de sıralamıştır. Bu konuda sadece hayır işleri ve imar faaliyetleri gider olarak belirtilmiştir. Kervan yolları, yapılan kervansaraylar ve hanların ticareti kolaylaştırdığı açıklanmıştır. Köseadağ Savaşı’ndan sonraki ticari gelişmeler konusunda 1931 ve 1942 yılı kitaplarından

ayrı düşölmektedir. Köseadağ Savaşı'ndan sonra ekonomik ve mali durumun bozulduğu, devletin yıkılma nedenlerinden birisinin de bu bozukluk olduğu vurgulanmıştır.

Tarih Lise II (1974) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler, *Maliye işleri ve para* başlığı altında anlatılmıştır. Maliye işlerine bakan daireye “Divan-ı istifa” dendiği belirtilmiş ve akabinde 1952 yılı kitabında olduğu gibi devletin gelir ve gider kalemleri sıralanmıştır. Ticari faaliyetler başta olmak üzere, ihraç ürünlerinin neler olduğu, ticaret yolları, deniz ticareti vb konulara değinilmeden ekonomik faaliyetler sonlandırılmıştır. Dolayısıyla konularının maliye ile sınırlı olmasından kaynaklı olarak, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve ticari faaliyetlerini aktarmaya elverişsizdir.

Tarih Lise II (1981) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Toplumsal Hayat* başlığı altında anlatılmıştır. Bu başlık altında, Anadolu'nun Türkleşme süreci anlatılmış devamında ekonomik ve ticari faaliyetlere geçilmiştir. Çeşitli meslek gruplarının sınıfları olduğu belirtilmiş ve sanatkarların da kendi aralarında lonca adını verdikleri gruplarının olduğu açıklanmıştır. Ticaret konusunda hükümdarların yeni yollar ve kervansaraylar yaptırdıkları vurgulanmıştır. Bolluk devrinin Köseadağ Savaşı'na değin sürdüğu belirtilmiştir. Devletin gelir ve gider kalemleri ve ihraç ürünleri yer almamıştır. Yer alan bilgiler ile ekonomik faaliyetleri anlaşılma imkanı son derece azdır.

Tarih Lise II (1985) kitabında Anadolu'nun; Asya'yı Avrupa'ya, Karadeniz'in kuzeyi ile Ortadoğu'yu bağlayan bir ticaret merkezi olduğu vurgulanmıştır. Hükümdarların ticareti geliştirmek için birtakım tedbirler aldığı, İtalyan devletleri ile anlaşmalar yapıldığı, kervansaraylar inşa edildiği, Sinop ve Suğdak gibi önemli limanların fethedildiği belirtilmiştir. Ticaret yollarının güzergahlarını kuzey-güney ve doğu-batı olarak gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Ticaret yollarının harita da somut bir şekilde gösterilmesi, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Devletin gelir kalemleri diğer kitaplara benzer ifadeler ile sıralanmıştır. İhraç ürünleri ve devletin giderleri yer almamıştır. İlk paranın Sultan I. Mesut Dönemi'nde, gümüş ve altın paralarının ise II. Kılıç Arslan Dönemi'nde basıldığı belirtilmiştir. Para türlerinin ve basıldığı dönemlerin yer alması önemli bir adım olmuştur.

Tarih Lise II (1989) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Sosyal ve Ekonomik Hayat* başlığı altında anlatılmıştır. Toplumun sosyal sınıfları üzerinde durulmuş ve kısaca anlatılmıştır. Selçuklular da ekonominin tarıma dayalı olduğu belirtilmiştir. Sanayi faaliyetleri, 1931 yılı kitabında sadece kumaş ve halıcılık olarak açıklanırken bu ders kitabında itibaren etraflıca ders kitaplarında yer bulmuştur. Dokumacılık, demircilik, dericilik ve bakırcılık ile uğraşıldığı, üretimin küçük el tezgahlarında yapıldığı açıklanmıştır. Doğudan Avrupa'ya uzanan İpek ve Baharat Yolları üzerinde yer alan Anadolu'nun ticari olarak Selçuklulara bir avantaj sağladığı vurgulanmıştır. Haçlı Seferlerinden sonra İran, Irak ve Suriye'den gelen ticaret kervanlarının Anadolu'dan geçerek, Bizans'a, Karadeniz'e ve Batı Anadolu'ya ulaştıkları açıklanmıştır. Akıllı siyaset takip eden Anadolu Selçuklu sultanlarının uluslararası ticareti geliştirmek için birçok kervansaray yaptırdıkları ve sigorta sistemini uyguladıkları belirtilmiştir. Ekonomik ve ticari faaliyetler önceki kitaplara oranla etraflıca anlatılmıştır.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Sosyal ve Ekonomik Hayat* başlığı altında oldukça kısa biçimde yer bulmuştur. Anadolu Selçuklularının 1176'dan sonra siyasi birliği sağlaması ile ekonomi alanında gerekli tedbirleri aldıkları ve ticari gelişmeyi önleyen engelleri ortadan kaldırdıkları belirtilmiştir. Yollarda ve limanlarda ticari faaliyetlerin arttığı, ulaşımı ve güvenliği sağlamak için kervansaraylar yapıldığı açıklanmıştır. Bu ticari uygulamanın zenginliği yaygınlaştırdığı vurgulanmıştır. Kitapta bu refah döneminin, Moğol istilasına kadar devam ettiği belirtilmiş ve sanayi faaliyetlerine geçilmiştir. Halı ve kumaş dokumacılığının geliştiği ve *Türkiye ipekleri* adıyla rağbet gördüğü belirtilmiştir. İhraç ürünleri, devletin gelir ve gider kalemleri, denizcilik faaliyetleri gibi gelişmeler kitapta yer almamıştır.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler, diğer kitaplara oranla oldukça geniş yer bulmuştur. Anadolu Selçukluların da ekonominin; tarım ve hayvancılık, ticaret, madencilik ve sanayi olmak üzere üç temel üzerine kurulduğu belirtilmiş ve bu konular geniş ölçüde açıklanmıştır. Sanayinin büyük oranda ahiler tarafından

teşkilatlandırıldığı belirtilmiştir. Akabinde ihraç ve ithal ürünleri geniş ölçüde sıralanmıştır. Sanayi dalları arttırılmış ve etraflıca açıklanmıştır. Deri işleyiciliği, kilimcilik, halıcılık, dokumacılık, deri dokuma, boyalar, temizlik, aydınlatma, çinicilik, tersaneler ve savaş sanayi açıklanmıştır. Anadolu'nun uluslararası ticaret merkezi haline geldiği, transit ticarete verilen önemin yapılan kervansaraylar ve hanlar ile ispatlandığı belirtilmiştir. Kitapta, önceki bazı kitaplarda olduğu gibi Anadolu'daki ticaret yollarını gösteren bir haritaya da yer verilmiştir. Dönem denem ekonomik durum açıklanmış ve maliyeye geçilmiştir. Bu konuda devletin gider ve gelir kalemleri etraflıca sıralanmıştır. Ders kitabı kendinden sonraki kitapları etkilemiştir.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler *Sosyal ve Ekonomik Hayat* başlığı altında yer almıştır. Anadolu'nun genel durumu, Türklerin Anadolu'ya yerleşme süreci, şehirliler, köylüler ve çeşitli meslek sınıfları açıklanmış ve sonrasında *Ekonomik Hayat* başlığı altında ekonomik ve ticari faaliyetler aktarılmıştır. Ekonomik ve ticari hayat, 3 başlık altında açıklanmıştır. 1995 yılı kitabında olduğu gibi köylülerin, göçebelerin ve yarı göçebelerin her türlü tarım ve hayvancılık ile uğraştıkları, şehirlilerin ise meyvecilik ve bağcılık faaliyetleri içerisinde oldukları belirtilmiştir. 1995 yılı kitabında olduğu gibi ev eşyalarının tamamının ülkede üretildiği belirtilmiştir. Dokumacılık, dericilik ve madencilik üzerine kısaca bilgi verilerek ticarete geçilmiştir. Anadolu Selçukluların da ticaretin devletin ana politikası olduğu tespiti yapılmıştır. Anadolu'daki ticaret yollarını gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Sinop, Türklerin Orta Asya'dan Türkiye'ye getirdiği pamuk tarımı ile elde edilen ürünlerin ihracatın ana maddelerinden birisi olduğu açıklanmıştır. Kitap bu yönüyle, pamuk tarımının gelişimini aktarması bakımından önemli yer tutmuştur. Maliye ve para konularında diğer kitaplarda olduğu gibi devletin gelir ve giderleri benzer ifadeler ile sıralanmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında önceki bazı kitaplarda olduğu gibi Anadolu'nun Türkler gelmeden önceki ve sonraki durumu açıklanmıştır. 1995 ve 2000 yılı kitaplarına benzer ifadeler ile köylüler, şehirliler ve konar-göçerlerin ekonomik faaliyetleri aktarılmıştır.

Tarım, sanayi ve ticaret açıklanmış ve devamında maliye konuları anlatılmıştır. Sanayi faaliyetleri; dericilik, silah imalatı, demir, bakır, gümüş işlemeciliği, madencilik, sabun, boya ve aydınlatma malzemeleri sıralanarak açıklanmıştır. Devletin transit ticareti geliştirmeye çalıştığı, bu amaç için kervansaraylar yapıldığı ve ticari amaçlı Sinop, Antalya ve Alanya'nın feth edildiği belirtilmiştir. Diğer bazı kitaplarda olduğu gibi devletin gelir ve gider kalemleri benzer ifadeler ile sıralanmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında, 2005 yılı kitabında olduğu gibi Türk-Ermeni ilişkileri açıklanmıştır. 2000 ve öncesi ders kitaplarında bu konu yer almamıştır. Ermeni ilişkilerinden daha çok Selçuklu-Bizans ilişkilerine ağırlık verilmesinin bu dönemin daha iyi anlaşılmasına vesile olacağı düşünülmektedir. *Sanayi ve Ticaret* başlıkları altında ekonomik ve ticari gelişmeler aktarılmıştır. Anadolu'ya yerleşen Türklerin XII. yüzyıldan itibaren sanayi, ticaret ve tarımı geliştirdiği, sanayinin temelini dericilik ve dokumacılığın oluşturduğu ve dokumacılıkta ileri seviye de bulunduğu açıklanmıştır. 1995 yılı kitabında olduğu gibi sanayi ürünleri, ihraç ürünleri ve madenler sıralanmıştır. Ticari olarak Sinop ve Antalya gibi liman şehirlerinin feth edilerek, bu şehirlere Türk tüccarların yerleştirildikleri belirtilmiştir. Ders kitabında, önceki bazı kitaplarda olduğu gibi Anadolu'daki ticaret yollarını gösteren bir haritaya yer verilmiştir.

Ekonomi ve ticari gelişmeler konusunda, 1931 yılı kitabından itibaren vergi kalemleri ve ticaret konusunda gelişme yaşanırken denizcilik ekonomisinde gelişme yaşanmamıştır. 1989 ve 1995 yılı ders kitaplarındaki gelişmişlik ise sonraki devam ettirilmemiştir. Anadolu Selçuklularında ekonomik faaliyetler, Büyük Selçuklulara oranla daha çok yer bulmuştur.

4.3.2.4. Anadolu Selçukluları Dönemi Eğitim ve Bilim

1910, 1912, 1942 ve 2019 yılı kitaplarında Anadolu Selçukluları Dönemi eğitim ve bilim konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında eğitim ve bilim konuları, *Fikir ve Sanat Hayatı* başlığı altında anlatılmıştır. *Fikir hayatı* başlığı, birçok ders kitabında yer almıştır. Bu başlık gerek sözlük anlamı⁸ gerekse de çağrıştırdığı anlam gereği eğitim ve bilim konularını karşılamamaktadır. Anadolu’da XII. yüzyılın sonlarından itibaren her tarafa medreselerin yapıldığı belirtilmiştir. Medreselerde verilen eğitim ve dersler anlatılmamıştır. İslam tasavvurunun ve Acem edebiyatının en maruf simalarından Muhiddin Arabî, Konyalı Sadreddin, Kirmanlı Evhâdî, Ferganalı Sadeddin ve Mevlana’nın Anadolu’da büyük şöret kazandıkları açıklanmıştır. Mevlana’nın halis bir Türk olduğu ve eserlerini o dönemin modası olan Farsça ile yazdığı belirtilmiştir. Dönemin ulusalcılık anlayışından kaynaklı olarak bazı önemli kişilerin üzerinde durulduğunu söylemek mümkündür. Kitapta müspet bilimler yer almamıştır. Bilim insanlarına verilen örnekler yetersizdir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında eğitim ve bilim konusu içerisinde, tekkeliler ile medreseliler arasındaki çatışmaya değinilmiştir. Bu dönemde dini ilimlerin geliştiği vurgulanmıştır. Örnek olarak sadece Mevlana, Kayserili Davut ve Muhiddin Arabî yer almıştır. Ders kitabı, tekkelileri ve medreselilerin, birbirlerine olan ithaflarını aktarmaktan, eğitim ve bilim konularına yeterince yer vermemiştir. Medreseler dahil birçok eğitim ve bilim konusu açıklanmadığı için ders kitabı yetersizdir.

Tarih Lise II (1974) kitabında eğitim ve bilim konuları *Fikir Hayatı* başlığı altında kısaca açıklanmıştır. Bu başlık eğitim ve bilim konularını kapsayıcı bir ifade değildir. Sultanların ve beylerin, bilginler ile şairleri korudukları belirtilmiştir. Anadolu’da camiler, kütüphaneler ve medreselerin yapıldığı açıklanmıştır. İran, Suriye ve Mısır’dan bilginlerin geldiği, Konya, Sivas ve Kayseri’nin birer bilim merkezi olduğu vurgulanmıştır. Bu dönemdeki bilim insanlarına örnek olarak; Mevlana, Kayserili Davut, Muhiddin Arabi ve Kirmanlı Evhâbî yer almıştır. Müspet bilimler üzerinde durulmamıştır. Medreselerdeki eğitim ve verilen dersler açıklanmamıştır.

⁸ TDK sözlüğü dahil birçok sözlüğe göre fikir: düşünce, düşün, anlayış, zihniyet ve kuruntu anlamlarını taşımaktadır. Fikir hayatı; düşünce akımlarını (dini, siyasi, ekonomik vs) karşılayan bir terimdir.

Tarih Lise II (1981) kitabında eğitim ve bilim konuları üzerinde yeterince durulmamıştır. Medreselerin açıldığı, Alaâddin Keykubat dahil birçok sultanın iyi eğitim görmesinden kaynaklı olarak ülkenin kalkınması için çalıştıkları belirtilmiştir. Bilim insanı olarak; Muhiddin Arabi, Konyalı Sadreddin, Kirmanlı Evhadî, Mevlana ve Ferganalı Sadeddin kitapta yer almıştır. Medreselerdeki eğitim faaliyetleri yer almamıştır. İncelemesi gerçekleştirilen ders kitaplarının büyük bir bölümünde müspet bilimler üzerinde durulmamıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında Danişmentlilerden itibaren, gerek beyliklerin gerekse Anadolu Selçuklularının medrese yapımına büyük önem verdikleri belirtilmiştir. Moğol istilası nedeniyle Anadolu'ya gelen bilim insanlarının Anadolu'nun bilim ve fikir hayatında önemli gelişmelere vesile oldukları açıklanmıştır. Örnek olarak; Necmeddin İshâkî, Muhiddin Arabî, Sadreddin Konevî, Mevlana ve Yunus Emre yer almıştır. 1952, 1974 ve 1981 yılı ders kitaplarında olduğu gibi medreselerdeki eğitim ve bilim üzerinde durulmamıştır. Dolayısıyla bu kitaplar bu dönemdeki eğitim faaliyetlerini tam anlamıyla aktaracak olgunlukta değildir.

Tarih Lise II (1989) kitabında eğitim ve bilim konuları *Fikir, Dil ve Edebiyat* başlığı altında aktarılmıştır. Anadolu Selçuklularının birçok medrese kurduğu ve XIII. yüzyılda dünyanın en kaliteli bilim ve eğitim merkezlerinin Anadolu'da olduğu açıklanmıştır. Moğol istilasından kaçan bilim insanlarının, mutasavvıfların Anadolu'ya gelerek Türk-İslam medeniyetinin gelişmesini sağladıkları açıklanmıştır. Medrese eğitiminin ücretsiz olduğu, öğrenci ihtiyaçlarının karşılandığı ve müderrislerin ücretlerinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Kitapta; kelim, fıkıh, tefsir, felsefe ve hadis gibi birçok bilim dalının geliştiği açıklanmıştır. Bu dönemdeki bilim insanlarına Sadreddin Konevi, Mevlana ve Muhiddin Arabi örnek olarak gösterilmiştir. Örnekler yeterli değildir. Önceki kitaplara oranla, medreseler üzerinde durulmuş ve gayet açıklayıcı biçimde açıklanmıştır. Ders kitabında Ebu'l İzz ve şerbet dağıtan robotu üzerine ayrı ayrı okuma parçaları oluşturulmuştur. Müspet bilimlerdeki seviyeyi göstermesi bakımından bu okuma parçaları önemli yer teşkil etmiştir.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında maddi zenginlik sayesinde medreselerin yapılıp öğrenciler yetiştirildiği aktarılmıştır. Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen bilginlerin gelişmeye neden oldukları vurgulanmıştır. Bu dönemdeki bilim insanlarına örnek olarak Mevlana, Sadreddin Konevi, Muhiddin Arabi ve Celaleddin Aksariyi yer almıştır. Medreseler başta olmak üzere müspet bilimler yer almamıştır.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında fikir ve bilim hayatında en parlak dönemin Alaâddin Keykubat Dönemi'nde yaşandığı açıklanmıştır. Medreseler de verilen dersler; Kur'an, hadis, fıkıh, kelam, Arap dili ve edebiyatı, matematik, hendese, mantık, dil, yıldızlar bilimi, tarih ve veraset hukuku olarak sıralanmıştır. Örnekler verilerek Selçuklu sultanlarının taassuptan uzak olduğu ve bilginlerin korunduğu belirtilmiştir. Bilim insanları; Kadı Siraceddin, Seyfeddin Amidî, Kutbeddin Şirâzî, Hacı Paşa, Mehmed Râvendî, İbn-i Bibi, Kadı Burhaneddin Anevî, Kerimüddin Aksarayî, Eflakî, Caca Bey, Muiddin Arabi, Mevlana, Sadreddin Konevi, Necmeddin Daye ve Hacı Bektaş Veli olarak sıralanmış ve etraflıca açıklanmıştır. Diğer kitaplara oranla eğitim ve bilim konularının üzerinde durulmuştur. Ayrıca bilgilerin etraflıca açıklanmış olması, öğrencilere bilim tarihindeki önemli şahsiyetleri biraz daha yakından tanıma fırsatı vermiştir. Önceki ders kitaplarında net bir şekilde ayrıma gidilmeyen eğitim ve fikir hayatı konularında, ayrıma gidilerek açıklanması konunun açıklığı bakımında gerekli ve bir o kadar önemli bir çözüm olmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında eğitim ve bilim konuları *Bilim ve Sanat* başlığı altında yer almıştır. XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sağlanan huzur ortamında sosyal ve kültürel etkinliklerin hız kazandığı belirtilmiştir. Medreseler de eğitim faaliyetleri mimari konuların yer aldığı bölümde anlatılmıştır. Dolayısıyla eğitim ve bilim konularında kopukluk yaşanmıştır. Seçuklu Dönemi'nde, Anadolu'da neredeyse her ilde bir ya da daha fazla medreselerin olduğu açıklanmıştır. Medreselerde ders olarak; aklî ve naklî bilimlerin okutulduğu, tıp alanında ve astronomi alanında öğretim yapan medreselerin olduğu belirtilmiştir. Medreselerde okutulan dersler belirtilmemiştir. 1995 yılı kitabında olduğu gibi Alaâddin Keykubat'ın "ressam, şair ve usta bir oymacı" olduğu açıklanmıştır.

Hükümdarların zanaat alanlarının bilinmesi, son derece önemlidir. Ders kitaplarında genellikle Osmanlı Devleti padişahlarının özellikleri anlatılırken rastlanılan bu durumun Selçuklulara yansması önemli bir adım olmuştur.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında eğitim ve bilim konuları 2000 yılı kitabında olduğu gibi *Bilim ve Sanat* başlığı altında anlatılmıştır. Önceki bazı kitaplarda olduğu gibi XII. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu Selçuklu Devleti'nin sağladığı güven ortamının kültürel ve sosyal faaliyetlerin artmasına neden olduğu belirtilmiştir. Selçuklu sultanları ve beylerin bilime önem verdikleri, bilim insanlarını korudukları, Kayseri, Konya, Sivas, Mardin, Erzincan ve Erzurum'da birçok medrese ve kütüphane yaptırdıkları aktarılmıştır. Medreseler de dini bilimlerin yanı sıra astronomi, tıp ve matematik gibi fen bilimlerinin de okutulduğu açıklanmıştır. Bu dönemdeki bilim insanlarına Muhiddin Arabi, Necmeddin Daye, Mevlana, Sadreddin Konevî, Ravendi, İbn-i Bibi, Kerimüddin Aksarayî, Muvaffaküddin Abdüllatif, El-Cezerî, İsa Bey, Hacı Paşa, Molla Fenarî, İdris Bitlisi ve Ali Kuşçu örnek olarak yer almış ve çalışmaları açıklanmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında eğitim ve bilim konuları, *Kültürel Hayat ve Sanat* başlıkları altında anlatılmıştır. Moğol istilasından kaçan şair, yazar ve bilim insanlarının, Anadolu'da bilimin gelişmesine katkı sağladıkları belirtilmiştir. Anadolu Selçuklu sultanlarının ve beylerinin bazı şehirlerde medreseler ve kütüphaneler yaptırdıkları, burada dini bilimlerin yanı sıra matematik, tıp ve astronomi gibi fen bilimlerinin öğretildiği belirtilmiştir. Medreselerde okutulan dersler; Kur'an, hadis, kelam, fıkıh, matematik, tıp, felsefe ve filoloji olarak sıralanmıştır. Bilim alanında en gelişmiş dönemin, Alaâddin Keykubat dönemi olduğu vurgulanmıştır.

Ders kitapları genellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin bilimde zirve döneminin, Yükselme dönemi olduğunu belirtmektedir. Fakat bu durumun nedenleri önceki ders kitaplarında da açıklanmamıştır. Bundan dolayı, çeşitli kaynaklardan istifade edilerek, ders kitaplarında yer alan (Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi medeniyeti konuları arasındakiler) bu dönemin bilim ve fikir insanları ile önemli şairlerin "tahmini doğum ve ölüm tarihleri"

üzerine bir tablo oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular Tablo 20’de yer almıştır. Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluş Dönemi (1075-1192) içerisine I. Beylikler Dönemi’de dahil edilmiştir. Yükselme Dönemi (1192-1237) ve Gerileme Dönemi’ne (1237-1308) ders kitaplarındaki genel kabul gören tarihler gösterilmiştir.

Tablo 20

XI. ve XIV. Yüzyıl Bilim İnsanları, Şairleri ve Mutasavvıfları

Bilginler	Doğum ve vefat tarihleri	Kuruluş D.	Yükselme D.	Gerileme D.	II. Beylikler D.
Mevlâna	1207-1273	-	✓	✓	-
Yunus Emre	XIII-XIV. yy.	-	✓	✓	✓
Hacı Bektaş Veli	XIII-XIV. yy.	-	✓	✓	✓
Sultan Veled	1226-1312	-	✓	✓	-
Şems-i Tebrizî	1186-1248	✓	✓	✓	-
Mehmed Râvendî	XII-XIII. yy.	✓	✓	✓	-
İbn-i Bibi	XIII. yy.	-	✓	✓	-
Kadı Burhaneddin	1344-1398	-	-	-	✓
Caca Bey	1240-1301	-	-	✓	-
Kerimüddin Aksarayî	Ölüm-1332	-	-	✓	✓
Eflakî	Ölüm-360	-	-	✓	✓
Hoca Dehhâni	XIV. yy.	-	-	-	✓
Sadreddin Konevî	1209-1274	-	✓	✓	-
Âşık Paşa	1272-1333	-	-	✓	✓
Gülşehrî	XIV. yy.	-	-	✓	✓
Ahi Evran	1171-1261	✓	✓	✓	-
Necmeddin Daye	1177-1256	✓	✓	✓	-
Ahmedî	1334-1413	-	-	-	✓
Hoca Mes'ud	XIV. yy.	-	-	✓	✓
Hacı Paşa	XIV-XV. yy.	-	-	-	✓
Kutbeddin Şirazî	1237-1311	-	-	✓	-
Nesimî	1369-1417	-	-	-	✓

Ebu'l İzz	1136-1206	✓	✓	-	-
Şeyyad Hamza	XIV. yy.	-	-	-	✓
Ahmed Fakih	XIII. yy.	-	✓	✓	-
Gazi Umur Bey	1309-1348	-	-	-	✓
El-Cezerî	1136-1206	✓	✓	-	-
Seyfeddin Amidî	1156-1233	✓	✓	-	-
Necmeddin İshâkî	1321-1357	-	-	-	✓
Kayserili Davut	1260-1350	-	-	✓	✓
Germiyanoglu Yakup	Ölüm-1340	-	-	✓	✓
Şeyhoğlu Mustafa	XIV. yy.	-	-	-	✓
Bahaâdin Veled	Ölüm-1231	✓	✓	-	-
Toplam		8	15	22	18

Tablodaki yer alan bulgulara göre, Alaâddin Keykubat dönemini de içerisine alan Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yükselme Dönemi, bilimsel anlamda zirve dönemi değildir. Ayrıca Mevlana, Sultan Veled ve İbn-i Bibi'nin eserlerini Gerileme dönemi'nde meydana getirdiği düşünüldüğünde bu dönem daha ağır gelmektedir. Dolayısıyla bilimde, siyasi gelişmeler bir noktaya kadar etki etmektedir.

4.3.2.5. Anadolu Selçukluları Dönemi Dil ve Edebiyat

1910, 1912 ve 2019 yılı kitaplarında Anadolu Selçukluları Dönemi dil ve edebiyat konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında dil ve edebiyat konuları *Türk Lisan ve Edebiyatı* başlığı altında anlatılmıştır. Selçukluların Anadolu'ya geldikleri yıllardan itibaren halk arasında zengin bir halk edebiyatının olduğu belirtilmiştir. Battal Gazi ve Danişment Gazi'nin kahramanlıklarının Türkler arasında yayıldığı ve ozanların kopuzlar eşliğinde bu destanları anlattıkları açıklanmıştır. Hz. Peygamber adına ilahilerin, manzumelerin, hikayelerin yazılmaya başlandığı ve zevkle dinlendiği vurgulanmıştır. Selçuklu sarayının "Acem kültürüne fazla mevki verdiği" ancak beyliklerin bunun tersi olarak Türkçeye önem verdiği ayrıca belirtilen noktalar arasındadır. Türkçe eserler veren şairler şöyle açıklanmıştır: "XIII-XIV. asırlarda yetişen bu şairler arasında son Selçuklu hükümdarının kasidecisi Hoca Dehhânî, Gülşehri, Âşık Paşa, Hoca Mes'ut, Nesimî ve Ahmedî büyük şöhret kazanmışlardır" (TTK, s. 285). Yunus Emre gibi şairlerin sayesinde Anadolu'da Türkçenin hâkim kılındığı belirtilmiştir. Edebiyat alanındaki şairlere verilen örnekler yetersizdir. Bu dönemden hiçbir esere yer verilmemiş olup, Divan ve Tasavvuf edebiyatı yer almamıştır. Edebiyat konularının en önemli unsurlarından birisi şiirdir. Ders kitaplarının neredeyse tamamında şiire yer verilmemiştir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında hükümdarların edebiyat ve sanatla uğraşanları korudukları belirtilmiştir. Bilim ve sanat merkezlerinde, Arapça ve Farsçanın yanısıra Türkçe yazılmış birçok eserin de yer aldığı aktarılmıştır. Edebiyat konuları 1931 yılı kitabına oranla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Halk ve Tasavvuf edebiyatı olarak ayrıma gidilmiş ve açıklanmıştır. Divan edebiyatı yer almamasına rağmen, bu edebiyatın temsilcilerine örneklerde yer verilmiştir. Anadolu'nun İslam tasavvufu ile İran edebiyatının gelişme yeri olduğu, bu konuda Muhiddin Arabî, Konyalı Sadrettin, Kirmanlı Evhâdî ve Mevlana'nın ün saldıkları belirtilmiştir. Mevlana'nın şiirleri ve Mesnevi'nin uzun yıllar doğu edebiyat ve felsefesinde yer aldığı açıklanmıştır. Halk edebiyatının Anadolu'ya gelen Türkler arasında

önemli bir yeri olduğu, ozan denilen şairlerinin halk arasında ve ordu da ellerindeki kopuzlarıyla kahramanlık hikayeleri anlattıkları açıklanmıştır. Tasavvufun, Hoca Ahmet Yesevi'den itibaren geliştiği ve İran yolu ile Anadolu'da görüldüğü belirtilmiştir. Yunus Emre "İran'ın en önemli tasavvuf şairleri ile ölçülecek bir Türk dahisi" olarak tasvir edilmiştir. Şairlere örnek olarak Hoca Dehhâni, Gülşehrî, Hoca Mes'ud ve Âşık Paşa gösterilmiştir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra Halk ve Tasavvuf edebiyatının Anadolu'da başladığı ve ozanların kopuzlar eşliğinde şiirler söyledikleri belirtilmiştir. Destanlara, 1931 yılı kitabında olduğu üzere Danişmentname ve Battal Gazi örnek olarak gösterilmiştir. Halk edebiyatında, Nasreddin Hoca Hikayeleri ve Karagöz Oyunu'nun önemli yeri olduğu vurgulanmıştır. Kitapta, Tasavvuf edebiyatının üzerinde durulmuştur. Bu konuda; Mevlana, Şeyyat Hamza, Sultan Veled ve Yunus Emre yer almış ve her birisi kısaca açıklanmıştır. Bu mutasavvıfların yer alması ve açıklanması, dönemin düşün dünyasını yansıtmaya bakımından önemlidir. Ayrıca öğrencilerde, ahlakî değerlerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Divan edebiyatı ve Türk dili konusu kitapta yer almamıştır.

Tarih Lise II (1974) kitabında ilk olarak Divan, Halk ve Tasavvuf olarak edebiyatta üç koldan yürüldüğü belirtilmiştir. Fakat bu üç edebiyat alanından sadece Tasavvuf edebiyatının üzerinde durulmuştur. Bu durum orantısızlık yaratmıştır. Anadolu Selçuklularının şiir de Farsça'yı bilim de Arapça'yı kullandıkları belirtilmiştir. Harezmi, Maverâünnehir ve Türkistan'dan dervişlerin, şeyhlerin geldiği ve onların tasavvufun gelişmesinde önemli katkıları olduğu açıklanmıştır. Bu dönem şairlerine örnek olarak; Mevlana, Sultan Veled, Yunus Emre, Nesimî, Hoca Dehhânî, Gülşehrî, Âşık Paşa ve Ahmedî gösterilmiştir. Bu şairler yeterince açıklanmamıştır. Bu örnekler arasında Halk ve Divan edebiyatlarının temsilcileri olmasına rağmen, bu edebiyat alanlarının açıklanmaması büyük bir eksiklik. Eserlere örnek olarak: Bizans ile savaşları ve kahramanlığı konu alan Battal Gazi Destanı, Danişmentname ve Ebu Müslim Hikayeleri örnek olarak yer almıştır.

Bu örnekler Halk edebiyatı örnekleri olmakla beraber, Divan ve Tasavvuf edebiyatı örnekleri yer almamıştır.

Tarih Lise II (1981) kitabında bilim de Arapçanın, resmi yazışmalarda ise Farsça ve Arapçanın kullanıldığı belirtilmiştir. Halk ile ilişkilerde kısmen Türkçenin yer aldığı aktarılmıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleşme sürecinde zengin bir halk edebiyatının var olduğu, ozan denilen şairlerin kopuz eşliğinde kahramanlık hikayelerini anlattıkları belirtilmiştir. Tasavvufun güçlenmesinden sonra birçok dervişin, şairin Anadolu'da şiirler ve ilahiler yazdıkları açıklanmıştır. Yunus Emre etrafıca anlatılmıştır. İslam tarihinin kahramanlık hikayeleri ile Türk-Bizans savaşlarını konu alan destanların halk tarafından sevilerek dinlendiği belirtilmiştir. Hamzanâmeler, Ebu Müslim Hikayeleri, Danişment Gazi ve Battal Gazi destanı örnek olarak yer almıştır. Bu dönemde Türkçe eserler veren şairlere Gülşehri, Âşık Paşa ve Hoca Mes'ud gösterilmiştir. 1952 ve 1974 yılı kitaplarında Tasavvuf edebiyatına ağırlık verilirken, bu ders kitabında 1942 yılı kitabında olduğu gibi eşit yer verilmiştir. Fakat Divan edebiyatı üzerinde durulmamıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında bilim dilinin Arapça, resmî dil ve edebiyat dilinin ise Farsça olduğu açıklanmıştır. Türkçenin beylikler zamanında ön plana çıktığı ve bunun bir tepki olduğu belirtilmiştir. Bu durum, Âşık Paşa'nın Garipname adlı eserinden bir dizeye yer verilerek açıklanmıştır. Ders kitabı Türkçenin önemini bu dönemin eserinden bir dize ile aktarması konunun anlaşılabilirliği ve döneminin düşünce dünyasını açıklanması bakımından önemlidir. Şairlere örnek olarak; Şeyyad Hamza, Hoca Dehhânî, Gülşehri, Nesimî, Ahmedî, Ahmed Dai ve Şayhi Sinan gösterilmiştir. Destanların, Türklerin inanç, ahlak ve ruh yapısının olgunlaşmasında önemli yeri olduğu belirtilmiştir. Danişment Gazi Destanı'nın Türk-İslam düşünce tarzı ve geleneklerini çok güzel bir şekilde kaynaştırdığı açıklanmıştır. Divan edebiyatı önceki ders kitaplarında da olduğu üzerine bu ders kitabında da yer almamıştır.

Tarih Lise II (1989) kitabında Farsçanın edebiyat ve resmî yazışma dili, Arapçanın bilim dili ve Türkçenin konuşma dili olduğu belirtilmiştir. Türklerin İran asıllı devlet adamlarına karşı

dil konusunda tepki duydukları, Arapça ve Farsça yazan birçok aydına halkın yabancı olduğu açıklanmıştır. Bu konuda Karamanoğlu Mehmet Bey örneği verilerek onun 1277 yılında Konya'yı ele geçirdiğinde Türkçeden başka dil konuşulmasını yasakladığı açıklanmıştır. Anadolu Türkçesinin ilk örneklerini Hoca Dehhânî, Sultan Veled, Şeyyad Hamza, Yunus Emre ve Ahmet Fakih'in verdiği belirtilmiştir. Mevlana, Tasavvuf edebiyatının 'en büyük siması olarak' gösterilmiş ve eserleri açıklanmıştır. Hoca Dehhânî, Hoca Mes'ud, Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Gülşehri, Âşık Paşa, Kadı Burhaneddin, Ahmedî ve eserleri örnek olarak yer almıştır. Fakat yeterince açıklanmamıştır. 1985 yılı kitabında olduğu gibi Âşık Paşa'nın Garipnamesi'nden Türkçenin önemi üzerine bir mısraya yer verilmiştir. Divan edebiyatı üzerinde durulmamış olmasına rağmen Mevlana, Hoca Dehhânî, Hoca Mes'ud dahil bu alanda eser veren şairlerler örneklerde yer almıştır.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında dil ve edebiyat konusu iki alt başlık altında anlatılmıştır. Türkçenin halk arasında yaygın olduğu, edebiyatta Farsça konuşulduğu, bilim de ise Arapçanın yer aldığı belirtilmiştir. Beylikler Dönemi'nde Türkçenin tamamen resmî dil olduğu aktarılmıştır. Edebiyat konusunda, manzum eserlerin Farsça yazıldığı ve Mevlana'nın eserlerinin yüksek tabaka tarafından çok beğenildiği açıklanmıştır. Tasavvuf edebiyatında tekkelerin rorü kısaca yer bulmuştur. Yunus Emre'nin bu alanda en güzel örnekleri verdiği belirtilmiştir. Fakat bu örneklerden bir tanesine dahi yer verilmemiştir. Ebu Müslim Hikayeleri, Battal Gazi ve Danişment Gazi destanlarının yıllarca nesilden nesile aktarıldığı açıklanmıştır. Akabinde, Dede Korkut Hikayeleri, Köroğlu Destanı ve Nasrettin Hoca üzerinde durulmuştur. Önceki kitaplarda olduğu gibi bu ders kitabında da Divan edebiyatı yer almamıştır.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında önceki kitaplardan farklı olarak önce dilin bir millet için öneminden ve Türk dilinden bahsedilmiştir. Belirtilenler, dil konusunda millî değer kazandırması bakımından önemlidir. Oğuzların Anadolu'ya gelişleri üzerine tespitte bulunulmuştur. Harici ve şer-i işlerde Arapçanın, divan yazışmalarında Farsçanın ve halk ile ilişkilerde Türkçenin kullanıldığı belirtilmiştir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçeyi

resmi dil olarak ilan etmesi hususu açıklanmıştır. Edebi faaliyetlerin Halk, Divan ve Tasavvuf edebiyatları olmak üzere üç gruba ayrıldığı belirtilerek bunlar sırasıyla açıklanmıştır. Bu yönüyle ders kitabı sonraki ders kitaplarını etkilemiştir. Divan edebiyatı ilk kez yer bulmuştur. Anadolu'da Divan edebiyatının XIII. yüzyılda ilk örneklerini verdiği ve ilk temsilcinin Hoca Dehhânî olduğu aktarılmıştır. Şairlere ve eserlere örnek olarak; Horasanlı Ebu Müslim, Hz. Ali, Hz. Hamza'nın menkıbeleri, Battalname, Danişmentname, Dede Korkut Hikayeleri, Nasreddin Hoca, Gülşehri, Âşık Paşa, Umur Bey, Germiyanoglu Yakup Bey, Kadı Burhaneddin, Mevlana, Ahmet Fakih, Şeyyad Hamza, Sultan Veled, Yunus Emre, Hoca Dehhani, Hoca Mesud, Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa ve Meddah Yusuf ve eserleri yer almış ve açıklanmıştır. Önceki kitaplara oranla örnekler çeşitlendirilmiş ve daha anlaşılır bir şekilde yer bulmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının geliştiği belirtilmiştir. Tarikatlerin tasavvufi etkileri üzerinde durulmuştur. Beyliklerin Türkçeyi geliştirdikleri Karamanoğlu Mehmet Bey örneğinde açıklanmıştır. Edebiyatın Selçuklular ve Beylikler Dönemi'nde Halk, Tasavvuf ve Divan edebiyatı olarak üç gruba ayrıldığı belirtilmiş ve bunlar sırasıyla açıklanmıştır. Edebiyat konuları gayet açık ve anlaşılır bir şekilde anlatılmıştır. Bu alandaki şairlere ve eserlere; Battalname ve Danişmentname destanları, Dede Korkut Hikayeleri, Bektaşî ve Nasreddin Hoca Fıkraları, Gülşehri, Âşık Paşa, Germiyanoglu Yakup, Kadı Burhaneddin, Mevlana, Yunus Emre, Hoca Dehhanî ve Germiyanlı Ahmedî örnek olarak gösterilmiş ve eserleri açıklanmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Anadolu'ya yerleşen Türklerin dilinin Oğuz lehçesi denilen batı Türkçesi olduğu belirtilmiştir. Kitapta edebiyat dilinin Farsça, bilim dili ve yazışma dilinin Arapça olduğu belirtilmiştir. Halkın büyük çoğunluğunun Türk olmasından dolayı her yerde Türkçe konuşulduğu vurgulanmıştır. Bazı kitaplarda olduğu gibi Karamanoğlu Mehmet Bey örneği ile Arapça ve Farsçaya tepkilerin arttığı açıklanmıştır. 1995 yılı kitabında olduğu gibi Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi'nde edebiyatın; Halk, Divan ve Tasavvuf olmak üzere üç tarzda gerçekleştiği belirtilmiştir. Halk edebiyatı

konusunda Battal Gazi Destanı, Danişmentname, Dede Korkut Hikayeleri, Garipname, Hoca Mes'ud'un Kelile ve Dimne'si ile Nasreddin Hoca ve Bektaşî Fıkraları örnek olarak yer almış ve açıklanmıştır. XIII. yüzyılda birçok tarikatın etkisiyle tasavvufta büyük gelişme gösterildiği, baba ve dervişlerin halkın anlayacağı dilde şiirler ve özlü hikayeler okudukları belirtilmiştir. Mevlana ile Yunus Emre örnek olarak yer almış ve eserleri açıklanmıştır. XIII. yüzyılın sonunda Anadolu'da Divan edebiyatının örneklerinin verildiği açıklanmıştır. Divan edebiyatı şairlerine örnek olarak; Hoca Dehhanî, Gülşehri, Ahmedî, Hoca Mes'ud ve Şeyyad Hamza gösterilmiştir. Fakat bu şairler yeterince açıklanmamıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında dil ve edebiyat konusu oldukça kısa tutulmuştur. Arapça'nın yazışma ve bilim dili olduğu, Farsça'nın edebiyat dili olduğu belirtilmiştir. 2005 yılı kitabında olduğu gibi, halkın büyük çoğunluğunun Türk olmasından kaynaklı olarak Türkçenin her yerde konuşulduğu açıklanmıştır. Edebiyat konuları yer almamıştır. Kitapta, dil ve edebiyat alanından şairlere örnek verilmemiştir.

1995 yılı ders kitabında yakalanan dil ve edebiyat alanındaki gelişmeler, çeşitlilik ve örneklerin fazlalığı 2005 yılı kitabına değin sürmüştür. Ders kitaplarının büyük bir bölümünde sarayda, halkın içerisinde, bilimde ya da şairlerin kullandıkları dillerde neden farklılık olduğu açıklanmamıştır. Divan edebiyatı 1995, 2000 ve 2005 yılı hariç kitapların önem verdiği bir konu olmamıştır.

4.3.2.6. Anadolu Selçukluları Dönemi Sanat ve Mimari

1910, 1912 ve 2019 yılı kitaplarında Anadolu Selçukluları Dönemi sanat ve mimari gelişmeleri yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında sanat ve mimari konular *Güzel San'atlar* başlığı altında anlatılmıştır. Mimari eser türleri sıralanmış ve ülkenin sanat abideleri ile süslediği açıklanmıştır. İslam dininin yasaklamış olduğu insan ve hayvan resimlerinin, Anadolu Selçuklularında yer aldığı belirtilmiş ve bu durum "dar düşüncelerden uzak olunduğunun

kanıtı'' olarak yorumlanmıştır. Sanat eserlerinin, sanatsal özellikleri ile yorumlanması gerekirken, ders kitabında bu tutum ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla, bu yönüyle ders kitaplarında yer almaması gereken, dini bir eleştiri arz etmektedir. Kitapta mimari eser örnekleri ve sanatsal çalışmalar yer almamıştır. Dolayısıyla bu dönemin sanat ve mimari çalışmalarını aktarmaya yetersizdir.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Türklerin Anadolu'ya gelmeleri sayesinde bu coğrafyanın bayındırlığa ulaştığı belirtilmiştir. Bütün vilayetlerde hanlar, kervansaraylar, kaleler, medreseler, türbeler ve hamamların yapıldığı açıklanmıştır. Moğollar zamanında da "bu durumun devam ettiği" belirtilmiştir. Türk mimarisinin Orta Asya, Horasan, İran ve Irak'taki mimari eserlerin özelliklerini taşıdığı aktarılmıştır. Süs motiflerinde geometrik şekillerin ve bitki motiflerinin yer aldığı açıklanmıştır. Kabartmalarda ve oymalarda insan ve hayvan şekillerine rastlanması 1931 yılı kitabında olduğu gibi Türklerin "dini taassubtan" uzak olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Sanatsal çalışmalar, kendi özellikleri ile değerlendirilmemiştir. İşlenmiş lahitler, maden eşyaları, çiniler, tahta oymaların yer aldığı ve bunların Türklerin güzellik duygusuna canlı birer örnek olduğu belirtilmiştir. Mimari eserlere örnek olarak İnce Minare, Sultan Hanı, Çifte Minare Medresesi ve Hüdavent Hatun Türbesi gösterilmiştir. Mimari eserlere verilen örnekler yetersizdir.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Anadolu'da ileri seviyede bir sanatın olduğu, Kayseri, Sivas, Konya dahil birçok şehirde bu eserleri görmenin mümkün olduğu belirtilmiştir. Bu eserlere örnek olarak Kılıç Arslan Sarayı, Alaâddin ve Sahip Ata Camileri; İnce Minareli, Darülhadis, Sırçalı ve Karatay, Gök, Hatuniye, Çifte Minareli, Taş, Rüstem Paşa ve Sahn medreseleri, Sultan Hanı ve Divriği Cami yer almıştır. Bu eserlerin içlerini süsleyen mihrapların, çinilerin, yazıların, yerlere serilen halılar ve kilimlerin ayrı ayrı sanat zevki taşıyan özellikleri olduğu vurgulanmıştır. Örneklerin çeşitlendirilmesi dışında, kitapta gelişme yaşanmamıştır.

Tarih Lise II (1974) kitabında Selçukluların Anadolu'ya geldikten sonra, Selçuklu yapı tarzında yollar, hamamlar, medreseler ve camiler yaptırdıkları açıklanmıştır. Mimari eserlere

örnek olarak; Sahip Ata ve Karatay Medreseleri, İnce Minareli (?), Sultan Hanı, Darüşşifa, Sırçalı Kümbet, Gök Medrese, Hüdavent Hatun Türbesi ve Divriği Ulu Cami yer almıştır. Mimari süslemeler şu şekilde betimlenmiştir: “Selçuklular taş, mermer ve tahta oymacılığında ve işçiliğinde, kabartma ve kakmacılıkta çok ileri gitmişlerdir. Selçuklular mimarlıkta inceliğe, uygunluğa ve binaların iç ve dış süslemesine dikkat etmişlerdir. Süste, çini, yazı, geometrik şekiller, bitki, insan ve hayvan motifleri kullanmışlardır” (Oktay, s. 200). Mimari eserlere gösterilen örnekler yetersizdir.

Tarih Lise II (1981) kitabında Türklerin Anadolu’ya geldikten sonra yoğun bir mimari faaliyetler yürüttükleri, sultanların camiler, hanlar, hamamlar, medreseler ve imaretler yaptırdıkları açıklanmıştır. 1942 ve 1974 yılı kitaplarında olduğu gibi mimari yapılarda Bizans, Orta Asya, İran ve Horasan etkilerinin görüldüğü belirtilmiştir. “Süs motiflerinde bitki ve geometri şekilleri ile canlı hayvan şekilleri bulunmaktadır. Selçuklu mimari eserleri arasında Konya’da İnceminare, Kayseri çevresinde Sultan Hanı, Sivas’ta Çifteminare Medresesi, Niğde’de de Hüdavend Hatun Türbesi bulunmaktadır” (Akşit, s. 165). Mezar taşları, tahta oymalar, lahitler, demir ve bakır işlemeciliği, halılar, çiniler ve işlemler sıralanmış ve bu zanaatların Türklerinin sanat seviyesinin yüksek olduğunu gösterdiği belirtilmiştir. Örneklerin artması haricinde 1931 yılı kitabından itibaren sanat ve mimari gelişmeler konusu, geliştirilmemiştir.

Tarih Lise II (1985) kitabında mimari ve sanat konuları etraflıca açıklanmıştır. Meydana getirilen eserlerin Anadolu’nun her tarafına yayıldığı ve sayılarının 10 bini geçtiği vurgulanmıştır. İmar ve inşaa faaliyetlerini Emir-i Mimar ve ekibinin yürüttüğü açıklanmıştır. Mimarların maaşı ve eserlerin masraflarının vakıflar aracılığıyla karşılandığının açıklanması, vakıfların rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Kervansaray olarak; Sultan Hanı ve Karatay Kervansarayı’nın en iyisi oldukları vurgulanmıştır. Tıp konusunda her şehre Darüşşifa, Darüs-sıhhaların yapıldığı belirtilmiş ve Gevher Nesibe Hatun, Turan Melek ve Torumtay bu darüşşifalara örnek olarak gösterilmiştir. Medreseler; Sultaniye, Sırçalı, Hunad Hatun, İnce Minare, Buruciye, Çifte Minare, Gök ve Karatay olarak sıralanmıştır.

Saraylardaki çini üzerine yapılmış insan resimlerinin ilgi çekici olduğu, bunların Türkistan ve Uygur üslubunda yapıldıkları aktarılmıştır. Kitap 1931 ve 1942 yılı kitabının aksine çini üzerindeki insan figürlerini dini olarak değil, ders kitaplarında olması gerektiği gibi sanatsal yönleri üzerinden betimlemiştir. Akabinde “bütün bunların, sanat zevkini ve dini hoşgörüyü gösteren” örnekler olduğu açıklanmıştır. Kitapta *orta oyunu* üzerine durulmuş ve bu yönüyle Türk tiyatrosunun geçmişini aktarması bakımından önemli yer tutmuştur. Gerek örnekleri ile gerekse çeşitli sanat gelişmelerini aktarması bakımından ders kitabı kendinden sonraki bazı kitapları etkilemiştir.

Tarih Lise II (1989) kitabında Anadolu Selçukluları ve beyliklerin, Büyük Selçuklu Devleti’nin sanat ve mimari olarak devamı olduğu ancak işçilik, şekil ve muhteva yönünden gelişmiş oldukları belirtilmiştir. Sultanlar, devlet adamları ve beylerin yüzlerce eser yaptırdıkları vurgulanmıştır. Bu eserler şu şekilde açıklanmıştır. “Selçuklulardan günümüze gelebilen eserler arasında Konya’da Alaâddin Cami, İnceminare (?), Sultan Hanı ve Kervansarayı, Sivas’ta Çifteminare Medresesi, Kayseri’de Hunad Hatun Külliyesi, Antalya’da Yivli Minare yer almaktadır (Köymen & Ünal, s.141). El işçiliği konusunda çinicilik ve keramikte (seramik, el işçiliğine dayanan ev eşyaları) başarılı olunduğu aktarılmıştır. Orta Asya geleneğini taşıyan halılar üzerinde oldukça durulmuştur. Türk Millî kültürü olan halıların etraflıca anlatılması, bu zanaat alanının ehemmiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında sanatın Büyük Selçuklu sanat anlayışının devamı olduğu açıklanmıştır. Mimari eser türleri sırlanmıştır. Mimari eserlere 1931 yılı kitabında olduğu gibi örnek verilmemiştir. Dolayısıyla bu büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. 1931 yılı kitabında da yer aldığı üzere orduda mızıka takımlarının olduğu belirtilmiştir. Halkın sevdiği müziklerin, destanlardan alıntılar yapılarak kopuz eşliğinde söylenen müzikler olduğu açıklanmıştır. Kitapta çinicilik, oymacılık, kabartma işçiliği ve tiyatro sanatı açıklanmıştır. Bu sanat ve zanaat türlerinin açıklanması, işçiliklerinin muhtevatını göstermesi açısından önemlidir.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında mimari ve sanat konuları ayrı başlıklar altında yer almıştır. Bu konuların ayrımının yapılması, önemli bir gelişme olmuştur. Ancak sonraki ders kitaplarına yansımamıştır. Oldukça geniş bir şekilde aktarılan sanat ve mimari gelişmeler, sınıflara ayrılarak örneklendirilmiştir. Bu mimari eserler kendinden sonraki ders kitaplarında da yer almıştır. 60'a yakın mimari eser örneği ile en fazla örneğe yer açan kitap olduğunu söylemek mümkündür. Sanat faaliyetleri olarak; çini sanatı, resim ve heykel sanatı, hat, cilt ve tezhip sanatı, halıcılık, ağaç ve maden işçiliği üzerine sırasıyla etraflıca bilgi verilmiş ve devamında da müzik ve sahne sanatları açıklanmıştır. Mimari gelişmeler de olduğu üzere sanatsal olarak da en fazla örneğe yer açan ders kitabı olmuştur.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında Türk sanatının ve bayırdırlık faaliyetlerin bu dönemde geliştiği, sosyal ve ticari amaçlı eserlerin ortaya konulduğu açıklanmıştır. Temeli Gaznelilere ve Karahanlılara dayanan Büyük Selçuklu sanatının kısa sürede doruk noktasına ulaştığı ve Anadolu'ya geçtiği belirtilmiştir. Anadolu'daki yerel unsurlardan da yararlanarak sanatın geliştirildiği ve Alaâddin Keykubat Dönemi'nde en parlak zamanını yaşadığı açıklanmıştır. Mimari eserler 1995 yılı kitabında olduğu gibi sınıflara ayrılmış ve benzer bir şekilde örneklendirilmiştir.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Anadolu'da kurulan Türk devletlerindeki sanatın; Karahanlıların, Gaznelilerin ve Büyük Selçukluların devamı ve gelişmiş hali olduğu belirtilmiştir. Bu eserlerin Büyük Selçuklu sanat eserlerinden farklarının, "süsleme ve işçilikte" ileri seviye olmaları gösterilmiştir. Anadolu'nun bayırdırlığı yönündeki adımlar şöyle açıklanmıştır: "Anadolu Selçukluları, dini, sosyal ve ticari nitelikte kervansaray, imaret ve cami gibi birçok eser ortaya koymuştur. Yapılan bu eserlerde taş işlemeciliği, yazılar, geometrik şekiller ve süslemeler ön plandadır" (Okur vd., s. 195). Mimari eserlere verilen örnekler 1995 ve 2000 yılı ders kitabında olduğu gibi sınıflara ayrılmış ve benzer bir şekilde örneklendirilmiştir.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında bazı kitaplarda geçtiği üzere, Anadolu'da kurulan Türk devletlerindeki sanat anlayışının, Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı olduğu

belirtilmiştir. Fakat süslemede ve işçilikte daha ileri bir sevide olunduğu vurgulanmıştır. Mimari yapılarda taş işlemeciliği, süslemeler ve geometrik şekillerin ön planda oldukları açıklanmıştır. 1985 yılı kitabında olduğu gibi bu yapıların giderlerinin vakıflar yoluyla karşılandığı belirtilmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı eserinden özetlenerek Selçuklu mimarisi açıklanmıştır. Örnek olarak 1995, 2000, 2005 yılı kitaplarında örneklerin bir kısmı yer almıştır. Fakat Darüşşifa örneğinde yanlışla düşülerek *I. Alaâddin Keykavus Darüşşifası* ifadesi yer almıştır. Adı geçen Darüşşifa, *I. Alaâddin Keykavus* değil, *I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası*'dır. Ders kitabı *Devrin Modern Hastanesi: Darüşşifa* başlığı altında internet kaynaklı bir okuma parçasına yer vermiştir. Darüşşifaların, diğer kitaplara oranla üzerinde durulmuş ve tıptaki ilerlemeler açıklanmıştır.

Mimari eserlere 1989 yılı ders kitabına değin yeterince örnek verilmemiş ve açıklamaları yapılmamıştır. Mimari ve sanat konularındaki gelişmişlik 2005 yılı kitabına değin sürmüştür. Mimari eserlere verilen örnekler, Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde yoğunlaşmıştır. Artuklular, Saltuklular dahil birçok beyliğe ait eserler ders kitaplarının çoğunda yer almamıştır. Anadolu Selçukluları medeniyeti ile birlikte Beyliklerin medeniyet konuları da anlatıldığı için genelini kapsayacak örneklerin verilmesi gerekmektedir.

4.3.2.7. Anadolu Selçukluları Dönemi Dini Konular

1910, 1912 ve 2012 yılı kitaplarında Anadolu Selçukluları Dönemi dini konuları yer almamıştır.

Orta Zamanlar (1931) kitabında *Dini Hayat: Din ve Mezhepler, Tarikatler* başlığı altında Anadolu'ya gelen Türklerin genellikle Müslüman oldukları ve bu sayede de Müslümanlığın Anadolu'da hâkim din olduğu belirtilmiştir. Azınlıkların dini ibadetlerini serbestçe yaptıklarından dolayı yönetimden memnun oldukları açıklanmıştır. Türkmenlerin çoğunun Sünniliğin şartlarının yaşam şekline uymamasından dolayı, tasavvufi öğelerle meğil ettikleri belirtilmiştir. Tarikatler sıralanmış ve Anadolu'da kuruldukları belirtilmiştir. Tarikatlerin Selçuklular da ve Osmanlı döneminde büyük fenalıklara sebep oldukları açıklanmıştır. Bu

tutumun temel nedenini; Cumhuriyetin ilke ve esalarının oturtulmaya çalışılması olarak görmek mümkündür. Tarikatler üzerine olan bu tutum 1974 yılı ders kitabına değin değişmemiştir. 1942, 1952 ve 1974 yılı kitaplarında tarikatlerin tamamına değil, Bektaşilik, Tahtacılık, Kızılbaşlık vs. mezhepsel olarak farklı tarikatleri yerici ifadelerle yer verilmiştir. 1981 yılı kitabından itibaren bu tutum azalmış ve 1992 yılı sonrası ders kitaplarında rastlanılmamıştır.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında dini konular, *Din hayatı* başlığı altında anlatılmıştır. Anadolu'ya gelen Türklerin hemen hepsinin Sünni Müslüman olduğu ve Abbasi halifeleriyle ilişkilerin dostane olduğu belirtilmiştir. Türklerin azınlıkların dinlerine karşı iyi davranmak gibi bir geleneklerinin olduğu vurgulanmıştır. Anadolu'da dini tarikatlerin gelişmiş olduğu belirtilmiş ve bazıları sıralanmıştır. Akabinde, Bektaşilik, Tahtacılık vs. sıralanarak Selçukluların ve Osmanlıların bu tarikatler ile çok uğraştıkları belirtilmiştir. Fakat bunun nedeni açıklanmamıştır. Konargöçerlerin dinin vazifelerini yerine getirmedikleri ve sofuların Şamanlığa uygun bir Müslümanlık şekli buldukları aktarılmıştır. Bu Müslümanlık şeklinin Sünnilikten ziyade Şiiliğe yakın olduğu ve Babailer, Bektaşiler, Tahtacılar ve Kızılbaşlar gibi din topluluklarının temeli olduğu açıklanmıştır.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Anadolu'da yer alan Türklerin büyük çoğunluğunun Sünni olduğu açıklanmıştır. Selçukluların Anadolu'da "Sünniliği koruyucusu ve yayıcısı" olduğu vurgulanmıştır. Anadolu'da yer alan bazı tarikatlerin isimleri de sıralanmış ve bu tarikatlerin kendi inanışlarına göre ibadet ettikleri belirtilmiştir. Konargöçer Türkmen nüfusunda Bektaşiliğin yayıldığı açıklanmıştır. Sünniliğin ilkelerine uymadıklarından dolayı Konargöçerler arasında Kızılbaşlık, Bektaşilik, Tahtacılık gibi tarikatlerin yayıldığı ifade edilmiştir. Kitapta şöyle bir ifade yer almıştır: "Bu tür tarikatlere girenler eski Türk din ve geleneklerinde olduğu gibi kadınlı, içkili ve çalgılı şöenler, ayinler yaparak ibadet ediyorlardı. Baba, şeyh adlarını taşıyan tarik at reisleri içinde siyasi emel ve cereyanlara kapılarak Anadolu'da isyan çıkaranlar da olmuştur" (İnal & Ormancı, s. 163). Bu dini tarikat ya da düşüncelerin günümüzde de toplumda yer alan insanların bir kısmını oluşturduğunu

düşünüldüğünde mezhepsel olarak ötekileştirme olduğu açıktır. Ayrıca ders kitabı eski Türk dini olan Göktanrı inancında ve geleneklerinde belirtilen şekilde ibadet yapıldığı izlenimini vermiştir.

Tarih Lise II (1974) kitabında dini konular, *Toplumsal Hayat* başlığı altında anlatılmıştır. Selçukluların Sünni olduğu ve Hanefi mezhebinde yer aldıkları açıklanmıştır. Doğu Anadolu’da yaşayan Türkler arasında Şafiiler ve birazda Alevilerin olduğu belirtilmiştir. Tarikatler sıralanmıştır. Göçebe Türkler şu ifadeler ile aktarılmıştır: “Hele Şamanizm de mevcut kadınlı, içkili ve eğlenceli din törenlerinin İslam dinince yasak olması, bu Türkleri büsbütün sıkıyordu. Bunlar, hele Anadolu’nun Moğol istilas ve egemenliği altında bulunulan dönemde, iç karışıklıklardan yararlanarak her tarafa sokuldular. Selçuklulardan sonra kurulan Türk beylikleri ve hele Osmanlılar, Sünniliğe aykırı mezhep ve tarikatler ile çok uğraştılar” (Oktay, s. 195). Ders kitabında bilimsel bir tutum sergilenilmediği, dolayısıyla çok hassas konular arasında yer alan dini konularda açıkça bir tarafın faaliyetleri kötülenmekte ve diğer tarafın faaliyetleri meşrulaştırılmaktadır. Dolayısıyla dini değerlerde birliktelik ve bütünlük yerine ayrıma gidilmeye çalışılmıştır. Ayrıca 1952 yılı ders kitabında da aynı durum yaşanmakla beraber İslamiyet öncesi Türklerin ibadetlerinin “belirtilen şekilde” yapıldığı izlemi verilmektedir.

Tarih Lise II (1981) kitabında dini konulara, *Din Hayatı* başlığı altında kısaca değinilmiştir. 1931 yılı kitabında olduğu gibi Anadolu’ya gelen Türklerin neredeyse hepsinin Sünni Müslüman olduğu ve kısa sürede de İslam’ın Anadolu’da hâkim din olduğu vurgulanmıştır. Abbasiler ile ilişkilerin iyi olduğu ve son zamanlarda bazı tarikatlerin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Azınlıkların dinlerine karışılmadığı, ibadetlerini özgürce yaptıkları vurgulanmıştır. Kitapta tarikatler dahil birçok konuya değinilmemiştir. Dini konular olabildiğince genel ifadeler ile açıklanmıştır.

Tarih Lise II (1985) kitabında dini konular üç alt başlık altında kısa kısa anlatılmıştır. Anadolu’da Müslüman nüfusun azınlıklara oranla fazla olduğu ve azınlıkların din ve ibadetlerine karışılmadığı belirtilmiştir. Selçuklu sultanlarının birçok din bilginlerini himaye

ettikleri ve Mevlana, Yunus Emre gibi birçok mutasavvıfların önem kazandığı açıklanmıştır. Dinsel düşünce özgürlüğünün de olduğu belirtilerek Muhiddin Arabi buna örnek gösterilmiştir. Fakat durum açıklanmamıştır. Ahiliğin yarı yarıya bir dini tarikat olduğu belirtilmiş ve tarikatler Mevlevilik, Nakşibendilik ve Bektaşilik olarak sıralanmıştır. Ders kitabında *Eski Türk dini Şamanlık inancının etkileri* başlığı altında konargöçer Türklerin özellikleri ve düşünce dünyaları açıklanmıştır. Önceki kitapların aksine sadece dini olarak ele alınan Konargöçer Türkler, daha temelli bilgiler ile ders kitabında yer almıştır.

Tarih Lise II (1989) kitabında medreselerde eğitilen imam ve müderris kişilerin halka rehber oldukları açıklanmıştır. Azınlıklar konusunda, onlara taassup gösterilmediği, ibadetlerinde ve ayinlerinde özgür oldukları belirtilmiştir. Türkistan ve Horasan'dan birçok mutasavvıfın geldiği, bu mutasavvıfların eski kam ile İslamiyetteki veli tipini şahsında birleştirdikleri ve Horasan erenleri olarak anıldıkları belirtilmiştir. Mutasavvıfların özelliklerinin geniş ölçüde yer alması, konunun anlaşılabilirliğine katkı sağlamamıştır. Bu erenlerin çoğunun Hoca Ahmet Yesevi'nin öğrencileri olduğu, Anadolu'nun birçok yerinde zaviyeler kurarak şenlendirdikleri açıklanmıştır. Örnek olarak Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Mevlana ve Bahaeddin Nakşibend yer almış ve kurucusu oldukları tarikatlar hakkında bilgi verilmiştir. Eski dini geleneklerini sürdüren göçebe Türkmenlerin devlet ve toplum nizamı için tehlike oluşturdukları belirtilmiştir. Bunun nedenleri üzerinde durulmamıştır. Baba İshak İsyanı buna örnek gösterilerek dini konular sonlandırılmıştır.

Tarih Lise 1 (1992) kitabında 1989 yılı kitabında olduğu gibi Anadolu'ya göçenler arasında din adamlarının da bulunduğu ve Anadolu'da tekke ve zaviye kurdukları belirtilmiştir. Halkın dini kuralları önemsemedikleri ve sade bir hayat sürdükleri aktarılmıştır. Türk tasavvufunu temsil edenlerin, yurt savunmasında büyük hizmetleri olduğu aktarılmıştır. Kitapta şu ifade yer almıştır. "Bu erenlerin gönülleri Tanrı sevgisi ile dolu olduğu gibi elleri de kılıçlıydı" (Deliorman, s. 237). Bu cümlede gâza düşüncesi aktarılmaya çalışılmış fakat konunun açıklanmamasından kaynaklı olarak anlamda değişme yaşanmıştır. Azınlıkların

hürriyeti konusunda sadece Müslümanlar ile Hristiyanların birbirine karışmadan bir arada yaşadıkları açıklanmıştır. Dönemin din bilginlerinden örnek gösterilmemiştir.

Genel Türk Tarihi 3 (1995) kitabında dini konular üç başlık altında etraflıca anlatılmıştır. Müslümanlığın yayılması ve bu sürecin nasıl işlediği açıklanmıştır. Dini hoşgörü II. Kılıç Arslan örneği ile açıklanmıştır. Somut bir örnek ile bu konunun açıklanması, dini hoşgörüyü temellendirmesi bakımından önemlidir. Kitap bu yönüyle kendinden sonraki ders kitaplarını etkilemiştir. Anadolu'daki tasavvuf hareketleri ve tarikatler açıklanmıştır. Kitapta, tasavvuf ve tarikat kelimeleri tanımlandırılmış ve sonrasında bu oluşumların Moğol istilas sürecinde bütünleştirici etkisi olduğu belirtilmiştir. Babaîlik, Bektaşîlik, Mevlevîlik, Ekberîlik, Bayramîlik, Nakşibendîlik, Kadirîlik, Kübrevîlik ve Rafeîlik tarikatları anlatılmıştır. Anadolu teşkilatları olarak bilinen; Bacıyan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum, Fetayan-ı Rum ve Abdalan-ı Rum ilk kez bir ders kitabında etraflıca anlatılmıştır. Bu teşkilatların anlatılması son derece önemlidir. Fakat sonraki ders kitaplarında gerekli hassasiyet gösterilmemiştir.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında dini konular *Din ve İnanış* başlığı altında yüzeysel olarak anlatılmıştır. Selçuklular gâza anlayışıyla Türk fetih anlayışını birleştiren bir siyasal kurum olarak tasvir edilmiştir. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin dini bilgilerinin zayıf olduğu bundan kaynaklı olarakta Selçuklu hükümdarlarının Azerbaycan bölgesinden âlimler, din adamları ve hukukçular getirttiği belirtilmiştir. Hukukçular ifadesi muamma olarak kalmıştır. Bu ifade modern dünyanın hukukçularını içerisinde barındırdığı için "dini bilgileri zayıf insanlara" dini konuları öğretme imkanı yoktur. Şer-i hukuku uygulamak için kadıların getirildiğini belirtmenin daha uygun bir ifade olacağı görülmektedir. Kitapta dini hoşgörü örnekleri, I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Kılıç Arslan örneği verilerek açıklanmıştır. Azınlıklara karşı dini hoşgörü örneklerinin yer alması hem konuyu temellendirmekte hemde anlaşılabilirliğini arttırmaktadır.

Lise Tarih 1 (2005) kitabında Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun kısa sürede Türk-İslam yurdu haline geldiği belirtilmiştir. Türklerin büyük çoğunluğunun Hanefi mezhebinden olduğu, şafilik gibi mezheplerinde var olduğu ve hükümdarların bütün

mezheplere saygılı davrandıkları açıklanmıştır. Rum, Süryani ve Ermenilerin inanç ve düşüncelerine karışılmadığı belirtilmiş ve sonrasında Ermeniler örneği verilerek, onların Türkleri kurtarıcı olarak gördükleri açıklanmıştır. Tarikatlerin sosyal, dini ve kültürel alanların gelişmesinde faydası olduğu, Anadolu'nun Türkleşmesin de ve İslamlaşmasında büyük katkısı olduğu belirtilmiştir. Akabinde bazı tarikatler sayılarak kısaca açıklamaları yapılmıştır.

Ortaöğretim Tarih 10 (2019) kitabında dini konular *Moğollar Sonrası Anadolu'da Mutasavvıflar* başlığı altında medeniyet konularından ayrı bir bölümde aktarılmıştır. Selçukluların Anadolu'da sağladığı huzur ortamının farklı din ve kavimlerin bölgede uyum içinde yaşamalarına'' imkan tanıdığı belirtilmiştir. 1995 yılı kitabından itibaren yer alan hoşgörü örnekleri bu kitapta yer almamıştır. Azınlıkların, Müslüman halka zarar vermedikleri sürece onlara müsamaha ile davranıldığı açıklanmıştır. Anadolu'daki mutasavvıflara örnek olarak; Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaş Veli gösterilmiş ve diğer kitaplara benzer ifadeler ile açıklanmıştır.

Laiklik ilkesinin uygulanmaya çalışılmasından dolayı 1931 ve 1942 yılı kitaplarında dini konulara önemi ölçüsünde yaklaşılmamıştır. Bu ders kitaplarında İslamiyet ötekileştirilerek açıklanmamıştır. İslamiyet'in içerisinde yer almayan bağnazlık ve gelişmeye aykırı unsurlara eleştirel yaklaşılmıştır. Ders kitabı bütün olarak ele alındığında bu düşünceyi rahatlıkla görmek mümkündür. 1952 ve 1974 yılı kitaplarında, doğrudan dine yönelik bir tutum olmamasına rağmen farklı mezhepler yerici ifadeler ile yer bulmuştur. Bu durum bilimsel tutumun olmadığını göstermektedir. Kitapların birçoğunda din bilginleri ve eserleri üzerinde durulmamıştır.

Tablo 21

Ders Kitaplarında Anadolu Selçukluları Medeniyeti Konuları

Basım Yılı	İdari T.	Askeri T.	Ekonomi	Eğitim ve Bilim	Dil ve Edebiyat	Sanat ve Mimari	Dini Konular
1910	-	-	-	-	-	-	-
1912	-	-	-	-	-	-	-
1931	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1942	✓	✓	✓	-	✓	✓	✓
1952	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1974	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1977	G	G	G	G	G	G	G
1981	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1985	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1989	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1992	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓
1995	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2000	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2005	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2012	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-
2019	✓	✓	-	-	-	-	✓

Tarih Lise II 1977 kitabında tüm medeniyet konuları birlikte anlatılmıştır.

4.4. Ders Kitaplarında Görseller ve Önemi

Tarih ders kitaplarındaki görseller, geçmişte yaşamış insanları ve medeniyetleri yakından tanıma fırsatı vermektedir. Özellikle kültür ve medeniyet konuları öğretilirken görsel öğelere yer verilmesi bu konuların içerisindeki terimlerin açıklamalarını somut hale getirmektedir. Dolayısıyla öğrenciler, açıklaması yapılan terimlerin görsellerine de erişmiş olmaktadır. Ayrıca tarihsel bilgiye ulaşmaya çalışan öğrencilerde görseller; analitik düşünme, problem çözme, tarihsel empati ve eleştirel düşünme gibi becerileri geliştirmektedir (Akbaba, 2011, s.172).

Haritalar, devletlerin bulundukları ve egemen oldukları coğrafyaları göstermesi bakımından önemlidir. Mekana dair bilgileri sunmanın en etkin ve pratik yolu haritalardır. Bir olayın gerçekleştiği yerin beşeri ve fiziki coğrafya dahil birçok özelliği haritalar aracılığı ile görülmektedir. Bu sayede gidip görülmeyen yerlerde ya da geçmiş dönemlerde meydana gelen gelişmeleri hangi faktörlerin etkilediğini ve şekillendirdiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Öztürk, 2011, s. 193). Ders kitaplarındaki görsellerin seçimindeki bazı kriterler yaş grubuna uygunluk, metinler ile ilişki, renk seçimi ve tipografidir (Kaptan, 2020, s. 161-162).

4.4.1. Konu İçerisindeki Görseller

Bu bölümdeki incelemede; Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularının anlatımında kullanılan görsel öğelerin içeriklerinin neler olduğu, görsellerin metinlerle olan ilişkisinin kitapların gelişim yıllarına göre ne durumda olduğu, kitaplarda ne türden görsel öğelere (resim, harita, gravür, minyatür, şema, tablo) yer verildiği ve görsellerin açıklamalarının yer alıp almadığı üzerine inceleme yürütülmüştür.

Büyük Tarih-i Umumî (1910) kitabında, *harita olarak*; XIV. yüzyıl Avrupa ve Yakındoğu'yu gösteren renkli bir harita yer almaktadır. *Resim olarak*; Kahire'de bir minare ve Kahire'de Halife Mezarları'nın yer aldığı görsel, Kahire şehri resmi ve Selehattin Eyyûbi'ye ait bir

Şekil 2. Büveyhîler, Fatimiler, Gazneliler ve Abbasiler haritası. Ali Reşad. (H.1330-M.1912). *Tarih-i Umumî*. İstanbul: Kanaat.

Resim olarak; Kahire Ekhur Cami görseli, Kudüs'te bir mescit, bir cami minberi, Kudüs şehri, temsili Haçlı Seferi görseli ve ilk İslam sikkelerini gösteren bir resim yer almaktadır. Kitapta; gravür, minyatür, şema ve tabloya yer verilmemiştir. Bu görseller Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında değil, İslam tarihinin aktarıldığı bölümde tespit edilmiştir. Metinler ile ilişkisi yoktur.

Orta Zamanlar (1931) kitabında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında sadece 2 harita ve 1 tablo yer almıştır. *Harita olarak*; Büyük Selçuklu siyasi haritası ve Haçlı Seferleri haritası almıştır. Kullanılan haritaların ve tablonun metinler ile ilişkisi bulunmaktadır. Ders kitabında, konuların bir o kadar geniş ve birçok yüzyılı kaplamasından dolayı görseller yetersizdir. Kitapta, kültür ve medeniyet konularında arasında resim bulunmamaktadır. Dolayısıyla görsel olarak son derece yetersizdir. Gravür, minyatür, şema ve resim yer almamıştır. Görsellerin açıklamaları yapılmıştır.

HAÇLI SEFERLERİ

Haçlı seferi	Tarih	Tegvik edenler	İdare edenler	Vakalar	Netice
1 inci	(1096-1099)	Piyer Lermit Papa Urban II.	Godfrua dö Buyyon	İznik'in zaptı Eskişehir muharebesi Urfa'nın zaptı Antakya'nın zaptı Kudüsün zaptı	Kudüs Kralığının kurulması
2 "	(1147-1149)	Sen Bernar	Lui VII. Fransa Kralı Konrat III. Alaman İmparatoru	Şamın neticesiz muhasarası	Hiç
3 "	(1189-1192)	Sur Piskoposu Giyom	Filip Ogüst Aslanürekli Rişar Frederik Barbaros	Akkânın zaptı	Mühim netice yok
4 "	(1200-1204)	Papa Inosan, Nöyi Rahibi Fulk	İtalyan Bonifas	Zaranın ve İstanbulun zaptı	İstanbulda Lâtin İmparatorluğunun kurulması
5 "	(1217-1222)		Kudüs Kralı Jan dö Biriye Macar Kralı Andre II.	Dimyatın muvakkat zaptı	Hiç
6 "	(1228-1229)		Alamanya İmparatoru Frederik II.	Türklerle müzakere	Hiç
7 "	(1248-1254)		Sen Lui	Dimyatın zaptı Mansure muharebesi Sen Luinin esareti	Hiç
8 "	(1270)		Sen Lui	Sen Luinin Tunusta ölümü	Hiç

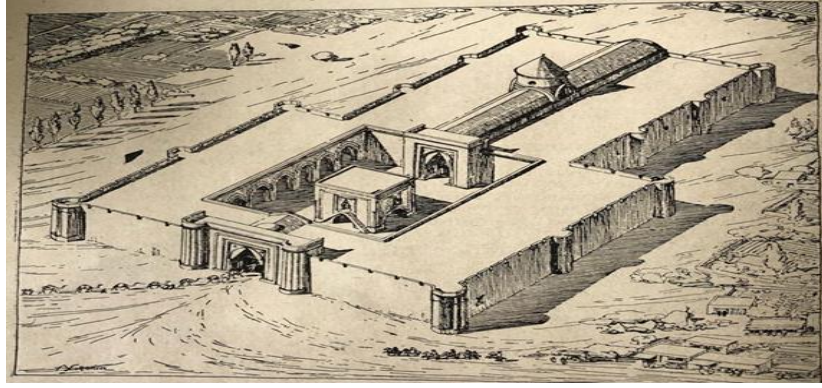
Şekil 3. Haçlı Seferleri Tablosu. Türk Tarih Kurumu. (1931). *Tarih II Orta Zamanlar*. İstanbul: Devlet.

Tablo olarak bir Haçlı Seferlerini gösteren tablo yer almaktadır. Bu tablodaki bilgiler seferleri idare edenlerin eksik olmasından ve birçok kutunun boş bırakılmasından dolayı oldukça yetersizdir. Ayrıca ‘hiç’ diye bir neticenin olamayacağı açıktır. Bu tablo, sadece bu ders kitabında yer almıştır. Sonraki ders kitaplarında geliştirilip bütün olarak konulmamıştır.

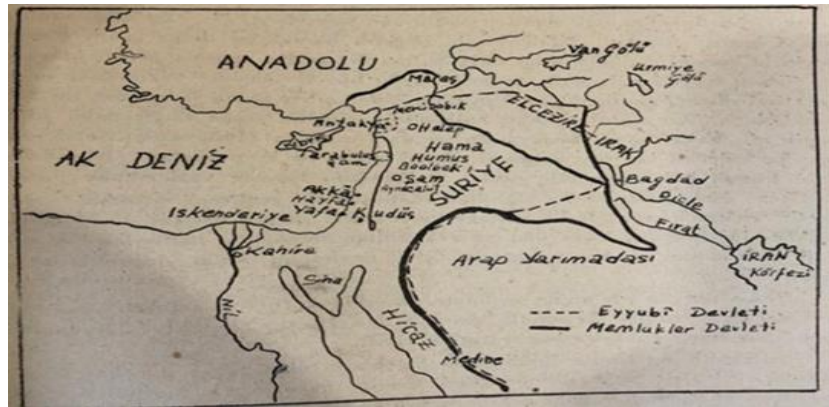
Şekil 4. Sultan Berkuk Cami. Mansel, A.M. Baysun, C. & Karal, E.Z., (1942), *Orta Çağ Tarihi*, İstanbul: Maârif.

Orta Çağ Tarihi (1942) kitabında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 2 harita, 14 resim ve 1 şema yer almıştır. *Harita olarak*; Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu haritası bulunmaktadır. Bu haritalarda çağdaş devletler yer almamıştır. *Şema olarak*; Türkiye tarihinin devirlerini gösteren bir şemaya yer verilmiştir. *Resim olarak*; Radkan Kümbeti, Niğde Kalesi, Kayseri Kalesi, Şifaiye Medresesi, Alaâddin Keykubat Türbesi, İnce Mimareli Medrese, Çifte Minareli Medrese, Kayseri Sahabiye Medresesi, Divriği Medresesi, Sultan Hanı, Amasya Darüşşifası, Kahire Sultan Berkuk Cami, Kahire Kayıtbay Cami ve Niğde Hüdavent Türbesi’ni gösteren birer resim yer almıştır. Kitapta, kültür ve medeniyet konuları arasında daha fazla görsel kullanılmıştır. Metinlerin görseller ile ilişkisi yoktur. Görsellerin tamamı renksizdir. Gravür, minyatür ve tabloya yer verilmemiştir. Görsellerin açıklamaları yapılmıştır.

Şekil 3. Sultan Hanı. Mansel, A.M. Baysun, C. & Karal, E.Z., (1942), *Orta Çağ Tarihi*, İstanbul: Maârif.

Orta Çağ Tarihi (1952) kitabında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 4 harita ve 14 resim bulunmaktadır. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve II. Beylikler Dönemi haritası yer bulmuştur. Haritalarda deniz adları yer almamıştır. Fatımiler Mısır olarak adlandırılmıştır. Modern adlandırmalar bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Eyyûbi ve Memlûk siyasi haritası ortak olarak verilmiştir. Fakat bu devletlerin genel anlamda egemenlik sınırları aynı olsa da birçok konuda farklılıkları vardır. Örneğin Orta Toroslar (Adana ve Kahramanmaraş) Eyyûbilere dahil değildir. Bu durum belirli ölçüde haritaya yansıtılsa da net bir şekilde ayırma gidilmemiştir. Bundan dolayı aynı haritada yer almaması gerekmektedir.

Şekil 4. Eyyûbiler ve Memlûkler ortak harita. İnâl, E. & Ormancı, N. (1952), *Orta Çağ Tarihi*, İstanbul: Güven.

Resim olarak; Sivas'ta Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese, Divriği Cami, İncili Kесе gösterir resim, Selçuklu Arması, Selçuklu Dönemi bir Kur'an rahlesi, Sultan Hanı, İlyas Bey Cami, Selçuklular Dönemi'ne ait kanatlı insan figürü olan duvar kabartması, Kanatlı Hayvan Görseli, Eşrefoğlu Cami ve Konya İnce Minareli Medrese'yi gösteren birer resim konulmuştur. Kùltür ve medeniyet konularının görselleri siyasi tarih konularına oranla daha fazla olup kullanılan görsellerin tamamı renksizdir. Ders kitabında Avrupa tarihi ve medeniyeti konularında kullanılan görseller daha fazladır. Gravür, minyatür, şema ve tabloya yer verilmemiştir. Görsellerin açıklamaları yapılmıştır. Görsellerin metinler ile ilişkisi kısmen bulunmaktadır.

Tarih Lise II (1974) kitabında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 3 harita ve 14 resim yer almıştır. *Harita olarak;* Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve II. Beylikler Dönemi haritaları bulunmaktadır. Büyük Selçukluların siyasi haritasında İtalya, Mısır vb. modern devlet isimleri kullanılmıştır. Devlet isimlerinin günümüzdeki şekli ile kullanılması uygun olmamıştır. Anadolu Selçukluları haritasında Trabzon Rumları gösterilirken, Büyük Selçuklu Devleti haritasında yer almamıştır. Kitapta, Eyyûbi ve Memlûk siyasi haritası 1952 yılı kitabında olduğu gibi ortak olarak yer almıştır. Öncesinde de belirtildiği üzere bu devletlerin genel anlamda egemenlik sınırları aynı olsa da birçok konuda farklılıklar olduğu için aynı haritada verilmemesi gerekmektedir.

Şekil 6. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in altın dinarı. Oktay, E. (1974), Tarih Lise II, İstanbul: Atlas.

Resim olarak; Sultan Sencer Türbesi, Sivas Darüşşifası temsili resmi, Divriği Cami, Hatuniye Kümbeti, Mevlana Müzesi, Sultan II. Gıyaseddin Dönemi Sikkesi, Konya İç Kalesi, İnce Minareli Medrese, Aydınoğlu Cami Tahta Oymaları, Kur'an Rahlesi, Erzurum Çifte Minareli, Selehattin Eyyûbi'nin Mezarı ve Kahire Kayıtbay Cami'si yer almıştır. Görseller kültür ve medeniyet konularında ağırlıklı olmak üzere ders kitabında yer almıştır. Görsellerin metinler ile bağlantısı neredeyse yoktur. Görsellerin tamamı renksizdir. Kitapta, Avrupa tarihi ve medeniyeti konularında kullanılan görseller daha fazladır. Gravür, minyatür, şema ve tabloya yer verilmemiştir.

Tarih Lise II (1977) kitabında, önceki kitaplara oranla görsel çeşitliliği fazladır. Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 9 şema, 5 harita, 2 minyatür ve 15 resim yer almıştır. *Şema olarak;* Oğuz boyları, Büyük Selçuklu soy kütüğü, Büyük Selçuklu devlet yönetimi, Büyük Selçuklu ordu sınıfları, Anadolu Selçuklu soy kütüğü, Anadolu Selçuklu devlet yönetimi, Anadolu Selçuklu ordu sınıfları, Anadolu Selçuklu şehir halkı ve Anadolu Selçuklu devlet gelirlerini gösteren birer şemaya yer verilmiştir. *Harita olarak;* Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular, Anadolu Selçuklular Dönemi ticaret yolları, Harzemşahlar Devleti haritası ve Irak, Horasan ve Kirman Selçukluları (ortak harita) yer almıştır.

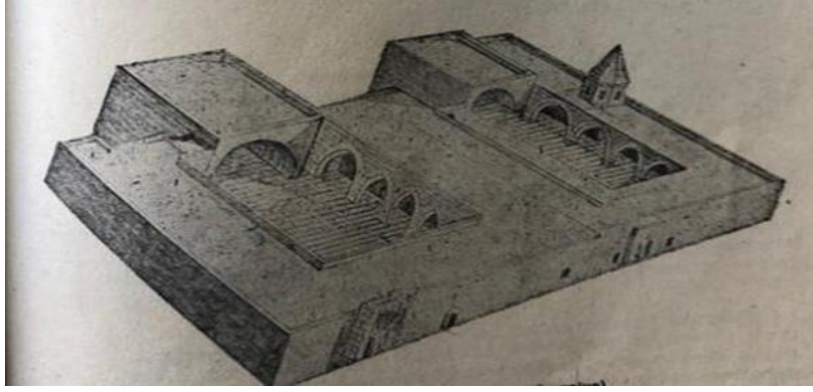
Haritalar konusunda ilk defa Harzemşahlar ve diğer bakiyesi devlet haritaları ders kitabında yer bulmuştur. *Minyatür olarak;* Sultan Sencer ve yaşlı bir kadının şikayetini dinlemesini resmeden bir minyaür ile Ebul-izz'in şerbet dağıtan robotunun minyatürü yer almaktadır. *Resim olarak;* Selçuklu melikinın yer aldığı bir seramik çanak, İsfahan Mescidi Cuma Cami, Harput Kalesi, Saltukoğlu Kümbeti, Konya İnce Minareli Medrese, Konya Karatay Medresesi, Alanya Kalesi, Kayseri Döner Kümbet, Keykavus Şifahanesi, Hunad Hatun Külliyesi, Gök Medrese, Niğde Alaâeddin Cami, Mevlana Türbesi ve Usta Şakir Kümbeti yer almıştır. Görsellerin tamamı renksiz olmakla birlikte metinler ile ilişkilidir. Görsellerin geneli kültür ve medeniyet konularında yer almıştır. Kitapta; gravür ve tabloya yer verilmemiştir. Konuların anlatımında daha çok görsele yer verilmiştir.

Tarih Lise II (1981) kitabında, 1977 yılı kitabında yakalanan görsel çeşitlilik devam ettirilmiştir. Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 3 şema, 3 harita ve 15 resim bulunmaktadır. *Şema olarak*; Oğuz boyları, Büyük Selçuklu soy kütüğü ve Anadolu Selçuklu soy kütüğü yer almıştır. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve II. Beylikler Dönemi haritası yer almıştır. Büyük Selçuklu haritasında, İran ve Mısır gibi isimler yer almıştır. Siyasi coğrafya haritalarında, dönemin devlet isimleri yer alması gerekliliği göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla coğrafi haritaların özellikleri ile karıştırılmıştır.

Şekil 8. Bir Memlûk Askeri. Akşit, N. (1981), Tarih Lise II. Sınıf, İstanbul: Remzi.

Resim olarak; Sultan Sencer Türbesi, Radkan Kümbeti, Alanya Tersanesi, Alaâddin Cami'nin minberi, Sultan Hanı, Çifte Minareli Medrese, Konya Karatay Medresesi, Sivas Gök Medresesi, Mevlana Türbesi, Mahmud-u Hayranî'nin Sandukası, Divriği Ulu Cami kapısı, Konya İnce Minareli Cami'nin kapısı, Kahire Sultan Hasan Cami, Kahire Kayıtbay Cami ve temsili bir Memlûk askerine yer verilmiştir. Görsellerin büyük bir bölümü kültür ve medeniyet konuları arasında yer almıştır. Tamamı renksiz olup, büyük oranda metinler ile bağlantıdır. Gravür, minyatür ve tabloya yer verilmemiştir.

Şekil 7. Kayseri Gıyasiye Darüşşifası. Turhal, Y. (1985), *Tarih Lise 2*, İstanbul: Ders Kitapları.

Tarih Lise II (1985) yılı kitabında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 4 şema, 4 harita ve 12 resime yer verilmiştir. *Şema olarak*; Oğuz boyları, Büyük Selçuklu soy kütüğü, Malazgirt Savaşı'nın safhalarını gösterir şema ve Anadolu Selçuklu soy kütüğü bulunmaktadır. *Harita olarak*; Oğuzlar, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular, II. Beylikler Dönemi ve Anadolu ticaret yollarını gösteren birer harita yer almaktadır. Bu haritalar dönemine göre oldukça ilkindir.

Şekil 9. X. yy. Oğuzlar Haritası. Turhal, Y. (1985), *Tarih Lise 2*, İstanbul: Ders Kitapları.

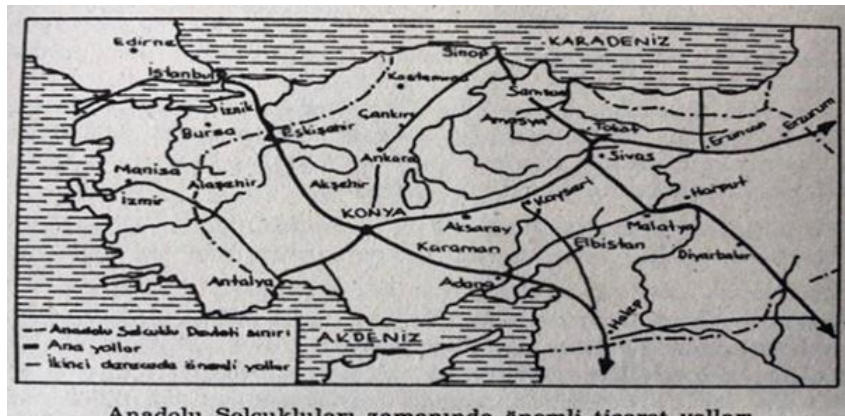
Resim olarak; Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Cuma Cami, Emir Saltuk Kümbeti, Artuklu Surları, Alaâddin Cami, Sultan Hanı, Karatay Medresesi, Sahip Ata Medresesi, Kayseri Tıbbiyesi (Darüşşifa), bir vakfiye örneğini gösterir resim, XIII. yüzyıl halısı, çini örneği ve Çifte Minareli Medrese'yi gösteren resim yer almaktadır. Görsellerin büyük çoğunluğu kültür ve medeniyet konularını arasındadır. Metinler ile ilişkisi bulunmaktadır. Kitapta;

gravür, minyatür ve tabloya yer verilmemiştir. Kitaptaki görseller önceki kitaplara oranla anlaşılması zor ve kalitesi düşüktür.

Şekil 10. I. İzzedin Keykavus Darüşşifası. Köymen, M.A. & Ünal, M.A. (1989), *Tarih Lise II*, İstanbul: Emek Gazete ve Matbaacılık.

Tarih Lise II (1989) yılı kitabındaki görseller 1977 yılı kitabındaki görseller ile büyük çoğunluğu aynıdır. Ayrıca aynı konular arasında yer almıştır. Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 9 şema, 3 harita, 3 minyatür ve 12 resim yer almıştır. *Şema olarak*; Oğuz boyları, Büyük Selçuklu soy kütüğü, ordu sınıfları, devlet yönetimi, Anadolu Selçuklu soy kütüğü, Anadolu Selçuklu ordusu, Anadolu Selçuklu gelirleri, şehir halkı ve devlet yönetimini gösterir birer şema bulunmaktadır. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve Anadolu Selçuklular Dönemi ticaret yollarını gösteren birer harita yer almaktadır. Büyük Selçuklular haritasında Bulgarlar ve Peçenekler dahi yer alırken Bizans İmparatorluğu yer almamıştır. Minyatür olarak Sultan Sencer'i resmeden bir minyatüre ve Ebul-İzz'in Şerbet Dağıtan Robot Minyatürüne yer verilmiştir.

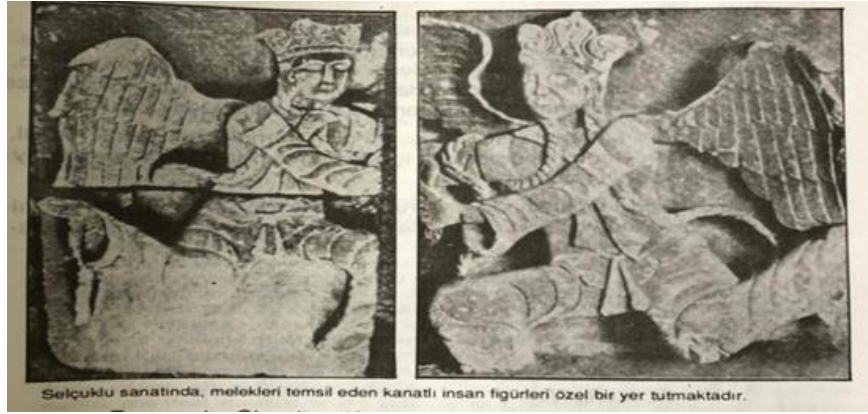
Şekil 12. Anadolu ticaret yolları haritası. Köymen, M.A. & Ünal, M.A. (1989), *Tarih Lise II*. İstanbul: Emek Gazete ve Matbaacılık.

Resim olarak; Seramik çanak, Mesci-i Cuma Cami, Saltukoğlu Kümbeti, Konya İnce Minareli Medrese, Karatay Medresesi, Alanya Kalesi, Döner Kümbet, Sivas Darüşşifası, Hunad Hatun Kümbeti, Alaâddin Cami, Mevlana Türbesi ve Usta Şakir Kümbeti yer almaktadır. Görsellerin büyük çoğunluğu kültür ve medeniyet konuları arasında yer almıştır. Kullanılan görsellerin metinler ile ilişkisi bulunmaktadır. Kitapta; gravür ve tabloya yer verilmemiştir.

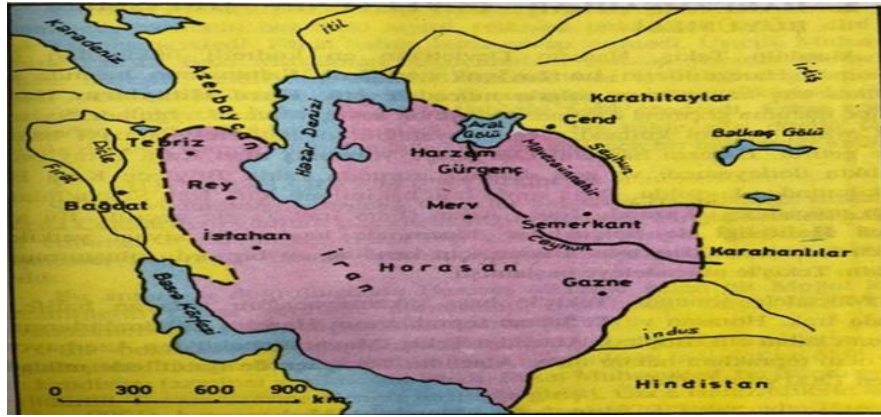
Şekil 13. Anadolu Selçuklu Devleti haritası. Köymen, M.A. & Ünal, M.A. (1989), *Tarih Lise II*, İstanbul: Emek Gazete ve Matbaacılık.

Tarih Lise 1 (1992) yılı kitabında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 4 harita, 4 minyatür ve 20 resim yer almıştır. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular, I. ve II. Beylikler Dönemi haritaları yer almıştır. Anadolu Selçukları haritasında, ayrıca Suğdak'ın da dahil edilmiş olması, bu yöndeki açığı kapatmıştır. *Minyatür olarak*; Sultan Alp Arslan (2), Sultan Sencer ve Farabi yer bulmuştur. Ayrıca 1973 yılına ait Alp Arslan'ı gösteren bir pula yer verilmiştir.

Şekil 14. Kanatlı İnsan figürleri. Deliorman, A. (1992), *Tarih Lise I*, İstanbul: Nesil.

Resim olarak; Selçuklu Çift Başlı Kartalı, Radkan Kümbeti, Çifte Minareli Medrese, Mardin Ulu Cami, Kufi yazılar, Sultan Hanı, Saltuklu Kümbeti, Karatay Medresesi, Döner Kümbet, Çifte Minare, Hatuniye Medresesi, Diyarbakır Nebi Cami, Mardin Artuklu Cami Minaresi, Darüşşifa örneği, Kervansaray örneği, Sivas'ta Gök Medrese, Malatya Ulu Cami, Kanatlı İnsan Figürü, Sultan Baybars ve Kayıtbay Camileri görsel olarak yer almıştır. Kitaptaki görsellerin bir kısmı renkli bir kısmı rensizdir. Renkli olan kısımlar sonradan eklenmiştir. Görsellerin büyük çoğunluğu kültür ve medeniyet konuları arasında yer almakla birlikte metinler ile ilişkisi bulunmaktadır. Kitapta; gravür, şema ve tabloya yer verilmemiştir.

Şekil 15. Harzemşahlar haritası. Turan, R. & Ergezer, N. (1997), *Genel Türk Tarihi 2*, Ankara: Ocak.

Genel Türk Tarihi 2 (1997) ve *Genel Türk Tarihi 3* (1995) kitaplarında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 2 şema, 7 harita, 9 minyatür,

3 portre ve 41 resim yer almıştır. *Şema olarak*; Oğuz Boyları ve Malazgirt Savaşı'nın safhalarını gösteren birer şemaya yer verilmiştir. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, Harzemşahlar, Kaşgarlı Mahmud tarafından yapılan dünya haritası, Eyyûbiler, Memlûkler, Anadolu Selçukluları ve Selçuklu Dönemi Anadolu ticaret yollarını gösteren haritalara yer almıştır. *Minyatür olarak*; Tuğrul Bey, Romen Diyojen, Tuğrul Bey (2), Sultan Sencer, Celaleddin Harzemşah, Süleyman Şah, Mevlana ve Nasreddin Hoca yer almaktadır. *Portre olarak*; İbn Sina, Rükneddin Süleyman Şah'ın temsili resmi ve Yunus Emre'ye yer verilmiştir. Ders kitabında resim sayısının fazla olmasından kaynaklı olarak burada yer almamıştır. Kullanılan bu görsellerin büyük bir bölümü, sonraki ders kitaplarında da yer almıştır. Görsellerin tamamı renklidir. Görsellerin renkli olması, içerisinde barındırdığı öğeleri daha anlaşılır kılmakla beraber dönemini etkili bir şekilde yansıtmaktadır. Bu durum ayrıca akılda kalıcılığı arttırmaktadır. Görsellerin büyük çoğunluğu kültür ve medeniyet konuları arasında yer almaktadır. Görseller metinler ile ilişkilidir. Kitapta; gravür ve tabloya yer verilmemiştir. Görsellerin açıklamaları yapılmıştır.

Şekil 16. Tuğrul Bey minyatürü. Turan, R. & Ergezer, N. (1997), *Genel Türk Tarihi 2*, Ankara: Ocak.

Lise Tarih 1 (2000) kitabındaki Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 1 şema, 5 harita ve 37 resim yer almıştır. *Şema olarak* yalnızca Oğuz boyları bulunmaktadır. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular, I. Beylikler Dönemi ve II. Beylikler Dönemi haritaları yer almaktadır. Eyyûbiler ile

Memlûklüler haritası 1952 ve 1974 yılı ders kitaplarında olduğu ortaktır. Dolayısıyla bu devletlerin genel anlamda egemenlik sınırları aynı olsa da birçok konuda farklılıklar olduğu için aynı haritada verilmemesi gerekmektedir. 1995 ve 1997 yılı ders kitaplarında olduğu üzere, resim sayısı bu ders kitabında da fazladır. Görsellerin tamamı renklidir. Görsellerin büyük çoğunluğu kültür ve medeniyet konuları arasında yer almış ve metinler ile ilişkilidir. Kitapta; gravür, minyatür ve tabloya yer verilmemiştir. Görsellerin açıklamaları yapılmıştır.

Lise Tarih 1 (2005) yılı kitabında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 4 harita, 1 minyatür, 1 tablo ve 19 resime yer verilmiştir. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, Memlûkler, I. Anadolu Beylikleri ve Anadolu Selçuklu haritaları bulunmaktadır. *Minyatür olarak*; Haçlıların Kudüs'ü ele geçişini gösteren bir minyatüre yer verilmiştir. *Tablo olarak*; Oğuz boyları yer almıştır. 1995, 1997 ve 2000 yılı ders kitaplarında olduğu gibi resim sayısı oldukça fazladır. Görseller renklidir. Görsellerin büyük çoğunluğu kültür ve medeniyet konuları arasında ve metinler ile ilişkilidir. Gravür ve şemaya yer verilmemiştir.

Şekil 17. Divriği Ulu Cami. Okur, Y., Genç, İ., Özcan, T., Yurtbay, M. & Sever, A. (2012), Orta Öğretim Tarih 9, , İstanbul: MEB.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) yılı kitabında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 5 harita, 10 tablo ve şema, 3 minyatür ve 28 resim bulunmaktadır. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular, Anadolu Selçuklu Dönemi ticaret yolları, I. Beylikler Dönemi ve II. Beylikler Dönemi haritaları yer almaktadır. *Tablo ve şema olarak*; Büyük Selçuklu bakiyesi devlet ve atabeylikler, divanlar ve görevleri,

ordu teşkilatı, saray teşkilatı, adli teşkilat, Anadolu’da kurulan beylikler, Haçlı Seferlerinin sebepleri ve sonuçları (ayrı ayrı) ve iki tane de tarih şeridi yer almıştır. *Minyatür olarak*; Cezeri’nin Tavuskuşu çalışmasını gösteren bir minyatür, Piyer Hermit’in Haçlı Seferi’ndeki tasviri, Selehattin Eyyûbi ve Haçlıların İstanbul kuşatmasını gösteren bir minyatüre yer verilmiştir. Görseller metinler ile ilişkilidir. Görsellerin çoğunluğu kültür ve medeniyet konuları arasındadır. Kitapta; sadece gravüre yer verilmemiştir.

Şekil 18. Ahiliğe kabul töreni. Okur, Y, Genç, İ., Özcan, T., Yurtbay, M. & Sever, A. (2012), *Orta Öğretim Tarih 9*, , İstanbul: MEB.

Ortaöğretim Tarih 9 (2018) ve *Ortaöğretim Tarih 10* (2019) kitaplarında Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları arasında 6 harita, 5 tablo v şema, 7 minyatür, 1 gravür ve 25 resime yer verilmiştir. *Harita olarak*; Büyük Selçuklular, I. Beylikler Dönemi ve Haçlı Seferleri haritası ile siyasi gelişmeler haritaları yer almaktadır. *Şema ve tablo olarak*; Oğuz Boyları, Büyük Selçuklu bakiyesi devletler, Avşar, Kınık ve Kayı boyu damgaları ve il, bodun, ok, urug ve oğuş olmak üzere Türk devlet yapısını oluşturan unsurlar yer almaktadır. *Minyatür olarak*; Clermont Konsili, Sultan Berkyaruk, Alamut Kalesi, Bizans-Müslüman mücadeleleri, Anadolu Selçukluların da divan, Hülagü Han ve bir süvari minyatürü yer almıştır. Gravür olarak; I. Haçlı Seferi bulunmaktadır. 1995 ve sonrası ders kitaplarında olduğu üzere görsel sayısı oldukça fazladır. Ders kitabındaki görseller, siyasi ve medeniyet tarihi konularında orantılıdır. Görseller metinler ile ilişkilidir. Ders kitabında incelemeye konu olan tüm resim türleri yer almaktadır. Görsellerin açıklamaları yapılmıştır.

Şekil 19. Malazgirt Savaşı temsili resmi. Yüksel, E. vd. (2019), *Orta Öğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, Ankara: MEB.

4.4.2. Konu İçerisindeki Görsellerin Durumu

1910 ve 1912 yıllarına ait kitaplardaki görsellerin metinler ile ilişkisi yoktur. 1931 yılı kitabında yer alan görseller son derece yetersizdir. 1942 yılı kitabında ilk defa Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi konuları arasında çeşitli görsellere yer verildiği görülmektedir. Ancak bu görseller, özellikle de kültür ve medeniyet konularını içeren görseller siyasi tarih ve medeniyet konuları arasına dağıtılmıştır. Dolayısıyla tam anlamıyla metinler ile ilişkisi olduğunu söylemek mümkün değildir. 1952 yılı kitabında kültür ve medeniyet konularını içeren görseller, medeniyet konuları arasında yer almış olup bu konuda kendinden sonraki kitapları etkilemiştir.

1977 yılı kitabı, görsel çeşitlilik yönünden bir dönüm noktası olmuş ve bunu kendinden sonraki kitaplarda takip etmiştir. İncelemesi yapılan kitaplarda 1910 yılı kitabında bir harita renkli ve 1992 yılı ve sonrası ders kitaplardaki tüm görseller renklidir. Eyyûbiler ve Memlûklere harita olarak yer veren kitaplar; 1952, 1974, 1977, 1997, 2000 ve 2005 yılı kitaplarıdır. Harzemşahlar'a harita olarak yer veren sadece 1977, 1997 ve 2005 yılı kitaplarıdır. 1977, 1995, 1997, 2000, 2012, 2018 ve 2019 yılı kitapları görsel çeşitliliği ve sayısı bakımından en çok görsele yer açan ders kitaplarıdır. Gelişen teknolojiye ve basım tekniklerine bağlı olarak ders kitaplarında görsel kullanımı ve kalitesi artmıştır.

Tablo 22

Konu İçerisindeki Görsel Öğelerin Nicel Analizi

	Oğuzlar	Büyük S.D.	Anadolu S.D.	Harzemşahlar	Eyyûbiler-Memlûkler
1910	-	-	1H	-	4R
1912	-	-	-	-	1H-6R
1931	-	1H	1H-1T	-	-
1942	-	1H-1R	1H-1Ş-11R	-	2R
1952	-	1H	2H-13R	-	1H
1974	-	1H-1R	2H-10R	-	1H-2R
1977	1Ş	3Ş-1H-2-M-2R	5Ş-2H-12R	1H	-
1981	1Ş	1Ş-1H-2R	1Ş-2-H-10R	-	3R
1985	1Ş-1H	2Ş-1H-2R	1Ş-3H-11R	-	-
1989	1Ş	3Ş-1H-2M-2R	5Ş-2H-10R	-	-
1992	-	1H-4M-3R	3H-16R	-	2R
1995-97	1Ş	1Ş-2H-4M-12R/2H-3M3P26R		1H-1M	2H
2000	1Ş	2H-11R	3H-19R	-	1H-4R
2005	1T	1H-11R	2H-10R	1H	1H-1M-2R
2012	-	1H-6Ş-1M-10R / 4H4Ş2M19R		-	1M
2018-19	1T	1H-1Ş-2M10R / 4H2Ş4M18R		-	3R

R: Resim, P: Portre, M: Minyatür, Ş: Şema, H: Harita, T: Tablo

4.5. Ders Kitaplarında Anlatım

Bu bölümdeki incelemelerde Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının yayınlamış olduğu “Taslak ders kitabı ve eğitim araçları ile bunlara ait e-içeriklerin incelenmesinde değerlendirmeye konu olacak kriterler ve açıklamalar” başlıklı kılavuzda yer alan *Dil, Anlatım ve Üslup* ile *Dil ve Anlatım Yönünden Uygunluk* başlıkları altındaki maddeler dikkate alınmıştır. İncelemesi gerçekleştirilen ders kitaplarındaki Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularının aktarımındaki; anlatım biçimleri, anlaşılabilirlik, tutarlılık, bağdaşıklık ve metinler arası ilişkiler üzerine inceleme yürütülmüştür.

4.5.1. Anlatım Biçimleri

Anlatım biçimleri: açıklayıcı, öyküleyici, tartışmacı ve betimleyici olmak üzere dört türe ayrılmaktadır. Bu anlatım biçimlerinin özellikleri kısaca şöyledir:

Açıklayıcı anlatım; herhangi bir durum ya da düşünce üzerine; bilgi vermeyi, öğretmeyi ve kapalı bir ifadeyi açmaya çalışır. Açıklayıcı anlatımının; tanımlama, örneklendirme, karşılaştırma, tanık gösterme ve kanıtlama olarak düşünceyi geliştirme teknikleri bulunmaktadır (Akbayır, 2020, s.107).

Öyküleyici anlatım; gerçek veya tasarlanmış bir olayı yazı ve söz ile anlatımına denilmektedir. Bu anlatım biçimi; giriş, gelişme ve sonuç olmak üzere üç ana unsur üzerine kurulmuştur (Ercilasun vd., 2007, s.273).

Tartışmacı anlatım (tartışmacı metin) düşünceyi geliştirme yollarını kullanarak yazarın bir konu hakkında verileriyle beraber öne sürdüğü iddiasını destekleyip karşı iddia ve iddiaları çürütmeye çalıştığı ve bunlarla konuyu sonuca bağladığı metin türüdür (Coşkun ve Tiryaki, 2011, s.64).

Betimleyici anlatım nesne ve mekanların çeşitli özellikleriyle göz önünde canlandırılması ve kelimelerle resim çizme sanatıdır (Karadağ, 2003, s.85).

Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları üzerine incelemesi gerçekleştirilen ders kitaplarında, sadece bir anlatım biçimi ile değil, yukarıda tanımları yapılan anlatım biçimleri ve düşünceyi geliştirme yollarından faydalanılarak bir anlatım gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Öyküleyici anlatım gerek giriş, gelişme ve sonuç bakımından gerekse kronolojik anlatımdan dolayı tarihi konuların anlatımına uygun bir anlatım biçimidir. Ders kitaplarında, siyasi tarih konularının aktarımında bu anlatım biçimi geniş ölçüde yer bulmuştur. İncelenen ders kitaplarında bu anlatım biçimine ek olarak gittikçe artan bir oranda diğer anlatım biçimlerinden faydalanılmıştır. Bu anlatım biçiminde tespit edilen en iyi örneklerden bazıları şunlardır:

“Selçukiler, Selçuk bin Dukak isminde bir reisin kumandasında Memalik-i İslamiye hududlarına geldiler. Din-i İslam-ı kabul eylediler. Türkistan’da Samaniler ile Tatarlar arasında meydana gelen savaşta Samanilere muavane eylediler. Selçuk vefat ettikten sonra oğulları Sultan Mahmud Sebük Tekin’in daveti üzerine Ceyhun Nehri’ni geçerek Afganistan’ın Nişabur taraflarına sakin oldular. Selçuklular Asyay-ı vustadan Memal-i İslamiyeye tecavüz eden Türkler arasında katl ve yağmadan içtinap eden, oldukça muntazam bir hükümet tesis eyleyen bir kabile oldu” (Ali Reşad, s.459).

“İmparator, Bizans ordusunu siperlere yerleştirdi. Alp Arslan’da karşısındaki kuvvetin savaş durumunu anlayınca ordusuna harp nizamı verdi. O gün Cuma idi. Cuma namazı kılınarak Ulu Tanrı’ya dualar edildi. Alp Arslan arkasına beyaz bir harmaniye giydi. Atının kuyruğunu da kendi elleriyle bağladıktan sonra at üstünde askerine gür sesiyle ateşli bir nutuk söyledi. Bu savaşta ya şehit veyahut gazi olmak istiyordu” (İnal & Ormancı, s.121).

“Melikşah saltanatının sonlarına doğru bizzat doğuya sefere çıktı. Maverâünnehir’i geçerek Talas boylarına, oradanda Özkent’e kadar geldi. Yolu üzerindeki bütün kale, şehir ve buradalardaki hükümdarları, Karahanlıların doğu koluda dahil Selçuklulara bağlandı. Böylece sınırlar doğuda Orta Asya’ya, Kuzey’de Kıpçak Bozkırlarına, güneyde Umman Denizi ve Yemen’e, batıda ise İstanbul kapılarına dayanıyordu” (Turhal, s.30).

“Kardeşinin ölümü üzerine, İstanbul’da bulunan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, uclarda Türkmenlerin de desteği ile Konya’ya gelerek ikinci kez tahta oturdu. Önce İznik İmparatoru ile anlaşma yaptı. Daha sonra Karadeniz ticaret yolunu tehdit eden Trabzon Rum İmparatorluğu’na sefer düzenledi. Trabzon Rum İmparatorunu yenerek kapanmış Karadeniz ticaret yolunu açtı. Güneye yöneldi, Antalya’yı ele geçirdi. Böylece Türkiye Selçukluları Akdeniz’e inmiş oldular” (Koprman vd., s.157).

Açıklayıcı anlatım biçimi, incelemesi gerçekleştirilen ders kitaplarında genellikle kültür ve medeniyet konularında tanımlama, örneklendirme ve karşılaştırma olarak geniş ölçüde yer bulmuştur. Bu anlatım biçiminde aktarılan metinlerden bazıları şunlardır:

“Divan: İdarî, mâlî, askerî her türlü kanunun uygulanması ve memleket meselelerinin çözümü divan denilen yürütme organının görevi idi. Divan’ın başkanı Vezir-i âzam idi. Ayrıca vezir rütbesinde dört üyesi daha vardı. Gerketiğinde divan toplantılarına hükümdar da katılabilirdi” (Köymen & Unal, s. 44).

“Gulam askerleri: Gulam kelimesi Farsça kul demektir. Küçük yaşta esir alınan veya toplanan çocuklar, gulam yetiştirme merkezlerine götürülüyorlardı. Burada askeri eğitimden geçiriliyorlardı. Bunlara memlûk da denilmişti. Memlûklara askeri eğitimden başka, idare ve saray protokol kuralları öğretiliyordu. Sultana en yakın birlikler olan hassa askerleri (Gulaman-ı Has) bu sistemin içinden yetiştiriyorlardı” (Turan & Ergezer, s. 131).

“Farabi; matematik, fizik, astronomi, mantık, psikoloji, siyaset alanlarında 160 kadar eser sahibidir. Aristo’nun hemen hemen bütün fikirlerini açıkladığı için ‘’ikinci öğretmen’’ lâkabı ile tanınmıştır. Eserlerinin çoğu Latinceye çevrilerek yüksek dereceli okullarda ders kitabı olmuştur” (Deliorman, s. 189).

“Divan-ı İnşa: Devletin iç ve dış yazışmalarını yürüten divandı. Başkanına tuğraî denirdi. Hükümdara ait yazılara hükümdarın tuğrasını çekerdi” (Okur vd., s.157)

Tartışmacı anlatım biçimi, incelenen ders kitaplarında diğer anlatım biçimlerine oranla daha az yer bulmuştur. Bu anlatım biçimine kitaplar genellikle karşılaştırma yapıldığında ve

dolayısıyla da yazarın bir başka bir düşünceye karşı kendi düşüncesini savunduğu durumlarda yer verilmiştir:

“Çoktan tarihin derinliğine gömülmüş olan Bizans’ı diriltmek hayaline kapılanlar görüldü. I. Dünya Savaşından sonra, Yunanistan, Avrupa’nın da desteğiyle Anadolu’yu ele geçirmeye kalkıştı. Bu defa da Kılıç Arslanlar, Yıldırım, Fatihler gibi, Mustafa Kemal Paşa ve onun buyruğunda bütün Türk milleti şahlandı. Milyonlarca şehidin kanı pahasına kazanılmış ve korunmuş olan Anadolu, kutsal bir vatan toprağı olarak, Ay-yıldızlı bayrağımızın gölgesinde kalmaya devam etti” (Deliorman, s.224).

“Müslüman olan milletlerin sanatlarında meydana gelen değişikliğe en büyük etken, Türk sanatı olmuştur. Fakat Batılılar Türk sanatını, İslam sanatı arasında küçük bir şube olarak göstermişlerdir. Sanat tarihinde Türk’ün hakkı verilmemiştir. Bunda belki bizim de ihmalimiz olmuştur. Türk milleti kendi sanat büyüklüğünü kitaplarda değil, hâlen ayakta duran abide ve eserlerde göstermeye çalışmıştır” (Turan ve Ergezer, s. 129).

Betimleyici anlatım biçimi, incelemesi gerçekleştirilen ders kitaplarında genelde mimari ve sanat konularının anlatımında kullanılmış olmakla birlikte, bir hükümdarın özellikleri (iç portre) ve devletin önemi üzerine tespitler yürütülürken de bu anlatım biçiminden faydalanılmıştır. Bu anlatım biçiminde tespit edilen metinlerden bazıları şunlardır:

“Adaleti ve dindarlığı ile tanınmış olan Tuğrul Bey, zekâsı ve siyasi görüşlerindeki isabetletle de ailesi içinde seçkinleşmişti. Bu sebeple Selçuklu ilk sultanı olmuş ve 25 yıl saltanat sürmüştür. İdaresi zamanında Büyük Selçuklu İmparatorluğunun sarsılmaz bir siyasi teşekkül olarak gelişmesini sağlamıştır. Bu bakımdan Sultan Tuğrul Bey, Türk ve İslam tarihinde müstesne bir yer tutmaktadır” (Kafesoğlu & Deliorman, s. 60).

“Türkler yerli sanat unsurlarından istifade etmekle beraber bilhassa millî zevklerini sanat eserlerinde çok canlı, çok hususi bir surette göstermişlerdir. XI. asır başında Radkan’da yapılmış olan bir kule şeklinde türbe vardır ki üstünde kûfi yazısı ile yazılmış kitabelerden de Türklere ait olduğu anlaşılmaktadır” (TTK, s. 234).

“Türkiye Selçukluları mimari eserleri arasında, sıkça türbe ve kümbetlere rastlanır. Bunlardan dört duvarının üstü kubbeyle örtülü olanlara türbe; duvarları silindir veya çokgen; çatıları da konik veya pramit şeklinde olanlarına da kümbet denir” (Maden vd., s. 197).

“Bunların belli başlıları medrese, medrese cami, tuğla, kümbet mimarisi, çift kubbe inşaatı, silindir biçiminde, bazan yivli, yüksek ve ince minare tipi, demet sütun, sivri kemer, pencerelerinin katlar halinde sıralanması, kubbe yapımında Türk üçgenleri, dikdörtgen veya beş köşeli mihraplardır” (Deliorman, s. 235).

4.5.2. Metinler Arası İlişkiler

Tarihin genel anlamda kronolojik olarak anlatılması, tarihi konuların anlaşılabilirliği için önemlidir. Bu bölümde incelemesi gerçekleştirilen ders kitaplarındaki konuların bütünlüğü üzerine inceleme yürütülmüş ve bazı metinler arası bağlayıcılığı olmayan dolayısıyla da kopuklukların meydana geldiği durumlar tespit edilmiştir. Bu kopukluklar paragraf geçişlerinde olduğu gibi konuların yerlerinin değiştirilmesinden ve farklı konuların ilgisiz yerlerde aktarımından kaynaklıdır. Metinler arası bağlayıcılığı engelleyen ve bariz bir şekilde kendisini gösteren durumlar şunlardır:

Orta Zamanlar (1931) kitabında ekonomik ve ticari faaliyetler medeniyet konularının arasında farklı yerlerde anlatılmıştır. Dolayısıyla ekonomik ve ticari faaliyetler bir bütün olarak aktarılmamıştır.

Tarih Lise II (1977) kitabında Anadolu Selçuklu Devleti’nin kuruluş yılları ve Süleyman Şah Dönemi gelişmeleri, Büyük Selçuklu Devleti tarihi konuları içerisinde Melikşah Dönemi konuları arasında yer bulmuştur. Ders kitabı, Anadolu Selçuklu tarihi konularına bir sonraki ünite de *Süleyman Şah’tan Sonra Anadolu* başlığı altında başlamıştır. Dolayısıyla konunun farklı yerde olmasından kaynaklı olarak konuların doğal akışında kopukluk yaşanmıştır.

Tarih Lise II (1981) kitabında Anadolu beylikleri Süleyman Şah dönemi aktarıldıktan sonra açıklanmıştır. Dolayısıyla Anadolu Selçukluları konusu içerisinde bütünlük kalmamıştır. 1981 yılı ve öncesi incelenen ders kitaplarında Haçlı Seferleri hem ayrı bir bölümde hemde konularda geçtiği ölçüde yer alırken 1995 yılı ve sonrasındaki kitaplarda Anadolu Selçuklu tarihi konuları anlatılırken, ayrı bir bölüm oluşturularak Haçlı Seferleri anlatılmış ve sonrasında yeniden Anadolu Selçuklu tarihi konularına dönmüştür. Dolayısıyla siyasi tarih konularının anlatımında kopukluklar yaşanmıştır.

Tarih II (1985), *Tarih Lise II* (1989) ve *Tarih Lise I* (1992) kitaplarında Malazgirt Savaşı, Büyük Selçuklu tarihi konuları arasında değil, *Türkiye Tarihi* ünitesinde *Anadolu'ya İlk Türk Akınları* bölümünde anlatılmıştır. Dolayısıyla Büyük Selçuklu tarihi konuları anlatılırken Alp Arslan Dönemi konularının akışında kopukluk yaşanmıştır. *Tarih II* (1985) kitabında Memlûkler tarihi konuları içerisinde yer alan Elbistan Savaşı, bu konu içerisinde değil Anadolu Selçuklu Devleti tarihi konuları arasında aktarılmıştır. Bu nedenden dolayı öğrenciler Anadolu Selçuklu tarihi konularına yönlendirilmiştir. Ayrıca savaşın tarafları genel anlamda Moğollar ve Memlûklerdir. Dolayısıyla bu yönüyle de Anadolu Selçuklu tarihi konularına yönlendirilmesi şaşırtıcı bir durumdur. *Tarih Lise II* (1989) kitabında Anadolu Selçuklu medeniyeti konuları arasında Taşra teşkilatı konusu, ordu teşkilatından sonra anlatılmıştır. Dolayısıyla idari teşkilatlanma konuları içerisinde kopukluk yaşanmıştır.

Tarih Lise II (1985) ve *Tarih Lise II* (1989) kitaplarında Anadolu Selçuklu tarihi konuları anlatılırken, Haçlı Seferleri ile ilişkisi olan konularda öğrenci *Orta çağ Avrupa tarihi* konularının yer aldığı üniteye yönlendirilmiştir. Dolayısıyla Anadolu Selçuklu tarihi konularının akışında kopukluklar yaşanmıştır.

Lise Tarih 1 (2000) kitabında eğitim ve bilim konuları içerisinde bulunması gereken medreseler de eğitim faaliyetleri, mimari konuların yer aldığı bölümde anlatılmıştır. Dolayısıyla eğitim ve bilim konularında kopukluk yaşanmıştır. *Lise Tarih 1* (2000) kitabında Anadolu Selçukluları medeniyeti içerisinde saray teşkilatının Büyük Selçuklular

ile aynı olduğu belirtilerek öğrenciler bu konunun daha öncesinde yer aldığı sayfaya yönlendirilmiştir. Dolayısıyla idare teşkilatı konusunda kopukluk yaşanmıştır.

Ortaöğretim Tarih 9 (2012) kitabında Sultan Alaâddin Keykubat Dönemi konusunun ardından kültür ve medeniyet konuları anlatılmıştır. Akabinde tekrar siyasi tarih konularına dönülerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılma ve yıkılış süreci anlatılmıştır. *Ortaöğretim Tarih 10* (2019) kitabında Sultan II. Kılıç Arslan Dönemi'nden itibaren Anadolu'nun Türkleşmesi, kültür ve medeniyet konuları ve Haçlı Seferleri anlatılmıştır. Anadolu Selçuklu siyasi tarih konularının geri kalanı bulabildiği ölçüde Moğol istilası konuları arasında anlatılmıştır. Dolayısıyla siyasi tarih konularının anlatımında kopukluklar yaşanmıştır.

4.5.3. Tutarlılık, Bağdaşıklık ve Anlaşılabilirlik

Bu bölümde bir paragrafta içeriğin akıcılığı ve bütünlüğü açısından gerekli olan bağdaşıklık ve tutarlılık üzerine inceleme yürütülmüştür. Tutarlılık, metindeki anlamsal-mantıksal uyum, yani bütünlüktür. Tutarlılık; ekler, sözcükler ve cümleler arasında bağlantı kurulmasıdır (Akbayır, 2020, s. 108-109). Eğer bu tanıma uygun olarak bir metin oluşturulmazsa kopukluklar meydana gelir ve dolayısıyla da anlaşılabilirlik ortadan kalkar. Bağdaşıklıkta, cümleler dil bilgisi açısından düzgün bile olsalar anlamları arasında bir bağlantı, bir bütünlük yoksa, tutarlı bir anlam çıkarmak olanaksızdır (Akbayır, 2020, s. 108). İncelemesi gerçekleşen kitaplarda, genel anlamda tarihi olayların anlatımında neden-sonuç bağlamından çıkıldığında bu öğeler tespit edilmiştir. Özellikle bazı konuların geniş ve çetrefilli olduğu durumlarda aşırı ölçüde özete ya da genellemeye kaçılmıştır. Bundan dolayı da anlatımda bağdaşma ve tutarlılıktan uzaklaşmıştır. Anlatım bozukluğu yaşanan metinlerden bazı örnekleri şunlardır:

“Melikşah'ın yerine geçenler zamanında Haçlı Seferleri başladı. Bâtini karışıklıklarına saltanat kavgalarına eklendi. Devletin birliği kayboldu. Haçlıların Kudüs, Antakya ve Urfa'da hükümet

kurmalarına sebep Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflamış olmasından başka sebep gösterilemez" (Mansel, vd., s. 64).

"Alp Arslan'ın oğlu Melikşah zamanında Selçuklu Devleti'nin sınırları, Adalar Denizi kıyılarından Ceyhun nehrine kadar genişledi. Karahanlılar ve Gazneliler de Selçuklulara bağlandı. Arslan Yabgu'nun torunları, yani Kutalmış'ın oğulları ile birçok Oğuz beyleri, Anadolu'nun fethi için gönderildiler. Bunlar Adalar Denizi ve Boğaziçi'ne kadar olan yerleri fethettiler. Anadolu ova, vadi ve yaylaları Oğuzlar (Türkmenler)la dolup taşı" (Koprman, vd., s.100).

"Rum Selçukileri salıpyan ile pek çok uğraştılar. Bilhassa Kılıç Arslan'ın Ehl-i Salip ile mücadelesi pek meşhurdur. Bu hükümetlerden dokuzuncusu olan (Alaâddin Keykubat) Ertuğrul Gazi'ye Karacadağ ve Söğüt arazisini temin etti (H. 630). Osman Gazi'ye menşur-u emaret gönderen on üçüncü ve sonuncu hükümdar olan Alaâddin Keykubat bin Feramuz, Moğol hakani (Gazan) tarafından hal edildi (H. 699). Rum Devlet-i Selçukiyesi memalikiyesi birçok emirata taksim olundu. Devlet-i Osmaniye bu emiratlardan biri idi" (Ali Reşad, s. 468).

Ders kitaplarında genellikle bu anlatım bozuklukları, konuların özetlenmeye çalışılmasında ve farklı konuların bir araya getirilmesinde görülmüştür. Bu bozukluklar; Büyük Selçukluların Kuruluş Dönemi, Fetret Dönemi, Anadolu Selçukluların Gerileme Dönemi ile Harzemşahlar, Eyyûbiler ve Memlûk tarihi konularının anlatımında yaşanmıştır. Anlaşılabilirlik ve ders kitaplarındaki anlatımın genel durumu kısaca şöyledir. 1910 ve 1912 yıllarına ait ders kitaplarında gayet açık ve anlaşılır bir Osmanlıca matbu metin kullanılmıştır. 1931 ve 1942 yıllarına ait kitaplarda noktalama ve kelimelerin yazılışı hususunda bazı sorunlar yaşanmıştır. Bunun nedenini 1928 yılı Harf Devrimi'nin oturtulmaya çalışılması olarak söylemek mümkündür. 1952 yılı kitabından itibaren bu sorunlar ortadan kalkmaya başlamıştır.

İncelemesi gerçekleştirilen ders kitaplarında kronolojik olarak, dilde sadeleşmeye gidilmiş ve Türkçeye geçmiş yabancı kelimelerin (özellikle Farsça ve Arapça) yerlerini Türkçe kelimelerin aldığı görülmektedir. Tarihi terimler (gûlam, ikta, emir-i arz vb) başlangıçtan

itibaren muhafaza edilerek oldukları şekli ile kalmıştır. 1952 yılı ve sonrasındaki kitaplarda terimler üzerinde durularak açıklanmış ve metin içinde renkleri koyulaştırılmıştır.

Anlatım bozukluğu olmayan metinler; lise düzeyi öğrencilerden beklenen okuduğunu anlama, yorumlama ve sentezlemeye uygun olarak hazırlanmıştır. Anlatım biçimi olarak, tarihin doğasında var olan öyküleyici (hikayeci) anlatım biçimi yoğun bir şekilde kendini göstermektedir. Bilimsel tarih yazımı gereği neden-sonuç bağlamında gelişmelerin aktarımı kronolojik olarak artan oranda 1997 yılı kitabına değin gelişmiş olup 2000 ve sonrası yılların kitaplarında bu tutum azalmıştır. 2005 yılı ve sonrası ders kitaplarında, tarihi konuların bilimsel tutum içinde anlatılması azalmıştır. Bu dönemden itibaren değerlendirme, yorum ve tespite yönelik anlatım ağırlık kazanmıştır.

4.6. Yabancı Ders Kitaplarında Selçuklular

Bu bölümde Selçuklu coğrafyasında yer alan bazı ülkelerin tarih ders kitaplarında Büyük Selçuklu tarihi konularının öğretimi üzerine inceleme yürütülmüştür. Tarih ders kitaplarında içerik olarak hangi konulara yer verildiği, önemli gelişmelerin nasıl aktarıldığı, konuların nasıl bir imaj ile öğretildiği ve konuların hangi başlıklar altında anlatıldığı gibi soruların cevapları aranmıştır. Azerbaycan dışındaki ülkelerin orta okul ve lise düzeyi tarih ders kitaplarında, tarihi konular kronolojik olarak birbirlerini bütünleyicidir. Bu ülkelerde, ortaokullarda okutulmaya başlayan tarih dersleri, lise döneminin sonuna değin bir sıra halinde devam etmektedir.

Tablo 23

İncelenen Yabancı Ders Kitapları

Kitabın Adı	Basım Yılı	Yayın Yeri	Yazarı	Yayınevi
Özbekistan Tarihi 7	2013	Taşkent	Muhammedjanov vd.	Bosh Tahririyatı.
Azerbaycan Tarihi 10	2017	Bakü	Aliyev vd.	Eğitim Bakanlığı.
Arap İslam Tarihi	2017	Bağdat	İsra Tevfik	Eğitim Bakanlığı.
Tarih-i İran ve Dünya	2013	Tahran	Salimi vd.	Ders Kitabı Yay.
Türkmenistan'ın Tarihi 8	2016	Aşkabat	Orazpolat Ekayev	Devlet Neşriyatı.

Tablo 24

Yabancı Ders Kitaplarında Selçuklu Tarihi Konularının Nicel Analizi

Ülke	Sayfa Aralığı	Konunun Sayfa Sayısı	Kitabın Sayfa Sayısı	Konunun Kitaba Oranı
Azerbaycan	77-80	4	200	%2,00
İran	148-151	4	208	%1,92
Türkmenistan	35-69	35	260	%13,46
Irak	80	0,5	100	%0,50
Özbekistan	85	0,5	160	%0,31

4.6.1. Azerbaycan Tarih Ders Kitaplarında Selçuklular

Azerbaycan, Büyük Selçuklu coğrafyasının bir bölümünü oluşturan Kafkas Bölgesi devletleri arasında yer almaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti eğitim sistemi üzerine bakıldığında ilkokul 1-4. sınıfları, ortaokul 5-8. sınıfları ve lise 9-11. sınıfları kapsamaktadır (Savaş, 2009: 274). Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerinin yer aldığı tarihi konular, lise düzeyi okullarda 10. sınıflara okutulan *Azerbaycan Tarih 10* ve ortaokul düzeyi okullarda 7. sınıflara okutulan *Umumi Tarih 7* ders kitabında yer almaktadır. *Azerbaycan Tarih 10* kitabının kapsamını Orta çağın başlangıcından 18. yüzyıla değin olan Azerbaycan tarihi konuları oluşturmaktadır. Kitapta Selçuklu tarihi konuları arasında Büyük Selçuklu Devleti ve bakiyesi devletlerinden sadece İlidenizliler yer almaktadır.

Büyük Selçuklu tarihi konuları *Azerbaycan ve Selçuklular* başlığı altında anlatılmıştır. Selçuklu tarihi konuları neden-sonuç bağlamından ve kronolojiden uzak olarak aktarılmıştır. Konunun başlangıcında Azerbaycan üzerine şu hususlar belirtilmiştir: “Azerbaycan’ın Asya’dan Avrupa’ya kadar geniş alanları birleştiren Selçuklu İmparatorluğu’na boyun eğmesinin ardından, tek millet oluşturma süreci sona ermiştir. Azerbaycan, Selçuklu İmparatorluğu’na bağlılığı sırasında en önemli siyasi, ekonomik ve kültürel merkezlerden birisi haline gelmiştir” (Aliyev vd., 2017, s. 77). Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluş süreci *Azerbaycan’ın Büyük Selçuk İmparatorluğunun terkbine dahil olması* başlığı altında anlatılmıştır. Oğuz Yabgu Devleti, Selçuk Bey Dönemi gelişmeleri, Arslan Yabgu Dönemi gelişmeleri, Serahs, Nesa ve Dandanakan savaşları kitapta yer almamıştır. Bu konu da ilk olarak Azerbaycan’ın Türkleşmesi üzerine bilgi verilmiş ve akabinde şu cümleler aktarılmıştır. “XI. asrın ortalarında merkezi Asya’dan Aralık Denizi’ne, Derbent Geçidi’nden İran Körfezi’ne kadar geniş bir arazide Büyük Selçuklu İmparatorluğu tesis etmiştir. Selçukların adı Oğuz Türklerinin Kınık boyundan olan ve X. asırda İslam dinini kabul eden Türk Serkerdârı Selçuk’dan gelmiştir” (Aliyev vd., s. 77).

Tuğrul Bey’in emri ile Çağrı Bey’in keşif akınına çıktığı, Bizans askerlerini yenerek Van Gölü çevresini, Nahçıvan’ı ve Azerbaycan’ı nezaret altına aldığı belirtilmiştir. Büyük

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu şöyle aktarılmıştır. “Horasan’da sakin olan Selçuklular 1038 yılında merkezi Nişabur olan ilk Selçuklu Devleti’ni kurdular. Tuğrul Bey, 1040’ta sultan ilan edildi. Merv’de kurultay toplanarak doğuda ve batıda yeni seferlere karar verildi. Selçuklu Devleti’nin başkenti 1043’te Nişabur’dan Rey’e taşındı” (Aliyev ve diğerleri, s. 78). Dandanakan Savaşı, Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluşunda önemli bir hadisedir. Ders kitabında yer almaması bir eksiklik olarak kendisini göstermiştir. İbrahim Yınal’ın Batı İran ve Güney Azerbaycan topraklarını ele geçirdiği, Kutalmış’ın Hazar Denizi’nin güney bölgelerini aldığı ve akabinde de Şeddâdiler ile birleşerek Bizans ordularına karşı başarılı seferlere çıktığı belirtilmiştir. Pasinler Savaşı kastedilerek “1048’de Selçuk-Azerbaycan askerlerinin” Doğu Anadolu’da başarılı seferler icra ederek Bizans’a ciddi darbe indirdikleri vurgulanmıştır.

Şekil 20. Aliyev, T., Ağalarov, P., Quliyev, N., Qasimov, E., Babayev, F., Hüseyinov, E., Asedov, K., & Memmedov, R. (2017). *Azerbaycan Tarixi 10*. Bakü: Şark-Garp.

Selçukluların Azerbaycan’ı ele geçirmesi şöyle açıklanmaktadır: “Azerbaycan’da yaşayan ahali Selçukların soydaşlarıydılar. Selçukların Azerbaycan’a seferleri sırasında Azerbaycan’da vahid (güçlü-düzgün) devlet yoktu. Yerli halk; Ermeni, Gürcü ve Bizans feodallerine karşı Selçukluları müttefik biliyordu” (Aliyev, s. 78). Bu tespitlerden sonra Emir Karatekin’in Şirvanşahlar’a son verdiği belirtilmiştir. Selçukluların Yakın ve Orta Doğu’da sosyal, iktisadi, medeni ve siyasi olarak mühim rol oynadıkları, Haçlılara karşı Türk

ve İslam dünyasına hizmet ettikleri ve Güney Kafkasya'nın Türk ve İslam âmili olmalarını sağladıkları açıklanmıştır.

Alp Arslan Dönemi, Malazgirt Savaşı, Melikşah Dönemi, Fetret Dönemi yer almamıştır. Dolayısıyla Büyük Selçuklu tarihi konuları eksik olarak aktarılmıştır. Lise düzeyi ders kitabında yer almayan bu konular; ortaokul düzeyi, *Azerbaycan Tarihi 7* kitabında, geniş ölçüde yer bulmuştur. İncelemesi gerçekleştirilen lise düzeyi ders kitabında Selçuklu tarihi konularının ağırlık noktasını; Azerbaycan'ın Türkleştirilmesi ve Azerbaycan üzerinden Selçukluların anlatılması oluşturmaktadır. Kitapta Büyük Selçuklular üzerine yer alan görseller metinler ile bağlantılıdır. Görsel olarak; Tuğrul Bey'i resmeden bir minyatür, Sultan Alp Arslan, Selçuklu arması olan çift başlı kartal, Büyük Selçuklu haritası, Dandanakan Savaşı'nı resmeden minyatür, Emir Karatekin, Selçuklu altın sikkeleri ve Selçuklu Haçlı mücadelelerinden temsili bir resime yer verilmiştir. Selçuklular üzerine okuma parçası yer almamıştır. Ölçme ve değerlendirme soruları; konu-sonu ve ünite-sonu olarak yer almıştır. Kültür ve medeniyet konuları, ayrı bir ünite de tüm konuları kapsayacak şekilde aktarılmıştır.

4.6.2. Irak Tarih Ders Kitaplarında Selçuklular

Irak, Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sahasında yer almış bir devlet olmakla beraber, Selçuklu bakiyelerinden Irak Selçukluları, Zengiler ve Beyteginliler atabeyliklerine de ev sahipliği yapmış bir coğrafyada yer almaktadır. Irak eğitim sistemi üzerine bakıldığında; ilkokul 1-6. sınıfları, ortaokul 7-9. sınıfları lise ise 10-12. arası sınıfları kapsamaktadır (Irak Babil Üniversitesi, 2021). Irak tarih ders kitapları içerisinde, ortaokul 8. sınıflarda okutulan *Arap İslam Tarihi* adlı ders kitabında “Abbasiler Dönemi içerisinde” bir paragraf kadar Selçuklular anlatılmıştır. Yaklaşık Irak tarihinin iki asırlık dönemini teşkil eden Selçuklular üzerine bir paragraflık yer ayrılması konunun anlaşılması için yeterli değildir. Kitabın kapsamını, İslam'ın ortaya çıkışından itibaren Endülüs İslam Devleti tarihi konuları oluşturmaktadır.

Selçuklu tarihi konuları “*Irak’ta Selçuklu Hâkimiyeti H.447 (M.1055) – H. 590 (M. 1193)*” başlığı altında anlatılmıştır. Selçukluların menşei, devletleşme süreci ve Irak’ın Selçuklular için ne anlam ifade ettiği konuları belirtmeden, “1055 yılında Irak’ta Selçuklu hâkimiyeti başladı” cümlesi ile konuya başlanmıştır. Selçukluların, Büveyhîlerin siyasi ve iktisadi politikalarını Irak’ta devam ettirdikleri vurgulanmıştır. Malazgirt Savaşı konusunda, Bizans Devleti’nin İslam dünyasına saldırdığı ve bu saldırıya Selçukluların karşılık vererek onları 1071 yılında Malazgirt Savaşı’nda yendikleri belirtilmiştir. Akabinde, Haçlıların Yakındoğu’da görüldüğü açıklanmıştır. Selçukluların Irak’taki egemenliklerinin son bulması şöyle aktarılmıştır. “Irak’ta Selçuklu egemenliğinin sona ermesine gelince, Halife el Nâsır-Lidînillâh’ın elindeydi. Yıl H.590” (M.1193) (Tawfiq, 2017, s.80). Selçuklu sultanları ya da idarecileri kitapta geçmemektedir. Dolayısıyla öğrencilerin Selçuklular üzerine yeterince bilgi sahibi olma imkanları yoktur. Selçuklu tarihi konularında, Malazgirt Savaşı hariç olumlu bir izlenime rastlanılmıştır. Önemli gelişmelerin birçoğuna değinilmemiştir. Selçuklular üzerine görsel ya da okuma parçası yer almamıştır. Ölçme ve değerlendirme olarak, ünite-sonu değerlendirmede bir eşleştirme sorusunda Selçukluların geçtiği görülmektedir. Kültür ve medeniyet konularında, genel anlamda İslam medeniyeti konuları aktarılmıştır.

4.6.3. İran Tarih Ders Kitaplarında Selçuklular

İran; Büyük Selçuklu Devleti’nin doğrudan doğruya kurulduğu, Merv haricindeki Nişabur, Rey ve İsfahan şehirleri ile Selçuklulara başkentlik yapmış ve Kirman Selçukluları gibi bakiyesi devletlerin merkezi olmuş bir coğrafyada yer almaktadır. İran eğitim sistemi üzerine bakıldığında ilkokul 1-6 sınıfları, ortaokul 7- 9. sınıfları ve lise 10-12. sınıfları içermektedir (Çelik & Çelik, 2018, s. 241). İran tarih ders kitaplarında Selçuklu tarihi konuları ortaokul 8. sınıflarda okutulan *İran ve Dünya Tarihi I* kitabında yer almıştır. Kitabın kapsamını tarih metodolojisi konuları, İlk çağ uygarlıkları, İslam tarihi ve Safevilere kadar olan İran tarihi konuları oluşturmaktadır. Selçuklu tarihi konuları, *İslamiyet’in ortaya*

çıkışından Safevilere başlıklı bölümde *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu* başlığı altında anlatılmıştır.

Selçukluların coğrafyaya gelişi, menşei, Selçuk Bey ve Arslan Yabgu dönemi gelişmeleri ders kitabında yer almamıştır. Selçuklu Devleti'nin kuruluşu şu şekilde geçmektedir. “Gazneli Sultan Mahmud’un ölümünden sonra Gazne sarayındaki kargaşalar ve Sultan Mesut’un etkisiz politikaları nedeniyle Selçuklular güçlerini ve topraklarını arttırma fırsatı buldular ve Horasan’a hâkim oldular” (Salimi vd., 2013, s. 148). Nişabur’un önemli konumu nedeniyle burada Selçuklu hâkimiyetinin başlaması önemli bir olay olarak gösterilmiştir. Nişabur’un Selçuklulara geçmesi üzerine Sultan Mesut’un harekete geçtiği ancak Tuğrul Bey komutasındaki orduya Dandanakan’da yenildiğini belirtilmiştir. Dandanakan Savaşı’nın sonuçları konusunda, Gaznelilerin Horasan’daki egemenliklerinin sona erdiği, Tuğrul Bey’in padişah olduğu ve Nişabur’a gelerek tahta çıktığı açıklanmıştır.

Tuğrul Bey Dönemi gelişmeleri yüzeysel anlatılmıştır. Tuğrul Bey’in, “hâkimiyetini meşrulaştırmak için Abbasi halifesinin desteğini aradığı” belirtilmiştir. Tuğrul Bey’in “İranlıların yeteneklerini saha kullandığı” ayrı bir cümle ile vurgulanmıştır. Selçuklu aşiretlerinin önderliğinde devletin geniş topraklara sahip olduğu ve güçlü bir devlet konumuna yükseldiği açıklanmıştır. İran coğrafyasının Selçuklulara geçişi şöyle aktarılmaktadır. “Tuğrul Bey Dönemi’nde, Horasan’dan sonra İran’ın orta, batı ve güney bölgeleri de Selçuklu topraklarına katıldı” (Salimi vd., s. 148). Tuğrul Bey’in önde gelen vezirinin Amidü’l-mülk Kündüri olduğu belirtilmiştir.

Diğer dönemlere oranla Alp Arslan Dönemi konularının üzerinde durulmuştur. Bu dönem *Alparslan ve Roma İmparatorluğu’na karşı zafer* başlığı altında anlatılmıştır. Kitapta, Alp Arslan’ın hedefinin Selçuklu sınırlarını genişletmek olduğu tespiti yapılmıştır. Kronolojiden uzak olarak, devletin ulaşmış olduğu sınırlar, Malazgirt Savaşı’ndan önce yer almış ve şöyle aktarılmıştır. “Sınırlar doğu da Seyhun Nehri’nden batıda Akdeniz kıyılarına kadar uzanıyordu. Bu İslam’ın yükselişinden sonra İran’da kurulan bir devletin ulaşmış olduğu en

geniş sınırlardır. Bundan dolayı tarihçiler Selçuklulardan, Selçuklu İmparatorluğu olarak söz ederler” (Salimi vd., s.148).

Malazgirt Savaşı’nın önemli bir olay olduğu vurgulanmıştır. Bu savaşın nedeni, Bizans’ın, Selçuklu işgali altında bulunan Anadolu topraklarını geri almak istemesi gösterilmiştir. Malazgirt Savaşı’nın 1071 yılında Türkiye’nin Malazgirt bölgesinde yapıldığı, Bizans ordusunun yenildiği ve İmparator Romen Diyojen’in esir alındığı belirtilmiştir. Bu gelişmenin, “İslam’ın ve Farsçanın Anadolu’da daha fazla yayılmasını sağladığı” çıkarımı yapılmıştır. Bu sözlerin ardından bir dipnot düşülmüştür. Dipnotta, Malazgirt Savaşı’ndan sonrası kastedilerek Anadolu üzerine şu husus belirtilmiştir. “Anadolu Selçukluları olarak bilinen Selçukluların bir kolu hüküm sürmüştür. O zamanlar Anadolu Bölgesi Rum olarak adlandırılıyordu. Çünkü bu bölge uzun süredir Roma’nın bir parçasıydı” (Salimi vd., s. 148).

Melikşah Dönemi *Melikşah ve Nizamü’l-mülk, Selçuklu hakimiyetinin zirvesi* başlığı altında anlatılmıştır. Bu dönem genel tespitler üzerinden anlatılmıştır. Tuğrul Bey tarafından kurulan devletin, “Melikşah Dönemi’nde gücünün ve etki alanının zirvesine ulaştığı” belirtilmiştir. Melikşah’ın önde gelen veziri İranlı Nizamülmülk’ün yardımıyla hükümetin temellerini güçlendirdiği vurgulanmıştır. Melikşah’ın Anadolu’ya ve Şam’a özel bir ilgisinin olduğu ve hâkimiyetini buralarda sürdürmeye ve genişletmeye çalıştığı” açıklanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Melikşah’ın göçmen Türk gruplarından faydalanarak sınırları korumak amacıyla onları Anadolu’ya yerleştirdiği belirtilmiştir (Salimi vd., s. 149).

Selçuklu-Abbasi ilişkileri yerici bir ifade ile şöyle açıklanmıştır: “Melikşah Dönemi’nin önemli olayları arasında Abbasi halifeleriyle yüzleşmesi de vardı. Kendilerini Abbasi Halifeliği’nin Büveyhîlerden kurtarıcısı olarak gören Selçuklular, halifelerin politikalarına tam olarak uymalarını istemişlerdir” (Salimi, vd., s.149). İsfahan’ın bu dönemde başkent olduğu, Nizamülmülk’ün önderliğinde bu şehirde büyük ve güzel binalar inşa edildiği belirtilmiştir. Nizamülmülk üzerine şu ifade yer almıştır: “Nizamülmülk Selçuklu başarısının önemli bir parçasıdır. Bu dönemin başarısı; ülkenin işlerini fiilen kontrol eden Nizamülmülk gibi büyük bir adamın inceliği ve yeterliliğinden kaynaklanıyordu” (Salimi,

vd., s. 149). Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Nizamülmülk'ün ön plana çıkarıldığı tespitini yapmak mümkündür. *İsmail'iler Dağların Hükümdarı* başlığı altında Bâtıniler meselesi aktarılmıştır. Bu konu Selçuklular üzerinden değil, Bâtıniler üzerinden açıklanmıştır. Bâtınlığın güçlü bir dini-siyasi akım olduğu, İran'da ortaya çıktığı, Hasan Sabbah önderliğinde yayıldığı ve Selçuklulara karşı güçlerini arttırmaya çalıştıkları belirtilmiştir.

Şekil 21. Javadian, M., Khair Andish, A., Alavi Kia, M.A., Abbasi, J., Fazeli, T., Farahman, F., & Salimi, H. (2013). *Tarih-i İran ve Dünya 1* (14. Baskı), Tahran: Ders Kitabı⁹

Büyük Selçuklu Devleti'nin Fetret ve Sultan Sencer Dönemi konuları, *Selçuklu hakimiyetinin sonu ve yıkılma nedenleri* başlığı altında anlatılmıştır. Bu dönem üzerine şu ifadeler yer almıştır. “Melikşah ve Nizamülmülk vefat ettikten sonra devlet hızla zayıfladı. Hanedan mensupları arasındaki çekişmelerden kaynaklı, iktidar birkaç kola bölündü” (Salimi vd., s. 150). İktâ ve atabeylik usulünün bu bölünmeyi ve yıkılışı hızlandırdığı belirtilerek, bu usullerin olumsuz tarafları açıklanmıştır. Atabeylerin esas görevinin melikleri eğitmek olduğu belirtilmiş ve akabinde onların zamanla melikleri saf dışı ederek yönetime geçtiği ve devlet zayıflayınca da bağımsız oldukları aktarılmıştır. “İktâ,

⁹ Haritada bazı nehirler yer alırken bazıları (Fırat, Dicle, Seyhun, Ceyhun) yer almamıştır. Trabzon Rumları ayrı tutulmamıştır. Filistin ve Hicaz Bölgesi, Selçuklu sınırlarında gösterilmemiştir. Marmara Denizi, Van Gölü ve Urmiye Gölü kara olarak yer almıştır. Mekkân Bölgesi (Pakistan dahil) ve Aral Gölü'nün doğu ve batı tarafları Selçuklu sınırlarına dahil edilmemiştir.

Selçuklular tarafından maaş yerine askeri komutanlara verilen arazi parçasıydı. Bu usul bir yandan Selçuklu yönetimine karşı bağımlılıkları azaltırken diğer yandan da halkın muhalefetliğini ve memnuniyetsizliğini arttırmaya zemin hazırlamıştır” (Salimi vd., s. 150).

Şekil 22. Javadian, M., Khair Andish, A., Alavi Kia, M.A., Abbasi, J., Fazeli, T., Farahman, F., & Salimi, H. (2013). *Tarih-i İran ve Dünya 1* (14. Baskı), Tahran: Ders Kitabı.

Ders kitabında yer alan Sultan Sencer ve İranlı Şair Muizzî’yi resmeden Moğol stili ile yapılmış bu minyatürde, Sultan Sencer’in bilimsel çalışmalara katıldığı, bilim insanlarını ve şairleri himaye ettiği resmedilmiştir. Bilime verilen değeri göstermesi bakımından görsel seçimi son derece yerinde olmuştur.

Sultan Sencer’in Melikşah’tan sonra en ünlü Selçuklu hükümdarı olduğu, taht için yapılan çatışmalardan sonra Merv’i başkent yaptığı ve Selçuklu birliğini sağlamaya çalıştığı belirtilmiştir. Sultan Sencer’in, doğudaki Türklerden dolayı Bâtınilere son veremediği belirtilmiştir. Katvan Savaşı ders kitabında yer almamıştır. Oğuz İsyanı kastedilerek, Sencer’in Türklere esir düştüğü, esirlikten kurtulmasına rağmen erken ölümüyle Selçuklu Devleti’nin yıkıldığı belirtilmiştir. Ders kitabında Büyük Selçuklular üzerine ölçme ve değerlendirme olarak, ünite sonu değerlendirmede klasik soru tipinde iki soruya rastlanılmıştır. Görsel olarak bir Büyük Selçuklu haritasına ve Sultan Sencer’i resmeden bir Moğol stili minyatüre yer verilmiştir.

4.6.4. Türkmenistan Tarih Ders Kitaplarında Selçuklular

Türkmenistan, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci başta olmak üzere Merv şehri ile Selçuklu Sultanı Sencer'e başkentlik yapmış bir coğrafyada yer almaktadır. Türkmenistan eğitim sistemi; ilkokul 1-4. sınıfları, ortaokul 5-8. sınıfları ve lise ortaokuldan sonra alanlara göre 2 ya da 3 yıl sürmektedir (Aşkabat Eğitim Müşavirliği, 2013). Türkmenistan ortaokullarında okutulan tarih ders kitapları incelendiğinde 8. sınıflara okutulan *Türkmenistan'ın Tarihi* 8 kitabında Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi konularının yer aldığı görülmektedir. Ders kitabının kapsamı, Karahanlılar ile başlayıp XVI. yüzyıl Türkmen hanlıklarına değin tarih konuları oluşturmaktadır. Selçuklulara *Büyük Selçuklu Türkmenlerinin Devleti* başlığı altında kitabın bir ünitesi ayrılmıştır. 35 sayfa süren Selçuklu siyasi tarih konularının yeterince görsel ve etkinlik verilmeden anlatılması, 8. sınıf öğrencilerin pedagojik düzeylerinin üzerindedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci Dukak Bey'den itibaren anlatılmaya başlanmıştır. Dukak Bey, Oğuz Yabgu Devleti'nde cesur ve buyruğu yerine getirilen bir şahsiyet olarak betimlenmiştir. Dukak Bey'in soyunun, Oğuzhan'ın torunu Kınık'a dayandığı açıklanmıştır. Ona Demir Yay denildiğinden, tarihçilerin Demir Yaylı Dukak olarak adlandırdıkları vurgulanmıştır. Selçuk Bey'in, Oğuz Yabgu hükümdarı ile arasının bozulması ve Cent'e gelişi şöyle açıklanmaktadır: "Selçuk Bey genç, dinamik ve gayretlidir. Onun amacı hükümdarın yerine geçmektir. Bu maksatla da orduda yeni bir düzen yaratmıştır. Onun bağımsız hareket etmesi, hükümdar ve diğer devlet adamları için hoş karşılanmamıştır. Kendisinin yalnız olduğunu düşünen Selçuk Bey, 100 atlısı ile yaklaşık 930-935 yıllarında Cent şehrine gelmiş ve burada Müslüman olmuştur" (Ekayev, 2016, s. 36).

Selçuk Bey'in yerine Arslan Yabgu'nun geçtiği ve bir süre sonra da Cent'ten, Maveräünnehir'e göçüldüğü belirtilmiştir. Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi ve Çağrı Bey'in Anadolu seferine ders kitabında geniş ölçüde yer verilmiştir. Bu sefer konusunda şu hususlar

belirtilmiştir: “Karahanlı hükümdarının tutumundan şüphelenen Selçuklu beyleri aralarında konuştuılar ve Çağrı Bey’i yeni yerler bulması umuduyla Anadolu’ya keşif için gönderdiler. Çağrı Bey, 1016’daki bu akınında Bizans birliklerini yenmiş ve Ermeni askerleri ile çatışmıştır” (Ekayev, s. 39). Selçukluların Horasan’a göçü ve Dandanakan Savaşı’na giden süreç etrafıca aktarılmıştır.

Selçuklular ve Gazneliler açısından dönüm noktası olan Dandanakan Savaşı üzerinde durulan bir konu olmuştur. Bu savaşın nedeni “Selçukluların Nişabur’u kontrol etmesi” gösterilmiştir. Çağrı Bey’in kendi anlatımıyla Selçukluların savaşa karar vermesi şöyle aktarılmıştır: “Çağrı Bey: Gaznelilerin bazı topraklarını işgal ettik. Bu nedenle ölmeli ya da yaşamalıyız. Kazanırsak dünyaya sahip oluruz, kaybedersek da kaçmak için zamanımız var. Eğer biz bir şey yapmazsak Sultan Mesut, valilerine bize karşı haber salacaktır. Bugün biz açlık çekiyoruz, aldığımız haberlere göre onlarda açlık çekmektedirler. Çocuklarımızı ve ailelerimizi uzak tutmalıyız” (Ekayev, s. 43). 1040 yılının mayıs ayında Dandanakan taraflarında yapılan savaşta Sultan Mesut’un büyük bir yenilgiye uğradığı belirtilmiştir.

Horasan’da Selçuklu Türkmen Devleti’nin Oluşumu başlığı altında Tuğrul Bey Dönemi fetihleri aktarılmıştır. Güney ve Batı İran bölgelerinin ele geçirildiği, İbrahim Yinal’ın Bizans topraklarına girdiği ve 1048’de Bizans ordusunu Erzurum’da bozguna uğrattığı belirtilmiştir. Tuğrul Bey’in Bağdat’a gelişi *Sultan Muhammet Tuğrul Beyin İslam Alemine Etkisi ve Bağdat’ta Halife ile Görüşmesi* başlığı altında aktarılmıştır. İslam coğrafyasındaki devletlerin genel durumu açıklanmış ve Halifenin artık bunlar üzerinde bir tesiri kalmadığı vurgulanmıştır. Selçukluların iki hedef doğrultusunda batıya açıldıkları belirtilmiştir. “Abbasi Halifeliği’ni, Büveyhîlerin, Fatimilerin nüfuzundan kurtarmak ve İslam dünyasını içinde bulunduğu durumdan kurtarmak, ikincisi; Bizans’a karşı yürütülen mücadeleleri güçlendirmektir” (Ekayev, s.50). Halifenin Tuğrul Bey’e hizmetlerinden dolayı, hürmet gösterdiği ve ona “Doğunun ve Batının Sultan ya da Yedi İlkimin Sultanı” unvanını verdiği açıklanmıştır. Tuğrul Bey’in kişiliği üzerine ayrı bir parantez açılmıştır. Tarihçilerin Tuğrul

Sultan Alp Arslan Dönemi gelişmeleri, *Alp Arslan'ın Küçük Asya'da İslam'ı Yayma Çalışmaları ve Malazgirt Savaşı* başlığı altında anlatılmıştır. Alp Arslan'ın, Tuğrul Bey'in başlattığı Anadolu siyasetini devam ettirdiği belirtilmiştir. Ermeni ve Gürcüler üzerine sefere çıkılarak, vassal hale getirildiği, Ani Kalesi'nin Bizans'tan alındığı açıklanmıştır. Ders kitabında Fatimilerin üzerine yapılan sefer, etraflıca anlatılmıştır. Bu seferin amacının, Alp Arslan'ın Mısır'ı topraklarına katmak istemesi gösterilmiştir. Malazgirt Savaşı konusunun üzerinde, diğer konulara oranla yeterince durulmamıştır. Sultan Alp Arslan'ın Bizans'a elçiler yolladığı ancak Romen Diyojen'in barış anlaşmasını Isfahan veya Rey'de yapılabileceği, belirtilmiştir. Savaş başlamadan önce Sultan Alp Arslan'ın gerçekleştirdiği tarihi konuşma şu şekilde aktarılmıştır: “Alp Arslan: Gitmek isteyenler gitsin, çünkü emir veren veya yasaklayan hükümdar yoktur. Allah için sabırla savaşıcağım. Sağ kalırsam bu Allah'ın keremidir. Eğer ölürsem oğlum Şehzade Melikşah hükümdar olsun” (Ekayev, s.57).

BEYİK SELJUKLU TÜRKMENLERİN İMPERİYASI (1040-1194)

Şekil 23. Ekayev, A. (2016). *Türkmenistan'ın Tarihi 8*. Aşkabat: Türkmenistan Devlet.

Melikşah Dönemi gelişmeleri *Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu Türkmen Devleti'nin Yönetimi* başlığı altında aktarılmıştır. Melikşah dönemi içerisinde, isyanlar ve Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Anadolu seferi açıklanmıştır. Akabinde bu dönem üzerine şöyle bir tespitte bulunulmuştur. Selçuklu Devleti'nde, devletin ordusundan sivile geçmesi gerekiyordu. Tuğrul Bey'in son yıllarında başlayan bu durum Melikşah devrinde sağlam bir şekilde tesis etmiştir (Ekayev, s. 60). Bu dönemi âlimlerin adalet ve büyüme dönemi olarak adlandırdıkları vurgulanmıştır.

Nizamülmülk'ün Nesâ'yı zenginleştirmesi, bazen sultana itaatsizlik etmesi ve emrinde bir ordunun bulunmasından dolayı, Melikşah ile Nizamülmülk'ün son zamanlarda aralarının bozuk olduğu belirtilmiştir. Ulaşılan sınırlar şu sözlerle aktarılmıştır: “Melikşah döneminde devletin sınırları Yemen'den Marmara kıyılarına kadar genişlemiştir. Kafkaslar, Toharistan, Harezm, Horasan ve İran devletin bir parçasıdır. Bizans hükümdarları vergi ödemiştir” (Ekayev, s. 63).

Melikşah Dönemi'nden sonraki süreç *Sultan Sencer* başlığı altında anlatılmıştır. Sultan Sencer başlığı altında Fetret Dönemi konularının açıklanması, tutarsızlığa sebebiyet vermiştir. Fetret Dönemi, “Dağınıklık Devri (1092-1118)” olarak nitelenmiş olup genel ifadeler ile bu konuda taht mücadeleleri anlatılmıştır. Sultan Sencer'in melikliği döneminden başlanılarak devletin yıkıldığı sürece kadar olan konular aktarılmıştır. Diğer Selçuklu sultanlarına oranla Sultan Sencer'in üzerinde durulduğu görülmektedir. Sultan Sencer'in, 1096'dan beri Horasan'ın hükümdarı olduğu, Doğu Karahanlıları yendiği ve Gaznelilerin taht mücadelesinde etkin rol oynadığı belirtilmiştir. Sencer'e bağlı olan ordunun “güçlü ve düzenli” olduğu vurgulanmıştır. Bu dönem üzerine şu husus belirtilmiştir: “Sencer Büyük Selçuklu Türkmenlerinin sultanı oldu. Başkent'i Merv'e taşıdı ve böylece imparatorluğun ikinci dönemi başlamıştır” (Ekayev, s. 68). Sencer'in, Selçuklu tahtında en uzun kalan sultan olduğu ve 40 yıllık sultanlık döneminin 19 yılını savaşarak geçirdiği açıklanmıştır. Karahıtayların, Çin'in kuzeyinden gelerek, Karahanlıları yendiği ve bu gücü durdurmak için

Sultan Sencer'in savaşmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. Semerkant yakınlarındaki Katvan Çölü'nde bulunan Dergam Bölgesi'nde 1141 yılının eylül ayında savaşıldığı açıklanmıştır. Bu savaşı Sultan Sencer'in kaybettiği belirtilmiş ve Karahıtaylar ile Selçukluların sınırları üzerinde durulmuştur.

Oğuz İsyanı, *Belh'deki Oğuz Türkmenlerinin İsyanı* başlığı altında anlatılmıştır. Türkmenlerin durumundan, faaliyetlerinden genişçe bahsedildiği görülmektedir. Türkmenler ile Sultan'ın arasının açılmasının nedeni "vergi memurların usulsüz davranmaları" gösterilmiştir. Sonrasında bu isyanın süreci aktarılmıştır. Ders kitabında, *Sultan Sencer'in imparatorluğunun yıkılma sebepleri* başlığı altında Selçukluların yıkılma süreci ve nedenleri etraflıca aktarılmış ve Büyük Selçuklu siyasi tarih konuları sonlandırılmıştır.

Ders kitabının 75. sayfasında yer alan Sultan Sencer'in Merv şehrindeki türbesinin görselinde Türk-İslam devletlerindeki mimari yapıların özellikleri bir arada görmek mümkündür. Ayrıca Selçuklu Dönemi mimari yapılarının gelişmişliğini öğrencilere göstermesi bakımından önemlidir.

Ölçme-değerlendirme olarak, klasik soru tipinde ünite-sonu ve konu-sonu sorularına yer verilmiştir. Bu sorular Selçukluların tüm dönemini kapsayıcıdır. Kitapta görsel olarak; Selçuk Bey, Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Sultan Sencer'in Türkmenistan'da yer alan büstlerinin resimleri, Sultan Sencer Türbesi ve Büyük Selçuklu haritası yer almıştır. Okuma parçası kitapta yer almamıştır. Kültür ve medeniyet konuları ayrı bir üniteye konuların tümünü kapsayacak şekilde aktarılmıştır.

4.6.5. Özbekistan Tarih Ders Kitaplarında Selçuklular

Özbekistan, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde mühim yeri olan ve aynı zamanda bakiyesi devletlerinden olan Harzemşahlara merkezlik yapmış bir coğrafyada yer almaktadır. Özbekistan eğitim sistemi üzerine bakıldığında; ilköğretim 1-5. sınıfları,

ortaokul 6-9. sınıfları ve lise 10-11. sınıfları kapsamaktadır (Savaş, 2009, s. 280). Özbekistan tarih ders kitapları arasında 7. sınıf öğrencilerine okutulan ‘‘Özbekistan Tarixi 7’’ kitabında, Büyük Selçuklu bakiyesi devletlerinden yalnızca Harzemşahlar yer almaktadır. Büyük Selçuklu tarihi sadece ilişkisi olduğu konularda yer almaktadır. Bu nedenle Büyük Selçuklu tarihi konuları, kitapta geçtiği kadarıyla bu bölümde yer bulacaktır. Kitabın kapsamını IV. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar olan Orta Asya Türk devletleri tarihi oluşturmaktadır.

Gazneliler Devleti tarihi konuları anlatılırken Dandanakan Savaşı’na yer verilmemiştir. Karahanlılar konusu içerisinde 1141 Katvan Savaşı’nda Selçuklular taraf gösterilmemiş olup, Karahanlılar ile Karahitaylar taraf olarak gösterilmiştir. Büyük Selçuklu tarihi konularından bir bölümü Harzemşahlar tarihi konuları arasında (Harzemşahların kuruluş sürecinde) şu şekilde geçmektedir: ‘‘XII. yüzyılın ikinci yarısında Maverâünnehir ve Horasan’da siyasi vaziyet kötüleşti. 1153 yılında Göçebe Oğuzlar Sultan Sencer’e karşı isyan ettiler. Bunun akabinde Selçuklular Devleti dağılmaya başladı. Anadolu ve Kirman Selçukluları ayrıldı. Ardından Azerbaycan, İran ve Horasan vilayetleri müstakillik elde etti. Böyle bir siyasi vaziyette şüphesiz Harezm egemenlik alanı genişleyecek ve bağımsızlığını daha da sağlamlaştıracaktır’’ (Muhammedjanov, s. 61). Selçuklular üzerine görsellere ve ölçme-değerlendirmelerde sorulara rastlanılmamıştır.

Tablo 25

Yabancı Ders Kitaplarında Selçuklu Tarihi Konuları

Konular	Özbekistan	Türkmenistan	Azerbaycan	Irak	İran
Büyük S.D.	-	✓	✓	✓	✓
Anadolu S.D.	-	✓	-	-	-
Irak S.D.	-	✓	✓	-	-
Kirman S.D.	-	✓	-	-	-
Suriye S.D.	-	✓	-	-	-
Atabeylikler	-	✓	✓	-	-
Eyyübiler	-	✓	-	✓	-
Memlûkler	-	✓	-	-	-
Harzemşahlar	✓	✓	-	-	✓
Dandanakan S.	-	✓	-	-	✓
Malazgirt S.	-	✓	-	✓	✓
Katvan S.	✓	✓	-	-	-
Oğuz İsyanı	-	✓	-	-	✓
Medeniyet Konuları	-	✓	✓	-	✓
Ölçme ve Değerlendirme	-	✓	✓	✓	✓
Görseller	-	✓	✓	-	✓
Okuma Parçası	-	-	-	-	✓

S.D. Selçuklu Devleti

SONUÇ VE ÖNERİLER

Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konuları, incelemesi gerçekleştirilen ders kitaplarında yıllara göre bir gelişme göstermiştir. Ancak bazı ders kitaplarında bu gelişme yeterince sağlanamamıştır. Örneğin 1942 ve 1981 yılına ait ders kitapları içerik olarak 1931 yılı kitabına benzemektedir. 1985 ve 1989 yılı ders kitapları içerik olarak 1977 yılına ait ders kitabına benzemektedir. Bu benzerlikler yazarların olaylara karşı yorumların da dahi kendisini göstermektedir.

1910 ve 1912 yıllarına ait ders kitapları birçok önemli gelişmelerin, dönemlerin ve devletlerin yer almayışından dolayı ihtiva ettiği konuları aktaracak yeterliklikte değildir. TTK tarafından hazırlanan 1931 yılına ait ders kitabı hem bilgisel anlamda hem de konuların öğretimsel düzeni bakımından kendinden sonraki ders kitaplarının örnek şablonu olmuştur. İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından yazılan 1977 yılına ait *Tarih Lise II* kitabı, Büyük Selçuklu ve bakiyesi devletlerin tarihi ve medeniyeti konularının öğretimi konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Bu ders kitabı kendinden sonraki ders kitaplarını hem bilgisel hem de düşünsel anlamda etkilemiştir.

1910 yılından itibaren Selçuklu tarihi konularının öğretimindeki artan oranlı gelişme, 1990'larda Refik Turan ve Nevin Ergezer tarafından yazılan *Genel Türk Tarihi 2* ve *3* ders kitaplarına değin sürmüştür. Bu ders kitapları konuları etraflica aktarmasının yanı sıra kendinden sonraki 2012 yılına değin ders kitaplarını etkilemiştir. 2005 yılı ders kitabından itibaren öğrenmeyi deneyimden yola çıkarak anlamlandırmayı öngören yapılandırmacı anlayış belirli ölçüde Selçuklu tarihi konularına yansımıştır. Çalışmanın ana hatları ile sonuçları bu şekilde iken özeldeki sonuçlarını öneri olarak sıralamak daha faydalı olacaktır.

Ders kitaplarının çoğunda birbirinden farklı ve birbirine uzak olan konuların bir araya getirilmesinden kaynaklı olarak bağdaşıklık sorunu ortaya çıkmıştır. Örneğin 2000 yılı kitabında Melikşah Dönemi dört cümle ile aktarılırken üç asır boyunca büyük bir coğrafyaya egemen olan Memlûklerin tarihi birçok kitapta bir paragrafa sığdırılmıştır. Bu durum karşısında şu sonuca varmak mümkündür: Tarihi bir konunun az ve öz anlatımı aşırı detaya inmek kadar öğrenmeyi güçleştirir ve dönemin anlaşılmasını azaltır. Dolayısıyla bilimsel tarih anlayışı gereği neden-sonuç bağlamından uzaklaşmadan orta seviyede yani lise düzeyi öğrencilerinden beklenen seviye de aktarım¹⁰ ders kitaplarındaki tarihi konuları daha anlaşılır kılacaktır.

Devletlerin tarihi konuları kronoloji içerisinde birbirinin tamamlayıcısı olmadığında kopmalar meydana gelmektedir. Bu konuda şu önerileri vermek Türk İslam devletlerinin tarihi konuları açısından önemli olabilir: Mısır'da kurulmuş olan Türk devletleri, bir ad altında¹¹ toplanıp hanedanlar üzerinden aktarılması konuya bütünlük sağlayacaktır. Aynı durum Timurlular ve Babürlüler içinde geçerlidir. Büyük Selçuklular ve bakiyesi devletlerin tarihi konuları mümkün olduğunca aynı ders kitabında yer almalı ve birbirinin tamamlayıcısı olmalıdır. Ayrıca bu durumun dersin işlenişi sırasında öğrenciye belirtilmesi önem arz etmektedir.

Kültür ve medeniyet konuları içerisinde askeri teşkilatlanma konularında kara ordusu kadar donanmaya yer açılmamıştır. İlk Türk İslam devletleri içerisinde denize komşu olmayan bir tek devletin dahi olmadığı düşünüldüğünde bu durum son derece şaşırtıcıdır. Ayrıca bu devletlerin bazı denizleri iç göl haline getirdiği düşünüldüğünde bu durumun fazlasıyla göz ardı edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla kara gücünde olduğu kadar deniz gücünde de gelişme ve ilerleme sağlandığının büyük ölçüde ders kitaplarında yer alması önemli bir husustur.

¹⁰ Lise düzeyi öğrencilerden okuduğunu anlama, yorumlama ve sentezleme beklenir.

¹¹ Memlûklerin dönemindeki adı olan ‘‘ed Devletü-t Türkiye’’ (Türkiye Devleti) ortak bir isim olabilir.

Ders kitaplarında yer alan eğitim ve bilim konularında medreselerde verilen eğitim üzerinde durulurken, daha küçük ebatta eğitim veren kurumlar ve pozitif bilimler üzerinde yeterince durulmamıştır. Örneğin Ahilik müessesesi içerisinde yer alan çırakların eğitimi, kalfaların eğitimi veya meslek erbabı olmanın eğitimi yeterince yer almamıştır. Aynı şekilde dini eğitim veren camilerde Kur'an-ı Kerim ve Arapça gramer eğitimleri yer almamıştır. Dolayısıyla eğitim ve bilim konularında gelişmişliği yalnızca medreseler üzerinden değil diğer eğitim kurumları üzerinden de anlatılmasının fayda sağlayacağı görülmektedir.

Dil ve edebiyat konularında ise Divan edebiyatı Halk ve Tasavvuf edebiyatları kadar yer bulmamıştır. Edebiyatın temel unsurlarından birisi olan şiire yeterince yer verilmemiştir.

İlk Türk İslam Devletlerinin medeniyet konularının birlikte yer aldığı ders kitaplarının haricindeki kitaplarda Büyük Selçuklu Devleti'nin ekonomik ve ticari faaliyetleri yer bulmamıştır. Siyasi ve askeri olarak büyük olan devletlerin ekonomik olarak da paralel gelişme yakaladığı düşünüldüğünde, ekonomik faaliyetlerin yer alması yerinde olacaktır. Sınırları içerisinde hem deniz ve göl hem de kara ticaretinin canlı tutulduğu, yollar ve hanların yapıldığı bir devletin ekonomisi, önemi ölçüsünde yer bulması konuların ve dönemin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Ders kitaplarının büyük bir bölümünde sanat ve mimari eserlere verilen örnekler yetersizdir. 2018 ve 2019 yılında bir eser üzerinden mimari eserlerin anlatımı bu konuyu daha anlaşılır hale getirmiştir. Dolayısıyla sanat ve mimari gelişmelerin aktarımını belirtilen kitaplarda olduğu gibi geliştirmek ve ilerletmek konuyu daha anlaşılabilir kılacaktır.

Siyasi tarih konularının içerdiği bilgiler bakımından Gerileme Dönemi veya Fetret Dönemi gibi konular diğer konulara oranla yer bulmamıştır. Örneğin 1977 yılı kitabında 29 sayfa süren Büyük Selçuklu siyasi tarihi konuları arasında Fetret Dönemi ve Sencer Dönemi'ne 2 sayfa ayrılmıştır. Bu konu dağılımı orantısızdır. Devletin gücünün zayıfladığı dönemlerin iyi anlaşılması, devletlerin sonraki yükselişlerini açıklamak için önemli olduğundan bu dönemlerinde üzerinde durulmalıdır. Bu konularda millî tarihi oluşturan dönemler olduğundan üzerinde durulması bir devletin siyasi tarih konularını tam anlamıyla anlamak

için önemlidir. Türk tarihinin önemli bir noktasında yer alan Büyük Selçuklu Devleti ve bakiyesi devletlerinin tarihi ve medeniyeti konularının tarih ders kitaplarında geliştirilmesinin ve ilerletilmesinin mümkün olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbaba, B. (2011). Tarih öğretiminde görsel kaynaklardan yararlanma. M. Safran (Ed.), *Tarih nasıl öğretilir, Tarih öğretmenleri için özel öğretim yöntemleri* içinde (s. 170-183). İstanbul: Yeni İnsan.
- Akbayır, S. (2020). Ders kitaplarında dil ve anlatım, Ö. Demirel & K. Kıroğlu (Ed.), *Ders kitabı incelemesi* içinde (s. 98-113). Ankara: Pegem.
- Ahmet, İ.K. (2014). Çağdaş Yunan aydınlanma hareketinin coğrafyası, ortaya çıkış süreci ve eğitim alanındaki etkileri. Avrasi, B. (Ed.), *Batı kültür ve edebiyatlarında aydınlanma* içinde (s. 237-266). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aktan, C.C. (1986). Bir vergi tahsil usulü olarak ikta sistemi, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 44, 165-173.
- Akşit, N. (1981). *Tarih lise II. Sınıf*. İstanbul: Remzi.
- Akyüz, A. (2000). *Eğitim tarihi*. Ankara: Devlet Kitapları.
- Ali Reşad. (H.1330-M.1912). *Tarih-i umumî*. İstanbul: Kanaât.
- Aliyev, T., Ağalarov, P., Quliyev, N., Qasimov, E., Babayev, F., Hüseyinov, E., Asedov, K., & Memmedov, R. (2017). *Azerbaycan Tarixi 10*. Bakü: Şark-Garp.
- Altınay, A.R. (H.1328-M.1910). *Büyük tarih-i umumî* (5. Cilt). İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî.
- Aynî, M.A. (2007). *Darülfünun tarihi* (1.Baskı). İstanbul: Kitapevi.
- Bahar, H. (2015). *Eski Çağ uygarlıkları*. Konya: Kömen.

- Balcı, A. (2018). *Sosyal bilgilerde araştırma yöntem teknik ve ilkeler* (13.Baskı). Ankara: Pegem.
- Baştürk, M. (2020). Ders kitaplarının tarihçesi. Ö. Demirel & K. Kiroğlu (Ed.), *Ders kitabı incelemesi* içinde (s. 15-35). Ankara: Pegem.
- Burçak, D. & Kanat, C. (2013). *Sorularla Haçlı Seferleri* (1. Baskı). İstanbul: Yeditepe.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Erkan Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (26. Baskı). Ankara: Pegem.
- Copeaux, E. (2000). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk tarih tezinden Türk İslam sentezine* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Coşkun, E. & Tiryaki, E.N. (2013). Üniversite öğrencilerinin tartışmacı metin yazma becerileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2), 102-115.
- Çakmak, M. A. (2016). Harezmsahlr Devleti, R. Turan (Ed.), *Selçuklu tarihi el kitabı* içinde (s. 251-258). Ankara: Grafiker.
- Çelik, H. & Çelik M.B. (2018). İran İslam Cumhuriyeti lise tarih ders kitaplarında Türk imajı. A. Şimşek, (Ed.), *Dünyada Türk İmajı* içinde (s. 249-266). Ankara: Pegem.
- Çapa, M. (2017). Erken Cumhuriyet döneminde tarih eğitimi (1923-1938). A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de tarih eğitimi* içinde (s. 63-104). Ankara: Pegem.
- Demircioğlu, İ.H. (2008). Türkiye’de tarih eğitiminin tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (12), 430-450.
- Demircioğlu, İ.H. (2012). Osmanlı Devleti’nde tarih yazımının tarih öğretimi üzerine etkileri. *Millî Eğitim Dergisi* 193, 115-126.
- Demircioğlu, İ.H. (2013). Tarih ders kitabı yazımında yeni yaklaşımlar. *Karadeniz Araştırmaları*, 38, 119-133.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı seferleri*. İstanbul: Dünya.
- Deliorman, A. (1992). *Tarih lise I*. İstanbul: Nesil.

- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (26. Baskı). Ankara: Aydın.
- Eckmann, J . (1986). Memlûk Kıpçak edebiyatı (G. Karaağaç Çev.). Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten , 30-31 (1982-1983) , 85-99.
- Ekayev, A. (2016). *Türkmenistan'ın Tarihi* 8. Aşabat: Türkmenistan Devlet.
- Ercilasun, A.B., Korkmaz, Z., Gülensoy, T., Parlatır, İ, Zülfikar, H. & Birinci, N. (2007). *Türk dili ve kompozisyon* (2. Baskı). Bursa: Ekin.
- Gültekin, F. (2011) Tarih eğitiminde değerler. M. Safran (Ed.), *Tarih nasıl öğretilir, Tarih öğretmenleri için özel öğretim yöntemleri* içinde (s. 131-140). İstanbul: Yeni İnsan.
- Hali, S. & Rencüzoğulları, S. (2017). İslamiyet öncesi dönemde Türklerin eğitimi. *XXI. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 17 (6) 425-437.
- İbn-i Haldun (1997). *Mukaddime* 1 (Z. K. Ugan Çev.). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- İhsanoğlu, E. (1993). Dârülfünun. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (c. 8, ss. 521-525). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnalcık, H. (2016) *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar- I Klasik Dönem (1302-1606): siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim* (57. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İnalcık, H. (2017). *Devlet, hukuk ve adâlet*, İstanbul: Kronik.
- İnalcık, H. (2019). *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı medeniyetine özdeşleşme süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İnal, E. & Ormancı, N. (1952). *Tarih: lise II Orta Çağ tarihi*. İstanbul: Güven.
- İsra, T.T. (2017). *Arap İslam tarihi*. Bağdat: Irak Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Müfredat Genel Müdürlüğü.
- Javadian, M., Khair Andish, A., Alavi Kia, M.A., Abbasi, J.,Fazeli, T., Farahman, F., & Salimi, H. (2013). *Tarih-i İran ve Dünya I* (14. Baskı), Tahran: Ders Kitabı.

- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim.
- Kafesoğlu, İ. & Deliorman, A. (1977), *Tarih lise II*, İstanbul: MEB.
- Karadağ, Ö. (2003). Türkçe eğitiminde anlatım tarzları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 79-91.
- Kaptan, Y. (2020). İlköğretim ders kitaplarında görsel düzen, Ö. Demirel & K. Kiroğlu (Ed.), *Ders kitabı incelemesi içinde* (s. 150-185). Ankara: Pegem.
- Kaya, P. (2008). *Büyük Selçuklular döneminde Bâtıniler ile yapılan mücadeleler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170- 189.
- Kılıç, D. (2020). Ders kitabının öğretimdeki yeri. Ö. Demirel & K. Kiroğlu (Ed.), *Ders kitabı incelemesi içinde* (s. 38-51). Ankara: Pegem.
- Kırpık, G. (2016). *İlk Türk İslam devletlerinde eğitim* R. Turan (Ed.), *Selçuklu tarihi el kitabı içinde* (s. 645-687). Ankara: Grafiker.
- Koprıman, Y. vd., (2000). *Tarih 1 ders kitabı*, Ankara: Devlet Kitapları.
- Köymen, M.A. (2004). *Selçuklu devri Türk tarihi*, (4.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köymen, M.A. (2016). *Alp Arslan ve zamanı* (6. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köymen, M.A. (2016). *Kuruluş devri* (6. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Köymen, M.A. (2016). *İkinci imparatorluk devri* (6. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lambton, A. K. S. (2016). İktâ üzerine düşünceler (H.İ. Hançabay Çev.). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2) 165-184
- Maden, M., Kablan, M. & Sever, A. (2005). *Lise tarih 1*, Ankara: MEB.
- Mahmudlu, Y., Hüseyinova, L., Xubyarov, B., Ağayev, S., Behremova, S., & Alişova, H. (2018). *Ümumi Tarih 7*. Bakü: Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı.

- Mansel, A.M., Baysun, C. & Karal, E.Z. (1942). *Orta Çağ tarihi*, İstanbul: Maârif.
- Mehmet Nâzım, (2012). *Mekteb-i hukuk günlerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Muhammadjonov, A. (2013). *Ozbekiston tarixi 7. SINIF*. Taşkent: Bosh Tahririyatı.
- Morrisson, C. (2005). *Haçlılar*. (N. Acar, Çev.). Ankara: Dost.
- Nizamülmülk (2016). *Siyasetname*, (M.T. Uyar Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Oktay, E. (1974). *Tarih lise :II*. İstanbul: Atlas.
- Ortaylı, İ. (2016). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi* (5.Baskı). Ankara: Cedit.
- Oruç, Ş. (2017). II. Meşrutiyet döneminde tarih öğretimi. A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de tarih eğitimi* içinde (s. 37-64). Ankara: Pegem.
- Öğüt, Selman (2013). Başarısız devlet kavramının incelenmesi, *MÜHF Hukuk Araştırmaları* 19 (3), 163-177.
- Özaydın, A. (2002). Harezmsahlar. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (c.4, s. 883-896). Ankara: Yeni Türkiye.
- Özçelebi, B. (2009). Edebiyatımızda Hümanist eleştiri anlayışının temelleri *Folklor/Edebiyat* 60, 125-138.
- Özgüdenli, O.G. (2016). Selçukluların kökeni. R. Turan (Ed.), *Selçuklu tarihi el kitabı* içinde (s. 19-38). Ankara: Grafiker.
- Özmen, M.E. (2007). Anadolu Selçuklularının Artuklular ile ilişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Öztürk, M. (2011) Tarih öğretiminde harita bilgisi ve kullanımı, M. Safran (Ed.), *Tarih nasıl öğretilir, Tarih öğretmenleri için özel öğretim yöntemleri* içinde (s. 184-194). İstanbul: Yeni İnsan.
- Okur, Y., Genç, İ., Özcan, T., Yurtbay, M. & Sever, A. (2012). *Orta Öğretim Tarih 9*. İstanbul: MEB.

- Roux, J.P. (2006). *Orta Asya tarih ve uygarlık* (L. Arslan Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Savaş, S. (2009). Türk dünyasında eğitim alanındaki gelişmeler ve yenilikler. *Journal of Azerbaijani Studies*, 269-283.
- Sevim, A. (1990). *Ünlü Selçuklu komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A. (2003). II. Gıyaseddin Keyhüsrev. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25. 349-350.
- Sevim A. & Merçil, E. (2020). *Selçuklu devletleri tarihi siyaset teşkilat ve kültür*. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sönmez, E. (2010). *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarih Yazımı – Annales Okulunun Türkiye’deki Tarih Yazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980’e* (2.Baskı), Ankara: Tan.
- Şimşek, A. & Yazıcı, F. (2013). Türkiye’de tarih öğretiminin dünü, bugünü, *TYB Akademi*, (8), 9-32.
- Taneri, A. (1993) *Harezmşahlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tanır, E.D. & Aslan, C. (2019). Birinci heyet-i ilmiye ve çalışma esasları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 52 (1), 251-276.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2014). *Arşiv belgelerine göre Osmanlı eğitiminde modernleşme* (Yayın No:134). İstanbul.
- Tektaş, N. (2010). *Tanrının askerleri*. İstanbul: Çatı.
- Toprak, B. (Ed.).(2005). *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Turan, R. (2016). Türk ve İslam tarihinin ihtişamlı halkası: Selçuklular. R. Turan (Ed.), *Selçuklu tarihi el kitabı* içinde (s. 9-16). Ankara: Grafiker.
- Turan, R. vd., (2019). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi II*. (12. Baskı). Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksel Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

- Turan, R. (2020). *Türkiye Selçuklularında hükümet (vezir ve divan)*. Ankara Türk Tarih Kurumu.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular tarihi ve Türk İslam medeniyeti* (8. Baskı). İstanbul: Cedit.
- Turan, R. & Ergezer, N. (1995). *Genel Türk tarihi 3*. Ankara: Ocak.
- Turan, R. & Ergezer, N. (1997). *Genel Türk tarihi 2*. Ankara: Ocak.
- Turhal, Y. (1985). *Tarih lise 2*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Türk, İ. C. (2017). Osmanlı klasik döneminde tarih eğitimi. A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de tarih eğitimi* içinde (s. 1-8). Ankara: Pegem.
- Türk, İ. C. (2017). Tanzimat döneminde tarih eğitimi. A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de tarih eğitimi* içinde (s. 9-25). Ankara: Pegem.
- Türk Dil Kurumu. (2021). Türkçe sözlük. Ankara TDK.
- Türkmenistan Aşkabat Eğitim Müşavirliği. <https://docplayer.biz.tr> adresinden erişilmiştir.
- Türk Tarih Kurumu (TTK). (1931). *Tarih II orta zamanlar*. İstanbul: Devlet.
- Irak Babil Üniversitesi. <http://www.uobabylon.edu> adresinden erişilmiştir.
- Uluskan, S.B. (2017). *Atatürk’ün sosyal ve kültürel politikaları* (2. Baskı). Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksel Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ünal, M.A. & Köymen, M.A. (1989). *Tarih lise II*, İstanbul: Emek Gazete.
- Yakupoğlu, C. (2016). Sultan Sancar devri. R. Turan (Ed.), *Selçuklu tarihi el kitabı* içinde (s. 153-168). Ankara: Grafiker.
- Yeşilbursa C.C. & Gökkaya, K. (2018). *Yeni ve Yakın çağ tarihi* (7. Baskı). Ankara: Pegem.
- Yıldırım, M.E.E. (2017). Millî Şef (İsmet İnönü) döneminde tarih eğitimi (1938-1950). A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de tarih eğitimi* içinde (s. 133-166). Ankara: Pegem.
- Yıldız, R. (2006). *I. Meşrutiyet yıllarında uygulanan tarih eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz, M. (2013). Atatürk sonrası dönemde iç politika olayları (1938-günümüze) F. Acun (Ed.), *Atatürk ve Türk İnkılâp Tarihi* içinde (s. 321-358). Ankara: Siyasal.

Yinanç, R. (1989). *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yüksel, E. Kapar, M.A., Bildik, F., Şahin, K., Bağcı, Ö., Ardıç, M., Şafak, L., & Yıldız, S. (2018). *Orta öğretim tarih 9 ders kitabı*. Ankara: MEB.

Yüksel, E. Kapar, M.A., Bildik, F., Şahin, K., Bağcı, Ö., Ardıç, M., Şafak, L., & Yıldız, S. (2019). *Orta öğretim tarih 10 ders kitabı*. Ankara: MEB.

EKLER

MUKADDİME

Son yıllara gelinceye kadar "*Türk Tarihi*," memleketimizde en az tetkik edilmiş mevzulardan biri halinde idi.

1000 yıldan fazla süren *islâmlık - hristiyanlık* davalarının doğurduğu husumet duygusile mutaassıp müverrihler bu davalarda asırlarca islâmlığın pişdarlığını yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeğe savaştılar. Türk ve islâm müverrihler de Türklüğü ve Türk medeniyetini islâmlık ve islâm medeniyeti ile kaynaştırdılar; islâmlığa takaddüm eden binlerce yıla ait devreleri unutturmayı *ümmeçilik* siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden *osmahlık* cereyanı da, Türk adının anılmaması, millî tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir amil halinde diğerlerine eklendi.

Bütün bu menfi cereyanlar, tabii olarak, mektep programları ve mektep kitapları üzerinde dahi tesir gösterdi ve Türklüğün, çadır, aşiret, at, silâh ve muharebe mefhumlarile müradif tutulması an'anesi mektep kitaplarımıza kadar girdi.

Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatlerle meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* bir kısım azasını tarih tedrisatındaki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamağa memur etti.

En yeni eserlere ve Anadolu, Mısır, Mezopotamya, Ortaasya, Şimalî Hint, Şimalî Çin ve Cenubî Sibirde hergün daha ileri götürülmekte olan arkeolojik tetkiklere istinat etmekle beraber mevzuun genişliği, zamanın darlığı yanında, önü-

müzdeki ders yılına yetiştirilmesi zaruretinin de hâkim bulunması ilcasile, bu küçük eserin ihtiyaca tam ve mükemmel şekilde tekabül edeceği iddia olunamaz. Noksanları, ileride, yeni basılışlarda tamamlanacaktır. Kitabın ihtiva ettiği mevzular etrafında daha fazla malûmat edinmek isteyenler aynı heyetin pek yakında bastırılmak üzere hazırladığı *Umumî Türk Tarihinin Ana Hatları* hakkındaki esere müracaat edebilirler.

Cemiyet, dört kitap halinde hazırlamış olduğu bu küçük eseri, mekteplerde okutulmasını kabul eden Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâletine hediye etmiştir.

Cemiyet, Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürü Faik Reşit ve Devlet Matbaası Müdürü Hamdi Emin Beylere kitapların basılışındaki kıymetli yardımları için teşekkürü vecibe bilir.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR.